

શિક્ષકોને અતિ ઉપયોગી, નવીન પદ્ધતિથી બનાવેલી

પાંચમા ધોરણની સરળ નોટ.

(જેમાં પાઠ તથા કવંતાના અર્થ, ગથીન મુખગણીત, ભૂગોળ, ઇતીહાસ વ્યાકરણ, લેખ પદ્ધતિ વ્યુત્પત્તિ, શબ્દોના અધરા અર્થ, પદ્યમાં પાઠનો સાર, ડીકટેશન, ફાઇલ વીગેરે વિષયોનો સમાવેસ કરેલા છે.)

અપાના પ્રસિદ્ધ કરનાર

બુકસેલર

મુખલાલ નાથાલાલ શાહ.

રીઝીડેન્સ—અમદાવાદ.

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

જાને ૧૯૧૬

પ્રત ૨૦૦.

ક્રીમત રૂ. ૧-૦-૦.

શ્રી “સત્યનારાયણ” પ્રિ. પ્રેસમાં પ્રેસ થતાં મોતીલાલ
કાળીદાસે જાપી. ડે. સીવીલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ સાથે
પાનાલાઈની વાડીમાં—અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યા મંડળ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ડૉપીરાઈટ સંગ્રહ
૮૫૬૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૫૭૭

દર્શક

પુસ્તકનું નામ પંચમધ્યરેણી ૨૨૫
નરિ

વિષય મ ૪૨૪૫

પાંચમી ચોપડી.

પાઠના અર્થ.

ભાગ ૧ લો.

મરદાષ્ટ=(મરદ+આષ્ટ) પુરુષાર્થ,
બહાદુરી, મરદપણ

દૃઢ=મજબુત

સ્નાયુ=માંસના લોચા

દાબમાં=અંકુશમાં, કબજામાં

શરીરની કેળવણી=સંભાળથી ક-
સરત કરીને અને નિયમ પ્રમાણે
વર્તવાની ટેવ પાડીને શરીરને
મજબુત બનાવવું તે

મનની કેળવણી=મનને દાબમાં
રાખી દૃઢ બનાવવું તે

પહેલવાન=કુસ્તી કરનારા શરીર
બળવાન માણસ

ભેદ=તફાવત

પ્રયત્ન=(પ્ર+યત્ન) વધારે મહેનત
કુસ્તી=શરીરના અવયવોથી સા-
મસામા લડવાની વિદ્યા

મલખમ=કસરત કરવા માટે ખો-
ડેહું લાકડું.

આટાપાટા=આડા ઊભા લીટા દોરી
રમવાની રમત

ક્રિકેટ=ખેટખોલની રમત

કસાષ્ટ=કેળવાષ્ટ

ચરખી=લોહીના તૈલી પદાર્થ

કુટેવો=(કુ+ટેવો] નડારી ટેવો

*અલ્પઅર્થ=કુંવારા રહી વિદ્યા

પ્રાપ્ત કરવાનો સમય

ભેમ=બળ

ખીલી નીકળતું=ખુબ વધતું

લાલચો=નવું નવું મેળવવાની ઈ-
ચ્છાઓ

રાદણાં રડવાં=પોતાનું દુઃખ બી-

જાઓને જણાવ્યા કરવું

સહન કરવું=વેડવું, ખમવું

* અસહનતા લોકોએ જીંદગીના ચાર આશ્રમ ઠરાવ્યા હતા,
અજ્ઞયર્થ, મૃદુરથ, વાનપ્રસ્થ, સંન્યસ્ત.

આકૃત=કુ:ખ

દેવ=અદેખાઇ, ઝેર

અપદતો (અ+પદતો) ગેરવાજખી

ખલકે=એટલુંજ નહિ પણ

અશકત=(અ+શક્તિ શક્તિવગરના

ખસુસ=જરૂર, નક્કી

નકલ કરી=કોપાનું વંતઘને તેવું કરવું

અનીતિ=(અ+નીતિ) નીતિનહિતે

ખેવકુદ=(ખે+વકુદ) સમજ વગરના

પાઠ ૨ જો.

સમય મૂલ્યકતા=(સમય+મૂલ્યકતા,

વખન વિચારીને વર્તવું તે

અકસ્માત=એકાએકખનેલો અનાવ

અણુધાયુ=(અણુ+ધાયુ) ધાર્યા

વગરનું

સાવધ=સાવચેત

ગરક=લીન

ફરસખંધી=પથર જડેલી જમીન

સ્વસ્થ=હતું તેમનું તેમ, ગભગટ

વગરનું, શાન્ત

x જાતિસ્વભાવ=જાતિ+સ્વભાવ

જાતનો=મુળનો-સ્વભાવ

આતુર=ઉ કંઠા

મુખે મોઢે=મોઢ્યા વગર

વેડી લેવું=ખખી લેવું

દાનવ=રાક્ષસ દૈત્ય

વરદાન=(વર+દાન) ઇચ્છેલું આપ.

વાનું વચન

પાઠ ૩ જો.

આસવાટે=(આસ+વાટે), આસનેરસ્તે

કાર્મોનિક એસિડઆસ=કાર્બન અને

ઓકિસજનનો અનેલો ઝેરી વાયુ.

નુકસાનકારક=(નુકસાન+કારક)

નુકસાન કરનાર.

નિરંતર=હમેશા

દાનિ=નુકસાન

વાતાવરણ=(વાત+આવરણ) પૃથ્વીની

ચાતરક વીંટાએલો વાયુ.

વાત=વાયુ

આવરણ=ઢાંકણ

પ્રયોગ=(પ્ર+યોગ) અભરો

પ્રાણુવાયુ=(પ્રાણુ+વાયુ) પ્રાણુ એ-

ટલે જીવને આધાર આપનારો

વાયુ, ઓકિસજન

કુદરત=ઇશ્વર, સત્તા

પ્રમાણ=માપ

સોઇ=સવડ

x વાખનો જાતિસ્વભાવ. લોહી મુશવું તે.

પરમ કૃપાળુ=મજા હમાળુ
કમકમાટ=દુઃખની લાગણી વખતે
સરીરમાં આવતી ધ્રુજારી
ખેભાન=(ખે+ભાન) ભાન વગરના
ઠરાવું=ઉભા :રહેવાનું
આરોગ્ય=તંદુરસ્ત, રોગ વગરનું
આવજન=(આવ+જન) આવવું નેજવું
ધુમાતો=ધુમાડો નીકળતો
અદ્યો=(અદ+યો) અરાખ વાસ
સંભવ=અનવું તે

પાઠ ૪ થો.

જર્વામર્દ=જીવાન મરદ. ખરો બ-
હાદુર પુરુષ
પરોપકારી=(પર+ઉપકારી) બીજા
પર ઉપકાર કરનારો
જવદ્યેજ=જાગ્યેજ.
સુકાન=દિશા બદલવાનું મંત્ર
સર્વશક્તિમાન=(સર્વ + શક્તિ
+માન) બધી શક્તિવાળા
હુતક=વહાણુ કે આગબોટના ઉ
પલા ભાગમાં પાટીઆ જડીને
બનાવેલી બેઠક
સહીસલામત=જોખમ કે નુકસાન
વગરનો

ઓથું=આડું આવેલું પડ
દુઆ=મારી આશીર્વા
પમેલવાન=મદલ, કુસ્તીયાજ
શ્રદ્ધા=આસ્થા, ભરોસો
પાઠ ૫ મો.

ગુરુભક્તિ=(ગુરુ+ભક્તિ) ગુરુ માટે
માન ને પ્રેમ.
વિદ્યાર્થી=(વિદ્યા+અર્થી) વિદ્યા
પ્રેમવવાની મનભળવાળો
ભાગવત=હિંદુ ધર્મનું એક પુસ્તક
ગુરુપત્ની=(ગુરુ+પત્ની) ગુરુની બી
સરખતણી=વધારે ને જમ્મી કામ
કાણુ કરે છે એવો ઠરાવ કર્યો.
મુસળધાર=(મુસળ+ધાર) મુસળ-
ના જેવી જાડી ધારમાં પડ્યા કરતો
મુસળ=સાંભેલું
ગળગળા=દુઃખથી હૈયું ભરાઈ આ-
વું હોય તેવા
છાતી સરસા=છાતી સાથે
ભાવ=પ્રેમ, પ્યાર
તાજી=ન જુલાય તેવી
બોધ=ઉપદેશ, શિખામણ
એક નાણું=(એક+નિષ્ઠા) ગુરુ
ખીલવા=વધારવા [ભક્તિ.

અભિમાન=(અભિ+માન) કુંપદ
અમૂલ્ય=(અ+મૂલ્ય) કીંમત ન
કરી શકાય તેવી
આચાર્ય=ઉપદેશ આપનાર, ગુરુ

પાઠ ૬ ઠા.

મન મારવું=મનને કળજે રાખવું
સ્વચ્છંદી=(સ્વ+ચ્છંદી) પોતાની
મરજી પ્રમાણે ચાલનાર
સંયમ=(સં+યમ) મન મારવું તે
દ્યમ=રીતભાત
ગણકારતાં=લેખવતાં
નારનો=થોડું ખાવાનું
પરવારી ગયો=કામ કરી લીધું,
તવરો થઇ ગયો
ઝોધું આવશે=ખોટું લાગશે
સુસ્ત=આળસથી ભરેલું
ચઢેલું=ગુસ્સાવાળું
કકડી ગએલો=ઠરી ગએલો
ઉધણસી=ઉંધના દેખાવવાળો
ચીદવવાનું=ખીજવવાનું
ખાટું=થએલું=કોષે ભરાએલું
લાલચ=રંધારે મેળવવાની ઇચ્છા
ડમી=ખસી, ફરી

પાઠ ૮ ઠા.

નિભાવ=ટકાવ, ગુજરાન
પુષ્ટિ=ખળ, જોર
પુષ્ટિકારક=(પુષ્ટિ+કારક)
સાભુંતાભું=મંદવાડ ને ખસારા
વગરનું (સાભું+તાભું)
સામર્થ્ય=ખળ
ભવિષ્ય=હવે પછીની જીંદગી
લહેજત=મળ
પકવાન=(પકવ+અન) પકવેલું
અનાજ લોટ, ગોળ ને લી ના-
ખીને બનાવેલું ખાવાનું
મિઠાઇ=ખાંડ, સાકરવાળા પદાર્થો
મસાલાદાર=મસાલાવાળા
મસાલા=તજ, લવિંગ, મરચાં વ-
ગેરે પદાર્થો
ખીલવટ=વધવું તે
શોખ=પ્રીતિ
કાશી=શુંદના જુકાનો કાવો
જગૃતિ=સુસ્તીનું ઉડવું તે
તાડી=તાડનો રસ
દાર=એક જાતનો ફેરી પદાર્થ
મઘાર્ક=(મઘ+અર્ક) દારૂનું અવ-
મઘ=દાર, માંડા બનાવનાર પદાર્થ

અર્ક=સૂર્ય, કસ

અભિપ્રાય=મત, વિચાર

અરીણુ=(અહિ=સર્પ+રીણુ=ઝેર)

સર્પના ઝેર જેવો પદાર્થ તે એક

જાતના છોડના ફળોનો રસ છે.

ભાગિ=તે એક જાતના છોડના

પાંદડા છે (પાંદડા છે

ગાંજિ=તે એક જાતના છોડના

ફોલિન=એક જાતનું નાશકારક ઝેર

પાઠ ૬ મો.

કામો=જાતો

આર્ય=શુદ્ધરણા મધ્ય એશિયાના

મૂળ વતની

કાવિડ=આર્ય લોકોની પહેલાં હિંદના

ઈશાન કાણુમાંથી આવેલા લોકો

શક=આર્યની પછી હિંદના વાયવ્ય

કાણુમાંથી આવેલા લોકો

વેદ=ઈશ્વરી જ્ઞાનનું પુસ્તક વેદ ચાર

છે. રૂગ્વેદ, યજુર્વેદ, અથર્વવેદ

ને સામવેદ

રામાયણુ=(રામ+અયન) રામના

વનવાસ સંબંધીનું પુસ્તક

મહાભારત=(મહા+ભારત) ભરત

રાજાના વંશીનું મોટું પુસ્તક

પુરાણુ=હિંદુધર્મના જુના ધર્મપુસ્તકો

ધર્મશાસ્ત્ર=ધર્મના પુસ્તક

વેદધર્મ=વેદમાં કહેલા ધર્મને માનનારા

પરમાત્મા=(પરમ+આત્મા) મોટો

આત્મા, પરમેશ્વર

શિવ=કલ્યાણ કરનાર દેવ

વિષ્ણુ=સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો દેવ

માતા=જગતને ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ

ઉપાસના=ભક્તિ

ઈષ્ટ=પોતે ઇચ્છેલો

વ્રત=ધર્મને લગતા કાર્યો

ઉપવાસ=(ઉપ+વાસ) શુષ્ક-વાર

હેવું તે (કરવી તે

યાત્રા=ધર્મને જહાને મુસાફરી

અવતાર=જન્મ

સંન્યાસી=સંસારને તજી દીધો હોય

તેવો બ્રાહ્મણ

કળીરપંથી=કળીરના પંથવાળા

મંથ સાહેબ=શીખ ધર્મગુરુઓનાં

વચનોનું પુસ્તક

મોક્ષ=મુક્તિ, જન્મમરણથી છુટવું તે

નારાજ=(ના+રાજ) નાખુશ

મહાવીરસ્વામી=જૈન ધર્મના ચો-

વીસમા તીર્થંકર

શ્વેતાંબર=(શ્વેત+અંબર) મૂર્તિને
 ધોળા વસ્ત્ર પહેરાવનાર
 ક્ષિપ્રંબર=(ક્ષિપ્ર+અંબર) મૂર્તિને
 દિશાશી લુગડાં પહેરાવનાર અ
 ટલે વસ્ત્ર નહિ પહેરાવનાર
 તીર્થંકર=પવિત્ર પુરુષો
 અહિંસા=(અ+હિંસા) હિંસા ન
 કરવી તે
 વૈરાગ્ય=મંસારના મોહને તજી દેવો તે
 પેશંબર=(પેશામ્=મહેશો+અર=શા-
 વનાર) ઇશ્વરનો મહેશો લાવનાર
 કુરાન=મુસલમાનોનું ધર્મ પુસ્તક
 દાન=ધર્મને માટે આપવું તે
 ખડા=હાજર
 પારસી=પર્શિયા-ઈરાનના રહેવાસી
 શાખા=ટોળી
 ચિન્હ=નિશાન
 અવસ્તા=પારસી લોકોનું ધર્મપુસ્તક
 બાષ્પલ=ખ્રિસ્તી લોકોનું ધર્મપુસ્તક
 અનાર્થ=(અન+આર્થ) આર્થ નહિ
 તે હિંદના મૂળવતની
 મેલાદેવ=મોસીનો ભોમ મેનારા દેવ
 મત=ધર્મ, ધર્મમાર્ગ

પાઠ ૧૦ મા.

મેગેશિનીસ=ચંદ્રપ્રભના દરબારમાં
 મેગેશિનીસના એકસી
 તરફ પાંચ લખ
 (ચલાલખ=ચલા+લખ) પત્થર
 તામ્રપટ=(તામ્ર+પટ) તાંબાની
 તખ્તી પર લખેલો લેખ
 બાથુ=શેઠ, મુસદ્દી
 સેલ્યુકસ=સિકંદરનો સરદાર, બા-
 કત્રીઅન રાજા, હિંદની વાયબ્ય
 તરફના મહેશનો અધિપતિ
 એલ્બી=પ્રતિનિધિ, એક રાજ્ય
 બીજા રાજ્યમાં પોતાના તરફથી
 માથુસ રાખે છે તે
 ઉતારો=નકલ કરવી તે
 કરકસરવાળા=જોઇએ તેટલુંજ ખર્ચ
 કરનારા
 થાપણુ=સાચવવા આપેલી રકમ
 દાગીના વગેરે
 કારટ=ઇન્સાફની કચેરી
 સાહેદી=સાક્ષી
 શુલામ=વેચાતો લીધેલો નોકર
 ન્યાયાસન=(ન્યાયન+આસન) ઇ-
 ન્સાફની ગાદી

તહેનાતમા=હજુરમાં

અવણુ=ઔદસાધુ

દર્મ=દાબડો; એક જગતનું પ્રાસ

મૃત્યર્મ=દરણું ચામડું

હરી=રોગ મટાડવાને પાળવાના નિયમ

ભરમચ્છી=ભરતકામ

જવાહીર=હીરા, માણેક વગેરે

પાઠ ૧૧ મો.

લાંગરેલી=જંગર નાખેલી

સંગર=વહાણ કે આગબોટને સ-

મતોલ રાખનાર વજન

રૂગેદસિંહિતા=રૂગેદના મંત્રોનો

વરણુ=જાળનો દેવ [સંગ્રહ

હરીઆ પારના=હરીઆની પેલી

નાવ=વહાણ [તરફના

અશ્વિનીકુમાર=(અશ્વિની+કુમાર)

અશ્વિનીના પુત્રો, દેવોના વૈદ

નૌકા=મોડું વહાણ

હલેસાં=વહાણ ચલાવવાના હાથલા

સમુદ્રયાન=સમુદ્રની મુસાફરી

ભૃગુકચ્છ=ભૃગુ ઋષિની હરીઆ

કિનારાંની જૂમિ, ભરવ

પૂર્વજન્મ=પહેલાંનો જન્મ

સુમાત્રા=બ્રહ્મદેશની દક્ષિણે ખેટ છે

જવા=બ્રહ્મદેશની દક્ષિણે ખેટ છે

ખંખોજ=કેમ્બોડિયા

નાવે=(ન+આવે) આવે નહિ

રળી=કમાઈ

પરીઆ=પેઠી, છોકરાનાં છોકરાં

પાઠ ૧૩ મો.

ડમો=રખડતાં ઢોરને પૂરવાની જગા

નિર્મળ=(નિર +મળ) મેલ વગરની

સ્વચ્છ, અજવાળાવાળી.

વહોરોછો=માથે લો છો

રખવાળ=રક્ષણ કરનાર

અમૃત જેવાં=બહુજી મીઠાં

સ્વર=રાગ

તાલ=માત્રા પ્રમાણેનું માપ

આમ=સૂર મંચંધી માપ

મૂર્ચ્છના=સૂરને એક વાર ચઢાવવા

ને પાછા ઉતારવા તે

ડગિ=મોટી ભાકડી

દાઝ=ગુસ્સો, ક્રોધ

ખાણીઓ=વીંધવાળો પથ્થર

કળવળી=દુઃખ નરમ પડ્યું

લહે=લહેજત, મઝા

મણિ=કીમતી પથ્થર

પાઠ ૧૪ મો.

મુલતવી રાખવું=થોડો વખત
બંધ રાખવું

માઠા ફળ=ખરાબ પરિણામ

અનુભવ=મહાવરાથી મળેલું જ્ઞાન

નિબંધ=કોઈપણ બાબત ઉપર સારૂ

લખાણ લખવું તે

લક્ષ્યામણુ=ગુણ દર્શન વર્ણન

કુટેવ=(કુ+ટેવ) નકારી ટેવ

વીમો=દર વરસે અમુક રકમ ભરી

તુકજ્ઞાન લાગેથી ઠરાવેલી રકમ

લેવાનો ઠરાવ

ભોગ ભોગે=દૈવયોગે, નસીબયોગે

નોટ=રૂપીઆને બદલે વપરાતો

અલણી કાગળ

હેવાલ=જીંદગીની હકીકત

અસરકારક=(અસર+કારક) અસર

જડ=મૂળ [કરે તેવું

પાઠ ૧૫ મો.

હમ=છેતરનાર

યમન=અરબસ્તાનમાં શહેર છે

શેખ=આરબ લોકોની મોટી ટોળાનો

સરદાર

અખૂટ=ખૂટ નહિ તેટલો

ખુદા=પરમેશ્વર

ખૂબ સુરત=ધણો રૂપાળો

મગન=મચેલો, ખુશી

દાદ=અરજ

અદ્ભુત=નવાબ જરેલી

જવાંમદી=બહાદુરી

ગુજરવી=ગાળવી, કાઢવી

એકલ પંથી=સાથી વગરનો મુસાફર

પરદેશી=(પર+દેશી) બીજા દેશનો

ડોળ=દેખાવ [રહેવાસી

ગપસપ=સાચી જુઠી વાતો

પ્રતાપ=વગ વસીલો

ફાંસો=ગાંઠવાળી દોરી

નિર્ધન=(નિર+ધન) ધન વગરના

સ્તબ્ધ=ચકિત, દિંગ, છક

અપકાર=(અપ+કાર) ઉલટું કરવું,

તે, જુઠું કરવું તે

જનમાલ=(જન+માલ) જીવ નેમાલ

પાઠ ૧૬ મો.

ઉડાઉપણું=શક્તિ ઉપરાંત ખરચ

કરવું તે

બંધ છે=સમજ્યા વગરનું બોલે છે

જહાંપનાહ=(જહાં+પનાહ)કુનીયાનું

રક્ષણ કરનાર, પાકશાહ

વિચિત્ર=નવાઇ જેવો
 ખુલાસો=સમજણ વાળું વિવેચન
 તવંગર=પૈસાદાર
 જમેઉધાર=આવક જવક
 કમી=એકાદી
 દેવું=કરજ
 નામું=લેવડ દેવડનો હિસાબ
 અટસટી=શુમાર, અટકળ
 પગરણુ=સારાં ટાણાં
 અચાનક=એકાએક
 ચિઠીઆ=સામાને ખોટું લાગે તેવો
 ચહેરાનો દેખાવ
 સ્વતંત્ર=(સ્વ+તંત્ર) પોતાનેજ તાબે,
 કાઢતો તાબેદાર નહોય તેવો
 પરતંત્ર=(પર+તંત્ર) બીજાને તાબે
 લાચાર=શક્તિ વગરનો
 એનઆજી=મોજ મઝા
 મિથ્યાભિમાન=(મિથ્યા+અભિમાન)
 ખોટું આભિમાન, પતરાજી
 પાયમાલ=એક નાશ થયો હોય તેવું
 વરો=જમણવાર
 કુલાવી=ખોટાં વખાણ કરી
 કુલણજી=એ નામનો એક તાલુ-
 કદાર હતો

જપત થઈ=લેણું વસુલ કરવા
 સરકાર કબજે ગઈ
 હાથ પહોંચતો હોય=શક્તિ હોય
 ઘટવું=યોગ્ય, વાજબી
 પેટ પાટા બાંધી=પેટમાં નહિ
 [ખાઈને]

પાઠ ૧૭ મો.

મમતા=પ્યાર, હેત
 ખાતર=ખરદાસ, ચાકરી
 ઉપર નીચે થઈ રહી હતી=ધણીજ
 ઉત્સુક બની હતી
 વેડ વૈતરૂં=પૈસા આપ્યા વગર
 મજુરી કરાવવી તે
 અમસ્તી=પૈસા આપ્યા વગર
 વર્તણૂક=વર્તન, રીતભાત
 ધર્મિષ્ઠ=ધર્મ પ્રમાણે વર્તનાર
 આવડ ત્રેવડવાળી=ગોડવણ કરી
 જાણનારી
 ચાણુદાર=ચાણુનો ઉપરીઅમલદાર
 સહવાસ=મેળાપ
 કુડુંખીતિ=કુડુંખના જેવું હેત
 રસભેર=રસથી
 ચંદી=જોગાણુ, લોડાને ખવરાવવાનું
 અનાજ

મોરન=(મો+રન) ગાયના પગથી

હોલી ધુળ

લખરાળી કરવી=લેણ પૈસા મા-

વેનરણુ=મોઠવણુ [ગત્રા તે

ધીરનાર=પૈસા નામે આપવા તે

નાણાવટી=પૈસા ધીરનાર

દેવાદાર=દેવું કરનાર, બીજાની પા-

સેથી પૈસા વ્યાજ લેનાર

ધીરનાર=પૈસા નામે આપનાર

પાઠ ૧૮ મો.

ચાલચરીવાળ

અક્ષયર્ષ પાળવું=કુંવારા રહી વિદ્યા

ખડવો=ખડક છાકરો [લણુવી

વિધિ=ક્રિયા [રાખીને

દેવસાખે=(દેવ+સાખ) દેવને સાક્ષી

રશિકર=રસ ઉત્પન્ન કરે તેવી

વિવાહ=(વિ+વાહ) ચર્ચા

આલણુ=અક્ષ એટલે પરમાત્મા

સંબંધી જ્ઞાન મેળવનાર

ક્ષત્રિય=જયમાં રક્ષણ કરનાર

વૈશ્ય=વધો રોજગાર કરનાર

શદ્ધ=કલકા પ્રકારની સેવા ચાકરી

કરનાર [બોધ

ધર્મોપદેશ=(ધર્મ+ઉપદેશ) ધર્મનો

શસ્ત્ર=હથિયાર

પુરાવો=સાબિતી

પ્રાચીન=પૂર્વના, પહેલાના

કાલિદાસ=ભોજ રાજાના સમયમાં

એ મોટો કવિ થઈ ગયો.

હદના પ્રાચીન કવિઓમાં તે

મોટો કહેવાય છે

પાઠ ૨૦ મો.

ગુફા=મોટી બખોલો

ચૈત્ય=બૌદ્ધ ધર્મનાં કુંગરોમાં કાતરી

કાદેશાં દેવાલયો

દેવાલય=(દેવ+આલય) દેવનું ઠેકાણું

ચિતા=મુડકાને બાળવા માટે કરેલો

ભાકડાનો ઢગલો

પાલડી પટે=પાલડીના જેવું લાણું

વધારે ને પહોળું થોડું

દાગલ=ધાતુગર્ભ

ધાતુગર્ભ=ધાતુ રાખવાની જગા

ધાતુ=સરીરનો ભાગ [મઠો

વિહાર=બૌદ્ધ સાધુઓને રહેવાના

રડયોખડયો=કોઈ જ નહ મડેલો

ક્ષણુભંચુર=ક્ષણવારમાં નાશ પામે

તેવું (ક્ષણ+ભંચુર)

વૃત્તિઓ=ક્રિયાઓ

મારી=કબજે રાખી

નિર્ગુણ=મોક્ષ, મુક્તિ

કલ્પના=મનનાં ધારવું

શિક્ષુ=જીવ આગીને ખાનર

હિનચર્યા=(હિન+ચર્યા-ચાલવું તે)

સાધુએ રાજ કેમ ચાલવું શું

સૂર્યોદય=(સૂર્ય+ઉદય) [કરવું તે

શંકા=નહિ સમજાએલી બાબત

પાઠ ૨૧ મો.

મોલ=પાક

પુણ્ય=પ્રભુ રાજ થાય તેવું કામ

સામટું=એક સાથે આપેલું

નહેરા=નદીમાંથી ખોદેલી મોટી

સમરાવી=સુધરાવી [નીકા

કંપનીનું રાજ્ય=૧૮૫૮ સુધી હિં.

દમાં એ મંડળીનું રાજ્ય હતું

બળદેવજી=શ્રીકૃષ્ણનાં મોટા ભાઈ

મનોહર=(મનસ્સ+હર) મનને ખેંચે

પટ=નદીની પહોળાઈ તિવા સુંદર

કુટી રહેલાં=આવી રહેલાં

લચી જતાં=નખી પડતાં

સ્થાન=કળ, પ, બહુ પેલાશી

ખાલસા કથું=ખોતાના રાજ્ય સાથે

મેળવી દીધું [નામ

કાલેરન=કવેરીનું મૂળ આમળનું નામ

સદી=સૈકા, સો વરસનો મળ

પાઠ ૨૨ મો.

લોકાપ્રય=(લોક+પ્રિય) લોકાના

વહાલા

ગામડી=ધુડી, જૂની પદ્ધતિ પ્રમાણે

શિખવનારી

સ્વામીનારાયણ=નારાયણ પ્રભુને

માનનારો પંથ તેના સ્થાપક

અહમ્મનંદ સ્વામી હતા

સંપ્રદાય=ધર્મનો પંથ

કરાણુ=ધાતુ વગેરેને ધસીને ખાર

કાઠરાનું ચંત્ર

કાવ્યકળા=કવિતા કરવાનો કુન્નર

સમાગમ=(સમ+આગમ) સાથે

મળવું તે

ભાટચારણો=એ નામની નાતો છે

દંતકથા=મોઢાની વાત

હિતેચ્છુ=(હિત+ઈચ્છુ) હિત ઇચ્છુ-

નાર, બહુ ઇચ્છનાર

વર્નાકુમલર=ચાલતી દેશી ભાષા

સોસાયટી=મંડળી

ખાર પાડવો=પૂરો કરવો

ઠરેલ=શાન્ત, સમજીને કામ કરનાર

કુન્નરખાન=કુન્નરને ખાનનું રૂપ

આમી સખેલી વાત

હિત=ભલું, કલ્યાણ

મલ્લુવર્ણન=મલ્લુઓના હકાકત

સી. આઈ. ઇ. હિંદના સંન્યનો

માનવતો દોરતે

ખિતાબ=મલકાબ

માનવતો=(માન+વતો)માનવાળો

વર્ષાસન=વરસે મળતી રકમ

લક્ષ=ખ્યાન

પાક રડે મો.

શ્રીમંત=(શ્રી=મંત) શોભાવાળો,

લક્ષ્મીવાળો

ધાર્મિક=(ધર્મ+ઈક) ધર્મ પ્રમાણે

વર્તનારો

નિરાધાર=(નિર=આધાર) આધાર

વગરનો

પંજે=કપાટો

સપડાઈ જઈ=પકડાઈ જઈ

નામુંકામું=લેવડ દેવડનો હિસાબ

મુખાસ્તામીરી=(મુખાસ્તા+મીરી) મુ-

ખાસ્તાનું કામ મેળવતો

ખાતો પીતો=મુજરાનનું સાધન

પીગળીમયું=નરમ ચકું

કુરસદ=નવરાશ

ચાકો=મરણીતો

વિશ્વાસપાતી=(વિશ્વાસ+પાતી) જા.

રાસો તોડનાર [પૂરો

સંપૂર્ણ=(સમ+પૂર્ણ) સારી રીતે

અત્યંત=(અતિ+અંત) અંતની પેલે

પાર, બાહુજ [ડી જવા

ઉચાપત કરવા=છાનું માનું ઉપા-

ખોટ=ખામી, ન્યુનતા

સીલક=તિજેરીમાંનું નાણું

સીલક મેળવવી=ચોપડામાં લખ્યા

મુજબ તિજેરીમાંનું નાણું કરવું તે

સોદો=માલ

આકા=હદ, છેડો

વ્યસની=(વ્યસન+ઈ)વ્યસનકરનારો

ઉડાઉ=હદ ઉપરાંત અર્થ કરનાર

આળ=તહોમત, વાંક

પાપનો ખડો ફટકા વિના રહેતો

નથી=પાપ ખુદ્દુ યમા વિના

રહેતું નથી.

હગો કાપનો સગો નહિ=હગો કા-

પનો સગો થતો નથી એટલે

હગો કરનારનું તે સાચું કરતો નથી

હાંકયું=હંકાએકું

દેવતાને=ડર બતાવીને
અંગે જોયો=તપાસ કરી
વિશ્વાસપાત=ભરોશો તોડવો તે
અનુદાતા=(અન+દાતા) અન્ન
આપનાર

દેવો=કપટથી વર્તવું
પાઠ ૨૫ મો.

અડવો=એક માણસનું નામ છે
તોલ=ખરોખરીમાં
સુખકું=પકવાન વગેરે ખાવાનું
ભાગોળ=દરનાજો
વાસો=રહેઠાણ
ખોડીગારું=ખેતરની વાડમાંથી જ-
વા આવવાને રસ્તે જ્યાં છીંકું
રાખેલું હોય ત્યાં ખે પાંખાવાળું
દારેલું લાકડું

પહોરેક=વ્રગભગ ૩ કલાક
કુખ્યાં=કુડા, ચામડાના મોટાપડા
ભો=ખીક, ડર [જગા
ધેડું=છોડથી ખૂબ ઢંકાઈ રહેલી
હારે=સાથે
લુકાની=માથેથી દાઢી નીચે થઈ
અધિભ્રે લુગડાનો કકડો
ધોજી=પાપડી પર મારેલી થપ્પડ
અતઃપદની પાઠ

હોવે=હાર
અપટ=જેરથી લુગડું ખેંચી લેવું તે
પતીજ=વિશ્વાસ
પરખાવો=ઝોળખાવો

પાઠ ૨૬ મો.

હસ્તિના પુરમાં દુખ્યંત નામનો
રાજા હતો તે એકવાર મૃગયા
કરતા જતાં ક્ષત્ર ઋષિના આ-
શ્રમ નજીક જઈ ચડ્યો; તેથી
ઋષિના દર્શન કરવા મયો એ
વખતે ઋષિ બહાર મામ મયા હતા
તે અતિથિની સારવાર શકુંતલા
કરતી હતી. શકુંતલા સુંદર ને
યુવાન હતી તેને જોતાજ દુખ્યંત
રાજો મોહ પામ્યો ને તેની સાથે
લગ્ન કરવાની ઇચ્છા કરી પરંતુ
બ્રાહ્મણની પુત્રીના લગ્ન ક્ષત્રિય
સાથે થઈ શકે નહિ તેથી તે નિ-
રાશ થતો હતો દરમ્યાન તેને
માલમ પડ્યું કે તે ક્ષત્રિની પુત્રી
છે. તે જોવી રીતે કે વિશ્વામિત્ર
તપ કરતા હતા તેના તપનો ભંગ
કરવા ઉદ્દેશ મેનકા નામની અશ્વ-
રાને મોકલેલી તે સમયે મેનકાથી

વિશ્વામિત્રને એક પુત્રી થઇ મેન-
કાનું કામ પૂરું થયું એટલે તે પુત્રીને
વિશ્વામિત્ર પાસે મૂકીને સ્વર્ગમાં
માલી ગઇ. મેનકાના જતા રહે-
વાથી વિશ્વામિત્રને જ્ઞાન થયું કે
'મારા તપનો ભંગ થયા આ બધો
પ્રપંચ થયો છે' તેથી તે પશુ છો-
કરીને પક્ષી મૂકીને ફરીવાર તપ
કરવા માલ્યા ગયા. એ વખત કદવ
ઋષિ ફરતા ફરતા ત્યાંથી નીકળ્યા
તેણે છોકરીને જોઇ. તેની આજુ
બાજુ પક્ષી પીંટાએલાં હતાં માટે
તેનું નામ શકુંતલા પાડ્યું ને પોતે
છોકરીને મોટી કરી. વિશ્વામિત્ર
જનિયની પુત્રી થાય.

રાજાએ આ હકીકત જાણી ત્યારે
તે પશુ રાજ થયો બીજી તરફ
શકુંતલાની ઇચ્છા પશુ દુષ્યંત
સાથે લગ્ન કરવાની થઈ તેથી
બંનેએ ગાંધર્વ વિવાદથી લગ્ન કર્યું.
ચોડા દિવસ ત્યાં રોકાયા બાદ
દુષ્યંત રાજા પોતાને ઘેર ગયો
લગ્નની નિશાનીમાં તે શકુંતલાને
પોતાના નામની પીંટી આપતો

ગયો હતો. દુષ્યંતના ગયા પછી
શકુંતલા તેના વિયોગમાં ઉંડા
વિચારમાં બેઠેલી હતી તે દરમિયાન
દુર્વાસા નામના ઋષિ આવ્યા તેનો
શકુંતલા સત્કાર કરી શકી નહિ
તેથી દુર્વાસા ગુસ્સે થયા ને તેને
આપ આપ્યો કે 'જેને તું માદ
કરે છે તે તને મૂલી જશે' એટલું
બોલી તે ચાલ્યા ગયા શકુંતલાની
મિત્ર સખીઓ મિત્રવંદાને અનસ-
યાએ તે સાંભળ્યું એટલે પછવાડે
જઈને ઋષિની બહુ પ્રાર્થના કરી
છેવટ ઋષિએ આપનો અનુગ્રહ
બતાવ્યો કે અભિજ્ઞાનનાં (ઓળ-
ખાણુની નિશાની) દર્શન થતાંજ
આપની અસર બંધ થશે.

હવે એવું બન્યું કે આપને
લીધે દુષ્યંત શકુંતલાને મૂલી ગયો
એટલે તેને બોલાવવા માણસો
મોકલ્યાં નહિ. આ તરફ કદવ
ઋષિ ઘેર આવ્યા ત્યારે તેને શ-
કુંતલાના લગ્નની ખબર પડી
તેથી તે બહુ રાજ થયા. કેમકે
શકુંતલાને યોગ પતિ મળ્યો હતો.

હવે તેણે વિચાર્યું કે શકુંતલાને સામરે મોકલવી જોઈએ તેથી શકુંતલાને સામરે વળાવી શકુંતલાને મોતમી નામની તાપસી તથા કશ્યપના જે શિષ્યો હસ્તિનાપુર ગયા. પણ રાજાએ કહ્યું કે મેં લગ્ન કર્યું જ નથી' વળી શકુંતલા બા-રેવાઇ હતી તેથી પરત્વે તરીકે રાજ્યથી તેનો સ્વીકાર થઈ શકે નહિ એવું બહાનું બતાવ્યું. આ વખતે વીંટી બતાવવા શકુંતલાએ પોતાની આંગળી બહાર કાઢી પ-રંતુ વીંટી ન મળે! કેમકે તે રસ્તામાં એક પાણીના ઝરામાં પડી ગઇ હતી તેની શકુંતલાને ખબર રહી નહતી. આથી દુઃખાંતને લાગ્યું કે આ બધો શોગ છે દુઃખાંતે તેનો સ્વીકાર કર્યો નહિ તેથી શકુંતલા બહુ દીલગીર થઇને પોકપોકે મૂ-કીને રહવા લાગી. મોતમી વગેરે તેને ત્યાં મૂકીને ચાલ્યાં ગયાં આથી શકુંતલા જાતી ફાટ રહ્યા હતા તે વખતે મેનદા આકાશમાં જડી હતી તેણે પોતાની પુત્રીને

રહત કરતી સાંભળી એટલે નીચે આવી પોતાના ઝપાટામાં તેને લઇ આકાશ માર્ગે ઉડી ગઇ તે કશ્યપ ઋષિના આશ્રમમાં મૂકી આવી ત્યાં તેને પુત્ર અવતર્યો. તે નાન-પણથી બહુ જોરાવર હતો તે બ-ધાને દયાવતો તેથી તેનું નામ સર્વદમન પાડ્યું હતું.

શકુંતલાને ઉપાડી મયા પછી થોડીવારે માછીમાર પાસેથી મળેલી વીંટીનાં દર્શન દુઃખાંતને થયાંજેવી વીંટી દીઠી તે તરતજ પોતે શ-કુંતલા સાથે કરેલાં અધર્મ લમની વાત યાદ આવીને પોતે પોતાની પત્નીનું અપમાન કર્યું તેથી બારે શોકમાં કુખી ગયો પરંતુ શકુંત-લાનો પત્તો હવે મળે તેમ નહતું. વધારે શોકની વાત એ હતી કે રાજાને સંતાન હતું નહિ ને સંતાન થવાનું હતું તે પત્નીનો ત્યાગ કર્યો આમ શોકમાં ને શોકમાં ચાર પાંચ વરસ થઈ ગયાં દરમ્યાન ઊંઘ ને દૈત્યો સાથે યુદ્ધ થયું તે યુદ્ધમાં દુઃખાંત ઇંદ્રની મદદે ગયો

ને દેતો તે હરાબ્યા પાછા ફરતા
 દુષ્ટ ત કરવા ઋષિનાં દર્શન કરવા
 ગયો તે જાય છે ત્યાં સર્વ દમનને
 સિંહના બચ્ચા સાથે રમતો જુએ
 તે વખતની આ વાત છે એ પો-
 તાનો પુત્ર છે એવું રાજા જાણતો
 નથી.

તાપસી=તપોવનમાં રહેતી ને તપ
 સતાવે છે=દુઃખ દે છે કરતી સ્ત્રી
 તપોવન=(તપસ+વન) તપ કરવાનું
 વન દબાવે તેવો

સર્વદમન=(સર્વ+દમન) બધાને
 બાળયેટા=(બાળ+યેટા) બાળક
 તરીકેના બાળા

પેદનો દીકરો=પોતાનો પુત્ર

પ્રાતઃકાળ=પરોઢીઢ

ખીલેલા=ઉપડેલા

કમળ=એ નામનું ફૂલ તે સૂર્ય હોય
 ત્યારે ખીલે છે ને આથમે ત્યારે
 બંધ થઈ જાય છે

ચકવર્તી=(ચક+વર્તી) ચકતી મા-
 દા જેની આજુ નાનાં મોટાં
 મણ્યાં રાજ્યો ઉપર ફરતી હોય
 તે, સાર્વભામ, મહારાજાધિરાજ

લક્ષણ=ચિહ્ન, નિશાન

મનાંબો=સમજાવ્યો

કવિતા

દીપ્તી=દેખાતી

દંત કળીઓ=દાડમની કળા જેવા

વણુનિમિત્ત=મારગ વગર [દંત

કાલીકાલી=સાંભળતી ગમે તેવી

તોતલી=સમજાય નહિ તેવી

અંક=ખોળામાં

તક્ષપતા=ઈચ્છતા

પૂત=પુત્ર

ધન્ય=ભાગ્યશાળી

લેખીએ=મણીએ

સમજુતી-કારણ વગર હસ-
 વાથી જેની જરા જરા દંતકળીઓ
 દેખાય છે જેની ખોલી કાલી કાલી
 ને સમજાય નહિ તેવી તોતલી છે
 ને જે પિતાના ખોળામાં ચઢી
 એસવાને બહુ તક્ષપે છે એવા
 પુત્રને જે કીએ છે ને વળી પુ-
 જીથી જેવું શરીર મેલું થાય છે
 તેને ભાગ્યશાળી જાણવો.

ગણકારતો=જેખવતો

આશ્રમ=રહેવાનું ઠેકાણું

પુરુવંશ=પુરુ રાજનું કુળ
ધર્મદારા=ધર્મ પ્રમાણે પરજીવીઓ
ત્યાગ=તજ દેવું તે

પુછપરછ=તપાસ, તજવીજ
શકુન્ત=પક્ષી, મોર
શકુન્ત ભાવી=મોર ભાવી
શકુન્તલાવી=શકુન્તલા આવી
માથેલો=માના વહાલ ઉપરથી ગડિ
કમાયો=છેતરાયો [યએલો

પછીની વાત એવી છે કે
સિંહના બચ્ચા સાથે રમતાં સર્વ
દમનનું છુટી ગએલું રક્ષાબંધનને
દુષ્ટાંત રાજા ઉચકીને તપાસીને
જોવા જાય છે ત્યારે તાપસી બ-
હુજ આશ્ચર્ય પામે છે કેમકે તેમાં
એવો ગુણ હતો કે તે રક્ષાબંધનને
તેના માખાપ સિવાય બીજાં કાંઈ
ઉચકે તો સર્પ થઇને તેને ડસે
દુષ્ટાંતે ઉચકેલા રક્ષાબંધનનો સર્પ
થયો નહિ ત્યારે તાપસી એકદમ
આશ્રમમાં દોડી ગઈ ને કસ્યપ
ઋષિ, શકુન્તલા વગેરેને એ ખ પર
ક્યાં.

બધાં મળ્યાં શકુન્તલાનો ને

તેના પુત્રનો દુષ્યંત સાથે મેળાપ
થયો. ઋષિએ આશીર્વાદ દીધો
બધાં હસ્તિનાપુર આવ્યા પુત્રનું
નામ ભરત પાડ્યું તે બધો પ્ર-
તાપી થયો તેના નામપરથી ભર-
તખંડ નામ પડ્યું છે તેના વંશને
ભારત કહેવાયા. જેનું પુસ્તક
મહાભારત કહેવાય છે.

પાઠ ૨૭ મો.

કાલંબસ=છટલિના જીનોઆ સહે-
રનો રહીશ રપેનનો વહાણુવટી
બોધદાયક=(બોધ+દાયક) બોધ
આપનાર

મથી રહ્યા હતા=પ્રયત્ન કરતા હતા
ધરાદો=વિચાર

રપેન=યુરોપખંડમાં દેશ છે

કનેરી=યુરોપની પશ્ચિમે ટાપુ છે

ફાસજાલી=યુક્તિની સમજવી

કંટાળ્યા=થાક્યા, નારાજ થયા

અશક્ય=(અ+શક્ય) નહિ બની

શકે તેવું

આનંદ ભર્યા=આનંદથી ભરેલા

પહો ફાટયો=મળસકું થયું

કનક મત=હેરાનમતિ, દુઃખ દેવું તે

વિધિ=ક્રિયા

દહતા=મનની મજબુતી

સત્યવાદી=(સત્ય+વાદી) સત્ય બોલ-

યક્ષ=હોમ

[નાર

દક્ષિણુ=દાન તરીકે આપવું તે

કસોટી=પરીક્ષા

સર્વસ્વ=સમગ્ર

સ્થાનક=જગા, ઠેકાણું

અયોગ્ય=(અ+યોગ્ય) યોગ્ય નહિતે

કંટકવન=કંટક+વન) કાંટાવાળું વન

ક્ષત્રિયાણી=ક્ષત્રિયની પત્ની

બોલ=વચન

સાયવવાખાતર=સાયવવા માટે

અર્ધકાયા=અર્ધ

સ્તબ્ધ=સ્થિર, ઠરી ગયેલો

પાલવ=સાડીનો છેડો

ચંડાળ=ભંગીઓ

આયકો ખાય છે=ખંચાય છે

જાળું=કાંટાવાળા છોડનું કુંડ

અનાથ=(અ+નાથ)ધણી વગરની

મસાણુ રમસાન, મુડદા બાળવાની

કર=વેરો

[જગા

ચિતા=મુડદાને બાંધવાને કરેલો

સુદ્ધાં=સહિત

[લાકડાનો ઢગલો

વરદાન=ધન્યેષુ માગવાનું વચન
ધર્મરાજ=વેરેલનો ન્યાય કરનાર કેવ

પાઠ ૨૯ મો.

સુરપાણુ=એ નામનો નર્મદાનો ધોધ

પનાઇ=સઢવાળી હોડી

બાહુ=હાથ

છાછરાં=થોડાં ઊંડાં

વેગ=ઝડપ, ગતિ

પટ=પટ્ટાળાઈ

હરણુદ્રાળ=હરણુ દ્રાળ મારીને જઈ

શકે તેવી જગા

ધેરું=પાણી પાઉં

જળધોધવારિ=જળધોધનું પાણી

જોખમકારક=જોખમ કરનાર

ધુધવાટ=ધુધુ કરતો અવાજ

પાત્ર=એ કાંઠા વચ્ચેનું તળીઉં

ભાસ=દેખાવ

અપતંત=(અનુઅંત) પાર વગરની

શલપાણીશ્વર=(શલપાણિ+શ્વર)

શલપાણિ નામનાં શંકર

શલપાણિ=(શલ+પાણિ + હાથ)

હાથમાં શલ છે તે શંકર

રણુછોડજી=(રણુ+છોડ) રણુ-રેવું

છોડાવનાર

પરકંભાવાસી=(પરકંભા=પ્રદક્ષિણા
+વાસી) પ્રદક્ષિણા કરનારા

પરકંભા=ચોતરફ ફરવું તે, પ્રદક્ષિણા
સદાવ્રત=(સદા+વ્રત) હંમેશાનો નિ-
યમ, ગરીબ મુસાફરોને હંમેશા
ધર્માદા સીધું આપવું તે

પાઠ ૩૧ મા.

કનકમૃગ=(કનક+મૃગ) સોનાનું હરણ

પંચવટી=પાંચ વડના જૂથવાળી જગા
નેત્રને હારે છે=આંખને ખુશ કરે છે.

અલૌકિક=(અ+લૌકિક) આલો-

કમાં ન હોય તેવો, દિવ્ય

નિર્ભય=(નિર+ભય) ભય વિનાનો

શુદ્ધી=ગોળ ટીખડી

રત્ન=કોમતી જવાહીર

દીપી=શોભી

આર્યપુત્ર=(આર્ય+પુત્ર) આર્યના

પુત્ર. (શ્રી પતિને બોલાવતી

વખતે એ શબ્દ વાપરે છે.)

હક=દિગ

રખેને=કદાચ, વખતે

જનનકી=જનક રાજની પુત્રી

ચર્મ=ચામડું [નનો રાક્ષસ

મારીચ=રાવણનો મામેલો હંડકવ-

હરીજન્મી=હાની માની ભય જન્મી

કારમી=ભયાનક

ફાળ=ઘારકો, ઉંડી શીકર

કઠોર=અખત, દુઃખલાગે તેવો

પર્ણકુટી=પાંદડાંની બનાવેલી ઝુંપડી

હરિઆળી=સિલોતરીવાળી

અલખ=અલક્ષ, પરમાત્મા

અતિથિ=(અ+તિથિ) હંમેશાં નહિ

આવનાર, મહેમાન, ભિક્ષા લેવા

આવેલો માણસ

ભયાનક=ભય ઉપજાવે તેવું

પોત પ્રકાશવું=ખરૂં રૂપ બતાવવું

પાઠ ૩૨ મા.

કંજુસ=ધણોજ લોભી, કૃપણ

વિદ્યાર્થીના આશીર્વાદ=અગાઉ મુ-

રને ઘેર રહેતા વિદ્યાર્થીઓ બીખ

માગીને ખાતા તેથી માગવા

જતા ત્યારે એ શબ્દ બોલતા

પછીથી વિદ્યાર્થી સિવાયના પણ

એમ બોલવા લાગ્યા

હતે=હતા તોપણ

દળદર=ગરીબાઈ

જીવલણ નાખે=મર્જીત વડે

વારસો=પછીનો હક

શીકું=વાસણ વટકાવવાનું દોરડાનું
સાધન

સંકલ્પ=કરાવની નિશાની માટે હા-
થમાં પાણી ભરી જમીન પર
ચૂકવું લે

અવસ્થા=હાલત, સ્થિતિ

સારવાર=ચાકરી

કૃપણુ=કંજુસ

કૃપણુનું ધન કાંકરા બરોબર છે,
જેમ કાંકરા કંઈ કામના નથી
તેમ કૃપણુનું ધન કંઈ કામનું નથી
પાઠ ૩૩ મે.

નાસ્તિકપણુ=ધંધર નથી એમ
માનવું તે

આસ્તિકપણુ=ધંધર છે એમ
માનવું તે

નાસ્તિક=ધંધરને નહિ માનનાર

આસ્તિક=ધંધરને માનનાર

અસાધારણુ=સાધારણુ નહિ તે,
ખણીજ

કામળપણુ=નાજીકામ

મેઢ=શરીરનો એક ધાતુ

સંરક્ષણુ=(સમ+રક્ષણુ) સારું રક્ષણ
જતન કરે છે=સંભાળ રાખે છે

છિદ્રવાટે=છિદ્રને રસ્તે

બ્રહ્માંડ=(બ્રહ્મા+અંડ) બ્રહ્માએ
બનાવેલો ગોળા

બ્રહ્મા=સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરનાર દેવ
કળા=કુતર યુક્તિ

ગરજ સારે છે=તંગી મટાડે છે

જ્ઞાનશક્તિ=જ્ઞાનની શક્તિ

સ્પષ્ટ=ખુલ્લું

પુખી=નવાઇજેવી વાત

શ્રદ્ધા=બરોસો, આસ્થા

વિસારે ચૂકવું=ચૂકી જવું

પાઠ ૩૪ મે.

નિરાશ=(નિર+આશા) આશા વ-
એછીપણુ=આળસ [ગરની

બૂસ્તરવિષા=પૃથ્વીના પડ મંબંધી

મુનીમ=મુખ્ય નોકર [વિષા

ગુમાસ્તો=દુકાનનો નોકર

તલાટી=ગામડાની વસુલાત ઉધરા-
વનાર અમલદાર

સ્વાશ્રય=(સ્વ+આશ્રય) પોતાની
જાતની મદદ

પારકી આશ સદા નિરાશ=ખી-
જાની આશા રાખવાથી હંમેશાં
કામમાં નિરાશ થવું પડે છે

ધર્માદા=ધર્મને માટે આપેલું

કર્મ=નસીબ

મર્દા=મરદ, પુરુષ

પુદા=પરમાત્મા

હિંમતે મર્દા તો મદદે પુદા=જે

પુરુષ હિંમત રાખે છે તેને પર

મેશ્વર મદદ કરે છે

ધારો=કાયદો, રિવાજ

આપ=પોતે

પૂર=પૂરેપૂરો

પ્રતાપ=જાળ, વગ, શક્તિ

કવિતાની સમજુતી=ઉદ્ધમ પોતે

સૌથી વધારે છે; નસીબ બિચારું

બાપદું છે, ઉદ્ધમની પૂરેપૂરી શક્તિ છે

પાઠ ૩૬ મો.

નાસ્કોડગામા=એ નામનો પોટું-

ગત્તનો વહાણુવડી

વનાદય=ધન+આડય-દગલો) ધ-

નના ઢગલાવાળો

માધનર=નાનો. લઘુ

સમુદ્રમાર્ગ=સમુદ્રનો રસ્તો

ડાયઝ=પોટુંગત્તનો વહાણુવડી

કૃપ=ભૂશિર

ઓવ=ની

ગુડ=સારી

હોય=આશા

નાતાલ=ખ્રિસ્તી લોકોની દિવાળી

પોટું=ખંદર (ખંદર છે

મોઝામિક=આફ્રિકામાં એ નામનું

ભોમીઓ=રસ્તો જાણનાર

મોંબાસા=આફ્રિકામાં એ નામનું

ખંદર છે.

મરી=તીખાં

મોલ્યુકા=એશિયાની પૂર્વે એ ના-

મના ટાપુ છે.

તેમના=તજ, લવિંગ, મરી વગેરે

પરવાનગી=રજા

સમૃદ્ધિ=દોલત

નજરાયું=બેઠ

પ્રવેશ=દાખલ થયો

પાઠ ૩૭ મો.

માકિર્વસ=ઉમરાવનો એક દરજ્જો

ઓવ=નો

વુર્સ્ટર=એ નામનું ઇંગ્લાંડમાં પર

ઉમરાવ=અમીર [મજબૂત છે.

પ્રયોગ=અખતરો

સ્કોટલાંડ=ઇંગ્લાંડની ઉત્તરે દેશ છે

અવલોકન=આરીક તપાસ

લાસગો=સ્કોટલાંડમાં શહેર છે

નમુનો=નાનો ચાટ

ઓગણીમી સદી=૧૮૦૧ થી ૧૯૦૦

સુધીનો વખત

કલાઈડ=સ્કોટલાંડમાં નદી છે

ધૂમકેતુ=પૂછડીઓ તારે

અમેરિકન=અમેરિકાનો વતની

આટલાંટિક=એ નામનો મહાસાગર છે

જાતશુદ્ધ=પોતાની બુદ્ધિ

અપૂર્વ=(અ+પૂર્વ) પૂર્વ નદિ હતી તેવી

રેલ્વે=(રેલ=લોહાના પાટ+વે=રસ્તો) લોહાના પાટાનો રસ્તો

ફોલેમંદી=ફોલે, છત

હવાઈ=હવામાં ઉડે એવું એક જાતનું દારૂખાનું

જહોજલાલી=જપકા તથા શોભા પાઠ ઉદ્ભવે.

મહાકવિ=(મહા+કવિ) મોટા કવિ

મતબેદ=મત+મેદ) વિચારમાં ત-

પુરાવે=શાખિતી (ફાવત

પશ્ચ=પ્રતિજ્ઞા

નિશ્ચય=નક્કી કરેલો વિચાર [વાતો

આખ્યાન=ધર્મ પુસ્તકમાંની કુકી

નાટકો=જુદાં જુદાં પાત્રોથી લખેલી

શકાય તેવી વાતો

કથા=ધર્મની વાર્તા

રાજગુરુ=રાજના ગુરુ

શીઘ્ર=તરતરે તરત કરેલી

ઓખાદરણ=ઓખાને લખેલી તે

ઓખા શાશ્વિતપુરના રાજા બા-

ણાસુગની પુત્રી હતી તે કૃષ્ણના

પુત્ર પ્રદ્યુમ્નના પુત્ર અનિરુદ્ધને

સ્વપ્નમાં વરી હતી તેની સખી

ચિત્રલેહા તેને દારિકાથી લઈ

આવી હતી વગેરે વાત તેમાં

નગાખ્યાન=નળરાજની વાત

સુભદ્રાદરણ=સુભદ્રાના દરણની વાત

સુભદ્રા કૃષ્ણની બેન તેનું દરણ

અર્જુને 'કર્યું' હતું

નરસિંહ મહેતાની હુંડી=નરસિંહ

મહેતાએ દારીકાપુરીમાં દામેદર છે

શેઠ નામધારી વિષ્ણુ પ્રભુ ઉપર

લખેલી હુંડી ને તેનો સ્વીકાર

મામેરૂ=નરસિંહ મહેતાની દીકરી

કુંવરબાઈના સીમંત વખતે પ્ર-

ભુએ કરેલી મદદ વગેરે વાત

સુવંચાખ્યાન=સુવંચા રાજની વા

નકલ=એકના જેવું બીજું કરવું તે

કવિત્વશક્તિ=કવિપણાનું બળ

માઠું=ખોટું

ખુશામદ=સાફ લગાડવા હદ ઉપ-

રાંતનાં વખાણ કરવાં તે

પાત્ર=વિષય

પાઠ ૪૦ મો.

હારન અલ રસીદ=ડાહો હારન

રહેણી=રીતભાત, વર્તન

ધડો=દાખલો

એ રાશિદીન=ધાર્મિક

ખલીફા=મહંમદ પેગંબર પછી થ-

એલા ધાર્મિક પુરો

ધીતરાઇ=કાકાના વંશને

વંશ પરંપરા=પેઢી દરપેઢી

અપૌત્ર=દીકરાના દીકરાનો દીકરો

ખિલાફત=ખલીફાની ગાદી

મુરખખી=આશરો આપનાર

નામાકિત=અખ્યાત, નામીયો

રાજનીતિ=રાજકારભારની કળા

દીનાર=એ નામનો લગભગ રા.

રૂ.ની કીમતનો રૂપાનો સિક્કો

હરણ કર્યું=ખેંચ્યું

તાજીખી=નવાઈ

ખળનચી=(ખળનો+ચી) ખળનો

દષ્ટિ=નજર

[રાખનાર

ખુદાવિંદ=મોટો માલિક

જનાનખાનું=રાણીવાસ

સંધ=જાન, સમજ

હવાલે કરવા=સોંપવા [ઉપરી

ધર્માખ્યક્ષ=(ધર્મ+અખ્યક્ષ) ધર્મનો

પાઠ ૪૧ મો.

દેશાટન=(દેશ+અટન) દેશમાં ફ-

આપવડાઇ=પોતાની મોટાઈ [રવું તે

દેશાવર=(દેશ+અવર) બીજો દેશ

સગુંવહાલું=સગું ને વહાલું

પુસ્તકાલયો=(પુસ્તક+આલયો)

પુસ્તકો રાખવાનાં ઠેકાણાં

સંગ્રહસ્થાનો=સંગ્રહનાં ઠેકાણાં

વેનિસ=ઇટલિનું ખંદર, જૂના સ-

મયનું લાંડન

ઝરણાં=જમીનમાંથી ટપકતાં પાણી

નિહાળતું=ધ્યાનથી જોવું

પાઠ ૪૨ મો.

ખારીલાપણું=અંતઃકરણનો ઉડાદેખ

અવગુણ=ગુણથી ઉલટું તે

દેખી=ખારીલો

દેખ=ખાર, ઝેર

ધ્રુવકતો=ધ્રુવધ્રુવ કરતો

કૂરપણું=ઘાતકીપણું

ઘોળાવું=વારંવાર આવવું

લુણો=ઘંટ, મટોડી વગેરે પર જા-
મતો ખાર

ચીમળાયા=અળતરાથી મરડાયા

અપ્રુદ્ધતા=આનંદથી ખીલવું તે

સ્વપ્ન=ઉંઘમાં આવતો વિચાર

સ્વાર્થ=(સ્વ+અર્થ) પોતાની ગતલખ

સાધવામાં=પાર પાડવામાં

દુશ્મનાવટ=વેર

તબેલો=ઘોડા બાધવાની જગા

વાંસળી=વાંસની બૂંગળી

થાક્યોપાક્યો=થાકેલો

ક્ષમા=માફ કરવું તે

ભૂષણુ=ધરણું, શણુગાર

પાઠ ૪૩ મો.

શાંતિભરી=શાંતિવાળી

કરિઆણું=ગાંધીની દુકાને વેચાતાં

ઓસડ મસાલા વગેરે

વખાર=વધારાનો માલ ભરવાનીજગા

ધાસકા=એકદમ પડેલી ઉંડી ને

ભારે શીકર [ભાગ

જોત=દીવાનો સળગતો દેખાતો

મોગરો=દીવાની સળગતી ચીણુગારી

પાઠ ૪૫ મો.

આશ્વિન=આસો માસ

માવત=હાર્યાને હાકનાર

ધરાક=માલ લેનાર

આશ્ચર્યકારક=નવાઈજેવું

રમણિક=સુંદર

સાથીઆ=સુંદર આકાર

સ્પર્ધા=દુરિક્ષાઈ

ઉત્સવ=આનંદ

મહાલતી=આનંદથી ફરતી

ઉભરાઈજતો=અહાર દેખાતો

ઉમેદ=આશા

વકરો=વેચાણુ

રાજપાઠિકા=રાજમહેલ

રક્ષાટિક=એક જાતનો પત્થર

અષ્ટખુણુ=આઠ ખૂણુવાળા

ભુરજ=કિલ્લાનું રક્ષણ કરવા બાં

ધંત્રા બહાર પડતા ભાગ

કાર્તિસ્તંભ=માદગીરિ માટે બાંધે-

લો થાંભલો

નકશી=કોતરણી

કૃષ્ણનોરાસ=કૃષ્ણ ને ગોપીઓ ન-

જમાં રમેલાં તેનો દેખાવ

તકતા=મદેલી હાથીઓ

ચોધડીઆં=ચાર ચાર ધડીએ વા-
ગતાં નગારાં

શંખનાદ=શંખનો અવાજ

નોખત=મોઢું નગારું

છટ્ટેવ=પોતે ઈચ્છેલો દેવ

પાઠ ૪૬ મો.

વાલ્મીકિ=એનામના ઋષિ એમણે
એટલું ગદ્ય તપ કર્યું હતું કે મસ્તક
પર રાફડો (વાલ્મિક) થઈ ગયો
હતો તેથી તેનું નામ વાલ્મીકી પડ્યું

પારધી=શિકારી

લાગણી=અસર

સુગ્રીવ=કિસ્કંધા નગરીના વાનર

રાજા વાળીનો ભાઈ

હનુમાન=સુગ્રીવનો પ્રધાન

અંગદ=રાણીનો પુત્ર

જાંબુવાન=રીંછનો રાજા

અનાયો=(અનુ+આર્ય)આર્ય નહિ તે

પત્તો=ખખર

અશોકવન=રાવણનો ખગીચો

અનુચરો=(અનુ+ચર) પાછળ ચા-

લનાર સેવક

એધાણી=નિશાની (હનુમાન નિશાની

તરીકે રામની અંગૂઠી લાપ્ત ગયા હતા

વિષ્ટિ=સલાહનું કહેણ

સમાધાન કરવું=કળઓ મટાડવો

મંદોદરી=(મનોહરી) રાવણની

પટરાણી

વિભીષણુ=રાવણનો ભાઈ તે વિ-

ષણુનો ભક્ત હતો

કુંભકર્ણુ=રાવણુતો ભાઈ તેના કાન

ધડા જેવા હતા. તે પહાડ જેવડો

ઉંચો હતો. તેણે ઈંદ્રાસન મેળવવા

ભારે તપ કર્યું હતું પરંતુ ઈંદ્રા-

સનને બદલે નિદ્રાસન મંગાઈ ગયું

તેથી રાત દહાડો ઉઠ્યાજ કરતો.

ઈંદ્રજીત=રાવણુનો વડો પુત્ર તેણે

ઈંદ્રને જીત્યો હતો, તેનું ખીણું

નામ મેધનાદ હતું તેને એવું વ

રહાન હતું કે જેણે ચૌદ વરસ

અક્ષયર્થ પાળ્યું હોય ને ઉંચ

તથા અનાજ તળ્યાં હોય તેજ

તેને મારી શકે તેનું મોત બદ્ધમણું

હાથે થયું.

ગર્ભવંતાં=ગર્ભવાળાં

જ્નેડકા=સાથે જન્મેલા બે

અશ્વમેધ યજ્ઞ=વજ્રા રામજ્યો ઉપર

જીત મેળવ્યા પછી કરાતો યજ્ઞ

તેમાં ઘોડો (અશ્વ) હોમવામાં આવે છે,

પાઠ ૪૬ મો. ભાગ ૨ જો.

ભરતકુળ=ભરત રાજાનો વંશ

ધૃતરાષ્ટ્ર=કૌરવના પિતા (ધૃત+રાષ્ટ્ર)

જેણે રાજ્ય પકડી રાખ્યું છે તે,

યુધિષ્ઠિર=(યુધિ+સ્થિર) યુદ્ધમાં ડઝે

નહિ તેના, તે ધર્મરાજના વર-

દાનથી જનમ્યા હતા તેથી ધર્મ

પુત્ર કહેવાય છે,

ભીમ=તે વાયુદેવના વરદાનથી જ

મ્યા માટે વાયુપુત્ર કહેવાય છે.

અર્જુન=તે ઇંદ્રપુત્ર કહેવાય છે

ગદાયુદ્ધ=ગદાથી થતું યુદ્ધ

ગદા=એક જાતનું પત્થરનું હથિયાર

બાણાવળી=(બાણ+આવળી) બા-

ણની હાર બનાવી દે તેવો

કૌરવ=કુરુ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા

ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો

અદ્યેષો=ખીજનું સારું દેખીને મ-

નમાં બળે તે

સ્વયંવર=(સ્વયં=પોતાની મેળે+વર)

પોતાની મેળે વર પસંદ કરવો તે

સ્વાર્થી=પોતાની મતજાવવાળો

નિષ્કુળ=(નિષ્+કુળ) કુળવંશની

દ્રૌપદી= પંચાળ દેશના [નકામી

રાજા દ્રુપદની પુત્રી, પંચાલી.

મચ્છવેધ=ઉંચે ટાંગેલા માછલાને

બાણ મારીને લીધેલું તે

ઈંદ્રપ્રસ્થ=હાલનું દિલ્લી

રાજસૂય યજ્ઞ=ચક્રવર્તી રાજાએ

કરવાનો યજ્ઞ આ યજ્ઞનાં દરેક

કાર્યો રાજાઓ પાસે કરાવાય છે

પાંડવો પછી એવો યજ્ઞ કનો-

જના રાજા જયચંદ્ર કર્યો હતો.

છીનવીલેલું=કપટથી લેઈ લેલું

શકુનિ=દુર્યોધનનો મામો ને કંદ-

હારનો રાજા

સુદ્ધા=સહિત

અપમાન=માનથી ઉલટું તે

દ્રોણાચાર્ય=પાંડવકૌરવના ગુરુ

ભીષ્મપિતામહ=પાંડવકૌરવના મોટા

હાદા સંતનું રાજાના પુત્ર તેનું

મૂળનામ દેવવ્રત હતું

અર્જુનનો પૌત્ર=અર્જુનના પુત્ર અ-

ભિમન્યુનો પુત્ર પરિક્ષિત

વર્ણાશ્રમ=(વર્ણ+આશ્રમ)આર વર્ણ

ને આર આશ્રમ

સ્વરૂપ=અર્થ રૂપ

પાઠ ૪૭ મો.

અંગકસરત=શરીરના દરેક અવ-
યવોને માફકસર કેળવણીને મહે-
નત આપવી તે

જાતે નર્ચા=શરીરે રોગવગરના

સાધીએ=મેળવીએ

માફકસર=મેઘએ તેટલો

જાનતાંતુ=ખચર લઈ જનાર ને

ભાવનાર તાંતણા

વલન ચલન=હીલચાલ

કંતાઈઅય=નખળા થઈ જાય

લકવો=એક જાતનો રોગ

શખસો=માણસો

ખોખરૂપ=ભારરૂપ

મહાવરો=અનુભવ, ટેવ

આમોચ્છાસ=(આસ+ઉચ્છાસ)

દમ લેવો ને દમ કાઢવો તે

હલકું ફલ=ફલ જેવું હલકું

ફલેજી=કાળજી, પેઠનું જમણી

ખાણુનું પિત્ત ઉત્પન્ન કરનાર અંગ

ખરોળ=પેટનું ડાબી ખાણુનું અંગ

ગુરહા=મૂત્રપિંડો, પેદુમાં રહેતી પિ-

સામની ગાંઠો

થઈ

પચીજઈ=દોહીમાં મળવાલાયકથઈ

દરત=જડો, મળ

ખુલાસે=મહેનત વગર

અપચો=ખોરાકનું નહિ પચવું તે

કમજિઆત=ઝાડો નહિ ઉતરવો તે

નિરર્થક=નકામાં

તરનું તર=તાણું ને તાણું [વગરના

નિરુદ્ધમી=(નિર+ઉદ્ધમી) ઉદ્ધમ

વીતે છે=વેઠવું પડે છે

લાક્ષી=ચહેરાની રતાશ

વદન=મોઢું

[ઝાંખું

નિસ્તેજ=(નિસ+નેજ) તેજ વગરનું

પથારીવશ=પથારીમાં પડી રહેલા

તાક્ષીમખાળ=પણી કસરત જાણનાર

મગદળ=ધોડાજોવાં ભાકડાં

ખનેટી=ખંને છેડે ગાંડાવાળી કસરત

કરવાની લાકડી

[કરવી

દંડ પીલવા=પાવડી પર કસરત

કસે=કેળવે

હફ=સીમા

પાઠ ૪૮ મો.

પુણ્ય=સામાને ઉપકાર કરવો તે

પાપ=સામાને પીડા કરવી તે

ભાવ=વિચાર

બેહદ=(બે+હદ) હદ વગરનો ધણોજ

વિદ્યાલય=(વિદ્યા+આલય) વિદ્યાનું

ઠેકાણું, શાળા

અગણિત=(અ+ગણિત) ગણાય નહિ

તેટલાં, ધણાં

લોકોપકાર=(લોક+ઉપકાર) લોકોનું

બહું કરવું તે

વૃત્તિ=ધ્યેય

ગળું=શક્તિ

જાત્રાનું=પોતાની શક્તિ વાપરવી

અહિત=(અ+હિત) હિત નહિ તે,

હુકું કરવું તે

સૃષ્ટિ થકી=જગત થકી

પાઠ ૫૦ મો.

આત્રેયી=વાત્રમીકિના આત્રમની

એક તાપસી

વન દેવતા=વનની દેવી દંડક વનની

દેવીનું નામ વાસંતી હતું

સમાગમ=મેળાપ

ભગવતી=પવિત્ર માનવંતી સ્ત્રી

દંડકારણ્ય=દંડક+અરણ્ય દંડક વન

અગસ્ત્ય=દંડક વનના એક ઋષિ

વિધ્ન=હરકત

અદ્ભુત=નવાઈ જેવા

કાળજી ઠરે છે=દીલ ખુશ થાય છે

સંસ્કાર=(સમ+કાર) સારી રીતે

કરવાની ક્રિયા.

હુરિણી.

જડ=થોડી બુદ્ધિવાળો ઠાઠ

મહણ કરવું=પકડી રાખવું

ફળ=પરિણામ

વિમળ=વિ+મળ) "મેલ વગરનું,

સ્વચ્છ, ચોક્કસ"

સુખિંબ=(સુ+મિંબ)સાદૃશ્યપ્રતિબિંબ

સમજુતી:-ગુણી અને જડ

બંનેને ગુરુજી એકજ રીતે શીખવે

છે, પણ શીખવેલાને પકડી રાખ-

વાની શક્તિ દેતા નથી કે ઝાઝી

કરતા નથી તોપણ પરિણામમાં

મોટો ફેર નજરે પડે છે કારણ

કે સ્વચ્છ મણિ જેવું સાદૃશ્ય પ્રતિબિંબ

ઝીલી બેઠે તેવું ઠીંકરી ઝીલતી નથી

નિવાસ=રહેઠાણ

દૈવ=નસીબ

વજ્રપાત=(વજ્ર+પાત)વજ્રનું પડવું

તે, ધણું દુઃખ આવવું તે

અરુષ્ટી=વસિષ્ઠની સ્ત્રી

રઘુકુળ=રઘુરાજાનો વંશ

ઋષ્યસૂત્ર=દશરથની પુત્રી શાંતાનો
સુત્રી=ખાલી [વર

શ્લોક.

પુષ્પ=ફૂલ

મહાત્મા=(મહા+આત્મા) મોટો
આત્મા જેનો છે તે

સમજીતી:-અરે વજ્રથી પણ
ધણાં કઢણુ ને ફૂલથી પણ નાણુક
એવાં એ મહાત્માનાં (રામ) મનને
કાણુ ખરેખરા જાણી શકે? (સીતાજી
જેવાં સતીને વનમાં મોકલ્યાં તેથી
મન વજ્ર કરતાં કઢણુ; વળી સી-
તાજીની મૂર્તિ બનાવી પાસે બેસાડી
તેથી મન ઘણુંજ નરમ.)

ઉત્તર રામચરિત=ઉત્તર પછીનું ક-
રામ+ ચરિત=હેવાલ) રામચર-
જીતો અયોધ્યા આવ્યા પછીનો
હેવાલ

પાઠ ૫૧ મો.

પંચાંગ=(પંચ+અંગ) જેમાં જીદી
જીદી સાલોના પાંચ આંગડા છે તે
વિક્રમ=ખ્રીષ્ટી, એ નામનો ઉ-
જ્જનનો પ્રતાપી રાજા
શાલિવાહન=એ નામનો પૈદલુનો
શક રાજા

મહા પરાક્રમી=ધણોજ બળવાન
માલવ સંવત=માળવામાં ગણાતાં
સંવત=સંવત્સર, વર્ષ [વર્ષ
શેષનાગ=એક મોટો નાગ, વિષ્ણુ
હીર સાગર મધ્યે જેના પર સ્થપન
કરીને રજા છે તે

વેતાળ=મૃતની એક જાત
અભિષેક=ગાદી પર બેસાડવાની
શક=વર્ષ, શાલિવાહનનું વર્ષ [ક્રિયા
ઈસુખ્રિસ્ત=ખ્રિસ્તી ધર્મના પેગંબર
કાવતરં=કપટવાળી યુક્તિ
હિજરત=છાડીને જતા રહેવું તે
મહારમ=મુસલમાની પહેલો મહોનો

પાઠ ૫૨ મો.

મતભેદ=(મત+ભેદ)વિચારમાં તફાવત
રસયું=રસ ચઢાવ્યો

પાસું=પડખું, બાજુ
ચોતરો=ચોરા ગામના લોકોને બે-
સવાની જાહેર જગા [ચડયો
અશીશુ ચઢી ગયું=અશીશુના કેદ
અશીશુઅશીશુ=અશીશુ કે એવું બીજું
કંઈ
લહેર=ખુમારી, લહેજત, કેદ
ભંગડ=ભાંગ પિનાર

ઝાંઝ=ચુસ્સો, કોધ
નાદાની=(નાનદાની) મૂખાઈ
ભાસે છે=દેખાય છે
તરછોડી=તુચ્છકારી, ધિક્કારી

પાઠ ૫૩ મો.

પસાયતું=ધનામમાં આપેલી જમીન
ભિર્મિ=ધ્રુવ

સીઝવવા=રાજ કરવા

રાવણ મદોદરી સંવાદ=રામ લંકામાં
ગયા તે વખતે રાવણ ને મદો-

દરી વચ્ચે થયેલું ભાષણ

ઉદ્ધમ કર્મ સંવાદ=ઉદ્ધમ ને નસીખ
વચ્ચે થયેલું ભાષણ

જમોવડ=સરખો, જેવો

પાટીદાર=કણુખી જમીરદાર

લેઉઓ=કણુખીમાં લેઉઆ ને કડવા

એવા બે વર્ગ છે તેમાંનો એક વર્ગ

ઢાહરો.

શિક્ષા=બોધ, શિખામણ

કથે=કહે

સમજીતી=જેની કવિતાની

જાણા સાદી, કડી સાદી, વાત

સાદી ને ચિલ્કી અને જે સાદામાં

બોધ કહે તેજ કવિ કહેવાય

રંજન=ખુશ

સમસ્યા=ઉત્તર મેળવવાને સંકેત-
વાળી ભાષામાં કહેવું તે

પરદુઃખલંબન=મીઞનતુદુઃખ ભાં-
ખુખી=ચતુરાઈવાળી યુક્તિ [નતાર

છપા=છ ચરણની કવિતા

મમતાળું=મમતાવાળું

સાંખતા=ખમતા

પાઠ ૫૫ મો.

પ્રતિષ્ઠા=માન, આગર

ગોખ્યો=યાદકરવા ઘણીવાર બોલ્યો

મહાજન=મોટામાણસો, લોકનુંડાળું

ડાણુ=મુડદાને બાળવાને સ્મશાનજતા

રાજદાર=રાજદરબાર [માણસો

ભાંડુ=શાઈ

સંભાષણુ=સારી વાતચીત

વિવાહ=ચર્યા

લપરચા=લીની જમીનપર રાખેલા

પગ ખસા ગયા તેથી પડ્યા

સતપુરુષ=સારો પુરુષ

પડતું નાંખી=એકદમ પાણીમાં પડી

દીર્ઘસૂત્રી=(દીર્ઘ+સૂત્રી)

(૧) કામમાં ઢીલ કરનાર,

(૨) લાંબાતાંતણાવાળી સૂતરફણી

સાક્ષિવાળી=(૧) ગુણુમાં આડી
(૨) આકારમાં વાંકી
છિદ્ર=(૧) કાણાં, (૨) કલંક, ડાબ
આચમન લેવું=જમણી હથેલીમાં

ચોકું પાણી લઈને પી જવું તે
ભણ્યા પણુ ગણ્યા નહિ=વિલા
મેળવી પણુ તેને ક્યાં કેવો ઉપ
યોગ કરવો તે સમજ્યા નહિ.

પાંચમી ચોપડી—ભાગ ૨.

પાઠ ૫૬ શ્રી.

પરભામ=મુસલમાની ધર્મ
મૂર્તિપૂજક=(મૂર્તિ+પૂજક) મૂર્તિને
પ્રસિદ્ધ=પ્રખ્યાત, નામીયા [પૂજનાર
પાલન=પાળોને ઉછેરવું તે

આસ્થા=ભરોસો, વિશ્વાસ
પ્રેમાળ=(પ્રેમ+આળ) પ્રેમવાળો
પુનર્ભામ=(પુનર+ભામ) ફરીથી ભામ
કરવું તે

ધર્મમાર્ગ=(ધર્મ+માર્ગ) ધર્મનો
કાષ્ઠ=કાકડું [રસ્તો

નિષંતા=નિયમમાં રાખનાર
અનાદિ=(અનુ+આદિ-આરંભ)

જેનો આરંભ નથી તે મૂળનો
પરિપક્વ=(પરિ+પક્વ) ચારે

તરફથી પાકેલા

વહી=અપાર્ધિ ફરેરતા ખુદાની

તરફથી જે સંદેશો આવેલા તે
અનુયાયી=(અનુ+યામી-જનાર)
પાંજલ જનાર, સેવક વગેરે
ભાંચ=ફરજ નહિ બળતવ. મારે
આપવાની રકમ

સહનશીલતા=દુઃખ ખમવાનો ગુણ
ઉલટભેર=ઉમંગ સહિત
સદુપદેશ=(અત+ઉપદેશ)સારો ઉપદેશ
વજનદાર=આચરદાર, પ્રતિષ્ઠિત

ગ્રામાદિક=કૃપા ભરેલી
નિષ્કામ=(નિષ+કામ-ધર્મજા)ધર્મજા
વગરનો, સ્વાર્થ વગરનો

ઠાર મારવું=જીવથી મારવું
ઘાટ ઘડયો=વિચાર ગોઠવ્યો
પરોગત=(પરોણા+આગત) પરો-

ણાની મહેમાનની ચાકરી કરવી તે
નિરૂપાયે=(નિર+ઉપાય)ઉપાય વિના

ધરવા પડ્યા=પકડવા પડ્યા
 પર્યત=સુધી
 સર કર્યું=તાબે કર્યું
 પ્રસરે=ફેલાવે
 ધર્મોપદેશક=(ધર્મ+ઉપદેશક)ધર્મનો
 ઉપદેશ કરનાર
 બાળકત્યા=(બાળ+કત્યા) બાળકને
 મારી નાખવું તે
 મુરપાત=મુર+પાત)દાર પીવે તે
 આમાજિક=(સમાજ+ઇક)
 સમાજ=મંડળીને ભગતા
 મીસર=આફ્રિકામાં દેશ છે
 હસ્તશુભ=હાલનું કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ
 જહોજલાલી=મપકો ને શોભા
 કાલુભંડુર=(કાલુ+ભંડુર) કાલુમાં
 ભાંગી જાય તેવો
 પાઠ ૫૭ મો
 ગ્રહણ કરવું=સ્વીકારવું
 ફરજ પાડી=જરૂર પાડી
 અદુરમજ્જ=પારસી ધર્મમાં કહેલા
 પૃથ્વીના પેદા કરનારને પાલન
 કરનારનું નામ
 પાંચ તરતોનાં નામ=પૃથ્વી, પાણી,
 વાયુ, તેજ ને આકાશ

તરત=મૂળ પદાર્થો જેમાંથી બીજું
 બધું થાય છે તે
 કરતી=પારસી સ્ત્રી પુરુષો જનોઇ
 જેવું કહે બાંધે છે તે
 સદરો=ટુંકી બાંધનું પહેરણ
 ધુપ=સૂઝધીદાર ધુમાડો
 અર્પણ કરવું=આપવું
 લમવિધિ=(લગ્ન+વિધિ)લગ્નવખતે
 કરવાની ક્રિયા
 અગિઆરી=પારસી લોકોનું પવિત્ર
 અગ્નિને રાખવાનું સ્થળ
 અગ્નિ=આતશ
 કતલ કર્યા=કાપી નાખ્યા
 તીર્થ જવાનું સ્થળ
 પાઠ ૫૮ મો.
 પરાજય=(પરા+જય) જયથી ઉલટું
 તે, હરાવવું તે
 ટકર લેવી=સામે લડવાને ઉભા
 ઉરફે=અથવા [રહેવું
 ભંગાણ પડ્યું=નાસવા માંડ્યા
 મિટ્ટી દાણાદાણ કરી=તદન પાય-
 માલી કરી
 ખટક્યા કરતી=દુઃખ કર્યા કરતી
 એશઆરામ=મોજમઝા

સામતો=શુરા સરદારો
 ખે દીલ=(ખે+દીલ) દીલ વગરના
 જંગ=યુદ્ધ, લડાઈ [નાખુશ
 ગફલત=ખેડાળજી, ભૂલ
 વીખરાયા=છુટા પડ્યા
 અખતર=લડાઈને વખતે 'શરીરનું'
 રક્ષણ કરવા માટે લોઢાનાં તારનું
 જાળીવાળું આગ્રહન
 ટકી=સામે ઊભી રહી
 ઇતિહાસકાર=(ઈતિહાસ+કાર) ઇ-
 તિહાસ કરનાર
 ખાત=ભારી નાખવું તે
 આશ્રિત=આસરે રહેલો
 પૃથ્વી રાજરાસો=પૃથ્વીરાજની ટકી-
 કતનું પુસ્તક
 શબ્દવેધ=(શબ્દ+વેધ) શબ્દ કયાથી
 આવે છે તે પારખી નિશાન તા-
 ણને છોડવામાં આવે છે તે

પાઠ ૫૯ મો.

જડ=કિંકુ મુળ
 દિલ્હીની ગાદી પર થએલા અફ-
 ગાનવંશો=યુલામ, ખીલજી, તખલખ
 સૈયદ, લોદી, ને સૂર વાળાં
 યજ્ઞસ્ત્રી=(યજ્ઞસ્ત્ર+ત્રી) યજ્ઞ વાળાં, ક્રીતા-

ખેશક=(ખે+શક) શક વિના નક્કી
 તેજસ્વી=(તેજસ+વી) તેજવાળાં
 હેરાનગતિ=કનડગત, દુઃખ દેવું તે
 તગાતી=ખેડુત લોધાને ખેતીના
 સાધનો માટે નામે આપેલી રકમ
 વજર=મુખ્ય પ્રધાન
 માંડી વાળ્યું=લેવાનું બંધ કર્યું
 દસ્તાવેજ=લેખ
 દિવાનખાનાં=મેઠકનાં ઓરડા
 મદ્રેસો=ઉર્દુ ભાષા શિખવનારી
 સરા=ધર્મશાળાઓ [શાળાઓ
 લોધાપયોગી=(લોધ+ઉપયોગી) લો-
 કના ઉપયોગનાં
 ખીનરાજગારી=(ખીન+રાજગારી)
 રાજગાર વગરના
 કનડતો=દુઃખદેતો
 કામેલ=લજોજ પહેંચેલો, ભૂલ ન
 કરે તેવો

પાઠ ૬૦ મો.

બંડ=તાખેદારનું ઉપરીની સામે થવું તે
 ખુનરેજી=કાપાકાપી, કતલ
 અસ્તવ્યસ્ત=(અસ્ત+વ્યસ્ત) છિન
 બિન, ભાંગી પડેલ
 ધાકું=મોઢું ટાળું

પાર=કાંઠો [નાખ્યા
 વાઢી નાખ્યા=ધાસની પેઠે કાપી
 અતિશય ચોકતી=(અતિશય=વધારે
 +ઉક્તિ-બોલવું તે)હોય તે કરતાં
 વધારે કહેવું તે
 પદવી=ઓઢો, અધિકાર
 કચકચી=ચાલી નીકળવું
 સત્તાટ=પત્થર પર કોતરણી કરનાર
 અરાજ્ય અ+રાજ્ય) રાજ્ય જેવું
 નહિ તે
 નામનો પાદશાહ=જેની કંઈ સત્તા
 ન હોય માત્ર પાદશાહ કહેવાતો
 હોય તે

પાઠ ૬૧ મે.

બેદીતી=(બે+દીતી)મન નહોવું તે,
 નામરજી
 રાજ્યાધિકારી=(રાજ્ય+અધિકારી)
 રાજ્યનો અધિકાર ભોગવનાર
 કીર્તિવંત=(કીર્તિ+વંત)કીર્તિ-આ-
 બર-વાળું
 ત્વરા=ઝડપ

સુરંગ ફોડવી=જમીનમાં બોયરા
 જેવું કરી તેમાં ઢાંચે ભરીને સળ-
 માપીને દિશા વગેરે તોડવા

પ્રવીણ=હોશિયાર
 સન્માન=(સન+માન)સારૂ માન
 દીર્ઘદૃષ્ટિ=(દીર્ઘ+દૃષ્ટિ)લાંબી નજર,
 લાંબો વિચાર
 ઝનુની=જુસ્સાવાળો
 જજ્યા વેરો=મુસલમાની અમલ
 વખતે મુસલમાની ધર્મનિદિ પા-
 ળનાર પાસેથી લેવાતો જે નામનો
 રફકર્ચો=બંધ કર્યો [કર
 કાયરથ=દિંદુની એક જાત
 અબુલકાસલ=અકબરનો મુખ્યપ્રધાન
 આઈન અકબરી=અકબરના કાયદા
 નું પુસ્તક

મીર અદલ=મુખ્ય ન્યાયાધીશ
 કાજી=કુરાન પ્રમાણે ન્યાય કરનાર
 અળાતકાળ=જારજુલમ
 વધ=મારવું તે, નાશ
 અનુપમ=(અન+ઉપમા)જેને બીજા
 ની ઉપમા આપી ન શકાય તેવો,
 ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ

પાઠ ૬૨ મે.

નાકું=ઘાટમાં પેસવાની પ્રથમના
 આંબેર=જયપુર [જગી
 અલગ=જુદા, અળગા

નાળ=સાંકડો રસ્તો

બેટા=મેળાપ

દેહરક્ષકો=(દેહ+રક્ષક) શરીરનું રક્ષણ

હાદો=અંખાડી કરનારા

ઉન્નત=છટી ગએલો, ગાંડા જેવો

મચીરહી=ચંપરહી [ચએલો

બહાર=મદદે, સહાય

જંગ=યુદ્ધ

પાછી પાની કરી નહિ=પાછા

મારો=માર [હઠ્યો નહિ

અણીની વખત=ખરેખરો, મુશ્કે-

લીનો વખત

પદબદ્ધ=(પદ+બદ્ધ) ગાદીપરથી ઉ-

પરોણો=મહેમાન [ઠાડી મુકેલો

મેમાનગીરી=મહેમાનની સરભરા

સુનું=ખાલી [કરતી તે

વંશજો=(વંશ+જ) વંશમાં જન્મેલાં

પાઠ ૬૩ મો.

જહાંગીર=(જહાં=દુનિયા+ગીર=જી-

તનાર) દુનિયા જીતનાર, અકબરનો

વડો પુત્ર સલીમ

કાલકાર=મોતીના ઠરાવ

આગતાસ્વાગતા=(આગતા=આવેલા

+સુ = ભલે + આગતા) = ભલે

આબ્યા એમ ગણી સરભરા

કરવી તે

ગેરવ્યવસ્થા=(ગેર+વ્યવસ્થા) વ્યવ-

સ્થા નહિ તે

માનમરતબો=માન ને ઇજ્જત

પ્રતિનિધિ=તરફનો માણસ

ઈજ્જતે આપતા=અમુક ઠરાવેલી

રકમ ભદ્ર ઉપજ ઉધરાવવાની

સત્તા ખીજાને આપતા

જાહેર પ્રસંગો=પદ્ધતિ લોકો આવેલા

હોય તેવા સમય

ખાનગીમુલાકાત=જ્યાં માત્ર અમુક

માણસોજ મળીશકે તેવી મુલાકાત

ઠઠ્ઠામશ્કરી=મોટેથી હાસ્ય કરી

મશ્કરી કરવી તે (જડેલા

રત્નજડિત=(રત્ન+જડિત) રત્ન

જામ=ધ્યાલા

દાદ=અરજ

તુલા=તોળવું તે, એક બાજુ પુ-

રુષ ગેસે ન થીજી બાજુએ બીજો

મૂકી તોલ કરવામાં આવે તે

ક્રિયા

કનાતો=કપડાની અનાવેલી દિવાલ

જેવી આડચ

પાઠ ૬૪ માં.

શાહજહાં=(શાહ+જહાં) દુનિયાનો

ખાદશાહ

મયૂરસન=(મયૂર+આસન) મયૂરની

ઘેર બેસાડેલ આસન

સર્પિશ=પુષ્કળ દોલત

બહોળ પાલી=લપકો ને શોભા

ઘેવર્તિ અર=એ નામનો ક્રાંસનો

બબ્બ=મોટાને દેખાવડાં [ઝવેરી

તખ્ત=ગાદી

ભરગચ્છી=ભરતકામ

રાજચિહ્ન=રાજનું નિશાન

દિવાની કામ=લેણદેણની ફરિયાદો

ફોજદારી કામ=મારામારીની ફ-

રિયાદો

તખ્તેતાલિસ=(તખ્ત=આસન, ગાદી

તાલિસ=મયૂર) મયુરસન

ચોપ્રહીઆં=ચાર ફૂલ જેવો આકાર

ભાથા=તીર રાખવાની કાથળીઓ

કલગી=મોરના માથાપર જે પી-

છાંનો દેખાવ હોય છે તે

ઝાલર=ઝુલતી કિનારી

પાઠ ૬૫ માં.

વિષમ=કિલટાં, અધરાં

કુમક=મદદ

કિલ્લેદાર=કિલ્લો સાચવનાર

હજર=મકાની યાત્રા

આબુલમકા=મકાનો દરવાજો

ચુસ્ત=ધર્મ તરફ તીવ્ર લાગણી

ગંગીરદાર=ગંગીરવાળો [વાળો

હિરસો=ભાગ

ધર્માવ=(ધર્મ+અંધ) ધર્મવડે આં-

ધળા જેવો, પોતાનાજ ધર્મને

જોનારો, બીજાના ધર્મપર તિ-

રસ્કાર રાખનારો

નજરકેદ=(નજર+કેદ) એવી રીતે

કેદ રાખવો કે નજરની બહાર જઈ

શકે નહિ

છટકી મચો=જાનોમાનો નાસીમચો

કટો=સખત, ભારે, મોટા

ભોળવવા=સમજાવીને છેતરવા

રણસંગ્રામ=લડાઈનું મેદાન

અણુવિશ્વાસ=(અણુ+વિશ્વાસ) વિ-

શ્વાસ નહિ તે

ફોડતો=પોતાના પક્ષમાં લેતો

નિષ્ઠા=ભરોસો, વિશ્વાસ

પાઠ ૬૬ માં.

સૂર્યમાળા=સૂર્ય, મહેલો, ઉપમહેલો,

ખરતા તારા, ધ્રુમકેતુ વગેરે મ-
ળીને થએલું મંડળ

મહો=સૂર્યની આસપાસ ફરતા ના-
ના મોટા ગોળા

ઉપગ્રહો=(ઉપ=નાના+ગ્રહો) નાના
ગ્રહો, ગ્રહોની આસપાસ ફરનારા
ગોળા; ચંદ્રો

ધ્રુમકેતુ=પૂછડીઆ તારા

ચન=નકર

દુરબીન=છેટેની વસ્તુઓ નજીક
જોવાનું યંત્ર

નરી આંખ=ખુલ્લી આંખ, દુરબીન
વગરની આંખ

ધરી=જે કલ્પિત ઘાંડી ઉપર આ-
કાશી ગોળા ફરતા દેખાય છે તે
કક્ષા=ગ્રહોનો સૂર્યની આજુબાજુ
ફરવાનો માર્ગ

મહક્ષિણુ=ચારેતરફ ફરવું તે
ખરતા તારા=પોતાની કક્ષામાંથી
ખસી જતા પૃથ્વીપર કે બીજા
ગ્રહમાં પડતા તારા

પાઠ ૬૭ મો.

નક્ષત્ર=તારાનાં ધ્રુમખાંના કલ્પિત
નામો નેવાં ધ્રુમખાં ૧૦૮ છે

પણ સૂર્યના દેખાઇતા માર્ગમાં ૨૭
આવે છે માટે નક્ષત્ર ૨૭ ગ-
ણાય છે.

ક્ષિતિજ=આપણી આસપાસ ગોળ
મર્યાદા દેખાઇને આકાશ જમી-
નને અડકેલું દેખાય છે તે ગોળ
મર્યાદાને ક્ષિતિજ કહે છે

દ્રુવનો તારો=પૃથ્વીના ધરીના બંને
છેડાની બરાબર સામે આવેલા
તારા તે ફરતા દેખાતા નથી

કદંબી=ધારી, માની

સમર્ષિ=(સમ+અર્ષિ) સાત અર્ષિ
ગોળાર્ધ=(ગોળ+અર્ધ)અર્ધો ગોળ
બહત લુબ્ધ=મોટો કુતરો, એ
નામનું નક્ષત્ર

ખારીક=ઝીણું

આકાશ ગંગા=આકાશમાં રાતે
પ્રકાશની ધોળી પટ્ટી દેખાયછે તે
ખિચોખાચ=પાસે પાસે

પાઠ ૬૮ મો.

અક્ષાંશ=પૃથ્વીના પૃષ્ઠના ઉત્તર દ-
ક્ષિણ કરેલા ભાગો

રેખાંશ=પૃથ્વીના પૃષ્ઠના પૂર્વપશ્ચિમ
કરેલા ભાગો

નકલ=એક ઉપરથી બીજી કરવું

પ્રત=નકલ

શુમાર=આશરો, અટકળ

વિષુવવૃત્ત=પૃથ્વીના ગોળાપર બને
મુવથી સરખે અંતરે દોરેલું મ-
હાવૃત્ત

ઉત્તરમુવ=પૃથ્વીની કલ્પિત ધરીનો

ઉત્તર તરફનો છેડો

દક્ષિણમુવ=પૃથ્વીની કલ્પિત ધરીનો
દક્ષિણ તરફનો છેડો

અક્ષાંશવૃત્ત=અક્ષાંશ દર્શાવવા પૃ-
થ્વીના પૃષ્ઠપર પૂર્વપશ્ચિમ દોરેલાં
વર્તુલો

અક્ષાંશના પ્રકાર=ઉત્તર અક્ષાંશને
દક્ષિણ અક્ષાંશ

રૂપના=પારણા, અટકળ

રેખાંશવૃત્ત=રેખાંશ બતાવવા અમુક
મુકરર કરેલા વર્તુળથી સરખે
અંતરે બીજાં વર્તુલો વર્તુલો બૂ-
ગોળપર ઉત્તર દક્ષિણ દોરેલા
હોય છે તે

રેખાંશના પ્રકાર=પૂર્વ રેખાંશ ને પ-
શ્ચિમ રેખાંશ

પાઠ ૬૯ મો,

નિયમિત=નિયમસર આવતો

ખારો પવન=ખારા પાણીપરથી
આવતો વા

બ્યારવાયુ=બ્યાપરને અનુકુળ [વા
મોન્સુન=મોસમનો વા, વર્ષાઋ-
તુનો વા

આંધ્રી=જેનાથી આકાશ ધુળવડે
છવાઈ જાય છે તે પવન

વંટાળીઓ=ભમરાની પેઠે કુંડાળાં
કરતો જોરમાં છૂટેલો પવન

અનિયમિત=નિયમસર નહિ આવતો

નિયમિત પવનનાં નામ=દરિયાઈ
લહેર, જમીનની લહેર, બ્યાપાર
વાયુ, મોન્સુન વગેરે

અનિયમિત પવનનાં નામ=તાવા-
ઝાંડું, આંધ્રી, વંટાળીઓ, વગેરે

પાઠ ૭૦ મો.

રદો=લાકડું લીસું કરવાનું ઓખર
કાતર=મોટા ચારા

દદ=વિસ્તાર; જગા રોકવી તે

મુરમ=પથરની માંગડી

સહ્યાદ્રિ=એ નામનો પર્વત (સહ્ય=
મુરકેલીથી ઓળંગી રાકાય તેવો
+આદ્રિ=પર્વત)

બખોલો=મોટા ને ઉંડા ખાડા
 ગેરસપ્પા=કાનડા જિલ્લામાં શિ-
 રાવતી નદીમાં એ ઘોષ છે
 મોજન=પવનને લીધે પાણીમાં થતી
 પેટું=મહિનો ભાગ [લહેરીઓ
 સારાંશ=મતલબ, સાર

પાઠ ૭૧ મો.

બૃતજરચના=(બૂ+તજ+રચના) પૃ-
 થીના તળીઆની રચના
 નદ=મણી મોટી ને પટોળી નદીને
 નદ કહે છે.

કન્યાકુમારી=એ નામની બૃશિર
 છે. (ત્યાંની જમીન ખેડવા વ-
 ગરની હતી તેથી તે કુમારી ક-
 ન્યા કહેવામાં)

રામાન=દવાની ગરમીનું માપ
 હવામાનમાં ફેરફાર કરનારાં
 કારણો=(૧) વિપ્રવટ્તથી અંતર,
 (૨) દરીઆની સપાટીથી ઉંચાઈ
 (૩) દરીઆ કિનારાથી અંતર,
 (૪) વરસાદનું પડવું

સમઘાત=મધ્યમસર
 મધ્યમ કદનાં સાધારણ માપના
 સાહસિક=સાહસ કરનારા

કદાવર=અપરા કદના
 કસરીઆ=જોષ્ટનું અર્થ કરનારા
 કસ=સરવ, વનરપતિનો ખોરાક
 કમગેર=(કમ+ગેર) ઓછા ગેરવાળા
 અગાસી=માળનો ખુલ્લો ભાગ
 નળિએરી=નળિઆવાળા

પાઠ ૭૨ મો.

વહેવાર=લેવડેવડ, આવવું જવું તે
 રેલવે=(રેલ+વે) લોહના પાટાનો
 કોરા=વરસાદ વગરના [રસ્તો
 જમતો=સત્તાવાજો થતો, બળ-
 વાન ધતો

ગવર્નર જનરલ=મુખ્ય ગવર્નર
 ઓફીસ=અધિકાર, દરજ્જો
 સરતેદરે=સાથે આવે
 મેલના=પ્રહ્લપુત્રાના એક શાંટાનું
 મુખ આગળનું નામ
 ઉપલાણે=જે તરફથી પાણી આ-
 વતું હોય તે તરફના ભાગમાં

પાઠ ૬૩ મો.

પરમસ્નેહી=વધુજ બહાવા મિત્ર
 સફર=મુસાફરી
 જહાજો=મેટા વહાણો

ડકો=માત્ર ચકાવવા ઉતારવાને

બાધિયો લાકડાનો ઘાટ

રા. રા.=રાજમાન રાજશ્રી

સુ=મુકામ

લિ=લિખીતંગ

નમસ્કાર=(નમસ્+કાર) નમવું તે

વિશેષ=વધારે કહેવાની વાત

વિલાયતી=વિલાયતમાં બનેલો

ઇમારતી=ધર બાંધવામાં વપરાતો

નિકાસ=માલનું પરદેશ જવું તે

આયાત=પરદેશથી માલનું આવવું તે

ઉચ્ચપાથલ=હેરફેર, આપવું લેવું તે

ખાડી=પહોળું થઇ ગએલું નદીનું

અનુકૂળ=માફક આવે તેવું [મુખ

રમણીય=સુંદર

દેશાવર=(દેશ+અવર) બીજો દેશ

નાગરેલ બંદર=લંગર નાખીને વ-

હાણો ઉભાં રહી શકે તેવું બંદર

લંગર=વહોણોને સ્થિર રાખવા

દરીઆમાં નાખવાનું વજન

પાઠ ૭૪ મે.

સિંકાના=એ નામનું ઝાડ, તેની

બાલમાંથી કિતની નીકળે છે.

તેજ=માલની લણી આવળ

કમાવેલાં=કેળવેલાં, વાપરવા લા-

યક કરેલાં [રેતીના થર

લાઠાં=નદીના પાત્રમાં જમેલા

ઇમારતી કાટ=ઇમારત બાંધવામાં

વપરાતું લાકડું

ખનીજતેજ=જમીનમાંથી નીકળતું

તેલ જેમકે કેરોસીન

પાઠ ૭૫ મે.

ખાસ અમલ=સીધી દેખરેખ, પો-

તાનીજ સત્તા

ખ્રિષ્ટિય હિંદુસ્તાન=નામદાર શહે-

નશાહની માલિકીનો હિંદુસ્તા-

નનો મુલક

ક્ષેત્રફળ=સપાટીનું માપ

સંયુક્ત=જોડાએલા

વામસરોય=શહેનશાહનો પ્રતિનિધિ

સભાસદ=(સભા+સદ) સભામાં

બેસનાર

મહેસુલ=રાજ્યની જમીનની ઉપજ

પરરાજ્યો=(પર+રાજ્યો) બીજાં

સેક્રેટરિ=કારભારી [રાજ્યો

ગવર્નર=મુખો

લફ્ટેનન્ટ=મુખ્ય અધિકારીની ગેર-

જરીમાં કામ કરવાર અધિકારી

ચીફ કમિશનર=મુખ્ય વસુલાતી.

અમલદાર

હાઇકોર્ટ=મોટી ઇન્સાફની કચેરી

જડજ=નવાયાધીશ

ઈડીઆઓશીસ=હિંદની કચેરી

પાંચમી ચોપડી ભાગ ૩ જો

પાઠ ૭૬ મો.

વા=પવન, ગતિવાળો હવા

વાતાવરણ=(વાત+આવરણ) વાનું

હાંકણ [આવે

મળે નહિ ઉતરે=માનવામાં નહિ

પરપોટા=પાણીના પડવાળો વાયુના

અવકાશ=ખાલી ભાગ [પોટા

વાયુશોષક=(વાયુ+શોષક) વાયુને

ચૂસનાર [સાગર

મલાસાગર=(મલ+સાગર) મોટા

ટન=પદ મળીનું વજન

દળ=જ્યા રોકવી તે, વિસ્તાર

પ્રાણવાયુ=(પ્રાણ+વાયુ) પ્રાણને

જરૂરનો વાયુ

શ્વાસ=દમ

પોષે છે=પોષણ આપે છે. કાર્બો-

નિક એસિડ ગ્લાસ=કાર્બનને

ઓકિસજનના સંયોગથી બનેલો

એરીવાયુ [વાયુ

કોલગ્લાસ=કોલસામાંથી નીકળતો

પાઠ ૭૭ મો.

પડથો=પ્રતિષ્ઠા, સામે અવાજ,

અવાજનું પાછું ફરવું તે

જડ=જીવ વગરની.

અનુકુળ=મૂળને પૂરે પૂરો મળતો,

આમેલુખ

ભૂપ=રાજ

ખૂંદીવળ્યો=ચારે તરફ ફરી વળ્યો

ધોષ=અવાજ

ધ્વનિ=અવાજ, હવામાં ચાલતો મિશ્ર

મિશ્ર=લહેરો

પદ્મમ=એક જાતનું નગારાજનું

વગાડવાનું

ધડો=દાખલો

સમ્યતા=વિવેક

અદબ=માનથી વર્તવું તે

પાઠ ૭૮ મો.

ગ્લાસ=વાયુ

ગોદી=વહાણ લાંબરવાની જગા,

બાધેલી ખાડી

ઝગઝગતા=ખડખડ તેજસ્વી લાગતા

તરેહવાર=જાતજાતના

ડામર=કાજસામાંથી નીકળતો પ્ર-
વાહી કાળો પદાર્થ

ટાર=ડામર

ગુંથાર્થ રથું=તેમાંજ રોકાઈ રથું

દૈત્ય=રાક્ષસ

તરંગો=વિચારો

ગાદ નિદ્રા=ભારે ઉંઘ

સ્વપ્નુ=ઉંઘમાં આવેલો વિચાર

વિચિત્ર=નવાઈ જેવી

૪ યુગ=જમાનો, સમય

સુશેખિત=(સુ+શેખિત) ધણોજ
સુંદર

તોયે=તોપણ

કાળાન્તરે=(કાળ=અંતરે) ધણા
કાળ પછી [જનું તે

રક્ષ=જમીન પર પાણીનું ફરી વ-
પીતતો=જતો

જયામધ=એક સાથે ધણાંજ

વિશેષે કરીને=ધણું કરીને

છાંદી સધ=બંધ કરીને

ફર્ન=નેતરના જેવો બીની જગા-
માં ઉગતો રાપો, હંસરાજ

પાઠ ૭૯ મો.

કુવારો=પાણીની સેર ઉંચે ઉડતી

હોય તેવી યુક્તિ [ધારીને

ટગરટગર=એકી નજરે, ધારી

ચક્રમી=સકાવો, પેચ

પરોઢ=મળસકું

જોત=દિવાનો પ્રકાશિત ભાગ

પાઠ ૮૦ મો.

ગરમીમાપક=(ગરમી+માપક) ગર-
મીને માપનાર

ધાતુ=જેના તાર ને પતરાં થાય છે
ને જે ટીપી શકાય છે તે

ખાસ=તેના પોતાના

ધન=નફર

વિસ્તાર=ફેલાવો, વધારો

થર્મોમિટર=(થર્મો=ગરમી+મિટર=
માપનાર) ગરમી માપનાર

ઉષ્ણતા=ગરમી

સ્થિર=કાયમ, ખસે નહિ તેવું

હિમખિંદુ=હિમ=ગરફ+ખિંદુ (પા-

ણીનું ગરફ થઈ જાય તે સ્થળ)

અંશ=ભાગ

૪ યુગ ૪ છે. સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર ને કળિ. હાલ કળિયુગ ચાલે છે.

વપરરાશ=ઉપયોગ, અપ
દરમિઆન=વખતમાં
માપ=માપી જેવું તે

પાઠ ૮૧ મે.

બંબો=નીચી જગામાંથી પ્રવાહી
પદાર્થને ઉચે ચઢાવવાનું યંત્ર
પ્રયોગ=અખતર
શોષું=ચૂસું
રચના=અનાવટ
યુક્તિ=કળા, રચના

પાઠ ૮૨ મે.

વાયુ ભારમાપક=(વાયુ+ભાર+મા-
પક) વાયુનો ભાર કેટલો છે તે
બેશ=સરસ, ઉત્તમ [માપનાર
સ્તંભ=કાચની નળીમાંની પારાની
ઉભી દાંડી
ઇતિહાસ=મૂળથી આજ સુધીની
વિગતવાર હકીકત
કેશીશ=મહેનત, પ્રયત્ન
ગૂઢ=ન સમજી શકાય તેવો
પ્રવીણ=ધણેજ હોશિયાર
સંભવ=અનુભવ તે
અનુમાન=વિચારકરીનેકરેલીઅદકળ

ચેતવણી=સૂચના, અગાઉથી આ-
પવાના અખર

પાઠ ૮૩ મે.

એકદળ=જેનાં બીમાં બે દાળ નહિ
હોતાંમાત્ર એકજબીજપત્રહોયછેતે
દ્વિદળ=(દ્વિ+દળ)જેનાંબીમાંબેદાળ
વર્ગ=ભાગ, પ્રકાર [હોય છે તે
હંસરાજ=ફર્ન
અંગો=ઉદ્રિયો, અવયવો
અવલોકન=ખારીક તપાસ
માંડી=શર કરી
રેસા=તાંતણી
વિભાગ=(વિ+ભાગ) વધારે ભાગ
આડકતરો=સીધાં નહિ તે
ચીમળાઈ=વળી જઇને
વજ્રપત્ર=વજ્રના પેટા ભાગો
ફૂલમણિ=ફૂલનો દેખાતો કીમતી
ભાગ, પાંખડીઓનો જતથો
પુંકેસર=(પું+કેસર) પુરુષ જાતિના
તાંતણી
બીજશય=(બીજ+આશય) બી બં-
ધાવાનું ટેકાણું

પાઠ ૮૪ મે.

પુષ્પકોશ=પાંખડીવાળો ભાગ

તંતુ=તાંતણી

સમાન્તર=(સમ+અંતર) સરખું છે

અંતર જેમાં તે

પરિપકવ=(પરિ+પકવ) ચારેતરફથી

અગ્ર=આગળનો ભાગ [પાકેલું

પકવ=પાકેલાં

જંતુઓ=જીવડાં

સુગંધ=(સુ+ગંધ) સારી વાસ

આતુરતા=ઈંતેજારી, ધણી હેસ

રજકણુ=(રજ+કણુ) રજ જેવી

ઝીણી કણીઓ

સંયોગ=(સં+યોગ) સારો મેળાપ

પાઠ ૮૫ માં.

અપુષ્પ=(અ+પુષ્પ) જેને ફૂલ થતાં નથી તે

સપુષ્પ=(સ+પુષ્પ) જેને ફૂલ થાય

નિશ્ચ=સંયુક્ત [માટે છે તે

ફૂગ=રોટલા વગેરેપર બિનાસનેલીધે

વૃદ્ધિ=વધારાયવો તે

ફળુગો=કેટા, ઉગતી વનસ્પતિ

જળાશયો=(જળ+આશય) જળનાં

ઉત્પત્તિ=પેદા થવું તે [ઠેકાણું

વિચિત્ર=નવાઈ જેવી

પિંડજીળી

ગાભો=પુષ્કળ રેસાવાળો ભાગ

પંક્તિ=વર્ગ, જાત

સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર=(સૂક્ષ્મ+દર્શક+યંત્ર)

ઝીણી વસ્તુને મોટી દેખાડનારું યંત્ર

ઉષ્ન=ગંધ, નડારી વાસ

ગેર=વહની ઉખીમાં થતી અપુષ્પ

વનસ્પતિ (ગેર નામની માટી

જેવો તેનો રંગ હોય છે)

આગીઓ=જીવારના ફુડામાં થતી

કાળા ભુકાવાળી અપુષ્પ વનસ્પતિ

બેકિટરિઆ=લોહીમાં જંતુનારૂપમાં

માલમ પડતી અપુષ્પ વનસ્પતિ

પાઠ ૮૬ માં.

મંજરી=લૂમ, ફૂલનો પોટો

ફળ છે=ફળ આપે છે

મોસ=કરાની ટોચપર રાખવાનું

સુખ્ય લાકડું

ભારવટીઆ=મોબનો ભાર ઝીલ-

નાર આડાં લાકડાં

કુંભીઓ=ચાલવાની નીચે ને ઉપર

રાખવાના લાકડાના કકડા

પરનાળો=પાણી વહેવાના ધોરીઆ

છાજ=છાપરાપરનું ઢાંકણ

પતરી=પાંદડાના ફાંદા

કાથો=નાળિએરના રેસા
 દામણાં=પશુને પગે બાંધવાનાં દોરડાં
 સીકાં=વસ્તુઓને ઉંચે લટકાવવાને
 દોરડાંનું બનાવેલું સાધન
 કાથીઆં=પગ. લૂછવાને કાથાનાં
 બનાવેલાં સાધન
 ડોયો=હોકાનો હેઠલો ભાગ
 પુરણપોળી=ગળી રોટલી, વેડમી
 તાડી=નાળિએરીનો રસ
 કદપવૃક્ષ=(કદપ+વૃક્ષ) ઇચ્છેલું આપે
 તેવું સ્વર્ગનું ઝાડ
 ખૂમસુરત=(ખૂમ+સુરત) ધણું સુંદર
 પરડા=માવળની શીંગો
 સાધારણ=અધે માત્રમ પડતું
 ઝરે=ટપકે [જતથો
 રીંગી=ખીબ્યા વગરનાં પાંદડાંનો
 પાઠ ૮૭ મો.
 દિંદી શહેનશાહત=દિંદી સામ્રાજ્ય,
 ખિટ્ટીય સત્તા નીચેનો દિંદ
 પાલા=ટટ્ટીઓ
 કોકાર=દાણ્યા બરવાતી વખાર
 અસ્તર=માંહેનું પડ
 ચટાપટા=લીટા
 વિજયનગર=તુંગભદ્રાને તીરે સો-

ળમા સૈકામાં ધણું મોટું નગર હતું.
 દેવાલય=(દેવ+આલય) દેવ રા-
 ખવાનું સ્થળ, દેવળ
 અણીશુદ્ધ=(અણી+શુદ્ધ) અણી
 સહિત, હતું તેવું ને તેવું
 અઘાપિ=(અઘ+અપિ) આજપણ
 રોગાન=ચીકણું ને ધાકું તેલ
 ઉધધ=એક જાતનાં જીવડાં
 સળવું=અંદર જીવ પડવા
 કોહવું=પાણીથી સડી જતું
 દેવસ્થાન=(દેવ+સ્થાન) દેવ રાખ-
 વાનું ડેકારું, દેવળ
 હોમ=નાનો યજ્ઞ [કડીઓ
 સમિધ=અગ્નિને સળગાવવાની કા-
 કખીરવડ=કખીર બકતે વાવેલો ન-
 મંદાના બેટમાંનો વડ
 પાઠ ૮૮ મો.
 અણુસમજી=(અણુ+સમજી) સમજી
 નહિ તે મૂર્ખ [પૂરેપૂરી
 સંપૂર્ણ=(સં+પૂર્ણ) સારી રીતે પૂરી,
 સતેજ=(સ+તેજ) તેજગામી, જા-
 મૂત, તીવ્ર
 મંસારી જંગળ=મંસારની ખટપટ,
 મુહૂર્ત વગેરે.

અંકુર=ફળગો
 પારિભતક=સ્વર્ગ લોકમાં થતું એક
 ભતતું દેવતાઈ ઝાડ!
 કલમલેવી=ઝાડની પાતળી કળી
 કલમના આકારમાં જરની કા-
 પીને જમીનમાં રોપવી તે

પાઠ ૮૯ મો.

રૂપાન્તર=(રૂપ+અન્તર) રૂપમાં
 ફેરફાર

ખોળીઆ=થરીરનાં ઉપલાં પડ

અનુસરીને=મળતા થઇને

પુષ્ટ=મજબૂત, જોરાવર

ખાલ=ઉપલું પડ

કાશેરો=લંબગોળ દડી

સોહામણાં=સુંદર, સોહીતાં

એકંદર=અધી મળીને થએલી

બેડોળ=(બે+ડોળ) ડોળ વગરનું.

ખરાબ આકારનું

પરિપૂર્ણ=(પરિ+પૂર્ણ) ચારે તરફ-
 થી પૂર્ણ, પૂરેપૂરું

પાઠ ૯૦ મો.

શાહમૃગ=આફ્રિકામાં થતું એ ના-
 મનું મોટું પક્ષી

ધાર્યા=ડાવા

કાટલું=ઉપલું ઢાંકણ

પારદર્શક=પાર+દર્શક) આરપાર
 દેખાય તેવું

પૌષ્ટિક=શક્તિ આપનારો

અપારદર્શક=પારદર્શક નહિ તે

સફેદી=સફેદ પદાર્થ

જરદી=પિળાશ પડતો પદાર્થ

સમતોલ=(સમ+તોલ) સરખા વ-
 જનવાળો

ગર્ભ=જેમાંથી બચ્ચું થાય છે તે
 છાંડનો કાંઈતી ભાગ

સેવે છે=ઉપર બેસીને ગરમી આપે છે

શોષણ=ચૂસાઈ જવું તે

અદશ્ય=(અ+દશ્ય=દેખાય તેવું)

નહિ દેખાય તેવું, અલોપ

પાઠ ૯૧ મો.

લંગુર=લાંબી પૂછડીવાળાં વાંદરાં

સમુળગી=ખીલકૂલ, મુદ્દલ

નીલ=આખું સરીર કાળું હોય

તેવાં વાંદરાં

માંકડાં=રાતા મોનાં વાંદરાં

સપાટાંબંધ=કળીજા કડપથી

અટકવાળાં=જાત જાતના ચાળા
કરનારાં [ખારીલો, દેવી
બળિએલ=મનમાં બળ્યા કરે તેવો,
કૂર=ખાતડી [જંગલનું માણસ
ઉરાંગ ઉટાંગ=એક જાતનો કપિ,
કપિ=મોટા વાંદરા
કખીલો=સી, છોકરાં વગેરે
એકાંતવાસ=(એકાંત+વાસ) એ-
કાંતમાં રહેવું તે [પાંજરું
હાડપિંજર=(હાડ+પિંજર) હાડકાંનું
ખીલેલાં=વધેલાં
અનુમાન=વિચારીને કરેલી અટકળ

પાઠ ૯૨ મો.

છેક=તદન, ખીલકુલ
પ્રાચીન કાળ=જુનો સમય
કાચલાવાળાં=મજાજુત ઢાંકણવાળાં
ડોળ=આકાર, ઘાટ
કલેહાં=તાવડી
ભાગ્યેજ=કવચિતજ
ઓપેલાં=ધસીને ચળકતાં કરેલાં
હેજળ્યાં=પાસે રહેતાં કર્યાં
શિલ્પશાસ્ત્ર=(શિલ્પ+શાસ્ત્ર) કા-
તરકામનું પુસ્તક

પાઠ ૯૩ મો.

નાજુક=કોમળ, દુઃખ ખમી
ત્વચ્ચ=ખાતળી ચામડી [નહિ તેવું
તાલકું=આથાનો ઉપલો ભાગ
સમતોલપણું=સરખાઇ, સરખું વજન
ચલનવલન=(ચલન+વલન) હીલચાલ
પૃષ્ઠ=પડ, ભાગ
જોડ=એનો જત્યો
કરોડરજ્જુ=(કરોડ+રજ્જુ) બર-
ડાની કરોડમાં રહેલું જાનતંતુના
રજ્જુ=દોરકું [સમૂહનું દોરકું
મજાજાનતંતુ=કરોડરજ્જુને મગજ સાથે
જોડનારો તાંતણો

શાખા=ફાંટો (ખીખીઓ
કાસદ=ખખરે લઈજનાર લાવનાર

પાઠ ૯૪ મો.

શાસોચ્છાસ=(શાસ+ઉચ્છાસ)
હમલેવો ને કાઢવો તે
અસ્વચ્છ=(અ+સ્વચ્છ)સ્વચ્છ નહિ
તે, મેલું, કાળું
પડખું=છાતીની ખાજી
સ્થિતિસ્થાપક=(સ્થિતિ+સ્થાપક)
પોતાની અસલ સ્થિતિ રાખનાર
શાસનગી=(શાસન+ગી)જે નળીમાં

ચક્રને ફેરસાંમાં શ્વાસ આવળ
કરે છે તે

નિરંતર=(નિર+અંતર)હંમેશાં

પેસનીકળ=(પેસ+નીકળ) પેસવું ને
નીકળવું તે

પાઠ ૯૫ મો.

કમુંખી=એક જાતનો રંગ

માચી=ખાટલી

મહલ=કમુંખી રંગનો પાણીવાળો
ઘાડો ભાગ

કાંજ=સાહી, ખેળ

સુરખી=રતાથ પડતી લાલી, તેજ
ભપક=શોભા [તે જગા

છીપવાડ=છીપા લોકો રહેતા હોય

છીપા=લાકડાંના ખીખાંથી કપડાં
છાપનારા

મથોડાપુર=માથા જેટલાં ઉંડાં

ભાસ્લા=ટાંકીઓ, ખાડા

ખો=નકારી ગંધ

હરતાં=ઉભા રહેતાં

અવારનવાર=ગત જાતનાં

પાસવાર્ગા=અસરવાર્ગા

ભાવસાર=કપડાં રંગનારાં

એલીઝરીન=એ નામનો ડાઘસાના

ટારમાંથી નીકળતો રંગ

ભાવ પૂછતું નથી=કીંમત પૂછતું નથી

ગવન=એક જાતનું કપડું

સાળુ=એક જાતનું કપડું

પાઠ ૯૬ મો.

કળા=હુન્નર

મુલાયમ=ઘણીજનરમ

આરપાર=સોસરું [લાકડું

પુઠીઉં=ચાકતું વચ્ચેનું જોળ ચપટ

ચાકેચઠાળ્યો=ખૂબ ચકર ચકરફેરવ્યો

એકચિત્ત=એકધ્યાન, એકનજર

સંખ્યાબંધ=ઘણાંજ

ટપેરે છે=ટપલાથી ટીપે છે

મોગરી=ચપટું ટપડું

હલવાળે છે=કંઈ ખામી રહેવાદેતા

નથી, ભારે કારીગરી કરે છે

કાચકો=કાચકોનું ફળ

ઓપે છે=ખસીને ચળકતાં કરે છે

પાઠ ૯૭ મો.

ઉચ્ચાલન=જેમાં ટેકો, બળ ને

વજન હોય એવું યંત્ર

મનમુખો=વિચાર

યંત્ર=જે સાધન કે યુક્તિથી બ-

ળમાં લાભ કે સહેલાઈ થાય તે

સાધન કે યુક્તિ

જુહુ=થોડો જાડો ને લાંબો સા-
કડાનો કકડો

પાઠ ૯૮ માં.

ગરગડી=ગોળ ફરતું પહેલા પ્રકારનું
સંયુક્ત ઉચ્ચાલન

રેંટ=એ જુદા જુદા વ્યાસની
સંયુક્ત ગરગડીવાળું ચંત્ર
નિહાજો=ધ્યાનથી જુઓ [લાકડાં
આરા=પૈડાંમાંનાં લાંબાં ઉભાં
લપેટી=વીંટી
ચીપો=પાતળી પટીઓ

કવિતાના અર્થ.

પાઠ ૭ માં.

ઋષિ=શુકદેવજી
નરપતિ=(નર+પતિ) રાજા
દારામતી=દારિકા
કનકકોટ=(કનક+કોટ)સોનાનો કોટ
મણિમય=મણિવાળાં
રત્ન=કીમતી પદાર્થો
કાંગરા=કિલ્લાની ટોચો
દુર્ગે=કિલ્લા પર

દુંદુભી=મોટાં નગરાં
ગોમતી અંગમ=ગોમતીનાં મેળાપ
ચારેવર્ણુ=બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્યને ચક્ર
ભગવાન=શક્તિવાળા પુરુષ
પજે=જન્ય
વ્રત=ધર્મ માંડહેલા નિયમો પાળવા તે
તપ=ધર્મ પાળવાને દેહકષ્ટ કરવું તે
હાઉ=ગાદડો, બિહામણ પુરુષ

* શ્રીકૃષ્ણનો પરમ મિત્ર સુદામો ઋષિ પોરબંદરનો રહીશ હતો.
તેની હાલત પૈસે ટકે સારી નહતી. તેથી તેની સ્ત્રીના જીવ આગ્રહને
લીધે સુદામાજી દારિકાં જાવવાય (શ્રીકૃષ્ણ)પાસે યાત્રના માટે જાય છે
તે દારિકા પહોંચેલ છે તે વખતની આ વાત છે.

એટા=ચાખા, મરકરી

ભાપે=બોલે

વળડે ગાલ=ખુશાલીને વખતે બચ્યાં

બંને ગાલને હાથવતી વગાડે છે

સાધુ=સત્પુરુષ, પવિત્ર પુરુષ

કૃપાનાથ=(કૃપા+નાથ) દયાના દેવ,

ધણા દયાળુ પતિ

પ્રતિઉત્તર=(પ્રતિ+ઉત્તર) સામે

જવાબ

કૃષ્ણદર્શન=(કૃષ્ણ+દર્શન) કૃષ્ણને

જોવા તે

મન=મનિષા

જાલદ=મદુરાજના વંશજ

રાજદ્વાર=રાજમહેલનો દરવાજો

ઋષિરાય=રાજા જેવા ઋષિ

જડિત=જડેલા

ઝાકઝમાળ=ઝગઝગાટ મારતા

મિનાકારી=(મિનો=કાચના જેવો પ-

દાર્થ+કારી=કારીગરીવાળું) મિ-

નાની કારીગરીવાળું

અમરાપુરી=(અમર=દેવ+પુરી)

દેવની નગરી, અલકાપુરી

ઓવારી નાખું=વિસારી હતું

સ્ફટિકમણિ=એક જાતનો પથ્થર

નાટારંભ=(નાટ+આરંભ) નૃત્યનો

મૃદંગ=પખાજ [આરંભ

ઉપગંગ=એક જાતનું વાજિંત્ર

ગુણીજનન=ભાટ ચારણ વગેરે

રસાળ=રસવાળાં, સુંદર

હેમતણા=સોનાના

અછોડા=દોરડી, રાસ, સાંકળ

મદ=હાથીના માથામાંથી જે પર-

સેવાનાં ઝરણુ છુટે છે તે

મદગળતા=(મદ+ગળતા) મદ મળે

છે તેવા, મસ્તીમાં આવેલા

માતંગ=હાથી, ગજ

પ્રતિદાર=ગોડીદાર, દારપાળ

શામળીઆ=શીટાણું (કેમકે તેનો

વર્ણ શામળો હતો)

સંકલ્પ વિહલ્પ=તર્ક, વિચાર

મહન=સમગ્ર શકાય નહિ તેવી

ગોકુળ=મથુરા પાસેનું નાનું ગામકું

સિંહાસન=(સિંહ+આસન)સિંહના

આકારની બેઠક, રાજગાદી

આ વાત શુકદેવ મુની રાજ પંડિતને કહે છે શ્રીમદ્ભાગવતમાં આ વાત છે.

ઋષિ (શુકદેવજી) કહે, હે રાજ, (પરિક્ષિત) સાંભળ, સુદામા ઋષિએ દારિકા નગરી જોઈ તેનો સોનાનો કાટ ચળકારા કરતો હતો ને તેના કાંગરા પર મણિવાળાં રત્નો જડ્યાં હતાં. કિલ્લા પર ધણી ધન ફરકતી હતી ને ત્યાં દુંદુભી, ઢોલ વગેરે ગડગડતાં હતાં. ત્યાં ગોમતી નદીનો દરીઆ સથે મેળાપ થતો હતો ને ચારે વર્ષે ત્યાં આવીને નહાતા હતા. ૧.

સુદામાજી ગોમતીમાં નાચા પછી ભગવાન જેવા ઋષિ શહેરમાં પેકા. તેનું રૂપ (ચીથરીઓ વેશ) જોઈને બધાં જેવા મળ્યાં, બાળકો ખીજવવા લાગ્યાં ને પાછળ જવા માંડ્યું; જાદુની સ્ત્રીઓ એક ખીજના હાથમાં તાળી દબને હસવા લાગી અને બોલી કે જે નગરમાં આવો પુરુષ રહે છે. તેને ધન્ય છે વળી જે સ્ત્રીએ ધણું વ્રત ને તપ કર્યા હશે તે આ પતિ પામી હશે. ૨.

કાંઈ બોલી કે, વિકરાળ હાડિ આવ્યો જે બાળકો રોતાં હોય તેને તે દખાડો એટલે છાનાં હશે. એમ બપોળવાડે ધણી; મરકરી થતી હતી. તે સાંભળીને હસના હસતા સુદામાજી આગળ જતા હતા. બાળકો પછવાડેથી કાંકરા ફેંકતા હતા. છતાં ઋષિજી મોઢેથી 'હરિહરિ' બોલતા હતા. થોડીવારમાં તો તાળી પાડતાં ને ગાલ વગાડતાં ધણી નાનાં બાળકો ઋષિની વાંસે ફરી વળ્યાં.

કોઈ વૃદ્ધ જાદુ સુદામાજીને જોયા. તેણે એ પવિત્ર માણસની નજર ઓળખી. તેણે બધાં બાળકોને દૂર કર્યાં અને ઋષિને ઉભા રાખી સખાચાર પૂછ્યા: હે દયાના દેવ, તમે ક્યાંથી આવ્યા? ને શહેર પર કેમ મહેરબાની કરી?

સુદામાજીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ‘ મને શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ઇચ્છા છે. ’ ૪

તે જાહેરે ઉપકાર કર્યો ને રાજમહેલનો દરવાજો દેખાડ્યો. ઋષિશ્રી કૃષ્ણના મહેલ પાસે આવ્યા, ને રસ્તામાં ચત્રાચ નદિ તેવી બીડ હોવાથી ઉભા રહ્યા. ત્યાં દુકાનો, બજારો, ચોક, હાલ, ઝરખા, બારી, ગોખ, અટારી, બળી, મેડી, માળ, વગેરે શોભતાં હતાં ને જડેલા કંઠેરા ઝગઝગાટ મારતા હતા. ૫

ત્યાં દેવની નગરીને પણ વિસારી દે એવું મિનાકારી કામ ચળકતું હતું. સભામાં સ્થાનિક માણુના ચાલલા શોભતા હતા ને નાટકનો આરંભ થઈ રહ્યો હતો. મુદ્રાંશ ને ઉપંગમાંથી મધુરા તાલ નીકળતા હતા ને ગુણીજનો રસ પાડે તેવાં ગીતો ગાતા હતા. ત્યાં ધુવરી રમક-ઝમક થતી હતી તે સુદામાજી જોતા હતા. ૬

ત્યાં સોનાની સાંકળે આવેલા ઘોડા આમતેમ ફરતા હતા, મસ્તીમાં આવેલા હાથીઓ ડાલતા હતા ને હાથીપાનાની શોભા નવીનજ હતી. ત્યાં ઘણા ઘોડા ચોકીદાર નરીકે બિલા હતા ને શામળીઆનું દાર સાચવતા હતા આ દેકાણે સુદામાજી આંટા મારવા લાગ્યા ને મનમાં તર્ક કરવા લાગ્યા કે, ૭

‘ નસીબની ગતિ કળાય નહિ તેવી છે. અમે ખંતે એક ગુરુના (સાંદીપનિના) વિદ્યાર્થી હતા છતાં તે પૃથ્વીપતિ થઇ ગયો છે ને મારા ઘરમાં રજ જેટલું પણ આવતું નથી. જે ગોકુળમાં માંકડાં રમાડતો ને ગુરુને ઘેર લાકડાં લાવતો તે આજે સિંહાસન પર ચઢી બેઠો છે ને મારી પાસે તો ફક્ત આ તુમી ને લાકડીજ છે. ’ ૮

પાઠ ૧૨ મા.

બકરી કેડું=મકરીનું

વિપુલું=જૂલું પડેલું

શૃંગ=શિખર, ટોચ

શૃંગ=સાથે

ઉજળું=ધોળું

સમ=જેવું

સોહાય=સોભે

સ્વામ=કાળા

કરુણ=દયા લિપાળવે તેવો

રવ=સાદ, અવાજ

વીસરી=ભુલી જઈ

સદજ=કુદરતી, જન્મથી મળેલો

નિશ્ચ=પોતાનો

પદ્મા=પ્રતિધ્વનિ, સામા અવાજ

ભૂવમાંલી ભમાય=છેતરાઈ જાય

અધિક=વધારે

નાદ=અવાજ

ધરતુંમાડીકરી યાદ=માને યાદ કરતું

* પછીની વાત એી છે કે—શ્રીકૃષ્ણને સુદામાના આગ-
માના ખમર મળે છે કે તુરત શ્રીકૃષ્ણ તેમને મળવા દોડે છે. શ્રીકૃષ્ણ
તેમનું ઉત્તમ સ્વાગત કરે છે તે જોઈને અર્ધાં બહુજ ચકિત થાય છે.
કેટલાક દિવસ સુદામાજી ત્યાં રહે છે તે હરમ્યાન સુદામાજી તે
જાણે તેમ કેટલીક સમૃદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણ સુદામાપુરી પહોંચાડી દેછે. સુ-
દામાજી ઘેર જવા રવાના થાય છે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણની સમૃદ્ધિમાંથી પોતે
કંઈ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે પણ મિત્ર પાસે માગતાં અયકાય
છે. શ્રીકૃષ્ણ આખ્યા વગર પાછા ફરે છે તેથી સુદામાજી નિરાશ થતા
થતા ઘેર જાય છે. પણ ઘેર જાંજ પોતાની ઝૂંપડી વગેરેને ટેકાણે
મોટા મહેલ જોતાં દિગ્ધ થઈ જાય છે. છેવટ તેને શ્રીકૃષ્ણનો પ્રભાવ
સમજાય છે સાર પછી તેની સ્થિતિ પૈસેટફ સુખી થાય છે તે ઇશ્વર
લકિષમાં આશુખ્ય પૂરું કરે છે. સુદામાના નામ પરથી પોરબંદર સુ-
દામાપુરી કહેવાય છે. આજપણ ત્યાં સુદામાનું મંદિર છે.

પાંચમા ધોરણની નોટ.

ગાઠ=ઘાડી

ધોર=ભયંકર

શોર=અવાજ

થું=કેતું

પામું=પડખું

લપાય=ભરાઈ જાય

ધર=રાખ

સે'લ=સહેલાઈથી

ગોદમાં=આથમાં

અજખાળ=(અજ+ખાળ) બકરીનું

ચુ'અન=અચી

[અચ્યુ'

પર્વતવાટ=(પર્વત+વાટ) પર્વતનો

રસ્તો

અજશાન=(અજ+શાન) બકરીનું

ભાવ=હેતુ

[અચ્યુ'

તુપન ધાનાં=ધરાતી

શિશુ=ખાળક

ઉછરંગ=ઉમંગ

હૃદય=મન

(કુહરની ટોચ પર ઉભેલા બકરીના અચ્યાને જોઈને કવિ આ કવિતા બોલે છે) પેલું બકરીનું અચ્યુ' આ વખતે તેની માથી છૂટું પડી અચ્યુ' છે. તે ઉંચા પર્વતના શિખર પર ઉભું છે તે એની સાથે કાઠ નથી. ૧

તે બરફના જેવું ધોળું (બકરીનું અચ્યુ' રંગે ધોળું છે.) શોભે છે તેની પાછળ કાળા પથ્થર જંગ્યાય છે. તે પોતાનો કુહરની આનંદ જૂઠી જઈને દયા ઉપાનવે તેવા ધોભે અવાજ કરે છે. (મે'મે'મે')ર

તેના પોતાના અવાજના પરિભાં પડ્યા થાય છે તે સાંભળીને અચ્યુ' છેતરાય છે કે 'ખાલે મારી મા ગોલી' પણ તેને દખનું નથી તેથી વધારે અકળાય છે. ૩

તે વધારે મોટો અવાજ કરવા લાગ્યું ને માને સંભારવા માંડ્યું. તે અચ્યુ' ચારે તરફ જોતું જાય છે ને તેની વાંકી ધોળી ડોક શોભે છે. ૪

પર્વતની નીચે ભયંકર ઘાડી ઝાડી છે ને તેની માહે સિંહની

ગર્જના થાય છે તે સાંભળીને બાળ કેવું ગભરાય છે ! પણ તેની માના પડખામાં ક્યાંથી ભરાઇ જાય ? ૫

હે વહાલા બાળક, તું ધીરજ રાખ. હું તરતજ આવું છું. એમ બોલીને તે વખતેજ ટેકરોનો ટોચ પર સહેલાઇથી જમને મેં તે બકરીના બચ્ચાને બાથમાં લીધું ને દસઘાર ચુંબન કર્યા પછી પર્વતનો કંઠણુ રસ્તો ઉતરીને જ્યાં તેની મા હતી ત્યાં તે બચ્ચાને મૂક્યું. ૬-૭

મારૂં વહાલું બકરીનું બચ્ચું તરત ધાવવા લાગ્યું. જુઓ, નદીમાં બકરીનું બચ્ચું તેની માને કેવું હેતથી ધાવે છે ! ૮

તે ધરાઇ રહ્યું કે તરત છૂટું પડ્યું તેનું ઘોળું શરીર ધણું શોભવા લાગ્યું. પછી બાળક ઉમંગથી નાચ્યું તે સાથે મારૂં હૃદય પણ નાચ્યું ૯

પાઠ ૧૬ મો.

*કશ્યપ=પ્રજાપતિના પુત્ર, મરિચી ઋષિ, દેવને દાનવના પિતા
હિરણ્યાક્ષ } એ બંને દિતિના
હિરણ્યાકશ્યપ } પુત્ર હતાપૂર્વ જન્મમાં તે વિષ્ણુના જયને વિજય નામના પોળીઆ હતા પણ સન-કાદિકઋષિનાશ્રાપથી મૃત્યુ લોકમાં દૈત્ય રૂપે અવતર્યા હતા તેમને

મારવા વિષ્ણુને અવતાર લેવા પડ્યા હતા. હિરણ્યાક્ષને મારવા ત્રીજો વરાહ અવતાર લેવો પડ્યો હતો ને હિરણ્ય કશ્યપને મારવાને ચોથો નૃસિંહ અવતાર લેવો પડ્યો
કૂરૂપ=ક્રાંતકી સ્વરૂપ હતો.
નીરધાર=નકી
અનુમાન=આશરે

* કશ્યપ ઋષિને એ પત્ની હતી દિતિ ને અદિતિ. દિતિના તે દૈત્ય ને અદિતિના તે દેવ. દેવને દૈત્ય વચ્ચે કાયમ અણબનાવ રહેતો.

સાહી લાવે=પકડી લાવે
 વિમાન=આકાશમાં ચાલતું વાહન
 કર ધરે=હાથમાં પકડે
 નીરખતાં=જોતાં
 દિગ્પાલ=દિશાને સાચવનારા દેવતા
 (દિશ્+પાલ)
 ડાલે=પ્રજ્વાલા માંડે
 પર્વતશૃંગ=(પર્વત+શૃંગ) પર્વતનાં
 શિખર
 ખળખળતા=અચથી બ્યાકુળ થતા
 ખડ=પૃથ્વીના ભાગ
 મહી=પૃથ્વી
 દાનવ=દૈત્ય, રાક્ષસ
 મૌલ=જામરા, મોટા
 ઘરંથરે=અચથી ધ્રુજે
 અહીંડ=(અહા+અંડ) અહાએ અ-
 નાવેલું ઇંડું, સૃષ્ટિએ જે ગોળામાં
 છે તે ગોળા
 x પાતાળ=પૃથ્વીની નીચેનો ભાગ
 પરવરે=ગમ
 દ્રેપ=ઝેર, વેર

પન્નગ=સાપ, નાગ
 શેષ=એ નામનો નાગ. તેના
 પર ક્ષીર સાગરમાં વિળચુ સુતા છે
 વરુણ=જળનો દેવ
 અધોર=ઉંચે
 નીરકર=પાણીના
 અસુર=(અ+સુર=દેવ) દેવ નહિ તે
 ભોગ=પ્રાણીદાન, ખાવા માટે ધરવું તે
 અમર=(અ+મર) મરે નહિ તેવા
 દેવ, સુર
 આયડે=લડવા તૈયાર થાય
 સખળો=ભારે, ધણો
 જગત=પરા, હાંમ
 પ્રબોધ=(પ્ર+બોધ) ધણો બોધ,
 ભારે ઉપદેશ
 અદ્યતન=વેર, દુરમનાવટ
 ઇન્દ્ર=સ્વર્ગનો રાજા
 સુરસું=સુરની સાથે, દેવની સાથે
 ચૌદ ભુવન=ચૌદ લોક
 ગદા=એક જાતનું પાથરનું હથિયાર
 મહીને=પકડીને

x પાતાળ સાત છે તેનાં નામ—અતલ, વીતલ, સુતલ, મહાતલ
 રસાતલ, તલાતલ ને પાતાલ.

કાપવાન=(કાપ+વાન) કાપવાળા,

શુસાવાળા

કુખેશ્યું=કુખેર સાથે, કુખેર ઉપર

કુખેર=દેવતાનો ભંડારી

રાક=રાકડાં

વાજ આણ્યું=હેરાન કર્યું; ત્રાહે ત્રાહે

પોકરાવી; ફેડિય્યાવો, કોઈ અ-

નસવો એવા પોકાર કરતારાવ્યા

આધું=આધું, આળું

ત્રાટ ત્રાટું=રક્ત ગુ કરે, રક્ત શુ કરે

ત્રેલોક=ત્રણ લોક (સ્વર્ગ, મૃત્યુને

દિગ્પાત કરે=દિગ્પાલોના પાતાળ

ગજકેરા=હાથીના

સહાન=પકડે

સાહીને=પકડીને

વારી=રોકી, અટકાવી

હીડ=રમત, ખેલ

સિંધુ=હરીઓ, સાગર

લાતોલાત=સામસામી પગની પાડું

તે (જયવિજય) કશ્યપઋષિને ઘેર રાક્ષસના રૂપમાં કુમાર તરીકે

આવતયાં (તે જહુ જગવાન હતા ટેક) તેના હિરણ્યકેશ ને હિરણ્યક-

શ્ચપ્ર નામ પાડ્યાં. (૧) તે લગભગ એક વર્ષના થયા ત્યાં તો

અસિચ્ચમાં આવીને પીડવા લાગ્યા ને આકાશમાંથી સુરજને વિમાન

સાથે પકડી લાવવા માંડ્યા. (૨) તે હીડીને જગતને વગભવા માંડ્યા

ભેળાવે=એકઠા કરે

ભેળા=સાથે

હલટે=થાય

ઉપાત=આરે તોફાન, ભારે મરચક

દુર્મતિ=(દુર+મતિ)નકારીશુદ્ધિવાળા

મહાદુષ્ટ=(મહા+દુષ્ટ) ભારે ખસબ

વાપીઆ=વખા, મોટા થયા

મોટા=મોટા, જગરા

પુષ્ટ=ભેરાવર

અચપ=(અ+ચપ) ચાલે નહિ તેવા,

આપુષ્ટ=ચોતરફ, આરેઆળુ [પર્વત

અભયું=અભયી

ધરે=રાખે

વીખે=વખે

અસવે=પુષ્કળ

આપ=પોતાને

પરહરીને=તજીને

આચરે=કરે

ને તારાને દુઃખ દેવા માંડ્યું. ચંદ્રમાને હાથમાં પકડીને ઉંચા આકાશમાં ફેરવા માંડ્યો. (૩)

તેને જાંઘને દિગ્પાલો ધ્રુજવા લાગ્યા, કેમકે તેઓ પર્વતોનાં શિખરોને પણ તોડી નાખતા હતા. જમીન પર તેના ભાર લાગવા માંડ્યો ને નવે ખંડ બન્યા વ્યાકુળ બન્યા. (૪) બાળપણમાં તેનું બળ એવું હતું કે પૃથ્વીએપણ પોતાની મોટાઇ મૂકી દીધી એવા બળવાળા તે મોટા થયા ત્યારે તો આખું બ્રહ્માંડ ધ્રુજવા લાગ્યું, (૫) તેઓ પાતાળમાં પણ જવા માંડ્યા ને તે રાક્ષસોએ વેર વધારવા માંડ્યું. પાતાળમાં જઈને શેષ નાગનું પૂછકું તાણીને તેને પણ જગાડવા માંડ્યો. (૬)

તે રાક્ષસો પાણી ઉંચું ઉરાડીને જળતા દેવ વરુણ સાથે લડવાનું ઇચ્છવા લાગ્યા. (૭)

દેવતા સાથે લડવા તૈયાર થાય ને ભારે ક્રોધ કરે, તેમની પાસેથી યજ્ઞમાં ભાગ માગે ને ઘણો બોધ કરે (વિષ્ણુને બદલે અમને પૂજો વગેરે) (૮)

ઈંદ્રની સાથે દુશ્મનાવટ કરે ને દેવતાની સાથે વેર રાખે, વળી હાથમાં ગદા પકડીને તેને ચૌદે લોકમાં ચારે તરફ ફેરવવા માંડ્યા.

કુબેર ઉપર ક્રોધે ભરાઈને રોકડા રત્નો માગે, એમ આખા જગતને હેરાન કર્યું તેથી ત્રણે લોક 'રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો' એમ પોકાર કરવા લાગ્યા. (૧૦)

દિગ્પાલના હાથી પાસે જઈને તેના દંતુશળ પકડીને તેને પકડે પછી સૂંઢ ઝાલીને તેને ફેરવે પણ તેને કાંઈ અટકાવી શકે નહિ. ૧૧

સમુદ્રમાં જઈને રમત કરે, સામસામી પાકુ મારી રમત રમે, પછી સાત સમુદ્રને સાથે મેળવે એથી ઘણી ગરબડ થાય, (૧૨)

નકારી શુદ્ધિવાળા ને મોટા દુષ્ટ તે રાક્ષસો ઋષિ લોકો સાથે
વેર રાખવા માંડ્યા, તે બ્રહ્માંડ સુધી વધ્યા ને જમરા તથા જોરાવર
થયા. (૧૩)

તે મોટા પર્વત હિંચા કરીને તેને ચારે તરફ ચલાવે, વળી
જેમ હિંટ ઝાડને વળગે તેમ તેઓ જીલથી આકાશને ચાટે (૧૪)

મનમાં કાષ્ટની ખીક રાખે નહિ ને પોતાનાં પુષ્કળ વખાણુ કરે
વળી પુણ્યના રસ્તા તજીને પોતેજ પાપ કરે. (૧૫)

પાઠ ૨૪ મો. આયુર્નું વર્ણન.

દેખતાં=જોતાં
ભાળ્યો=ગમ્યો
વીજ=વીજળી
ગિરિરાજ=(ગિરિ+રાજ) પર્વતનો
રાજા, મોટો પર્વત
દાણે=વખતે
સોમ=ચંદ્ર
દીપે=શેભે
દેવહાથી=દેવનો હાથી
આંખ ફાડી=ધ્યાન દૃષ્ટ
મુંડ=જાત્યો
ઝાડી=જંગલ
મિષ્ટ=મીઠો
માગ્યો=મનમાં ઇચ્છ્યો, જોઇતો,
કરે=ટપકે [ગમતો

હણાં=હરણુ
નિર્મળ=(નિરમળ) મેલ વગ-
રનાં, સ્વચ્છ
ઝણાં=ફાટમાંથી ટપકતાં પાણી
વહે=વાય
ફલી=ખીલી
વાવ=પગથીઆવાળો કુવો
વાસ વસે=રહેઠાણુ કરે
કુંડ=પણના બાંધેલા ખાડા, પાણી
ભરી રાખવાના બાંધેલા ખાડા
રાજગારી=વેપારી
રાજમાર=વેપાર. ધંધો
તણે=ને
તહાં=ત્યાં
પ્રસેવો=પરમેવો, શરીરમાંથી નીક-

જનું મેઘવાણું વધારાનું પાણી
પરાં=દૂરનાં
જુક્તિ=મઝા
જાણાવે=દેખાડે
ટેવા=ધારે, માતો
જતાવેત=જઈએ કે તરત

ધુણી=ધુમાડવાળો દેવતા
અતિ ખ્યાત=ખણી વખણાએલી
અર્જુદા=અંખામાત
બંગ કામે=માટે
રમ્યા છે=મનાવ્યા છે
છંદ=કવિતાની કડી

છેટથી જોતાં આણુ પર્વત મનને સારો મન્યો જાણે આકાશમાં
મેહ ચઢી આવ્યો હોયનો તેના પરના કુંડનો દેવતા નીજળી જોયો
દેખાતો હતો, એવો પર્વતનો રાજ આણુ આ આજ જોયો. (૧)

પુનમને દિવસે શોભિતા સૂર્ય ને ચંદ્ર જાણે એ ઘંટ બન્યા
હોયને! કામતો કહે છે કે દેવોનો હાથી કેવો શોભે છે! એવો. (૨)

(આણુને હાથીની, તેના પરના દહેરાને અંખાગ્રીની ને સૂર્ય
ચંદ્રને સ્વારીમાં નીકળેલા હાથીની ગંને આણુ પર વાગતા ઘંટની
ઉપમા છે.)

કોઈ દિવસ ઉપર જઈને ખ્યાન દમને જોશો તો ત્યાં ઝાડના
જાથાની ધણી ઝાડી નમી રહેલી દેખાશે ત્યાં બારે સ્વાદવાળો મીઠો
મેવો જોઈએ તેવો મળેછે, એવો. (૩)

ત્યાં (તે ઝાડીમાં) વાત્ર, વાંકાં, સિંહ* ને હરણુ રહે છે; ત્યાં
ચોકખાં પાણીનાં ઝડણુ હમેશાં ટપકે છે; ત્યાં કંડો ને સુગંધી વાયુ
વાય છે, એવો. (૪)

ત્યાં સારાં ધુસોની ફલવાડીઓ ખીચી રહી છે, ત્યાં કુપા વાત્ર ને

* આ કવિતા દલપતરામ કવિએ ધણું વસ્તુ પહેલાં બતાવી
છે તે વખતે ત્યાં સિંહ રહેતા હશે પણ હવે આણુની ઝાડીમાં સિંહ
નથી હિંદમાં ફક્ત ગીરના જંગલમાંજ સિંહ છે.

કુડ શોભી રહ્યા છે. મોટાં દેવગામાં દેવનું રહેઠાણ છે, (જૈનોનાં દેવળ ને તેમાં તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ) એવો પર્વતનો • (૫)

ત્યાં બંગલા (હવા ખાવા માટેના) ને બજારો બન્યા છે અને સારા વેપારીઓ વેપાર કરે છે, તેથી લેનારને જોવો માલ લેવો હોય તેવો ત્યાં મળે છે, એવો • (૬)

ત્યાં તેર ગાઉના ઘેરાવાનાથું તળાવ છે તેમાં અગિઆર ગામના લોક પાણી પીવા આવે છે, જ્યાં (આથુ ઉપર) જેઠ માસમાં પણ પરસેવો દેખાતો નથી, એવો • (૭)

અષાઢ મહિનામાં આવેતાં વાદળાં તરુક આવે છે ને ઉપર જઈએ કે તરત ઝવવાની ગઝા દેખાડે છે તમે તેને ધુણીના ધુમાડા જેવાં ધારો, એવો • (૮)

તેમાં જૈનનાં ને હિંદુનાં બુનાં દેવમંદિરો છે. તેમાં ઘણી પ્ર. સિદ્ધ અર્જુદા દેવી છે, આ વાત જાણુવા માટે કહી છે, આ સારા જંદ દલપતરામ કવિએ બતાવ્યા છે.

પાઠ ૩૦ મા. સપુત વિષે.

સપુત=(સુ+પુત્ર) સારો પુત્ર
છપો=છ ચરણુનો જંદ
અધર્મ=(અ+ધર્મ) ધર્મ નહિ તે
સ્વજન=(સ્વ+જન) પેતાનાં માણસો
અરચીયા=લજ્યા પૂજ્યા
પરમારથ=(પરમ+અર્થ) મોટી મત-
લાબ, પુણ્ય મેળવવાનો હેતુ
જોડે=મેળવે, પ્રાપ્ત કરે, એકઠો કરે

ગર્થ=પૈસો, ધન
હરિઅર્થ=પ્રભુને માટે, પ્રભુને નામે
ચાડી=ગર કહે કાઢના દોષનું
કાઢતી પાસે વર્ણન કરવું તે
અપશય=(અપ+શય) યશથી ઉલટું,
જેરઆબર
સદગુણ=(સદ+ગુણ) સારા ગુણ
અવનિ=પૃથ્વી

અવતાર=જીંદગી

સમસ્યા=હિતર મેળવવાને સંકેત-
વાળી ભાષામાં કહેવું તે

ગોરી=ભી

નદીકરે=નદીને

નીરે=નીરમ. પાણીમાં

ખડીઆ=મળી ગયાં

ગળડી ગળડીને=દડી દડીને

કામતી=ભી

કરમ=હાથમાં

જત=સીલકમાં

અંપકવન=અંપાનાં ઝાડોનું જંગલ

ભાવ્યાં=ગમ્યાં

શો=કેવો ?

સાક્ષી=સાબીતી, પુરાવો

જે સીધે રસ્તે (ન્યાયને માર્ગે) ચાલે તે સપુત કહેવાય, જે અધર્મને મટાડે તે સપુત કહેવાય; જે પોતાનાં માણસોને સુખ આપે તે સપુત કહેવાય, જે ગરીબનાં દુઃખ કાપે તે સપુત કહેવાય;

વળી જેણે પ્રભુને હેતથી બળ્યા તેનું નામ સપુત કહેવાય છે, શામળ કવિ કહે છે કે જેણે પરમાર્થમાં પૈસા વાપર્યાં તે સપુત નર છે. (૧)

જે વેપાર કરીને પૈસા એકઠા કરે તે સપુત કહેવાય, જે પ્રભુને માટે પુણ્ય કરે તે સપુત કહેવાય, જે ચોરી કે ચાડી ન કરે તે સપુત કહેવાય, જે ગેર આભરથી ખીતો રહે તે સપુત કહેવાય, ધણી સદ્ગુણ જોતાં સપુતને સ્વર્ગમાં પણ સુખ છે, શામળ કવિ કહે છે, કે આ દુનિયામાં તે પુરુષના અવતારને ધન્ય છે.

ગણિત સમસ્યા.

મમ—નદી કાંઠેના મહેલના ઝરણામાં એક ભી ખેડી હતી,

તેની નીચે નહીનું પાણી વહેતું હતું. તે સ્ત્રીના મોતીના હાર તૂટ્યાને નહીને કાઢે જઈ પડ્યો હારના અર્ધા મોતી તરત પાણીમાં પડી ગયાં, બાકીના અર્ધામાંથી કુલ મોતીના ચોથા ભાગથી સવાયાં (એટલે કે ભાગનાં) કચરામાં જઈ મળ્યાં, વળી છઠ્ઠા ભાગનાં દડીદડીને સેવાળમાં ગયાં અને તે સ્ત્રીના હાથમાં ફક્ત એજ મોતી રહ્યાં; સારે કહેા જોઇએ કુલ મોતી ફટલાં હશે !

ઉત્તર—સીલીકમાં ૯૬ મોતી હતાં તેના ચોથા ભાગનાં સવાયાં એટલે ૪૫, તેને છઠ્ઠે ભાગે ૧૬ થાય તે હાથમાંના ૨ એટલે ૪૮ તે અર્ધા (ખીજા અર્ધા એટલે ૪૮ પાણીમાં ગયાં એટલે કુલ થયાં ૯૬)

પ્રશ્ન—પક્ષીઓનાં એ ટોળાં આકાશમાં ઉડીને અંધકવનમાં આવ્યાં, ત્યાં તેઓ એક ખીજાને ધણાં ગમ્યાં. ત્યાં એક ટોળું બોલ્યું કે જો તમારામાંથી એક પક્ષી અમારામાં આવે તો આપણે બંને ટોળાં સરખાં થઇએ ને સૌને મન સારાં લાગીએ. ત્યારે ખીજું ટોળું બોલ્યું, કે " જો તમે અમને એક પક્ષી આપો તો અમે બંને ટોળાં થઇએ " હવે અમે પૂછીએ છીએ કે ગણીને કહેા કે દરેક ટોળામાં ફટલાં પક્ષી હતાં ?

ઉત્તર—એમાં તે વહેમ કેવો ! ગણિત શાસ્ત્ર ખરી સાખીતી આપે છે. બધાં મળીને ૧૨ પક્ષી હતાં, પહેલા ટોળામાં પાંચ ને બીજા ટોળામાં સાત.

પાઠ ૩૪ મો. ઇશ્વર સ્તુતિ.

ઇશ્વરસ્તુતિ=ઇશ્વરનાં વખાણ
અવિનાશી=(અ+વિનાશી) નાશ
વમરના, પરમેશ્વર

નિરાશ=(નિર+આશ) આશાભંગ,
નાઉમેદ
કયાશ=ખામી

શુભમતિ=સારી શુદ્ધિ

સમાસ=મેળાપ

નિર્મળ=ચોક્કા, સ્વચ્છ, પવિત્ર

નિશ્ચિન=(નિશ્ચા+ચિન) રાતદહાડો

પચ્ચરે=ફેલાવે

સુવાસ=(સુ+વાસ) સારી આબર

ઉભસ=પ્રકાશ

આપતલો=આપનો

હાશ=શાંતિ, નિરાંત

કુધારો=(કુ+ધારો) નધારો રિવાજ

દયાનિધિ=(દયા+નિધિ) દયાનો

ભંડાર, પરમેશ્વર

અશરણુશરણુ=(અશરણુ=જેને કો-

ઈનું શરણુ નથી તે+શરણુ=

આશરો) જેને કોઈનો આશરો

નથી તેનો આશરો, નિરાધારનો

આધાર

વાર કર=સંભાળ લે

લીલા=કૃતિ, કાર્ય, કામ

અકળ=(અ+કળ) કળાય નહિ

તેરી, સમજાય નહિ તેવી

જરસોભ=(જર+સોભ) પૈસાનો લોભ

વિકળતા=મુંઝવણ, ગભરામણ

વિષ વિષય=(વીષ=ઝેર+વિષય=

બાબતો) ઝેર જેવી બાબતો-

મોહ, મદ, મત્સર વગેરે

વાર=રોક, અટકાવ

બાનું=નામ, નિમિત્ત

પન=છજત, ટેક

પતિતોદાર=(પતિત+ઉદાર) પા-

પીઓને તારનાર, પ્રભુ

અભય=(અ+ભય) ભય વગરનું

અચળ=અ+ચળ) ખમે નહિ તેવું

પદ=શરણુ, આશરો

યાતુ=માણુ

છતે=છો તોપણ

તારી=કુપતો બચાવી

પાર=કિતારે

કા'ન=કદાન કવિ

લહું=મેળવું

વિન્તાર=આત્માનું વિશાળપણું, મોક્ષ

પરેશા=(પર+ધણ) વિશ્વના રચાગી

અકલિન=(અ+કલિત) કળાય નહિ

કૃતિ=કાર્ય, કામ [તેરી

જનમુબહિતાર્થે=(જન+મુખ+હિત

+અર્થે) માણસોના સુખ ને

કદયાણુ માટે

જગપતિ=(જગ+પતિ) દુનિયામોઘથી

ભારી=મોટી

દૂર ખસે છે=આમાં ખસી જાય છે

મથી મથી=પ્રયત્ન કરી કરીને

જનમતિ=માણસોની બુદ્ધિ

શો=કેવો

જગનિધિ=(જગ+નિધિ) પાણીનો

ભંડાર, મહાસાગર

મહા વૃત્ય=ભારે નાચ

તરંગો=મોજા

ઉછાળી=પછાડી

સુર=રાગ

અસપતો=ગાતો

બુઢી=તમી

લે'રે=સપાટાધી

શું=કેવી

ફરી ફરી=વારે વારે

ફલે=પ્રકૃષ્ટિત અને

રમણી=સુંદર

દર્શાવે=દેખાડે

કળા=ખુબી, કાર્ય

મણા=ખામી, કયાશ

ગરજન=ગર્જના, મોટો અવાજ

ધોર=ભરપંકર

ભયભીત=બિહામણા

સમી સાંજે=દીવા વખતે

અગણિત=(અનગણિત) મણાય

નહિ તેટલાં

વિરાજિત=વધારે સુંદર

ઝગે=ઝગારા મારે

તરુવર=(તરુ+વર) મોટું ઝાડ

શું=કેવું

મડી=ઉપર જડી

કે'=કહે

શી=કેવી

વડી=મોટી

હે અવિનાશી, અમારી અરજ સાંભળો, હે અવિનાશી, અમારી અરજ સાંભળો, ટેક.

આપ દયાવાળા છો ને અમે અધાં બાળક છીએ, અમારી એક આશા છે હે અવિનાશી, ૦

બાળકતો બહુએ વાંક કરે તેથી જરા પચ્છ દીલગીરથશો નહિ હે અવિનાશી, ૦

અમે બધાં બહુતર બહુવા માટે બેળાં થઇએ છીએ, અમને આશાભંગ કરશે નહિ હે અવિનાશી.

એવું કરે કે અમે બધાં સમજીને સારા ગુણુ થઇએ ને અમારામાં જરાપણુ ખામી ન રહે. હે અવિનાશી.

અમને સારા ગુણુની સાથે સારી ભુદ્ધિ આપો જેથી બધામાં અમારો મેળાપ થાય, હે અવિનાશી.

અમે રાતદહાડો મનમાં પવિત્ર રહીએ કે જેથી અમારી અ.બ.૩ ફેલાય, હે અવિનાશી.

અમે મોટેથી એવું માગીએ છીએ કે અમારા મનમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય. હે અવિનાશી.

આપનો આધાર મળ્યાથી અમારા મનમાં નિરાંત છે. હે અવિનાશી.

તું એવું કર કે અમારામાં કદીપણુ જરા જેટલો નકારો રિવાજ રહે નહિ ને અમારા સુખનો નાશ ન થાય. હે અવિનાશી.

હે દયાનિધિ, તું મારો આધાર છે, હે દયાનિધિ, તું મારો આધાર છે, ટેક.

નિરાધારનો આધાર એવું તારું સાચું નામ છે, તું મારી સંભાળ લે. હે દયાનિધિ.

જ્યાં જેઠિંછું ત્યાં તારી પારવગરની કૃતિ નજરે પડે છે, તારી મતિ ને તારો આકાર કળી શકાય નહિ તેવાં છે. હે દયાનિધિ.

આ દુનિયાનાં માણસોનું હૈત રૂપમાં, રંગમાં કે પૈસાના લોભમાં છે. હે દયાનિધિ.

અમારી બધી મુંઝવણુ મટાડી દઇને ઝેર જેવી બાબતોથી તું અમને અટકાવ. હે દયાનિધિ.

હે પાપીઓને પણ તારનાર પ્રભુ, તું હેતથી તારા નામની ધ્વજત રાખ હે દયાનિધિ.

તારે ભય વગરનું ને કદી ખસે નહિ તેવું સારું શરણુ હું વારંવાર માગું છું. હે દયાનિધિ. (પ્રભુના સ્વરૂપમાં મળી જવાની પ્રાર્થના છે.)

તું ન્યાયા છે તો પણ માફ કરીને અમને આ સંસાર રૂપી સાગરમાંથી તારીને કિનારે ઉતાર હે દયાનિધિ. (તારા ધામમાં લઇ જા) કદાન કવિ કહે છે કે તને ગમે તેવાં કામ કરીને હું મોક્ષ મેળવું. (તારા ધામમાં આવું) હે દયાનિધિ.

હે મોટા ધશ્વર. દુનિયાના સ્વામી, તારાં કામ ને તારી ગતિ કળાય નહિ તેવાં છે. હે દુનિયાના ધણી, તેં આ બધું માણસોના સુખ ને કલ્યાણ માટે બનાવ્યું છે. તારાં મોટાં કામો જોઇને માણસો પ્રયત્ન કરી કરીને દૂર ખસે છે. તારા ગુણો ગાવાને માણસોની શુદ્ધિ જરાપણ ચાલતી નથી. ૧

આ પાણીનો જાંડાર મહાસાગર કેવો ભારે નાચ કરતો દેખાય છે! મોઝાં પછાડીને જાણે મીઠા રાગ (પ્રભુના ગુણ) ગાતો હોયને! બગીચા ને વાડીમાં ફળફૂલથી ધણી નમી રહેલી ડાળીઓ પવનના સપાટાથી હાલે છે તેથી જાણે પ્રભુને નમન કરતી હોય ને! ૨

સુંદર પક્ષીઓ વારં વારે મધુર ગાયન કરીને પ્રપુસ્લિત બને છે, તેઓ પ્રભુની અકલિત કળામાં કંઈ ખામી નથી એવું દેખાડે છે. વળી વનમાં વાઘ ને સિંહ ઘોર ગર્જના કરીને ફરે છે, નજીકના પહાડો ફરીને બિલામણા શબ્દો કરે છે. (સિંહોની ગર્જનાનો પહાડોમાં પકચો સંભળાય છે તે) ૩

દીવા વખતે જોતાં ગણાય નહિ તેટલાં સુંદર કીણાં જીવડાં
 ઝાડ ઉપર ઉડતાં ને દીવા જેવાં ચળકતાં દેખાય છે, તેઓ જગારા
 મારે છે તથા જાણે મોટું ઝાડ હીરાથી મડી લીધું હોય ને ! આ
 બધું જોઈને માણસો પોકારીને કહે છે કે ‘ અહા ! પ્રભુનાં કામો
 કેવાં મોટાં છે ’

પાઠ ૩૮ મા. પાંચવટી

પાંચવટી=નાશક પાસે ગોદાવરીના
 કાંઠાપર પાંચ વડતું જૂથ છે.
 જ્યાં રામ લક્ષ્મણ ને સીતાજી
 કુંપડી બાંધીને રહ્યાં હતા તે જગ

રઘુવીર=રામચંદ્રજી

વિરાજતા=શોભતા

લીલા=કૃતિ, કાર્ય, કામ

નોતમરંગ=નવી નવી જાતની

નિર્મળ=(નિરુપમ) સ્વચ્છ

મઠ=બાવિતા આશ્રમ

છાંદ રહ્યા=બાંધીને રહ્યા

મુનિ=જંગલમાં રહી તપ કરનારા

ધીર=ધીરજવાળા [તપસ્વી

શ્રી=શોભાવમાન

વૃંદ=જાણે, જૂથ

ગુંજે=ગું ગું કરે

ખટપટ=(ખટ+પટ) છ પગવાળો

મધુ=મીઠો

[ભમરો

મકરંદ=ફૂલનો રસ

ચંપક=ચંપાનું ઝાડ

કદળી=કેળ

લવકે=લટકે

નારિકેળ=નાળિયેરી

ફેફલી=સોપારીનું ઝાડ

મસમસનો=પહેક પહેક થતો,

સુવાસ ફેલાવતો

મેંદ્રે=પહેક પહેક થાય

સોહામણા=સુંદર

બક=બગલા

પારાવત=કણ્ઠતર

ભૃંગ=ભમરો

કારંડવ=ખતક

કાકિલા=કોયલ

કપોત=હોલા

આદે=વગેરે

લલિત=સુંદર

વિહંગ=(વિહ+ગ) આકાશમાં

ફરનાર પક્ષી

વિહંગ=આકાશ

કળા કરવી=પીછાં હિંચાં ચડાવવાં

ખગ=ખ=આકાશ+ગ=ઝનાર

આકાશમાં ચાલનાર

ખગ=૨ બ

સારસ=એ નામનું પક્ષી

ભાવે=વેતવાં

જૂથ=ટોળાં

જનકસુતા=(જનક+સુતા) જનક

રામની દીકરી, સીતાજી

ચકિત=દિગ્

સૌમિત્ર=સુમિત્રના પુત્ર, સહભણ

આરોગાત્મને=ખવડાવીને

વળતાં=પછી

આસકરે=ખાય

પંચવટી । શ્રી રામચંદ્રજી શોભતા હતા, તેમની સાથેનાં સી-
તાજી ને લક્ષ્મણજી તેમની સેવા કરતાં હતાં, તેઓ સર્વે પોતાના
કુળનો નામ યસાગર પાળતાં હતાં અને હંમેશાં નવી નવી જાતની
લીલા કરતાં હતાં તેમના પશ્ચાદ્ પાસે ગોદાવરીનું સ્વચ્છ જળ
વહેતું હતું ને ખાસેના વનમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ધીરજવાળા મુનીઓ આશ્રમ
માંથીને રહ્યા હતા પંચવટીમાં શ્રી રામચંદ્રજી શોભતા હતા. ૧.

કુંપડી પાસે સીતાજીએ વાડી કરી હતી; તેમાં તુળસીનાં જૂથ
વાવ્યાં હતાં; વળી તેમાં જાઈ, જુઈ, મકંદ, મરવો ને મોગરો વાવ્યાં
હતા; તેમાંનાં ફૂલોનો રસ લેતા ભમરા ત્યાં ઝું ઝું કરી રહ્યા હતા. ૨.

તેમાં ગુલાબ, ચંપો, ડમરો, ચંપેલી માલતી, વગેરે હતાં, ત્યાં
કરેજ ને આપાસાખ હિંડોળા ખાતી હતી; વળી ત્યાં જામફળી,
દાડમી, નારંગી, કેળ વગેરે હતાં અને માંડવા ઉપર પ્રાક્ષતી લૂએ
ભટકતી હતી, ૩.

ત્યાં નાગિએરી, જંબીર ફજુલ, સોપારજી, સીતાફળી, શતપત્રી,
કુંદ, કસ્કાર વગેરે હતાં; આરે બાજુ સુવાસ ફેલાવતો કેવડો ખંદેર

બહેક થઇ રહ્યો હતો અને જનજનતાનાં ધણાં ફૂલ ફુલ્યાં હતાં. ૪.

ઝાડ ઉપર પંખીઓ સુંદર શબ્દ કરતાં હતાં સીતાજીની વાડીમાં બગલાં, કબુતર, ચક્રવા ચક્રવી, *ભમરા હંસ, ખતક ચંકાર, ચાતક કાયલ, હોવા, ખંજર વગેરે સુંદર પક્ષી હતાં. ૫.

ભૂમિ ઉપર મોર કળા કરીને નાચતા હતા, મેના ને પોપટ 'જય રામ, જય રામ' એમ ગોલતા હતાં; ચારસ શોભિતા સુંદર શબ્દ કરતાં હતાં એવા પક્ષી તથા હરણને જાળને સીતાજી મનમાં મનમાં સુખ પામતાં હતાં. ૬.

પંચવટીમાં રામચંદ્રજી રહ્યા હતા, ત્યાં તેમના દિવસ આનંદમાં જતા હતા લક્ષ્મણ ને સીતાજી હેતથી રામચંદ્રજીની સેવા કરતાં હતાં. બીલડીઓનાં ટોળાં મળીને સીતાજીને જેવાં આવતાં ને જનજનતાનાં વનનાં ફળ ને મેવા પડીઆમાં ભરીને લાવતાં—સીતાજીની વાડીમાં જે મૃગનાં ટોળાં ચરવા આવતાં તે બધાં દિગ થઇને ત્યાંજ રહેતાં. હંમેશાં લક્ષ્મણજી ફળ લાવીને સીતાજી પાસે મૂકતા તેમાંથી પ્રથમ શ્રીરામને અવડાવીને પછી પોતે ફળ ખાતાં.

પાઠ ૪૪ મેા. હિતના વચનો.

હિત=કલ્યાણ, લાડું
અધિર=મહેરો
સ્વાધીન=તાબે
મૂંગ=મૂંગો
ધારવો=માનવો

પશુ=ચોપગાં જનાવર
પરંપકારી=ખીજપર ઉપકાર કર-
ધીર=ધીરજવાળો [નારો
ભારી=મહુ
ભરોસો=વશ્વાસ

*મમરો પક્ષી ગણાતો નથી કેમકે તેને ચાંચ નથી તેમ જોને બહુલે ૭ પત્ર છે તે જંતુ ગણાય છે. પણ કવિએ તે ઉડતો હોવાથી પક્ષીમાં ગણી દીધો છે.

શાણો=હાથો, સમજી

ભૂલી=છેતરાઇ જઇ

ખતા=ડોકર, ભૂલ

સ્વાર્થ=પોતાની મતલબ

નિંદે=નિંદા કરે, વાંકું બોલે

પીઠપાછળ=પછવાડેથી

હથકા=ઉતરતી રહેણીના

અનાદર=(અનુ+આદર) આદર ન

આપવો તે, તિરસ્કાર

કાળે=નખતે, સમયે

સહી=નકી

હિતુ=મહુ ઇચ્છનાર

શીખડે=શિખામળનું

કડુ=કડવું લાગે તેવું

દિતકાર=મહુ કરનાર

બરોસે=વિશ્વાસે

સાચ રતેહી=સાચો મિત્ર

આમદાની=આવક

ખર્ચ=જવક

લખવે=લખવાથી

સાવધ=સાવચેત, સંભાળથી વર્તનાર

વહેવારે=લેવડદેવડમાં

હોરી લેય છે=વેડી લે છે

પતે=મટે, મંધ પડે.

કાજી=ન્યાયાધીશ

સર્વથા=સર્વ રીતે

ધેર મેળે=ફરિઆદ કર્યા વગર,

અંદર અંદરની સમજીતીથી

મીઠું=મધુ લાગે તેવું

હોરીલેવા=માથે લઇ લેવા [નહિ

ડોકી આર ન કાઢવી=આગળ પડવું

હાથ ખીજે ધાલવો=ખીજું કામ

હાથમાં લેવું

આલવો=આપવો

જે કહ્યાણનાં વચન સાંભળે નહિ તેને બહેરા જેવો જાણવો,
જે ક્રોધને તામે થાય તેને આંધળા જેવો માનવો; જે સાઈ બોલી
જાણતો નથી તેને સૂગા જેવો ધારવો, જે સાઈનરસું સમજતો નથી
તેને પશુ સમજવો. ૧

જે હંમેશાં ખીજ પર ઉપકાર કરનારો છે તેને જ મોટો જા-
ણવો, જે દુઃખમાં તદ્દન બચ વગરનો રહે છે તેને ધીરજવાળો માનવો,
જે ધન, જીવાની ને ઉંમર ઉપર વિશ્વાસ નથી રાખતો, (પૈસો, ધન,

વાવસ્થા ને જીંદગી કાળમ રહેશે એમ નથી માનતો.) તેને ચતુર ને ડાહ્યો જાણવો, તે મનનો સુખી થાય છે. (તેના મનને કશું દુઃખ-રૂપ લાગતું નથી.) ૨

આપણાં વખાણુ સાંભળીને જૂઠી જીંદને ઠોકર ખાવી નહિ, કેમકે હુમ્મ્યા લોકો પોતાની મતલબ સારૂં બધું જૂઠું બોલે છે: (ખોટાં વખાણુ કરે છે) કોઈ આપણી નિંદા કરે તો તે સાંભળીને લડવું નહિ, કેમકે લડકા લોકો લડેલાં પાછાડેથી ખીંગતું જાંફું બોલે છે જ. (લડકા લોકોનો એ સ્વભાવ જ છે.) ૩

કોઈને ગરીબ જોઈને તેને તિરસ્કાર કરવો નહિ, કેમકે કોઈ સમયે આપણી પણ નફી તેની દયા થશે; બહુ ઇચ્છનાર માણસની શિખામણું વચન કડવું લાગે છે ખરું, તોપણ તે બહુ કરનાર છે માટે દુઃખનાવટ શા વારતે કરવી ? ૪

આપણી છાતી વાતો હોય તે કોઈના પર વિશ્વાસ રાખીને તેને કહેવી નહિ, પણ જે ખરા મિત્ર હોય ને તેના પર આપણો વિશ્વાસ હોય તો તેને નફી કહેવી. આવક ને ખર્ચનો હિસાબ લખવાથી લોકો સાવચેત રહે છે, જે લેવડ દેવડ દેવડમાં શરમ રાખે છે તેને નુકસાન વેઠવું પડે છે. ૫

નાના પાસેથી પણ ચતુરાઈની વાત લેવી. ઘર મેળે કહ્યો મટતો હોય તો ન્યાયાધીશ પાસે જવું નહિ. કોઈ મરી ગયેલાનું કોઈ પણ દિવસે કોઈ પણ રીતે ખરાબ બોલવું નહિ, કોઈની સાથે દુઃખનાવટ રાખવી નહિ ને કોઈની છાતી વાત ખુલ્લી કરવી નહિ. ૬

જીભને સીકું જમવાની બહુ ટેવ પાડવી નહિ. કોઈ કહ્યો માથે લઈ લેવા (ખીજ લડતા હોય તે લડાઈ પોતાના પર લઈ લેવા)

આગળ પડવું નહિ. એક કામ પૂરું થયા પછી બીજું કામ હાથમાં લેવું. જે જાણા વાતો કરતા હોય તેમાં ત્રીજાએ પોતાનો વિચાર કંટ આપવો નહિ. (કેમકે સમજ્યા વગર વિચાર આપવાથી આપણું માન ઘટે છે.) ૭

પાડ ૪૮ મા. પ્રભાત. x

પ્રભાત=સવારનો સમય

કાક=કાગડા

પપૈયા=ચાતક પક્ષી

પીયુ પીયુ=પતિ, પતિ । (ચાત-
કનો પતિ વરસાદ ગણાય છે.)

વડશાખા=વડની ડાંગો

ટોકાર=ભોર જે અવાજ કરે છે તે

પસારી=ખાખરા

ટકુકે=ટકુક, ટકુક અવાજ કરે

કંખે=રટણ કરે, વારે વારે નામલે

વાછર=વાછરડાં, માયનાં બચ્ચાં

મંદ=ધીમે

સુવાસિત=સારી વાસવાળો

વીણ=વિના

ગોખીઓ=ગોપ-ગોવાળીઆનીત્રીઓ

અકૂર=(અનકૂર) શ્રીકૃષ્ણતા કાકા

ભાઇ ગયો=થઈ ગયો

ભોર=પ્રભાત

નરસૈના રવામી=શ્રીકૃષ્ણ

સોર=અવાજ, શુભારો

ખટ=છ

મડી=૨૪ મિનિટ જેટલો વખત

સાધુ=સદ્ગુણી, શાંતી

પરહરી=તણ, છોડી દઈ

સમરવા=સંભારવા

જોગ=યોગ, ઈશ્વરસાથેમન જોડવું તે

જોગીઆ=યોગ સાધનારા, પરમેશ્વર

સાથે મન જોડનારા

ભોચ=વિલાસ, વૈભવ

ભોગીઆ=વૈભવ ભોગવનારા

વેદ=ઈશ્વરી જ્ઞાનનું પુસ્તક

વેદીઆ=વેદ બાણનારા

x વૃંદાવનમાંના પ્રભાતના સમયનું વર્ણન આ કવિતામાં નર-
સિંહ મહેતાએ કર્યું છે.

વૈષ્ણવ=વિષ્ણુને ભજનારો
 કૃષ્ણ=વિષ્ણુનો આઠમો અવતાર
 સદ્ગ્રંથ=સારા પુસ્તક
 દાતાર=દાન આપનાર
 દાન=ધર્મથી આપવું તે
 પતિવ્રતા=(પતિ+વ્રતા) પતિની
 આજ્ઞામાં રહેવાનો નિયમ પાળનારી

કંથ=કાંત, વહાલો, પતિ
 ચિત્ત ધરવું=મનમાં ગ્રહણ કરવું
 કર્મ=નસીબ, કામ
 મર્મ=હ્રુપું રહસ્ય, ઉંડીવાત
 અવતરે=જન્મે
 સમરતા=સંભારતા

પ્રભાત થયું એમ સમજીને પંખીડાં ઊઠ્યાં, કાગડા કાકા કરવા લાગ્યા, પપૈયા ‘પીયુ પીયુ’ બોલવા લાગ્યા, ને સુડા વડની ડાળીઓ ઉપર ‘કૌ કૌ’ કરવા લાગ્યા. ટેક.

ઘોર ટોકાર કરતા સુંદર કળા કરવા લાગ્યા, તે વખતે મોરની આખમ્માંથી આંસુ ઝરે છે તે ઢેલ (મોરની માદા) વીણવા લાગી. (મોર કળા કરે ત્યારે તેની આખમ્માંથી ઝરતાં આંસુ ઢેલઝીલી લઇને ગળી જાય છે તેથી ઢેલને ગર્ભ રહે છે.) આખરા પર સારા પોપટ બોલતા હતા ને કાયદા ઝીણા રાગથી ટહુકા કરતી હતી. પ્રભાત.

વાછરે ‘ભાં ભાં’ કરવા માંડ્યાં, ગાયો ‘બાં બાં’ કરવા લાગી ને ધીમે, ઠંડા, સુગંધી પવન વચ્ચે ઉરાડીને મહાલવા લાગ્યો. પ્રભાત. તે વખતે અકૂર જાગ્યા ને તેણે જાણ્યું કે પ્રભાત થઇ ગયું પણ નરસિંહ મહેતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ વિના કાણુ જાણે કે એ તો જાપીઓનો અવાજ છે. પ્રભાત.

જ્યારે પાંચલી રાત છ ઘડી બાકી હોય ત્યારે સાધુ પુરુષોએ સુઇ રહેવું નહિ, તેણે નિદ્રાને તણ દેવી ને શ્રી હરિને સંભારવા તથા ‘એક તું, એક તું’ એમ બોલવું. (તેનો માયનો એવો છે કે જન્મ-તનો પાલક તું એકજ છે.) ટેક.

જે જોગીયા હોય તેણે જોગ સંજાગમાં ને જે જોગીયા હોય

તેણે ભોગ તણ દેવા, જે વેદીઆ હોય તેણે વેદ વિચારવા ને જે વૈષ્ણવ હોય તેણે શ્રીકૃષ્ણને ભજવા. જ્યારે.

જે સારો કવિ હોય તેણે સારા ગ્રંથ બાંધવા, ને જે દાતાર હોય તેણે સારું દાન દેવું; પતિવ્રતા સ્ત્રીએ કંથને પૂછવું ને કંથ કહે તે મનમાં યાદ રાખવું. જ્યારે.

આપણે આપણી ફરજ બજાવવી (વિચારવી) ને કામનું છુપું રહસ્ય વિચારી લેવું. (પ્રભાતનો એ સમય એવો ઉત્તમ છે કે ઉંડી વાત આપણા વિચારમાં ન આવતી હોય તે એ વખતે વિચારવાથી ઝટ આવે છે.)

વળી આ વખતે ઉઠીને નરસિંહ મહેતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવાથી નરનારીને ફરીવાર જન્મવું નહિ પડે મતલબ કે તેના મોક્ષ થશે. જ્યારે.

પાઠ પઢ મા. નિર્દોષ પાખીડાં.

નિર્દોષ=(નિર+દોષ) દોષ વગરનાં
ફાળ=એકદમ પડેલી ઉંડીને ભારે
શીકર, પ્રારંભ.

લેયામહી=મનમાં

દીલ=શરીર

રુંધાધ=ગુંગળાધ, રોકાઈ.

દીલી=નરમ, ચકિત વગરની.

હરત=હાથ

દીલ=હૃદય

લડકતે=ધમકારા કરતે

જખમ=ખા

કુર=ખાતકી

કુદરત=ઈશ્વરી રચના

આમય=સરખાપણું

કુમળું=નાજીક, દુઃખ ન ખમી

છેક=તદન [શકે તેવું,

કળ ઉતરી=દુઃખ નરમ પડ્યું

મધુર=મીઠાં

વા=અથવા

દી=દિવસ

ખુલ્લું=ઉઘાડું, અટકાયત વગરનું

ઉપવન=નાનું વન, બાગ, વાડી

કુદરતી=જન્મથી મળેલી

ક્ષેમ=કલ્યાણ છો=ભલે

હા=અરે=ખરેખર

કુદરતતાણા=કુદરતના

સત્તા=અમલ, અધિકાર

ડર=ત્રીક

અરરર ! તે પંખીની ઉપર પથરા ફેંકતા ફેંકાઈ ગયો ! પણ
જેવો તે હાથમાંથી છુટ્યો કે તરત મનમાં ભારે ધારકો પડ્યો,
અરેરે ! તે તેના શરીર પર લાગ્યો ! તેને શ્વાસ રોકાઈ ગયો !
તેની પાંખ તાકાત વગરની થઈ ગઈ ! ને તે ઝાડ પરથી નીચે પડ્યું. ૧

અરેરો જો મેં ઉછીરને મોડું કરેલું તે મારા હાથથીજ તર-
ફથી મરે છે ! તેના પર ધડકતે હૃદયે પાણી છાંટ્યું તોપણ તે
ઉડી શક્યું નહિ !

આ ધાતકી હાથે તેના શરીર પર ઘા કરેલો તેથી તે ક્યાંથી
ઉડે? અરેરો હૃદય તદ્દન નાબુક છે તેથી તે ક્યાંથી ઉડે ?

આહા! જુઓ જુઓ! તેનું દુઃખ નરમ પડ્યું ને આંખ તો
ઉઘાડીએ ખરી ! તેનું મૃત્યુ થશે કે તેનો જીવ બચશે એ કાણ જાણી
શકતું હતું? આહા! મધુર ને ગમેતેવાં ગીતો ફરીને ગાવાને અને આ
વાડીનાં માઠા ફળોને ફરીને ચાખવાને તે જીવ્યું ! ૩.

અરે ઓ પંખીડાંઓ ! તમે સુખેથી ચલુને અને ગીત અથવા એવું
કંઈ ગાને. આ હુંથી ખીને તમારી ગમત છોડી દેને શા માટે
ઉડી જાઓ છો? તમારી પાસે ચરતી જેવી આ ગાય હતી તેવોજ
હુંહું અને હું હવે પછો કાઈ દિવસ તમારા શરીરને કંઈ નુકસાન
નહિ કરું, નહિ કરું. ૪.

તમારા તરફ કંઈ પણ ફેંકવાની મેં માણીને ના પાડી છે. મારો
જગીઓ હૃદયમાં બધા પંખીને માટે ખુલ્લો છે. અરેરો તોપણ તમોને
માણસોથી ખીવાની કુદરતી ટેવ મળેલી છે, તેથી તેમાં તમારું કલ્યાણ
માનીને મારાથી પણ બધાં બલે ખીઓ. ૫.

ખરેખરો જો તમે ઉડો છો તો તમને નહીં કાંઈ ધાતકી હાથની
ખીક છે. અરેરો તમારા તરફ પાણી ફેંકવો એવો માણસોની રમત છે !
અરેરો ! કુદરતના સરખામણીનું કાન જુઓ જઈને માણસો તમારા પર
આવી ધાતકી સત્તા ભોગવે છે તે જાણીને હું પણો દુઃખા ચાલું છું !

બાળબોધ મૂળાક્ષરો.

વ્યંજન

ક	ખ	ગ	ઘ	ઙ	ચ	છ	જ	ઝ	ઞ
ટ	ઠ	ડ	ઢ	ણ	ત	થ	દ	ધ	ન
પ	ફ	બ	ભ	મ	ય	ર	લ	વ	શ
ષ	સ	હ	ળ	ક્ષ	સ્				
ષ	સ	હ	ળ	*ક્ષ	*સ્				

સ્વર

અ	આ	ઇ	ઈ	ઉ	ઊ	*ઋ		એ	ઐ	ઓ
અ	આ	ઇ	ઈ	ઉ	ઊ	ઋ	ૠ	ए	ऐ	ओ
				औ	अं	अः				
				औ	अं	अः				

*ઋ ને ૠ વ્યંજન મૂળાક્ષર નહિ પણ સંયુક્ત વ્યંજન ગણાય છે.

पाठमांसा अधरा शब्दो.

पाठ १ थी १०

हृच्छा
 हृद
 बुद्धि
 विद्वान्
 क्रिकेट
 इंद्रियो
 मुख्यत्वे
 ब्रह्मचर्य
 उत्तम
 द्वेष
 अशक्त
 प्रख्यात
 स्वस्थ
 गृहस्थ
 स्थिर
 युद्ध
 स्वच्छ
 कार्बोनिक् ए-
 सिडग्यास
 उत्पन्न

सिद्ध
 नैरोजन
 ओक्सिजन
 कोक्रेन
 मृत्यु
 जवलेज
 सित्तेर
 ईश्वर
 प्रार्थना
 सर्वशक्तिमान
 श्रद्धा
 गुरुभक्ति
 श्रीकृष्ण
 ब्राह्मण
 ऋषि
 एकनिष्ठा
 निश्चय
 अमूल्य
 मश्करो
 दृष्टि
 रक्तटिक

योद्धा
 पृथ्वीपति
 वृद्धि
 पुष्टि
 जागृति
 स्थिति
 मथार्क
 अभिप्राय
 शुद्ध
 धर्मशास्त्र
 वेदधर्मो
 परमात्मा
 विष्णु
 इष्ट
 संन्यासी
 गौतमबुद्ध
 ब्रह्मदेश
 श्वेतांबर
 सिद्धांतो
 चिह्न
 शुद्ध

स्त्रिस्ती
 मोटेस्टंट
 मेगेस्थनीस
 वसंतऋतु
 सिक्का
 संक्षिप्त
 चंद्रगुप्त
 सेल्युकस
 ग्रंथकर्ता
 व्यवस्था
 मिल्कत
 मृगचर्म
 भरणच्छी
 पाठ १० थी २०
 रुग्वेदसंहिता
 वसिष्ठ
 अश्विनीकुमार
 भृगुकच्छ
 फाहान
 छट्टा
 शृंग

तृप्त	हिरण्यकश्यप	संपूर्ण	सदाग्रत
हृदय	दिग्पाल	लुच्चाई	स्वजन
मूर्च्छना	चैत्य	अन्नदाता	सद्गुण
भरतऋषि	काली	कुप्पा	पाठ ३१ थी ४०
मुश्केल	शिल्पकाम	बाळवेष्टा	निर्भय
बुद्धी	सुद्धां	मातःकाळ	बुद्धा
अन्नपाणी	धातुगर्भ	चक्रवर्ती	मृगचर्म
स्तब्ध	मूर्ति	निमित्त	पर्णकुटी
अडसटो	पाठ २१ थी ३०	आकृति	विद्यार्थी
गृहस्थाई	कृष्णा	क्षत्रियवंश	चत्ता
मिथ्याभिमान	दिल्ली	सर्पेवर	बंदोबस्त
विद्याचतुर	पश्चिम	अशक्य	कृपण
खुला	हस्तिनापुर	चिह्न	नास्तिकपणुं
धर्मिष्ठ	तुंगभद्रा	ईश्वरस्तुति	अद्भुत
प्रामाणिक	जिल्ला	हरिश्चंद्र	कर्त्ता
द्रव्य	प्रसिद्ध	विश्वामित्र	उत्तम
उत्तेजन	जान्युआरि	पुष्प	संरक्षण
सरस्वतीचंद्र	शिष्य	अर्धाकाया	छिद्र
क्षत्रिय	फार्बस	धूजते	रचनाशक्ति
धर्मोपदेश	हितेच्छु	आदित्येश्वर	ब्रह्मांड
असंख्य	पद्धति	गरुडेश्वर	श्रद्धा
अवकल	ऋतुवर्णन	पत्थर	पतितोद्धार
हिरण्याक्ष	शुक्ति	शुक्लपाणीश्वर	विस्तार

विश्वेश्वर हिताथ भूस्तर्कन्या स्वाध्याय इस्पितक वास्कोडामाया स्त्रिस्त्री आफ्रिकानो सिंहकटीप मोल्थुका समृद्धि धको मळाक माकिरस भोव बूर्स्टर स्कोटलांड बुद्धिशास्त्री गणितशास्त्र कलाइड फुल्टन आटलांटिक स्टीवन्सन जातबुद्धि	सौमित्रि मेमानंद जन्म्य द्रौपदीहरण शीघ्र कल्मषहरण नळाख्यान सुधन्वाख्यान कवित्वशक्ति दमास्कस अब्बास मपौत्र दृष्टि धर्माध्यक्ष मुरब्बी दृष्टि ५१४१ थी ५० डाहा पुस्तकालयो संग्रहस्थानो क्रूरपशु द्वेषी स्वम	मफुल्लता द्वेषीका ब्रह्मदत्त दुश्मनाष्ट मीणवत्ती स्वस्थ स्वाधीन आश्विन आश्चर्यकारक छुट्टी अष्टखूण कीर्तिस्तंभ शय्या इष्टदेव वाल्मीकि मित्राचारी पत्तो कूद्या विष्टि इंद्रजित कुंभकर्ण गर्भवन्तां अश्वमेधयज्ञ	पतिपत्नी वर्णव्या धृतराष्ट्र युधिष्ठिर स्वयंवरा मच्छवेध इंद्रप्रस्थ सुद्धां द्रोणाचार्य वर्णाश्रम स्वरूप भिन्नभिन्न शरुसो हृदय आसोच्छ्वास पाचनक्रिया निरुचमी विद्यार्थी अक्रूर श्रीहरि विद्यालय दृष्टि
---	--	--	---

कल्याण
दंडकारण्य
अगस्त्य
विघ्न
अद्भुत
संस्कार
ऋष्यशृंग
धिवकार
पाठ ५२ श्री ६०
उत्तरराम
विक्रम
उज्जन
संवत्सर
इसुखिस्त
मका
अबुबकर
अभिप्रायो
निश्चय
वीरेश्वर
जर्मि
बरासकस्तूरी
उद्यमकर्मसंवाद
संस्कृत

विद्वान्
प्रसन्न
सुल्लं
प्रतिष्ठा
विद्याभ्यास
राजद्वार
श्मशान
सत्पुरुष
दीर्घसूत्री
इस्लाम
मूर्तिपूजक
सुत्तलीय
अबदुल्ला
बाल्यावस्था
सर्वशान्मान
परिपक्व
तुच्छकारी
निष्काम
मूर्तिपूजक
धर्मोपदेशक
बालहत्या
व्यवस्था
इस्तंबुल

तत्त्वो
अर्पण
लग्नविधि
अंकलेश्वर
अलाउद्दीन
पृथ्वीराज
टक्कर
शाहबुदीन
उर्फे
मिह्री
संयुक्ता
तुच्छकारी
आश्रित
शब्दवेध
दिल्ली
यशस्वी
हर्षवर्धन
शिलादिस्य
इच्छा
धर्मिष्ठ
उत्तेजन
निर्धन
अस्तव्यस्त

संख्या
अतिशयोक्ति
पाठ ६१ श्री ७०
युद्धनीति
राज्याधिकारी
कीर्तिमत
काश्मीर
दीर्घदृष्टि
राज्यव्यवस्था
फक्त
बलात्कार
होहो
उन्मत्त
वहारे
राजछत्र
पदभ्रष्ट
स्वामिभक्ति
इंग्लैंड
आगतास्नायना
गेरव्यवस्था
ठट्टामशकरी
रत्नजडित
इसुखिस्त

अव्यवस्था	गोळाई	ओढो	पा.६ ८१ थी ६०
समुद्धि	वृद्ध	ब्रह्मपुत्रा	स्पष्ट
अद्भुत	लुब्धक	डका	प्याला
देवनिअर	कृतिका	पित्तळ	स्तंभ
भरगच्छी	विषुववृत्त	प्रसिद्ध	विद्वान
राजचिह्न	अक्षांशवृत्त	नेगापट्टण	द्विदळ
तरुतेताउस	कल्पना	विजागापट्टण	वज्रपत्र
किल्लेदार	रेशांशवृत्त	चिल्का	इंद्रियो
विष्टि	व्यापारवायु	राज्यव्यवस्था	परिपक्व
बाबुळमका	मोन्सुन	ब्रिटिश	वनस्पति
अणविश्वास	नैऋत्य	संयुक्त	मुख्यत्वे
मंत्रिमंडळ	क्रिया	बलुचिस्तान	वृद्धि
निष्ठा	सहाद्रि	म्हैसुर	उत्पत्ति
सूर्यमाला	महाराष्ट्र	लेफटेनंट ग-	पंक्ति
नेपच्युन	प्रख्यात	र्वनर	सूक्ष्मदर्शक
उपग्रह	पा.६ ७१ थी ८०	ग्यासरूप	वेक्टरिआ
स्वच्छ	द्वीपकल्प	नैट्रोजन	सूक्ष्म
प्रकाशित	कन्याकुमारी	प्रतिध्वनि	कल्पवृक्ष
मर्यादा	ब्रह्मनद	स्वप्नुं	लकडकाम
पश्चिम	भिन्नभिन्न	प्रकाशित	अद्यापि
कल्पी	मुख्यत्वे	उष्णता	मूर्ख
युक्ति	कलकत्ता	थर्मोमिटर	संपूर्ण
सप्तर्षि	मछलीपट्टण	सज्जद	वरुण

ચિત્રકારવું	ઉત્પન્ન	અસ્વચ્છ	અઘાસી
પૌષ્ટિક	ચિત્રવિદ્યા	ઇન્દ્રિયો	મટ્ટી
અપારદર્શક	શિલ્પશાસ્ત્ર	સ્થિતિસ્થાપક	ઐકચિત્ત
દૃઢિ	શ્રેષ્ઠ	શ્વાસનળી	સંલ્યાબંધ
હૃદય	પૃષ્ઠ	ચોકસું	ઉચ્ચાલન
અદૃશ્ય	કરોડરજ્જુ	ત્વચા	પહ્લાં
પાઠ દરથી દુર	મજ્જાતંતુ	ઓઝોવતો	પથર
જન્મ્યાં	શ્વાસોચ્છવાસ	પ્યાજી	

વ્યાકરણ.

૧ નામના પ્રકાર.

નામ—કોઈપણ પ્રાણી, પદાર્થ ગુણ કે ક્રિયાને ઓળખવા માટે જે પદ વપરાય છે તેને નામ કહે છે. જેમકે સિંહ, રમેટ, રતાશ, રમત, વગેરે.

નામના પ્રકાર—અંજાવાચક, જાતિવાચક, સમુદાયવાચક, દ્રવ્યવાચક ને ભાવવાચક.

સંજ્ઞા—કોઈપણ એકજ વસ્તુને ઓળખવા માટે પાડેલું નામ.

૧ સંજ્ઞા વાચક નામ—અમદાવાદ, તાપી, આશુ, હમન, ચંદ્ર.

૨ જાતિ વાચક નામ—કેટલાંક નામ આપી જાતિને કે વર્ગને અને તે વર્ગના દરેક છુટા પદાર્થને લાગુ પડે છે, એવાં નામ. જેમકે ગાય, બેંસ, માણસ, પુરસી, ટેમ્બ, આંખ, નાક, નદી, પર્વત, શહેર, રાજ્ય, દિવાન, વગેરે.

૩ સમુદાય વાચક નામ—સમુદાય એટલે સમુદ તેથી જે નામ આખા સમુદાયને લાગુ પડે છે તે.

જેમકે—સૈન્ય, સરકાર, ટેળું, પલટણ, વગેરે.

ટીપ—સમુદાયવાચક ને જાતિવાચક નામોમાં એટલો ફેર છે કે જાતિવાચક નામ આખા વર્ગને અને તે વર્ગના દરેક છૂટા પદાર્થને પણ લાગુ પડે છે પણ સમુદાય વાચક નામ આખા સમુદાયને માટે જ વપસાય છે.

૪ દ્રવ્ય વાચક નામ—દ્રવ્ય એટલે પદાર્થ. તેથી જે નામો પદાર્થને બતાવે છે તે. જેમકે, સોનું. રૂપું, ઘઉં, ખાજરી, જુવાર, ગાળ, ધી, રૂ, લાકડું, વગેરે.

ટીપ—દ્રવ્યવાચક નામોમાં જત્યોત્સે અર્થ રહેલો છે. તે નામ એવા પદાર્થનાં છે કે તેનો થોડો યા ગમે તેટલો જત્યો લઈએ તો પણ તેજ નામ કાયમ રહે છે. વળી તેની ગણતરી થઈ શકતી નથી. જેમકે ધી દ્રવ્ય વાચક નામ છે તે ગમે તેટલું લઈએ તો પણ ધી કહેવાય છે. વળી 'એક ધી', 'બે ધી' એમ ગણતરી થઈ શકતી નથી.

૫ સ્થાવ વાચક નામ—સ્થાવ એટલે સ્થિતિ, ગુણ કે ક્રિયા. તેથી જે નામો ગુણ, સ્થિતિ કે ક્રિયાને લાગુ પડે છે તે.

જે ગુણનાં નામો—ઉત્સાહ, ચતુરાઈ, નમ્રતા, દિમન, વગેરે

જે મનની સ્થિતિનાં નામો—આનંદ, શોક, ખાતરી, વગેરે.

કે ક્રિયાનાં નામ—રમત, વર્તન, ગડગડાટ, વગેરે.

૨ જાતિ.

દુનિયામાંના પદાર્થોના બે પ્રકાર છે—સજીવ ને નિજીવ.

સજીવના બે પ્રકાર છે—પ્રાણી ને વનસ્પતિ.

પ્રાણીમાં બે જાત છે—નર ને નારી. તે પરથી નામની મુખ્ય બે જાતિ છે. નર જાતિ ને નારી જાતિ નરનાં નામ પુરુષ, બજાફ, બકરા, ઘેટા, હાથી, ઉંટ, ઘોડો, ગધેડો, કુતરો, વગેરે.

નારીનાં નામ—સ્ત્રી, ગાય, બકરી, ઘેટી, હાથણી, ઉંટણી, ઘોડી, કુતરી વગેરે.

જન્મતા પ્રાણી ઉપરની બેમાંથી એક જાતનાં હોય છે જ પરંતુ કેટલીક વાર એવાં રૂપો વપરાય છે કે તે પરથી નર કે નારી છે તેની ખાતરી થતી નથી એવાં કે—માણસ, બકરું, ઘેડું, ઘોડું, ગધેડું, કુતરું, વગેરે.

આ નામોથી બેમાંથી એક જાતિ ચોક્કસ સમજાતી નથી તેથી તેની જાતિ નાન્યતર જાતિ કહેવાય છે.

(ન=નહિ એક=બેમાંથી અન્યતર=બેમાંથી એક સમજાતી ન હોય તે.)

પ્રાણીઓમાં જાતિ છે; તેથી પ્રાણીનાં નામોની જાતિ કહેવી યુક્ત છે. પરંતુ વનસ્પતિ તથા નિર્જીવ પદાર્થોમાં નર કે નારી એવો ભેદ નથી તેમ જતાં આપણે તેવાં નામોમાં જાતિ હોય તેવી રીતે બોલીએ છીએ.

નરનાં પેઠે બોલાતા પદાર્થો—પર્વત, ચોપડો, દિવસ, વાર, અંથ, ખડિયો, ગોળા, વગેરે.

નારીની પેઠે બોલાતા પદાર્થો—નદી, ચોપડી, તિથિ, કલમ, ગોળા, ખુરસી, વગેરે.

નર કે નારીની પેઠે નહિ બોલાતા પદાર્થો—તળાવ, પુસ્તક, ટેબલ, ચહેરો, વગેરે.

આ ઉપરથી જાતિ માટે એવો નિયમ નીકળે છે, કે નરનાં ને નરની પેઠે બોલાતાં એટલે જને ‘કેવો’ વિશેષણ લગાડી શકાય તેવાં નામો નરજાતિનાં સમજવાં. નારીનાં ને નારીની પેઠે બોલાતાં એટલે જને ‘કેવી’ વિશેષણ લગાડી શકાય તેવાં નામો નારી જાતિનાં સમજવાં. નર કે નારી ન સમજી શકાય તેવી રીતે બોલાતાં એટલે જને ‘કેવું’ વિશેષણ લગાડી શકાય તેવાં નામો નાન્યતર જાતિનાં સમજવાં.

ઉપરની ત્રણ જાતિ ઠરાવ્યા પછી વિશેષમાં કહેવાનું કે કેટલીક વાર સર્વનામો એવી રીતે વપરાય છે કે તે પરથી ઉપરની ત્રણમાંથી એક જાતિ સમજાતી નથી તેવે વખતે સામાન્ય જાતિ કહેવાય છે.

‘તે આવ્યો.’ એમાં ‘તે’ નરજાતિ.

‘તે આવી’ એમાં ‘તે’ નારીજાતિ.

‘તે આજું’ એમાં ‘તે’ નાન્યતર જાતિ.

, તે આવશે’ એમાં ‘તે’ સામાન્ય જાતિ.

૩ વચન.

કેટલીક વાર પદાર્થના નામને માટે વપરાતા રૂપમાં એકપણાનો ને કેટલીકવાર અનેકપણાનો અર્થ રહેતો છે. તેથી એક પદાર્થને માટે વપરાતું રૂપ તે એક વચન ને એકથી વધારે માટે વપરાતું રૂપ તે અનેક વચન કે બહુ વચન.

એકવચનવાળાં રૂપો—પોડો, ગાય, પુસ્તક, માણસ, નદી, છાકડું, વગેરે.

બહુવચનાર્થે રૂપા—ઘોડા-ઘોડીઓ, ગાય-ગાયો, પુસ્તક-પુસ્તકો, માણસ-માણસો, નદી-નદીઓ, છોકરાં-છોકરાંઓ.

ઉપરનાં નામો તપાસીશો તો માલમ પડશે, કે એ નામો એવાં છે, કે તેનું એકવચનનું રૂપ અથવા તેમાં કરેલો સહેજ ફેરફાર બહુવચનમાં વપરાય છે.

એકવચનના નામને છેડે 'ઓ' હોય તો તેનો 'આ' કરવાથી ને જો 'ઉ' હોય તો તેનો 'આં' કરવાથી બહુવચન થાય છે. અને તેમ કર્યા પછી 'ઓ' પ્રત્યય લગાડવો હોય તો લગાડી પણ શકાય છે.

ઉપરની રચના જાતિવાચક તથા સમુદાયવાચક નામોને બરાબર લાગુ થાય છે એટલે એ પ્રકારનાં એકવચનનાં નામનું બહુવચન થાય છે, ને બહુવચનના નામનું એક વચન થાય છે, પરંતુ સંજ્ઞાવાચક, ભાવવાચક ને દ્રવ્યવાચકમાં એ ફેરફાર થતો નથી. એટલે સંજ્ઞાવાચક ને ભાવવાચક નામ સદા એકવચનેજ વપરાય છે, પણ દ્રવ્યવાચકમાંનાં કોઇ એક વચને ને કોઇ બહુવચનેજ વપરાય છે.

એકવચનેજ વપરાતાં નામો—

તેજ, ઘી, ગોળ, જુવાર, બાજરી, ડાંગર, તજ, વગેરે. મિઠાશ, કડવાશ, મોઝખાઈ, બુદ્ધિ, શક્તિ, સ્થિતિ, વગેરે. જગન, ગિરનાર. ચીન, લલિતા' વગેરે.

બહુવચનેજ વપરાતા નામો—

ધર્મ, તજ, મગ, મદ, ચણા, વગેરે.

માનાર્થે બહુવચન—કેટલીક વાર સંજ્ઞાવાચક ને જાતિ વાચક નામો એવી રીતે વપરાય છે કે તેનું રૂપ એકવચનનું હોય પરંતુ બોલાતું એવી રીતે હોય કે તેમાં બહુવચનનો અર્થ હોય એવે વખતે 'માનાર્થે બહુવચન' કહેવાય જેમકે 'જ્યોર્જ' પધાર્થો આમાં 'જ્યોર્જ' એકજ છે પરંતુ બહુ હોય તેમ બોલાય છે તેથી 'જ્યોર્જ'નું વચન 'માનાર્થે વિલક્ષિત બહુવચન' કહેવાય.

એક નામનો ગ્રીજ નામની કે ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ બતાવવા માટે તે નામનું પ્રત્યયવાળું કે પ્રત્યય વગરનું જે રૂપ વપરાય છે તેને વિલક્ષિત કહે છે,

જુદા જુદા પ્રત્યય ને જુદા જુદા સંબંધ ઉપરથી વિલક્ષિત સાત છે.

સાત વિલક્ષિતનાં નામ.—પહેલી, બીજી, ત્રીજી, ચોથી પાંચમી, છઠ્ઠી ને સાતમી.

વિલક્ષિતનું નામ.	વિલક્ષિતનો પ્રત્યય.	વિલક્ષિતનો સંબંધ.
પહેલી.	૦.	ક્રિયા જનડે.
બીજી.	૦.	ક્રિયા જનડે.
	કાષ્ઠવાર 'ને'	
ત્રીજી.	એ.	ક્રિયા જનડે.
ચોથી	ને	ક્રિયા જનડે.
પાંચમી	થી' કાષ્ઠવાર 'થકી'	ક્રિયા જનડે.
છઠ્ઠી	ના ની, તું, તા, ના' કાષ્ઠવાર 'ને' નામ	જનડે.
સાતમી	પ્રત્યય 'માં' ને 'એ'	ક્રિયા જનડે.

છટ્ટો સિવાયની બીજી બધી વિભક્તિ ક્રિયાપદ જોડે સંબંધ રાખે છે. ક્રિયાપદ સાથેના સંબંધને કારક કહે છે તેથી છટ્ટો સિવાયની બધી વિભક્તિ કારક વિભક્તિ કહેવાય છે પણ છટ્ટો વિભક્તિ નામ સાથે સંબંધ રાખી વિશેષણ જેવું કામ કરે છે તેથી તેને વિશેષણ વિભક્તિ કહે છે; જેમકે 'જંગલનું' માણસ=જંગલી માણસ 'જંગલનુંનો' અર્થ 'જંગલી' વિશેષણ જેવો થાય છે,

'ઊંડરો' તેના સાતે વિભક્તિનાં રૂપ.

નામ	એકવચન.	બહુવચન.
૧ લી	ઊંડરો;	ઊંડરા, ઊંડરાઓ.
૨ જી	ઊંડરો, ઊંડરાને,	ઊંડરા, ઊંડરાને; ઊંડરાઓ, ઊંડરાઓને.
૩ જી	ઊંડરાએ, ઊંડરે;	ઊંડરાએ, ઊંડરાઓએ, ઊંડરે.
૪ થી	ઊંડરાને;	ઊંડરાને, ઊંડરાઓને
૫ મી	ઊંડરાથી;	ઊંડરાથી, ઊંડરાઓથી.
૬ ઠી	ઊંડરાનો-ની-નું-નાં-નાં-ને;	ઊંડરાનો-ની-નું-નાં-નાં-ને. ઊંડરાઓનો-ની-નું-નાં-નાં-ને.
૭ મી	ઊંડરામાં,	ઊંડરામાં, ઊંડરાઓમાં.

૫ વિભક્તિના મુખ્ય અર્થ.

વિભક્તિવાળાં નામો નામ કે ક્રિયા સાથે સંબંધ રાખે છે એ સંબંધ જુદા જુદા પ્રકારનો હોય છે તેથી એ સંબંધોનાં જુદાં જુદાં નામ પાડેલાં છે તેને વિભક્તિના અર્થ કહે છે. દરેક વિભક્તિ કયા કયા અર્થે વપરાય છે તે નીચે બતાવ્યું છે.

પહેલી વિભક્તિ.

નામાર્થે ને સંજોધનાર્થે

નામાર્થે—નામનાજ અર્થમાં વધારે નહિ.

‘છોકરો’ ચોપડી વાંચે છે. છોકરે ચોપડી વાંચી,
છોકરાથી રોટલો ખવાયો છોકરાને કામ કરવું છે’.

આ વાક્યોમાં મોટા અક્ષરોનાં નામો નામાર્થે પહેલી વિભક્તિનાં છે. કેમકે તેમનો અર્થ ક્રિયાપદ કહે છે.

સંજોધનાર્થે—સંજોધનના અર્થમાં. સંજોધન એટલે નામ દ્વંદ્વને જોડાવવું તે.

અરે ભાઈ આમતો જુઓ. આ વાક્યમાં ‘ભાઈ’ સંજોધનાર્થે પહેલી વિભક્તિમાં છે.

બીજી વિભક્તિ.

કર્મર્થે, ગત્યર્થે ક્રિયાપદના સ્થળાર્થે, ને મર્યાદાર્થે કર્મર્થે
—કર્મના અર્થમાં.

‘છોકરો’ પાઠ વાંચે છે, છોકરો તેને જોલાવે છે, આ વાક્યોમાં મોટા અક્ષરનાં નામો કર્મર્થે બીજી વિભક્તિનાં છે.

સ્થળાર્થે—સ્થળના અર્થમાં જવું, પહોંચવું એવા અર્થનાં ગત્યર્થે ક્રિયાપદો સાથે કેકાણું જતાવનાર નામો બીજી વિભક્તિમાં આવે છે. ‘હું ગામ જઉં છું, તે મુંબઈ પહોંચ્યો. આ વાક્યોમાં ‘ગામ ને મુંબઈ’ સ્થળાર્થે બીજી વિભક્તિનાં છે. મર્યાદાર્થે—મર્યાદા (હદ)ના અર્થમાં,

‘હું’ ચાર ગાઉ ચાલ્યો, તે આખી રાત જાગ્યો, એમાં ‘ગાઉ ને રાત’ મર્યાદાથી બીજી વિભક્તિના છે.

ત્રીજી વિભક્તિ.

કર્તાથી, કરણથી, ને હેતુથી.

કર્તાથી—કર્તાના અર્થમાં.

રાત્રે નવજીને માર્યો. એમાં ‘રાત્રે’ કર્તાથી ત્રીજી વિભક્તિમાં છે.

કરણથી—કરણના (સાધનના) અર્થમાં.

‘હું’ ચમ્પુએ કલમ ઘડું છું, સિપાઇએ વાધને બાળીએ માર્યો. એમાં મોટા અક્ષરોનાં નામો ક્રિયાનાં કરણ (સાધન) છે.

હેતુથી—હેતુના (કારણના) અર્થમાં.

‘તે તાવે તરફડે છે, તે શરદીએ માંદો પડ્યો.’ એમાં મોટા અક્ષરોનાં નામો ક્રિયાના હેતુ (કારણ) છે, માટે છે હેતુથી ત્રીજીનાં છે.

ચોથી વિભક્તિ.

સંપ્રદાનાથી તાદરથી, સંબંધથી, ને કર્તાથી.

સંપ્રદાનાથી—સંપ્રદાનના અર્થમાં—સંપ્રદાન એટલે જેને આપવું તે. (‘આપવું, દેવું, વગેરે’ અર્થનાં ક્રિયાપદો સાથે) ‘રાજા બ્રાહ્મણને દક્ષિણા આપે છે, અક્ષતમાજખાંએ દિવાનને ધલકાવ બહ્યા’ મામાએ બાણજીને ટાપી મોકલી.’ આ વાક્યોમાં મોટા અક્ષરોનાં નામો સંપ્રદાનાથી ચોથી વિભક્તિના છે.

ગૌણકર્મથી—ગૌણ (બીજું, અપ્રધાન, અનુપસ્ય) કર્મના અર્થમાંનાં કદનાંક ક્રિયાપદોને એ કર્મ હોય છે તેમાંનું એક મુખ્ય ને બીજું ગૌણ મુખ્ય કર્મ કાઢવારે બીજીમાં આવે છે. ને કાઢવાર પહેલીમાં નામાથી આવે છે પણ ગૌણ કર્મ હંમેશાં ચોથી વિભક્તિમાં આવે છે.

‘શિક્ષકે વિદ્યાર્થી’ એને દાખલો શીખવ્યો, મગને હુરિને વાત કરી’ આ વાક્યોમાં મોટા અક્ષરોનાં નામો ગૌણ કર્તાર્થે ચોથીનાં છે, તાદ્દર્થ્યે—તત્-તાદ્=તે (માટે, સારું એવા) અર્થમાં ‘તે રમવાને આવ્યો, છોકરો જમવા ગયો’ આ વાક્યોમાં મોટા અક્ષરનાં નામો તાદ્દર્થ્યે ચોથીનાં છે.

સંબંધાર્થે—સંબંધના અર્થમાં (છે, હતો, હશે એ ક્રિયાપદો સાથે) ‘શહેરને ફરતો કાટ છે, રાજાને બે કુંવર હતા’ એ વાક્યોમાં મોટા અક્ષરનાં નામો સંબંધાર્થે ચોથીનાં છે.

કર્તાર્થે—કર્તાના અર્થમાં.

‘તેને આજે ગામ જવું છે, તેને હજુ પાઠ વાંચવો છે, આ વાક્યોમાં લીટી મોટા અક્ષરનાં કર્તાર્થે ચોથીનાં છે.

પાંચમી વિસક્તિ.

અપાદનાર્થે, કર્તાર્થે, કરણાર્થે, હેતુર્થે.

અપાદનાર્થે—અપાદનના અર્થમાં. અપાદન એટલે ‘થી છુટું પડવું તે.’

‘તે ગામથી નીકળ્યો, પક્ષી છાડથી પડ્યું’ એ વાક્યોમાં મોટા અક્ષરના નામો અપાદનાર્થે પાંચમીનાં છે.

કર્તાર્થે—કર્તાના અર્થમાં.

‘મગથી પાઠ વંચાવો’ એમાં ‘મગનથી’ કર્તાર્થે પાંચમી છે.

કરણાર્થે—‘છોકરો ચપ્પુથી કામ ધરે છે.’ એમાં ‘ચપ્પુથી’ કરણાર્થે પાંચમી છે.

હેતુર્થે—હેતુના અર્થમાં (હેતુ=કરણ.)

‘તે રોગથી પીડાય છે.’ એમાં ‘રોગથી’ હેતુવશે પાંચમીકે.
છઠ્ઠી વિભક્ત.

સંબંધાર્થે.

સંબંધાર્થે—સંબંધના અર્થમાં.

રાગ્નનો કુંવર (મુદી જુદી વસ્તુ વચ્ચેનો સંબંધ)

ઝાડની ડાળી (અવયવ સાથે સંબંધ)

વડનું ઝાડ (એકતાનો સંબંધ)

ઘરની પાછળ (અવ્યય સાથે સંબંધ)

દિખ્યને માટે (અવ્યય સાથે સંબંધ)

સાતમી વિભક્તિ.

અધિકરણાર્થે ને કાળાર્થે.

અધિકરણાર્થે—અધિકરણના અર્થમાં અધિકરણ એટલે સ્થળ
‘તે ઘરમાં ગયો, તે ઝાડે ચઢ્યો’ એમાં મોટા અક્ષર નામો અ-
ધિકરણાર્થે સાતમીનાં છે.

કાળાર્થે—‘તે ચાર દિવસમાં આવ્યો, તે બે કલાકે બોલ્યો.’
એમાં લીટી દોરેલાં નામો કાળાર્થે સાતમીનાં છે.

૬ ‘ને’ તથા ‘એ’ ની સમજ.

‘ને’ પ્રત્યય બીજી, ચોથી તથા છઠ્ઠીનો છે અને ‘એ’ પ્રત્યય
ત્રીજી તથા સાતમીનો છે, તેથી તેનો બેદ સમજવો જોઈએ.

બીજીનો ‘ને’—જે ‘ને’ પ્રત્યયવાળું ક્ષપ મુખ્ય કર્મ હોય તો
બીજી વિભક્તિ સમજવી જેમકે ‘જગન મગનને બોલાવે છે.

છઠ્ઠીનો ‘ને’—જે ‘ને’ પ્રત્યયવાળું ક્ષપ નામ કે અવ્યય સાથે
સંબંધ રાખતું હોય તો છઠ્ઠી વિભક્તિ સમજવી જેમકે ‘રાગને

કુંવરે જીત મેળવી, જીતને ઘેડે હું ખેડો. આમાં 'રાજને' અને 'જીતને' જીદી વિભક્તિવાળાં નામો છે.

ચોથીના 'ને'—ઉપરની બે આખતો સિવાય વપરાતું 'ને' પ્રત્ય-
વાળું રૂપ ચોથી વિભક્તિનું સમજવું.

સાતમીના 'એ'—જો 'એ' પ્રત્યયવાળું રૂપ અધિકરણ કે કાળ
બતાવતું હોય તો સાતમી વિભક્તિ સમજવી જેમકે 'તે નદીએ
મયો, તે કલાકે આવ્યો' આમાં 'નદીએ' ને 'કલાકે' સાતમીનાં
રૂપો છે.

ત્રીજીના 'એ' અધિકરણ ને કાળ સિવાયના હરકોઈ અર્થમાં
વપરાયેલું 'એ' પ્રત્યયવાળું રૂપ ત્રીજી વિભક્તિનું સમજવું.

૭ સર્વનામના પ્રકાર.

જે શબ્દો નામને ટેકાણે વપરાય છે તે સર્વનામ કહેવાય છે.
જેમકે હું, તું, તે, આપ, પોતે, જે, કાણુ, કંઈ, વગેરે.

સર્વનામના પ્રકાર—પુરુષ વાચક, દર્શક, સંબંધી, પ્રશ્નાર્થક,
અનિશ્ચિત ને સ્વવાચક.

૧ પુરુષવાચક સર્વનામ—જે સર્વનામો પુરુષ બતાવે છે
તે જેમકે, હું, તું, તે, એ, અમે, આપણે, આપ, તમે, વગેરે.

પુરુષ—બાકરણમાં બોલનાર પહેલો પુરુષ, સાંભળનાર બીજો
પુરુષ ને તે બે સિવાયના બધાં ત્રીજો પુરુષ ગણાય છે.

પહેલો પુરુષ સર્વનામ (બોલનારને બદલે વપરાતાં) હું અમે

બીજો પુરુષ સર્વનામ (સાંભળનારને બદલે વપરાતાં)
તું, આપ ને અમે.

ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ (બોલનાર ને સાંભળનાર સિવાયનાં
બાકી વપરાતાં) તે, તેઓ.

પહેલો બીજો પુરુષ સર્વનામ (બોલનાર તથા સાંભળનાર બંનેને બદલે વપરાતાં) આપણે.

પહેલો ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ (બોલનાર તથા ત્રીજા માણસને બદલે વપરાતાં) અમે, અમે.

બીજો ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ (સાંભળનાર તથા ત્રીજા માણસને બદલે વપરાતાં) તમે, તમે.

૨ દર્શક સર્વનામ—દૂરની તથા નજીકની વસ્તુઓ દર્શાવવા માટે જે સર્વનામો વપરાય છે તે દર્શક સર્વનામો કહેવાય છે. જેમકે, આ, એ, તે, પેલો, પેલી, પેલું, વગેરે.

૩ સંબંધી સર્વનામ—કેટલાંક 'જે'થી શરૂ થતાં સર્વનામો 'તે'થી શરૂ થતાં સર્વનામોની અપેક્ષા રાખે છે તેથી એવાં સર્વનામો સંબંધી સર્વનામો કહેવાય છે. જેમકે, જે, જેવું, જેટલું, જેવડું, તે, તેવું, તેટલું, તેવડું, વગેરે.

૪ પ્રશ્નાર્થક સર્વનામ—કેટલાંક સર્વનામો પ્રશ્ન પૂછવામાં વપરાય છે તે પ્રશ્નાર્થક સર્વનામો કહેવાય છે. જેમકે, કોણ, કયો, કઈ, કયું, શો, શી, શું, કેટલો, કેટલી, કેટલું, કેવડો, કેવડી, કેવડું, કેવો, કેવી, કેવું.

૫ અનિશ્ચિત સર્વનામ—કેટલાંક સર્વનામો નક્કીપણું બતાવતાં નથી પરંતુ અચોક્કસ પદાર્થ બતાવે છે તે અનિશ્ચિત સર્વનામો કહેવાય છે. જેમકે, કોઈ, હરકોઈ, કોઈ, હરકોઈ, કંઈ, હરકંઈ, હરેક, હરેક, સઘળો, સઘળી, સઘળું, બીજો, બીજી, બીજું, કેટલોક, કેટલીક, કેટલુંક, વગેરે.

૬ સ્વવાચક સર્વનામ—કેટલાંક સર્વનામો જાતને જાહેર કરવા

છે તે સ્વવાચક સર્વનામ કહેવાય છે. જમકે, પોતે, જાતે, પડે, નિજ, વગેરે.

૮ સર્વનામનાં રૂપાખ્યાન,

હું	એકવચન	બહુવચન	તું	
૧ કી હું	અમે, અમે	તું	તમે, તમે.	
૨ જી મને	અમને, અમોને	તને	તમને, તમોને	
૩ જી મેં, મારે	અમે, અમારે	તેં, તારે	તમે, તમારે	
૪ થી મને, મારે	અમને, અમારે	તને, તારે	તમને, તમારે	
૫ માં મારાથી	અમારાથી	તારાથી	તમારાથી	
૬ કી મારો-રી-ં	અમારો-રી-ં	તારો-રી-ં	તમારો-રી-ં	
રા-રાં-રે	રા-રાં-રે	રા-રાં-રે	રા-રાં-રે	
૭ માં મારામાં	અમારામાં	તારામાં	તમારામાં	

દીપ-અમે કામ કરીએ છીએ. (પહેલી નામાથે)

અમે કામ કર્યું (ત્રીજી કાર્થિ)

મારે પાઠ વાંચવો (ત્રીજી કાર્થિ)

મારે પાઠ વાંચવો છે. (ચોથી કાર્થિ)

મારે માટે ચોપડી લાવજો (છઠી સંપંદ્યથે)

આપણે

કોણ

બહુવચન

એકવચન ને બહુવચન

૧ કી આપણે

કોણ

૨ જી આપણને

કોને

૩ જી આપણે

કોણે

૪ થી આપણને,	કાને
૫ માં આપણાથી	કાનાથી
૬ થી આપણો—ણી—ણું	કાનો, ની—નું—ના—નાં—ને
ણા, ણી, ણે.	
૭ માં આપણામાં	કાનામાં

૬ વિશેષણના પ્રકાર,

વિશેષણ—જે શબ્દો નામના અર્થમાં વધારે કરે છે તે વિશેષણ કહેવાય છે.

વિશેષણ પ્રકાર—ગુણવાચક, સંખ્યાવાચક, વિધિવાચક, દર્શક સંબંધી ને પ્રત્યયાર્થક.

ગુણવાચક—જે વિશેષણો ગુણ બતાવી વધારે કરે તે ગુણવાચક કહેવાય જેમકે, લાલો, સુંદર, ઉત્તમ, વગેરે.

સંખ્યાવાચક—જે વિશેષણો સંખ્યા બતાવી વધારે કરે તે સંખ્યાવાચક કહેવાય જેમકે, એક, બે ચાર, અઢી, વગેરે.

દર્શક, સંબંધી ને પ્રત્યયાર્થક—છ પ્રકારનાં સર્વનામો

પૈત્રી પુરુષવાચક ને સ્વવાચક શબ્દ સર્વનામો છે, પણ બીજા ચાર કાષ્ઠવાર સર્વનામ ધાય છે તે કાષ્ઠવાર વિશેષણ ધાય છે. જ્યારે વિશેષણ ધાય ત્યારે તેને તે પ્રકારનું વિશેષણ કહેવું માત્ર અનિશ્ચિત સર્વનામો જ્યારે વિશેષણ ધાય ત્યારે તેને સંખ્યાવાચક વિશેષણ કહેવાં, ઉદાહરણ 'જે માણસ આગ્યો' એમાં 'જે' સંબંધી વિશેષણ—'આ' કાષ્ઠવાર બોલ્યો તેમાં 'આ' દર્શક વિશેષણ 'કયો—ધોડા લેવો છે' એમાં 'કયો' પ્રત્યયાર્થક વિશેષણ—'કેટલાક ધોડા લીધા. એમાં 'કેટલાક' સંખ્યાવાચક વિશેષણ.

વિધિવાચક વિશેષણ—વિશેષણ હંમેશાં નામની પહેલાં આવી તેના અર્થમાં વધારો કરે છે પણ કાષ્ઠવાર વિશેષણ નામની પાછળ આવે છે તે તે ક્રિયાપૂરકના ખાનામાં જાય છે તેવે વખતે તે વિધિવાચક વિશેષણ કહેવાય. જેમકે, ‘આ ચોપડી સુંદર છે, તે છોકરો ડાહ્યો હતો’. આમાં ‘સુંદર’ ને ‘ડાહ્યો’ વિધિવાચક વિશેષણો છે.

વિશેષ્ય—વિશેષણ જેના અર્થમાં વધારો કરે છે તે તેના વિશેષ્ય કહેવાય છે. જેમકે ‘ભલી ગાય આવી’. એમાં ‘ગાય’ ભલીનો વિશેષ્ય છે.

વિશેષણના રૂપ ઉપરથી પ્રકાર—વિકારી ને અવિકારી.

વિકારી—જેના રૂપમાં ફેરફાર થાય છે તેવાં. જેમકે, ભત્રી-ભત્રી-ભાઈ સારો-સારી-સારું. ડાહ્યો-ડાહી-ડાહું.

અવિકારી—જેના રૂપમાં ફેરફાર ન થાય તેવાંમાં. જેમકે, લાલ, સફેદ, ખરાબ, સુંદર, વગેરે.

વિશેષણનાં જાતિવચન—વિકારી વિશેષણને હંમેશાં તેના વિશેષ્ય પ્રમાણે જાતિવચન લાગે છે, પણ અવિકારી વિશેષણના રૂપમાં કશો ફેરફાર થતો નથી.

વિશેષણને વિભક્તિ—વિભક્તિના પ્રત્યય વિશેષણોને લાગતા નથી પરંતુ તેના વિશેષ્યને લાગે છે ત્યારે તેના રૂપમાં થોડો ફેરફાર થાય છે.

માટા	ઘોડા	—	માટા	ઘોડાને.
માટી	ઘોડા	—	માટે	ઘોડે.
માટું	ઘોડું	—	માટા	ઘોડાથી.
માટું	ઘોડું	—	માટાં	ઘોડાનો.

૧૦ વિશેષણ વિષે—આણ.

વિશેષણ નામ સિવાય બીજા પદોના અર્થમાં પણ વધારો કરે છે. તેણે કહ્યું છે. (નામનું વિશેષણ) આ ઘણું સ્થળીય શહેર છે. (વિશેષણનું વિશેષણ) થોડો ઉતાવળો ચાલે છે. (ક્રિયા-પદનું વિશેષણ—ક્રિયા વિશેષણ.)

થોડો ઘણો ઉતાવળો ચાલે છે. (ક્રિયા વિશેષણનું વિશેષણ.)

દીપ—વિશેષણ જ્યારે ક્રિયાપદનું વિશેષણ થાય ત્યારે તે ક્રિયા વિશેષણ કહેવાય છે.

૧૧ ક્રિયા વિશેષણ ને ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય વચ્ચેનો ભેદ.

ક્રિયા વિશેષણના રૂપમાં વિકાર થાય છે ને ક્રિયા વિશેષણ અવ્યયના રૂપમાં વિકાર થતો નથી. ઉદાહરણ 'છોકરો ઉઘ્યો ચઢ્યો' (ક્રિયા વિશેષણ.)

'છોકરો ઉપર ચઢ્યો.' (ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય.)

૧૨. અવ્યયના પ્રકાર.

(અ = નહિ + વ્યય = ફેરફાર) જે શબ્દો ના રૂપમાં ફેરફાર થતા નથી ને જે વિશેષણ થતા નથી તે અવ્યય કહેવાય છે. જેમકે રોજ, અહીં, ત્યાં, માટે, પણ, અને, અહો, હે, વગેરે.

પ્રકાર—ક્રિયા વિશેષણ, નામયોગી, ઉભયાન્યયી ને ક્વળ પ્રયોગી.

૧ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય—જે અવ્યય ક્રિયાપદના અર્થમાં વધારો કરે છે તે ક્રિયા વિશેષણ અવ્યય કહેવાય છે.

તે હંમેશાં નિશાળે જાય છે. (કાળ વાચક.)

જ્યાં જશે ત્યાં પ્રભુ સાથે છે. (સ્થળવાચક.)

એમ નહિ કરો. (રીતિવાચક)

તેનાથી કામ થશે નહિ. (નકારવાચક.)

તમે કેમ મોડા આવ્યા ? (કારણવાચક)

૨ નામયોગી અવ્યય—જે અવ્યય નામની સાથે છટ્ટીવિભક્તિથી જોડાઈને ક્રિયાપદના અર્થમાં વધારો કરે છે તે નામયોગી અવ્યય કહેવાય છે.

માટે માટે ચોપડી લાવજો, ગુરુ પાસે સત્ય બોલવું, છાપરા ઉપર જાઓ. તેના ધર આગળ કુવો છે. માટે, આમાં પાસે, ઉપર, આગળ, નામયોગી અવ્યયો છે.

૩ ઉભયાન્વયી અવ્યય—જે અવ્યય બે પદ કે બે વાક્યને જોડે છે તે ઉભયાન્વયી અવ્યય કહેવાય છે.

(ઉભય = બે + અન્વયી = જોડનારા)

જેવાં કે—અને, ને, એટલે, પણ, જો, તો, કે, વગેરે.

૪ કેવળ પ્રયોગી અવ્યય—જે અવ્યય વાક્યમાંનાં પદો સાથે સંબંધ નહિ રાખતાં તદ્દન નિરાળા રહે છે ને દર્શ, શોક, વગેરે લાગણી બતાવે છે તે કેવળ પ્રયોગી અવ્યય કહેવાય છે. જેમકે ઓહો, અરે રે, વાહ, વાહરે, રે, અધધધ અહાહા, આહા, વગેરે. (કેવળ = માત્ર + પ્રયોગી = વપરાએલાં.)

ટીપ્—અવ્યયને જાતિ, વચન કે વિભક્તિના પ્રત્યય લાગતા નથી, પરંતુ કોઈ કોઈ વાર ક્રિયા વિશેષણ અવ્યયને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે છે. જેમકે, ત્યાંથી, અહીંનો, ક્યાંને, વગેરે. આવે વખતે તે અવ્યયો નામ કે સર્વનામના જેવું કાર્ય કરે છે.

૧૨. ક્રિયાપદના પ્રકાર.

ક્રિયા બતાવનારે ને વાક્ય બનાવનારે પદ ક્રિયાપદ.

પ્રકાર—સકર્મક, અકર્મક, ને ભાવકર્તૃક.

સકર્મક—જે ક્રિયાપદને કર્મ હોય તે. જેમકે, 'ઊકરો પાક વાંચે છે' એમાં 'વાંચે છે' સકર્મક ક્રિયાપદ છે.

અકર્મક—જે ક્રિયાપદને કર્મ હોતું નથી તે—જેમકે, 'ગાય આવી.' તેમાં 'આવી' અકર્મક ક્રિયાપદ છે.

ટીપ—અતિવાચક (જવું, આવવું, દોડવું, ફરવું, પેડવું, ભમવું, ભટકવું, રખડવું, વગેરે) અને સ્થિતિવાચક (થવું, હોવું ઉઘવું, ખેસવું, રહેવું, વસવું, વગેરે) હંમેશાં અકર્મક આવે છે.

ભાવકર્તૃક—જે ક્રિયાપદનો કર્તા ક્રિયાપદનો ભાવ હોય છે તે ભાવકર્તૃક ક્રિયાપદ કહેવાય છે. જેમકે 'પેટમાં દુઃખ છે, તેને સુઝવું' નથી, તેને નિશાળમાં ગમે છે, આમાં દુઃખ છે, સુઝવું નથી ને ગમે છે, ભાવકર્તૃક છે, કર્મક તેમનો કર્તા ક્રિયાપદનો ભાવ છે.

ટીપ—૧ કેટલાંક સકર્મક ક્રિયાપદોને કાષ્ઠવાર એ 'કર્મ હોય' છે તેવે વખતે તે દ્વિકર્મક કહેવાય છે જેમકે 'હું તેને વાત કહું છું' એમાં 'કહું છું' દ્વિકર્મક ક્રિયાપદ છે, કર્મક તેમાં 'વાત' અને તેને એવાં એ કર્મ છે. ૨ કેટલાંક (થવું, હોવું, બનવું, નીવડવું, દેખાવું, જણાવું, લાગવું, વગેરે, અકર્મક ક્રિયાપદોની ક્રિયા (વિધિ) અધુરી લાગે છે તેથી તે અપૂર્ણ વિધેયવાચક કહેવાય છે. જેમકે 'તે સારો નીવડ્યો' એમાં 'નીવડ્યો' અપૂર્ણ વિધેય વાચક અકર્મક ક્રિયાપદ છે.

૧૩ ક્રિયાપદનો ધાતુ.

જે મૂળ ઉપરથી ક્રિયાપદનો બુદ્ધાં બુદ્ધાં .પ આવે છે તે મૂળને ધાતુ કહે છે જેમકે, ચાલે છે, ચાલ્યો, ચાલશે, ચાલજે, ચાલ્યાં, ચાલ્યા, વગેરે ક્રિયાપદોમાં 'ચાલ' મૂળ છે, તેથી તે ક્રિયાપદોનો ધાતુ 'ચાલ' છે.

ધાતુ શોધવાની રીત—જે ક્રિયાપદનો ધાતુ શોધવો હોય તેની પહેલાં તું મૂકી આગા કરતી. જેમકે 'તે જાય છે' 'તું જા' આગા કરતાં 'જાય છે' ને બદલે 'જા' થાય છે તેથી 'જાય છે'નો ધાતુ 'જા'

ધાતુના પ્રકાર—મૂળધાતુ ને સાધિત ધાતુ. એક ધાતુ પરથી બીજા ધાતુ બને છે જેના પરથી એવા ધાતુ બને છે તે મૂળ ધાતુ બને જે ધાતુ બને છે તે સાધિત ધાતુ કહેવાય છે.

જેમકે, વંચાવ, બેસાડ, પાડ, કરાવ, વગેરે સાધિતધાતુ. છે.

૧૪ ક્રિયાપદના કાળ

ક્રિયાપદ ક્રિયા બતાવે છે તે સાથે ક્રિયા ક્યારે થાય છે તે પણ દર્શાવે છે. વખતના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે. ચાલતો, ગયો ને આવતો. એ ત્રણે વખત ક્રિયાપદ પરથી સમગ્રનય છે તેથી ક્રિયાપદના ત્રણ મુખ્ય કાળ છે. વર્તમાનકાળ (ચાલતો વખત), ભૂતકાળ (ગયો વખત) ને ભવિષ્યકાળ (આવતો વખત).

વર્તમાન કાળ દર્શક ક્રિયાપદો—ચાલે, ચાલો, ચાલું, ચાલીએ, ચાલ, ચાલેછે, ચાલુંછું, ચાલીએ છીએ, ચાલોછો, ચાલવું, વગેરે.

ભૂતકાળ દર્શક ક્રિયાપદો—ચાલ્યો, ચાલી, ચાલ્યું, ચાલ્યા, ચાલ્યાં, ચાલતો, ચાલતી, ચાલતું, ચાલતા, ચાલતાં, ચાલત, વગેરે.

ભવિષ્યકાળ દર્શક ક્રિયાપદો—ચાલીશ, ચાલીશું, ચાલશે. ચાલશે, ચાલજે, ચાલજો, વગેરે.

કાળના પ્રત્યય—ધાતુને પ્રત્યય લાગવાથી ક્રિયાપદ બને છે તે પ્રત્યયો કાળદર્શક છે. માટે તે કાળના પ્રત્યય કહેવાય છે. જેવાકે, એ, ઉં, યો, શો, જો, વગેરે.

વર્તમાનકાળના પ્રત્યય—ઈં, છએ, આ, એ, ઓ, વો, વી, ડું, વા, વાં.

જૂતકાળના પ્રત્યય—ઓ, ઈ, યું, વા, યાં, તો, તી, હું, તા, તાં, એલો, એલી, એલું, એલાં, એલા, એલ, ત.

અવિષ્યકાળના પ્રત્યય—ઈસ, ઈસું, શે, શા, જે, જો.

ક્રિયાપદના અર્થ.

ક્રિયાપદ ક્રિયા સાથે નિશ્ચય, સંશય, શક, વિધિ, વગેરે અર્થ યનાવે છે તે ક્રિયાપદના અર્થ કહેવાય છે ક્રિયાપદના મુખ્ય અર્થ ત્રણ છે. નિશ્ચયાર્થ કે સ્વાર્થ, સંકેતાર્થ, ને આજ્ઞાર્થ, વિધ્યર્થ કે આશીર્વાદાર્થ.

સ્વાર્થ જતાવનારાં ક્રિયાપદો—એસે, એસે કે, એહો, વગેરે સંશયાર્થ કે સંકેતાર્થ જતાવનારાં ક્રિયાપદો—એસે, એસત, એસશે, વગેરે.

આજ્ઞાર્થ, વિધ્યર્થ કે આશીર્વાદાર્થ જતાવનારાં ક્રિયાપદો—એસ, એસો, એસવું, એસજે, એસજો, સુખી રહો.

ટીપ—સ્વાર્થને ફટલાક નિશ્ચયાર્થ પણ કહે છે.

૧૫ ક્રિયાપદનો નાથ.

ક્રિયાપદને પુરુષ, જાતિ ને વચન લાગે છે.

‘ યાઉં છું ’ (પહેલો પુરુષ, એકવચન)

‘ થઈએ છીએ ’ (પહેલો પુરુષ, બહુવચન)

‘ થશો ’ (બીજો પુરુષ, બહુવચન)

‘ ગયા ’ (ત્રીજો પુરુષ, બહુવચન)

‘ ગયું ’ (નાન્યતર જાતિ, એકવચન)

‘ ગયા હશે ’ (ત્રીજો પુરુષ, બહુવચન)

ક્રિયાપદને બીજાં ૫૬ પ્રમાણે જાતિ, પુરુષ ને વચન લાગે છે.

તેથી જ શબ્દ પ્રમાણે ક્રિયાપદને જાતિ. પુરુષ ને વચન સાથે તે તેના નાથ (ધણી) કહેવાય છે.

‘છોકરો આંચો’ એમાં ‘આંચો’ ક્રિયાપદનો નાથ ‘છોકરો’ , ‘છોકરે વાત કરી’ એમાં, ‘કરી’ ક્રિયાપદનો નાથ ‘વાત’ છે.

‘છોકરે વિજ્ઞાને ‘જનુ’ એમાં, ‘જનુ’ ક્રિયાપદનો નાથ, ક્રિયાનો જાવ છે.

ક્રિયાનાથ કોણ કોણ થઈ શકે?—કર્તા, કર્મ કે ક્રિયાનો જાવ. ઉપરના ત્રણ વાક્યો પૈકી પહેલામાં કર્તા, બીજામાં કર્મ, ને ત્રીજામાં ક્રિયાનો જાવ ક્રિયાનાથ છે.

કર્તા ક્રિયાનાથ ક્યારે થાય?—કર્તા પહેલી વિભક્તિમાં હોય ત્યારે.

કર્મ ક્રિયાનાથ ક્યારે થાય?—ક્રિયાપદ સકર્મક હોય ને કર્તા પહેલી વિભક્તિમાં ન હોય ત્યારે.

જાવ ક્રિયાનાથ ક્યારે થાય?—૧. ક્રિયાપદ ચક્રકર્મક હોય ને કર્તા પહેલી વિભક્તિમાં ન હોય ત્યારે, ૨. ક્રિયાપદ બાવકર્મક હોય ત્યારે.

જાવ ક્રિયાનાથ હોય ત્યારે ક્રિયાપદની સ્થિતિ—વાંચે પુરુષ, નાન્યતર જાતિ ને એકવચન.

૧૭ ક્રિયાપદના પ્રયોગ.

ક્રિયાપદ કર્તા, કર્મ, કે જાવના અર્થમાં વપરાય છે તેથી ક્રિયાપદની તેથી વપરાશને પ્રયોગ કહે છે. મુખ્ય પ્રયોગ ત્રણ છે. કર્તારિ, કર્મણિ ને જાવે.

કર્તારિ પ્રયોગ—કર્તાના અર્થમાં વપરાશ (કર્તા ક્રિયાનાથ થાય ત્યારે.)

કર્મણિ પ્રયોગ—કર્મના અર્થમાં વપરાય (કર્મ ક્રિયાનાય થાય ત્યારે.)

ભાવે પ્રયોગ—ભાવના અર્થમાં વપરાય (ભાવ ક્રિયાનાય થાય ત્યારે.)

૧૮ કૃદંતો.

કેટલાંક પદો વાક્યમાં એવા હોય છે કે જે ક્રિયા બતાવે છે. પરંતુ વાક્ય બનાવતાં નથી તે કૃદંતો કહેવાય છે. જેમકે ચાલવું, ચાલ્યું, ચાલેલું, ચાલીને, ચાલવાનું, ચાલનાર, ચાલવું, વગેરે.

કૃદંતોના કાળ પ્રમાણે પ્રકાર—વર્તમાન કૃદંત, ભૂત કૃદંત, ભવિષ્ય કૃદંત ને સામાન્ય કૃદંત.

કૃદંતોના પ્રત્યયો—

વર્તમાન કૃદંત—તો, તી, તું, તા, તાં.

ભૂતકૃદંત—યો, ઈ, યું, મા, માં. એસો, એલી, એલું, એલાં, એલાં, એલ.

અવ્યય ભૂત કૃદંત—ઇ, ઇને, તાં.

ભવિષ્ય કૃદંત—વાનો, વાની, વાનુ, વાના, વાનાં, નારો, નારી, નારં, નારા, નારાં, નાર.

સામાન્ય કૃદંત—વો, વી, વું, વા, વાં.

૧૯ કૃદંતનો ઉપયોગ.

કૃદંતો વાક્યમાં બે કામ કરે છે—૧ નામ, વિશેષણ કે અવ્યયનું ૨ મુખ્ય ક્રિયાપદનું.

કૃદંત નામ—જ્યારે કૃદંત નામ તરીકે વપરાય છે ત્યારે તે કૃદંત નામ કહેવાય છે.

‘કહેવું’ સહેલું છે પણ કરવું અઘરું છે.

‘મારું કહેલું’ હવામાં ગયું.’

‘વાર્તા કહેનાર સાંજે આવ્યો છે.’

ઉપલાં વાક્યોમાં મોટાં જાપેલાં કૃદંતો નામ છે.

ટીપ—અવ્યય જૂત કૃદંત સિવાયનાં અર્થાં કૃદંતો નામ તરીકે વપરાય છે.

સાહચર્ય કારક ક્રિયાપદો—માત્ર છ ને હો. ધાતુનાં ક્રિયાપદો જ કાળમાં સાહચર્ય કરી શકે છે તેથી તેનાં રૂપોજ સાહચર્ય કારક ક્રિયાપદો યમ શકે છે.

૨૧ મિશ્રકાળ.

મુખ્ય ને સાહચર્ય કારક ક્રિયાપદો મળીને એક ક્રિયાપદ બને છે ત્યારે તે ક્રિયાપદને બે કાળ હોય છે. એક મુખ્ય ક્રિયાપદનો ને બીજો સાહચર્યકારક ક્રિયાપદનો. આવે વખતે તે ક્રિયાપદનો કાળ મિશ્રકાળ કહેવાય છે.

‘આવ્યો છે’ (જૂતવર્તમાન કાળ.)

‘આવતો હતો’ (વર્તમાન જૂતકાળ.)

‘આવેલો હશે’ (જૂત ભવિષ્ય કાળ.)

‘આવનાર હતો’ (ભવિષ્ય જૂતકાળ.)

‘આવનાર છે’ (ભવિષ્ય વર્તમાનકાળ.)

‘આવ્યો હતો’ (જૂત જૂત-દિવ જૂતકાળ.)

મિશ્રકાળ બોલવાની રીત—મુખ્ય ક્રિયાપદ બે કાળમાં કૃદંત હોય તે કાળની સાથે સાહચર્યકારક ક્રિયાપદનો કાળ બોલવો.

મિશ્રકાળના ક્રિયાપદનો ધાતુ—મિશ્રકાળમાંના ક્રિયાપદનો

ધાતુ બોલતી વખતે માત્ર મુખ્ય ક્રિયાપદનોજ ધાતુ બોલાય છે 'આવ્યો છે' તેનો ધાતુ 'આવ' જનાર હતો' તેનો ધાતુ 'જા'.

૨૨ સંયુક્ત ક્રિયાપદો

કટલીક વાર એ જુદા જુદા ધાતુઓનાં રૂપો સાથે આવીને એકજ ક્રિયાનો બોધ કરે છે એવે વખતે જુદા જુદા ધાતુનું બનેલું ક્રિયાપદ સંયુક્ત ક્રિયાપદ કહેવાય છે. 'એસીજી' એમાં 'એસ' ને 'જી' ધાતુ છે. પરંતુ ક્રિયા માત્ર એસવાની જ છે તેથી તે સંયુક્ત ક્રિયાપદ કહેવાય છે.

સંયુક્તક્રિયાપદો—એસીજી, નાખીદે, કાઢી નાખ, મારી નાખ, નમી પડ, પૂછી લે, લેવા માંડ, વગેરે.

સંયુક્ત ક્રિયાપદનું રૂપરૂપ—સંયુક્ત ક્રિયાપદમાં એ જુદા જુદા ધાતુનાં રૂપો હોય છે. તેમાંનું પહેલું રૂપ બાજુ કરીને અવ્યય જૂતકે સામાન્ય કૃદંત જેવું હોય છે, ને બીજું રૂપ કાળદર્શક હોય છે.

૨૩ પદચ્છેદના નમુના.

પદચ્છેદ કરવો એટલે અમુક પદ કયા વર્ગમાં આવે છે તે કહેવું ને તેને લગતી લક્ષીકત કહેવી.

કોઈની—અનિશ્ચિત સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, સંબંધાર્થે છઠ્ઠીનું એક વચન, 'મળક' સાથે સંબંધ.

મળક—ભાવવાચક નામ, નારી જાતિ, નામાર્થે પહેલીનું એકવચન, (કરવીનું કર્મ છે, પણ કર્મનો અર્થ ક્રિયાપદમાં આવી ગયો છે, માટે નામાર્થે પહેલી.)

કરવી—કર્તા આપણે, કર્મ મથક, માટે સકર્મક ક્રિયાપદ, કર ધાતુ, વિખ્યાર્થે વર્તમાનકાળ, ક્રિયાનાથ મળક, નારી જાતિ, એકવચન, સકર્મક કર્તારિ પ્રયોગ.

એ—દર્શક સર્વનામ, નાન્યતર ગતિ, નામાર્થે પહેલીનું એકવચન, 'છે' નો કર્તા.

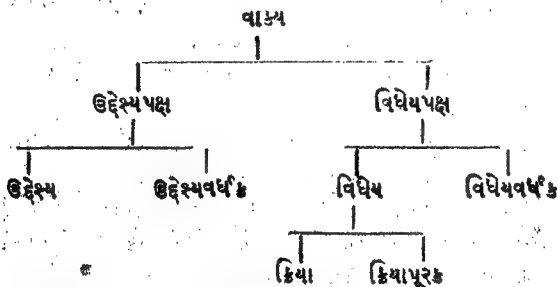
ખોટું—વિકારી વિધિવાચક વિશેષણ, વિશેષ્ય 'એ'.

છે—કર્તા 'એ' 'કર્મ' નથી' માટે અકર્મક ક્રિયાપદ, 'છ' ધાતુ, સ્વાર્થ વર્તમાનકાળ, ક્રિયાનાથ 'એ' ત્રીજો પુરુષ, એકવચન, કર્તારિ પ્રયોગ.

વાક્ય પૃથક્કરણ.

વાક્યના વિભાગ કરવા તેને વાક્ય પૃથક્કરણ કહે છે.

વાક્યના મુખ્ય બે ભાગ છે-ઉદ્દેશ્યપક્ષ ને વિધેયપક્ષ ઉદ્દેશ્ય પક્ષના બેવિભાગ છે-ઉદ્દેશ્ય ને વિદેશ્યવર્ધક. વિધેયના બે વિભાગ છે-ક્રિયા ને ક્રિયાપૂરક.

'ભક્ત જનો સવારમાં પ્રભુનું ભજન કરે છે.' આ વાક્યમાં 'ભક્તજનો' ઉદ્દેશ્ય પક્ષ, અને 'સવારમાં પ્રભુનું ભજન કરે છે' એ વિધેય પક્ષ છે.

‘ભક્ત જનો’ પૈકી ‘ભક્ત’ ઉદ્દેશ્યવર્ધક ને ‘જનો’ ઉદ્દેશ્ય છે. ‘સવારમાં પ્રભુનું ભજન કરે છે’ તેમાં ‘પ્રભુનું ભજન કરે છે’ એ વિધેય ને ‘સવારમાં’ વિધેયવર્ધક છે.

‘પ્રભુનું ભજન કરે છે.’ તે પૈકી ‘કરે છે’ ક્રિયા ને ‘પ્રભુનું ભજન’ ક્રિયાપૂરક છે.

નમુનો.

વાક્ય.	ઉદ્દેશ્યપક્ષ		વિધેયપક્ષ.		
	ઉદ્દેશ્ય	ઉદ્દેશ્ય-વર્ધક	વિધેય		વિધેયવર્ધક
			ક્રિયા	ક્રિયાપૂરક	
૧ ભક્તજનો સવારમાં પ્રભુનું ભજન કરે છે.	જનો	ભક્ત	કરે છે	પ્રભુનું ભજન	સવારમાં(કાળ)
૨ તે કેવો સુંદર દેખાય છે !	તે	...	દેખાય છે	કેવો સુંદર	
૩ તેણે રાજાની આજ્ઞા તોડી છે.	તેણે	...	તોડી છે	રાજાની આજ્ઞા	
૪ મારાથી જવાયું નહિ(ભાવ)	જવાયું નહિ		મારાથી (કર્તા)

ઉત્પત્તિ.

વિ = વધારે + ઉત્પત્તિ = ઉત્પન્ન થવું તે = શબ્દોનું વધારે ઉત્પન્ન થવું તે. નવા નવા શબ્દો બનાવવાતી ક્રિયા.

શબ્દોના પ્રકાર—એકાક્ષરી ને અનુઅક્ષરી.

એકાક્ષરી શબ્દો—એક અક્ષરના અનેક શબ્દો જેવાકે—મા, બા, ચા, પા, બા, દે, ટું, હું, વગેરે.

અનેકાક્ષરી શબ્દો—એક કરતાં વધારે અક્ષરના અનેક શબ્દો—જેવાકે—બાપા, કમલ, રાજપુત્ર, અમદાવાદ, લલિતાશંકર, વગેરે.

શબ્દોના બીજી રીતે પ્રકાર—એકાકી ને એકે તેથી વધારે શબ્દના અનેકા.

એકાકી શબ્દો—એકજ શબ્દના અનેકા શબ્દ, એટલે જેના ભાગ પાડતાં જેમાંથી બીજા શબ્દો હાથ લાગતા નથી તેવા શબ્દ, જેવાકે, બા, ખેડા, ખુરસી, અહમદ, વગેરે.

એ કે તેથી વધારે શબ્દના અનેકા શબ્દો—જેના ભાગ પાડતાં જેમાંથી બીજા શબ્દો હાથ લાગે છે તેવા શબ્દો. જેવા કે અહમદખાદ (અહમદ+આખાદ), ચાંપાનેર (ચાંપા+નેર), ચતુરાનન (ચતુર+આનન), રાજકુંવર (રાજ+કુંવર), વગેરે. આવા શબ્દોને સામાસિક શબ્દો—કહે છે, કેમકે તે એ કે વધારે શબ્દોના મેળાપ (સમાસ) થવાથી બન્યા છે.

સમાસ.

એ કે તેથી વધારે શબ્દોના એકઠા મળવાને સમાસ કહે છે. સમાસ એટલે એકઠા મળવું તે.

વિગ્રહ.

સામાસિક શબ્દોના ભાગોને છુટા પાડી અર્થ કરી બતાવવાની ક્રિયાને વિગ્રહ કહે છે. વિગ્રહ એટલે છુટા પાડવું. જેમકે 'મહાદેવ' એ સામાસિક શબ્દ છે તેના ભાગોને છુટા પાડ્યા તો

મહા = મોટા + દેવ = દેવ, એટલે મોટો દેવ તે મહાદેવ. જ્યારે બ્રહ્મ કરી બતાવ્યું તે 'મહાદેવ' શબ્દનો વિગ્રહ કર્યો કહેવાય.

સમાસના પ્રકાર.

જુદા જુદા સામાસિક શબ્દોનો વિગ્રહ કરી અર્થ કરતાં તેમાં તદ્દાવત માલમ પડે છે તે ઉપરથી સમાસના મુખ્ય ૭ પ્રકાર પડે છે તેનાં નામ—૬'૬ સમાસ, તત્પુરુષ સમાસ, કર્મધારય સમાસ, દ્વિગ સમાસ, બહુ વ્રીહિ સમાસ, અવ્યયીભાવ સમાસ ને મધ્યમ પદ-ભોધી સમાસ.

૧ દ્વંદ્વ સમાસ. (૬'૬ = જોડકું)

માબાપ = મા + બાપ = મા અને બાપ

સુખદુઃખ = સુખ + દુઃખ = સુખ કે દુઃખ. આ સમાસનો વિગ્રહ કરી

અર્થ સમજાવતાં વચ્ચે 'અને' અથવા 'કે' ઉમેરવા પડે છે.

૨ તત્પુરુષ સમાસ. (તત્ = તે + પુરુષ)

ધરધણી = ધર + ધણી = ધરનો ધણી.

જગજાહેર = જગ + જાહેર = જગમાં જાહેર.

ભયભીત = ભય + ભીત = ભયથી ભીધેલું.

આ સમાસનો વિગ્રહ કરી અર્થ સમજાવતાં વચ્ચે વિભક્તિના પ્રત્યય ઉમેરવા પડે છે. તત્પુરુષ સમાસના નીચે મુજબ ૭ પ્રકાર છે.

દ્વિતીયા તત્પુષ—બીજી વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉમેરવો પડે તેવો તત્પુરુષ.

પારંગત = (પાર + ગત = ગએલું) છેડાને ગએલું.

ગરમી માપક = (ગરમી + માપક) ગરમીને માપનાર.

તૃતીયાતત્પુરુષ—ત્રીજી વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉમેરવો પડે તેવો તત્પુરુષ.

અહમદવાદ = (અહમદ + આવાદ - વચાવેલું) અહમદે વ-
સાવેલું.

વાદ્મીકિદૃત = (વાદ્મીકિ + કૃત - કરેલું) વાદ્મીકિએ કરેલું.

ચતુર્થી^૯ તત્પુરુષ—ચોથી વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉમેરવો પડે
તેવો તત્પુરુષ.

ગૌઆસ = (ગૌ - ગાય + આસ - ડાળીઓ) ગાયને માટે
ડાળીઓ.

પાંચમી તત્પુરુષ—પાંચમીનો પ્રત્યય ઉમેરવો પડે તેવો તત્પુરુષ.

પદબદ્ધ = (પદ - ગાદી + બદ્ધ - પડેલો) ગાદીથી પડેલો.

દેશનિકાલ = (દેશ + નિકાલ - છુટકો) દેશથી છુટકો.

ષષ્ઠી તત્પુરુષ—છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રત્યય ઉમેરવા પડે તેવો
તત્પુરુષ.

હાડપિંજર = (હાડ - હાડકો + પિંજર - પાંજરું) = હાડકાનું પાંજરું

દ્યાનિધિ = (દ્યા + નિધિ - ભંડાર) = દ્યાનો ભંડાર

સપ્તમી તત્પુરુષ—સાતમી વિભક્તિના પ્રત્યય ઉમેરવા પડે
તેવો તત્પુરુષ.

વનવાસ = (વન + વાસ) = વનમાં વસવું તે

યુધિષ્ઠિર = (યુધિ + સ્થિર) = યુદ્ધમાં સ્થિર.

૩ કર્મધારય સમાસ.

મહાદેવ = મહા + દેવ = મોટો દેવ.

સંસાર સાગર = સંસાર + સાગર = સંસાર રૂપી સાગર.

ચંદ્રસુખ = ચંદ્ર + સુખ = ચંદ્રજેવું સુખ.

આ સમાસનો વિગ્રહ કરી અર્થ સમજતાં હશું ઉમેરવું પડે.

નથી પણ તેમાંનાં પદો પૈકી પહેલું પદ વિશેષણ ને બીજું પદ વિશેષ્ય હોય છે. અર્થાત્ એક પદના અર્થ સાથે બીજા પદનો અર્થ સરખાવ્યો હોય છે તેથી પદો એક વિભક્તિમાં હોય છે.

કર્મ = ક્રિયા + કારણ = નાખનાર = એકજા ક્રિયા રાખનાર.

૪ દ્વિગુ સમાસ,

ત્રિભુવન = ત્રિ + ભુવન = ત્રણ ભુવન

આ સમાસનો વિગ્રહ કરતાં કથું ઉમેરવું પડતું નથી પણ તેનાં પદો પૈકીનું પહેલું પદ સંખ્યાવાચક વિશેષણ છે.

૫ બહુવ્રીહિ સમાસ,

દ્વિદળ = દ્વિ-એ + દળ = એ છે દળ જેને એવી (વનરપતિ.)

ત્રિનેત્ર = ત્રિ-ત્રણ + નેત્ર. ત્રણ નેત્ર છે જેને એવા (મહાદેવ)

આ સમાસનો વિગ્રહ કરી અર્થ સમજાવતાં 'જે' સર્વનામનું પહેલો વિભક્તિ સિવાયનું રૂપ વાપરવું પડે છે, તેથી તેનું પહેલું પદ વિશેષણ ને બીજું પદ વિશેષ્ય છે અને આખો શબ્દ વિશેષણ થાય છે.

૬ અવ્યયીભાવ સમાસ.

યથાશક્તિ = યથા-પ્રમાણે + શક્તિ = શક્તિ પ્રમાણે.

આ સમાસનો વિગ્રહ કરી અર્થ સમજાવતાં કથું ઉમેરવું પડતું નથી પરંતુ તેનું પહેલું પદ અવ્યય હોય છે ને આખો શબ્દ અવ્યય તરીકે વપરાય છે.

૭ મધ્યમપદ સોપી સમાસ.

ગોળકેરી = ગોળ + કેરી = ગોળમાં આથેલી કેરી.

આ સમાસનો વિગ્રહ કરી અર્થ સમજાવતાં વચ્ચે કેરલાક

શબ્દો ઉમેરવા પડે છે તેનો સમાસ કરતાં વચલા પદનો લોપ થએલો છે તેથી મધ્યમ પદ લોપી સમાસ કહેવાય છે.

પાઠમાંના સામાસિક શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ.

અજઞ્ઞાણ = અજ-અકરી + જ્ઞાણ = અકરીનું અચ્ચુ (વ - ત - સ.)

અજ્ઞાપ = અજ-અકરી + જ્ઞાપ-અચ્ચુ = અકરીનું અચ્ચુ (વ -

અનદાતા = અન+દાતા-આપનાર=અનઆપનાર (દિ - ત - સ.)

અષ્ટપૂણુ = અષ્ટ-આઠ + પૂણુ = આઠપૂણા જેને છે તે (આ-કૃતિ) (અ - સ.)

કરોડરજ્જુ = કરોડ + રજ્જુ-દોરી = કરોડનાં હાડકામાં રહેલી ચાનતંતુની દોરી (મ - સ.)

કુંભકર્ણુ = કુંભ-ધડો + કર્ણુ-કાન = ધડા જેવા છે કાન જેના તે, રાવજીનો ભાઈ (અ - સ.)

ખટપદ = ખટ-છ + પદ-પગ = છ પગ છે જેને તે ભમરો (અ - સ.)

ગુરુભક્તિ = ગુરુ + ભક્તિ = ગુરુની ભક્તિ (વ - ત - સ.)

ગોરજ = ગો-ગાય + રજ = ગાયના પગથી ઉડેલીરજ (મ - સ.)

ગોળાર્દ્ધ = ગોળ + અર્દ્ધ = અર્ધો ગોળો (દિ - સ.)

જહાંગીર = જહાં + ગીર-છતનાર = દુનિયાને છતનાર (દિ - ત - સ.)

જળાશય = જળ + આશય-સ્થાનક = પાણીનું સ્થાન (વ - ત - સ.)

જનમાલ = જન-જીવ = જીવ ને માલ (દ - સ.)

ત્રિલોક = ત્રિ-ત્રણ = ત્રણ લોકોનો સમૂહ (દિ - સ.)

દંડકારણ્ય = દંડક + અરણ્ય-ન = દંડક નામનું વન(ક - સ)

દિગંબર = દિક્ + અંબર = દિશા રૂપી વસ્ત્ર જેને છે તે (બ - સ.)

દીર્ઘદષ્ટિ = દીર્ઘ-સાંખી + દષ્ટિ-નજર = લાંબીનજર (ક - સ.)

અથવા લાંબી છે નજર જેવી તે (બ - સ.)

દુર્મંતિ = દુર-નકારી + મતિ-બુદ્ધિ = જેની બુદ્ધિ નકારી

છે તે (બ - સ.) :

દેશાવર = દેશ + અવર-ખીજે = ખીજે દેશ (દ્વિ - સ.)

દેશાટન = દેશ + અટન-ફરવું તે (સ - ત - સ.)

ધર્મદારા = ધર્મ + દારા-સ્ત્રી = ધર્મ પ્રમાણે પરણેલી સ્ત્રી

(મ - સ.)

નાટારંભ=નાટ- નાટક + આરંભ-શરૂઆત=નાટકની શરૂઆત

(પ. ત. સ.)

પકવાન=પકવ-પાકેલું+ અન્ન= પાકેલું અન્ન. ઘી, ગોળ, લોટ,

મેગવીને બનાવેલી મિઠાઈ. (ક - સ.)

પરમાર્થ=પરમ-મોટો+અર્થ-મતલબ=મોટી મતલબ (ક. સ.)

પ્રાણવાયુ=પ્રાણ-જીવ+વાયુ=જીવનું રક્ષણ કરનારો વાયુ(મ.સ.)

પારદર્શક=પાર- છેડો + દર્શક - દેખાડનાર = છેડાને દેખાડનાર

(દ્વિ, ત. સ.)

પેમંગર=પેમામ-મંદેશો+ગર-લાવનાર=સંદેશો લાવનાર(દ્વિ.ત.સ.)

પ્રાબુત્રમકા=પ્રાબુ-દરવાગે+મકા=મકાની દરવાગે (પ.ત.સ.)

બીમપિતામહ=બીમ+ પિતામહ - દાદો = બીમનો એજ દાદો

(ક. સ.)

મણિમય=મણિ + મય - ભરેલું = મણિથી ભરેલું (પં.ત.સ.)

મતભેદ=મત - વિચાર + ભેદ - તદ્વાવત=વિચારમાં તદ્વાવત

(સ. ત. સ.)

મણાક=મણ - ઠાક + અર્ક-સરત્ર = ઠાકનું સરત્ર (પ. ત. સ.)

મનોહર=મનસ્ - મન + હર - હરનાર = મનને હરનાર

(દિ. ત. સ.)

મયુરાસન=મયુર - મોર + આસન - બેઠક = મોર બેસાડેલી

બેઠક (મ. સ.)

મહાસાગર = મહા + સાગર = મોટો સાગર (ક. સ.)

મૂર્તિપૂજક=મૂર્તિ + પૂજક = મૂર્તિને પૂજનાર (દિ. ત. સ.)

યુધિષ્ઠિર=યુધિ - યુદ્ધમાં + સ્થિર = યુદ્ધમાં સ્થિર (સ.ત.સ.)

રણભોડ=રણ - દેવું + છોડ - છોડનાર = દેવામાંથી છોડ-

નાર (પ. ત. સ.)

રૂપાન્તર=રૂપ + અંતર - ફેરફાર = રૂપમાં ફેરફાર (સ. ત. સ.)

સગ્નવિધિ=સગ્ન + વિધિ - ક્રિયા = સગ્નની ક્રિયા (પ.ત.સ.)

વજ્રપાત=વજ્ર - ઈદ્રનું હથિયાર + પાત - પડવું તે = વજ્રનું

પડવું તે (પ. ત. સ.)

વણ્નિમિત્ત=વણ - વિના + નિમિત્ત - કારણ = કારણ વિના (અ. સ.)

વર્ણાશ્રમ=વર્ણ + આશ્રમ = વર્ણ અને આશ્રમ (દ. સ.)

વાયુશેષક=વાયુ + શેષક = વાયુને થયેલી લેનાર (દિ. ત. સ.)

વિખનિવય=વખ - ઝેર + વિવય = ઝેર જેવા વિવય (ક. સ.)

શ્વાસોચ્છ્વાસ=શ્વાસ + ઉચ્છ્વાસ = શ્વાસ ને ઉચ્છ્વાસ (દ. સ.)

ધૈત્યમર=ધૈત - ધોણું + અંતર - વજ્ર = ધોણું વજ્ર જેને

છે તે પ્રતિમા પૂજનારા (જ. સ.)

શાંતિહરી=શાંતિ + હરી-હરેલી = શાંતિથી હરેલી (પં.ત.સ.)

શાહજહાં=શાહ + જહાં-દુનિયા=દુનિયાનો શાહ. (પ. ત. સ.)

શલપાણિ=શલ + પાણિ - હાથ = જેના હાથમાં શલ નાખતું હથિયાર છે તે (ખ. સ.)

સાપુરુષ=સાર - સારો + પુરુષ = સારોપુરુષ (ક. સ.)

સ્કોટલાંડ=સ્કોટ + લાંડ - દેશ=સ્કોટ લોકોનો દેશ (પ. ત. સ.)

સદુપદેશ=સદ - સારો + ઉપદેશ = સારો ઉપદેશ (ક. સ.)

સભાગદ=સભા + ગદ - ખેસનાર = સભામાં ખેસનાર (સ. ત. સ.)

સર્વદમન=સર્વ + દમન - દુઃખદેનારો = બધાને દુઃખદેનારો

(ચ. ૧. સ.)

જ્ઞાનશક્તિ=જ્ઞાન + શક્તિ = જ્ઞાનશી શક્તિ (ક. સ.)

પદાર્થપાઠ.

પાઠ ૧ હો, હવા, વાયુ ને વરાળ.

હવાના ગુણ—દેખાતી નથી, રંગ વગરતી છે, વાસ વગરતી છે, ભારે છે ને વાયુ રૂપ છે.

હવા ને વાયુમાં ફેર—ખંતે એકજ છે. સ્થિર હોય તો હવા ને ગતિમાન હોય તો વા, કે પવન કહેવાય.

હવા પદાર્થ છે તેનું કારણ—તે જગા રોકે છે ને તેમાં ભાર છે.

હવા જગા રોકે છે તેનો પ્રયોગ—કાચની શીશીને પાણી ભરેલા વાસણમાં ઉંધી બુરાડીયું તો તેમાં પાણી ભરાશે નહિ તેથી સિદ્ધ થાય છે કે હવા જગા રોકે છે.

હવામાં ભાર છે તેનો પ્રયોગ—હવા બરેલી શીશીને તો-
બરી પછી વાયુસોપક ચંત્રથી તેમાંની હવા શોષી લઇને તોળવી
વજન ઓછું થશે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે હવામાં ભાર છે.

વાતાવરણ—પૃથ્વીની ચોતરફ વીંટાએલા વાતા વેરને વાતા-
વરણ રહે છે.

વાતાવરણનો ભાર—એક મનુષ્ય પર હવાનો ભાર ૧૬ ટન
એટલે લગભગ ૮૬૬ મણ છે.

વાતાવરણનો ભાર લાગતો નથી તેનું કારણ—હવાનું
દબાણ શરીરના બધા ભાગપર સરખું થાય છે તેથી તેની અસર
જણાતી નથી.

પદાર્થનાં ત્રણ રૂપ—ઘન, પ્રવાહી ને વાયુ.

ઘન—જેને કદ ને આકાર બંને હોય. લાકડું, પથ્થર, ઝરફ, વગેરે.

પ્રવાહી—જેને કદ છે પરંતુ આકાર નથી. પાણી, દૂધ, વગેરે.

વાયુ—જેને કદ ને આકાર બંને નથી. વરાળ, વાયુ, હવા
વગેરે.

હવામાંના વાયુ—નૈટ્રોજન, ઓક્સિજન કે પ્રાણવાયુ, કા-
બોનિક એસિડગ્યાસ ને પાણીની વરાળ.

હવામાંના વાયુનાં કામ—

નૈટ્રોજન—૧ ઓક્સિજનની જલદી બાળવાની શક્તિને મંદ કરે છે
૨ વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓનાં અંગોને પોષે છે.

ઓક્સિજન—૧ પ્રાણીઓ તેનો દમ લઇને જીવે છે.

૨. દીવો દેવતા તેની મદદથી બળે છે.

કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ—વનસ્પતિ તેનો દમ લે છે.

પાણીની વરાળ—૧ વરસાદ, ધુમસ, ઝાઝગ, કરા વગેરે તેથી પડે છે.

૨. પ્રાણીઓની ચામડી ફાટતી નથી.

૩. તેનાથી સંચા ચાલે છે.

પડે તે બળે કે તેવા વાસ્તુ—ઘેલ આસ ને હેમ્બન.

ઝેરીવાયુનું નામ—કર્મોનિક એસિડગ્લાસ.

પાઠ ૨ બે પડશે.

પડશે—ઘેર અવાજનું પાણું ફરેલું તે, પ્રતિધ્વનિ.

ધ્વનિ—અવાજ, હવામાં થતાં મોજાં.

ધ્વનિ શી રીતે સંભળાય છે તેની સમજ—હવામાં મોજાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે ચાલતાં ચાલતાં કાનની અંદરના પડખમ જેવા પડદા પર અથડાય છે એટલે કાનની ઉદ્રિયદ્વારા મગજને જ્ઞાન થાય છે. તે જ્ઞાનથી ધ્વનિ સંભળાય છે.

હવાનાં મોજાં કાનમાં ન આવે તો ધ્વનિ ન સંભળાય તેનો પ્રયોગ—૧ કાન બંધ કરાવી અવાજ કરાવવો.

૨ કાનની બારીઓવાળા ઓરડામાં ઉભા રહી બહાર અવાજ કરાવવો.

પ્રતિધ્વનિ કે પડશે શી રીતે સંભળાય છે તેની સમજ—ધ્વનિનાં મોજાં દિવાલ કે ખડક જેવી વસ્તુ સાથે અથડાય છે ત્યારે તે ત્યાંથી પાછાં ફરે છે ને બીજવાર કાનમાં દાખલ થાય છે. તેથી તેનો તેજ બોલ ફરીને સંભળાય છે તેનું નામ પ્રતિધ્વનિ કે પડશે. પડશે સંભળાય તેવાં સ્થાન—૧ કુંબર નજીકની લોઢી, ૨ મહારા વાળાં દેવળ, ૩ ઉંડા કુવા, ૪ ઉંચા કિનારા વાળી તટીઓ કે તળાવો. ઘરમાં પડશે સંભળાતો નથી તેનું કારણ—હવાનાં મો-

જાનની ગતિ દર સેકન્ડે ૧૧૪૦ ફૂટ છે તેથી ભીંતો સાથે અથડાઇને આવેલાં મોજાં ને મૂળનાં મોજાં વચ્ચે બહુ અંતર હોતું નથી એટલે ધરમાં પડેલા સંભળાતો નથી.

ગણાચવાળા દેવળમાં પડેલા સંભળાય છે તેનું કારણ-
ધ્રુમટને લીધે પ્રતિબ્ધનનાં મોજાં એકઠાં થઇને મોટા મોજાનો ભાસ
કરે છે તેથી મોટો ને ઉંડો પડેલો સંભળાય છે.

પાઠ ૩ જો. કોલસો ને ગ્યાસ.

કોલસાના પ્રકાર—૧ ખનીજ (ખાણુમાંથી નીકળે છે તે.)

૨ કૃત્રિમ (લાકડાંને બાળીને બનાવેલો.)

ખનીજ કોલસાની ઉત્પત્તિ—જુના સમયમાં કુર્ન ને તા-
ડને મળતાં ધણાં ને મોટાં ઝાડો હતાં. કાળાન્તરે મહાસાગરની રેલથી
કે બીજા સબબથી તે ઝાડો પડી ગયાં, તેના પર કાદવ કીચક, ને
મોટાડીનાં વેર થતાં તે નીચે દબાતાં ચાલ્યાં. આ અવસ્થામાં તેમને
હવા, પાણી, તાપ કે તડકાં એમાંનું કંઈ મળ્યું નહિ. તેથી તે કાળાં
ને કઠણ થઇ ગયાં તે કોલસો.

હિંદમાં કોલસાની ખાણો—૧ બંગાળામાં દામોદરા નદીના
પ્રદેશમાં. ૨ મધ્યપ્રાંતમાં વર્ધા નદીના પ્રદેશમાં. ૩ આસામમાં ને
૪ અસમદેશમાં ઈરાવદી નદીના પ્રદેશમાં.

કોલસાની ઉપયોગ—૧ બળતણ તરીકે વપરાય છે.

૨ તેમાંથી નીકળતા કોલગ્યાસના દીવા ચાય છે.

૩ તેમાંથી ઝમર (ટાર) કઢાય છે તે ટારમાંથી રંગો બીજી
છે. ખાંડ નીકળે છે; ને વળી તે ટાર લાકડાં, પતરાં, ચત્થર વગેરે
ધર મોપડાય છે.

કાલગ્યાસ કાઢવાનો પ્રયોગ—તમાકુ પીવાની ચુંગી જે-
વામાં કાલસાનો લુકો ભરવો. મોં મટોડીથી છાંદી લેવું. પછી તેને
દેવતામાં તપાવવાં એટલે નાળયામાંથી વાયુ નીકળશે તે કાલગ્યાસ.
નાળયાએ દિવાસળી સળગાવીને ધર્યાથી તે વાયુ દીવા માફક બળશે.

પાઠ ૪ થો. કુવારો.

કુવારો—પાણીની સેર ઉંચે ઉડે તેવું સાધન કે યુક્તિ.

કુવારામાં પાણીની સેર ઉંચે ઉડે તેવું કારણ—પા-
ણીનો એવો નિયમ છે કે જેટલે ઉંચેથી આવે છે તેટલે ઉંચે ચ-
ઢવાને મથે છે. હવે કુવારામાં આવતા પાણીનું મૂળસ્થાન કુવારાના
મોઢાથી ઉંચું હોય છે એટલે પાણી ઉંચું ઉડે છે. નળમાં પાણી
આવે છે તેનું કારણ પણ એજ છે.

કુવારાની સેર પાણીનાં મૂળસ્થાન જેટલી ઉંચી જતી
નથી તેનું કારણ—૧ વાતાવરણની નડર. ૨ પૃથ્વીનું ખેંચાણ.

કુવારો વધુ ઉંચે પાણી ઉરાડે તેમ કરવાની યુક્તિ—
૧ કુવારાનું મોઢું પાણીના મૂળસ્થાન કરતાં બને તેટલું નીચું
રાખવું.

૨ કુવારાનું મોઢું બને તેટલું ઝીણું રાખવું.

પાઠ ૫ મો. પારો ને ગરમી માપક યંત્ર.

પારાના ગુણ—પ્રવાહી, પાણી કરતાં ૧૩૬ ગણો ભારે, પ્ર-
કાશિત, રૂપા જેવો સફેદ. ચપળ, જલદી ન ઠરે તેવો, જલદી વરાળ
ન થાય તેવો, બીજા પ્રવાહી માફક વસ્તુઓને નહિ બીંજવનારો,
ગરમી કે ઠંડીની થોડી પણ અસરને જણાવનારો.

પારો શું છે ?—તે વાયુ છે.

ગરમીથી પ્રવાહી પ્રદાર્થો કુલે છે તે બતાવનારો પ્રયોગ—
 કુચમાં પાતળી નળી ખોસેલી હોય તેવી રંગીન પાણી ભરેલી કાચની
 શીશી લેવી. શીશી દેવતાપર કે દીવા પર ધરતાં નળીમાં પાણી ઉંચું
 ચઢેલું દેખાશે. દીવાપરથી શીશીને લઈ લેતાં પાણી ઉતરી પડતું
 દેખાશે. મતલબ કે ગરમીથી પાણી પુલીને ઉંચું ચડે છે ને ગરમી
 જતાં સંકોચાઈને હેઠું ઉતરે છે. આ પ્રમાણે દરેક વસ્તુ ગરમીથી
 ફેરે છે ને ઠંડીથી સંકોચાય છે.

ગરમીમાપક યંત્રનું વર્ણન—જંને છેડેથી બંધ કરેલી કા-
 ચની નળીને લાકડાની યા પતરાની પટ્ટીમાં ખેસાડેલી હોય છે. તેના
 છેડેલો છેડો દડી જેવો હોય છે. તેમાં પારો ભરેલો હોય છે. પટ્ટીપર
 આંકડા મારેલા હોય છે.

જો પ્રકારનાં ગરમીમાપક યંત્રો—૧. પહેલા પ્રકારના યંત્રમાં
 ઠાર બિન્દુએ ૦ ને ઉકાળ બિન્દુએ ૧૦૦ મૂકીને વચલા અંતરના
 ૧૦૦ ભાગ કે અંશ કરવામાં આવે છે. તેને સેન્ટિગ્રેડ થર્મોમિટર
 (ગરમીમાપક યંત્ર) કહે છે. ૨. બીજા પ્રકારના યંત્રમાં ઠાર બિન્દુએ
 ૩૨ ને ઉકાળ બિન્દુએ ૨૧૨ મૂકીને વચલા અંતરના ૧૮૦ ભાગ
 કે અંશ કરવામાં આવે છે. ઠારબિન્દુની નીચેના ભાગમાં તેના પ્રમા-
 ણમાં ૩૨ થી ૦ સુધી ભાગ કરેલા હોય છે. આ યંત્રને ફેરેનહૈટ
 થર્મોમિટર કહે છે. આ યંત્રથી ઠારબિન્દુથી ઓછી ગરમી પણ માપી
 શકાય છે આ યંત્ર બહુ વપરાય છે.

ગરમી માપવાની રીત—જેની ગરમી માપવી હોય તેમાં
 યંત્ર ધરવાથી જે સ્થળે પારો સ્થિર રહે ત્યાં જ આંકડો હોય તેવા
 અંશ તેની ગરમી સમજવી.

પાઠ ૬ હો હવાનું દબાણ અને બંધો.

હવાનું દબાણ બતાવનારા પ્રયોગો—

- ૧ કાચનો પ્યાલો લેવો, તેને છલાછલ પાણીથી ભરીને ઉપર કાગળ ઢાંકીને ઉંધો કરવો. પછી હાથ લઈ લેવો તોપણ કાગળ કે પાણી પડશે નહિ. કાગળમાં પાણીનો ભાર ઝીંકવાની શક્તિ નથી, પરંતુ કાગળપર હવા દબાણ કરે છે. તેથી કાગળ પડતો નથી.
- ૨ વેદવાળું ઢાંકણું લેવું, તે ઢાંકણાને પાણી ભરેલી શીશીપર ઢાંકી શીશીને ઉંધી વાળવી; તોપણ તેમાંથી પાણી પડશે નહિ કેમકે ઢાંકણાની ઉપર હવા નથી ને નીચેજ હવા છે એટલે નીચેની હવાના દબાણથી પાણી પડતું નથી.
- ૩ પાણી ભરેલા વાસણમાં કાચની નળી રાખી તેમાંની હવા ચૂસી લેતાંજ વાસણમાંનું પાણી નળીમાં ચડીને મોંમાં આવે છે. કેમકે નળીમાં હવા ન હોવાથી બહારની હવાના દબાણથી પાણી નળીમાં ચડે છે.
- ૪ દાટો ખેંચતાંજ પીચકારીમાં પાણી ચડે છે.
- ૫ બંધામાં પાણી ઉંચું ચડે છે.

બંધાની રચના—બંધાની રચના પીચકારીના જેવીજ છે.

ફેર માંત્ર એટલોજ છે કે બંધામાં નાળચા આગળ અને દાટામાં એકેક એવા બે પડદા હોય છે. તે પડદા ઉપલી મેરજ ઉઘડે છે આ પડદાને હીધે નળીમાં આવેલું પાણી પાછું જઈ શકતું નથી પણ પીચકારીમાં આવેલું પાણી બહાર નીકળી જાય છે.

બંધાના પડદાનો ઉપયોગ—જ્યારે બંધાના દાટાને ઉપર ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે નાળચા આગળનો પડદો ઉઘડે છે તે રસ્તે

પાણી ઉપર જતું રહે છે. આમ પાણી ઉપર ને ઉપર જતાં બંધાના ઉપલા નળવાટે બહાર નીકળે છે.

બંધાનો ઉપયોગ—પાણી ઉંચે ચઢાવવા માટે વપરાય છે.

પાઠ ૭ મો. હવાનું દબાણ ને વાયુભારમાપક યંત્ર

વાયુભારમાપક યંત્રની બનાવટ—એક છેડે જુલ્મ હોય તેવી ૪૦ ઈંચ લાંબી કાચની નળીમાં ટૂંક સુધી પારો ભરવો, પછી તેના મોંપર આંગળી રાખી તે નળીને પારો ભરેલા પ્યાલામાં ઉંધી મૂકવી, પછી આંગળી સર્ધ લેવી એટલે નળીમાંનો પારો નીચ ઉતરી પ્યાલામાંના પારાની સપાટીથી લગભગ ૨૮ ઈંચની ઉંચાઈએ સ્થિર રહેશે. હવાનું દબાણ ફેટતું છે તે પારાના સ્તંભપરથી જણાશે. દબાણ વધારે હશે તો પારો ઉંચો રહેશે ને દબાણ ઓછું હશે તો પારો નીચે રહેશે.

વાયુભારમાપક યંત્રનો શોધક—ઈટાલી દેશનો વિદ્વાન ટોરિસેલી.

વાયુનું જુદે જુદે સ્થળે દબાણ—દરીઆની સપાટીએ ૩૦ ઈંચ. જેમ જેમ ઉંચા ચઢીએ તેમ તેમ ઓછું. એવી ગણતરી થઈ છે કે ૯૦૦ ફૂટ ઉંચે ચઢતાં પારો ૧ ઈંચ નીચે ઉતરે છે, કેમકે નીચેની હવા કરતાં ઉપરની હવા પાતળી હોવાથી ઓછું દબાણ કરે છે.

પાણી પર હવાનું દબાણ—પારો કરતાં પાણી ઘણું જ હલકું છે તેની તેના પર હવાનું દબાણ લગભગ ૩૨ ફૂટ છે તેથી બંધાવડે તેના કરતાં વધારે ઉંચું પાણી ચઢતું નથી.

વાયુ ભારમાપક યંત્રનો ઉપયોગ—૧ હવાનું દબાણ જાણી શકાય છે. ૨ પર્વતોની ઉંચાઈ માપી શકાય છે. ૩ વરસાદ વરસ

વાના તેમજ તોફાન થવાના સમયની ખબર પડે છે તેથી ખલાસી-
ઓને ચેનાવી શકાય છે.

વરસાદ તેમજ તોફાન થવાના સમયની સમજ—૧
હવામાં પાણીની વરાળ ઘણી હોય ત્યારે વરસાદ થવાનો સંભવ. હવે
વરાળ હવા કરતાં હલકી છે એટલે વરસાદ વધારે હોય ત્યારે હવાનું
દબાણુ કમી થાય છે ત્યારે પારો હેઠાં ઉતરે છે એટલે વરસાદ થ-
વાનું જણાય છે.

૨ કોઈ જગાની હવા એકાએક ગરમ થઈ હલકી થઈ જાય
ત્યારે તે ઝટ ઉપર ચઢે છે, ત્યારે તેની જગા પૂરવાને વાસુપાસની
હવા જોરથી ધસી આવે છે એટલે તોફાન થવાનો સંભવ. હવે હવા
હલકી થતાં દબાણુ ઘટી જાય છે ને પારો એકદમ હેઠાં ઉતરે છે
ન્યારે પારો ઝડપથી હેઠાં ઉતરે ત્યારે સમજવું કે તોફાન થવાનું છે.

વાયુ ભારમાપક યંત્રની નોંધ રાખનારી કચેરી—
સીમલામાં છે.

વાયુ ભારમાપક યંત્રનું અંગ્રેજી નામ—બેરોમિટર.

બેરોમિટરના પ્રકાર—પ્રવાહી પદાર્થવાળાં ને પ્રવાહીપદાર્થ વગરનાં.

પ્રવાહી પદાર્થવાળાં—૧ સીસ્ટન—પાંચમી ચોપડીમાં છે તેવું.

૨ સાઇકેન.

પ્રવાહી પદાર્થ વગરનાં—એને રોઈડ બેરોમિટર.

પારાના સ્તંભની ઉંચાઇપરથી વરસાદ વગેરે જાણવાનું

પ્રમાણ.

૪૧ ઇંચ. હવા ધણી સુકી. ૨૯^૩/_૪ ઇંચ વરસાદ તથા પવન.

૩૦^૩/_૪ " " સ્થિર. ૨૯^૩/_૪ " ઘણો વરસાદ.

૩૦^૩/_૪ " " સારી ૨૯ " તોફાન.

૩૦ " " ફેરફારથાયતેવી ૨૯^૩/_૪ " ભારે તોફાન.

પાઠ ૮ મા. એકદળ ને દ્વિદળ.

વનસ્પતિ—એકજ સ્થળે ઉગીને વધનાર સજીવ પદાર્થ.

વનસ્પતિના મુખ્ય વર્ગ—૧ સપુષ્પ. ૨ અપુષ્પ.

૧ સપુષ્પ (ફૂલવાળી)—આંબો, ફળ, વગેરે.

૨ અપુષ્પ (ફૂલ વગરની)—કાળો હંસરાજ (ફર્ન), સેવાળ, લીલ, ગિલાડીનો ટોપ, વગેરે.

સપુષ્પના વર્ગ—એકદળ ને દ્વિદળ.

૧ એકદળ—ફળ, નાળિયેરી, સોપારી, ખજૂરી, તાડ, ધકેનો છોડ, આજરીનો છોડ, વગેરે.

૨ દ્વિદળ—આંબો, વડ, પીપળા, કઠોળના છોડ, વગેરે.

એકદળ ને દ્વિદળ વચ્ચેનો તફાવત—

૧ મૂળિયાં—એક દળનું મૂળ ઢુંકા રેસાનું બનેલું છે ને તે રેસા જમીનમાં ઢુંકા ઉતરતા નથી; પરંતુ દ્વિદળનું મૂળ લાંબું, જાડું, ઘણા ફાંસવાળું ને જમીનમાં ઘણું ઉતરેલું હોય છે; ને તેનાપર વાળ જેવા ઝીણા રેસા હોય છે.

૨ થડ—જ એકદળના થડને ડાળાં ફૂટતાં નથી ને કવચિત ફૂટે છે તો ગડિમાંથી ફૂટે છે; પરંતુ દ્વિદળના થડને ડાળાં ફૂટે છે.

જ એકદળનું થડ ચાંલસા જેવું છે એટલે હેડલો ભાગ ટોચ કરતાં વધારે જાડો હોતો નથી; પરંતુ દ્વિદળનું થડ ટોચે અણી પડતું ને હેડલા ભાગમાં વધારે જાડું હોય છે.

ક એકદળના થડને જાલ હાતી નથી, દ્વિદળના થડને હોય છે.

દ. એકદળના થડનો વચ્ચેનો ભાગ પોલો ને બાંગીને બુદ્ધિ ઘટ જાય તેવો હોય છે, પરંતુ દ્વિદળના થડનો માંદો ભાગ ઘણો જ મઠ ને કઠણ હોય છે.

૬ એકદળનું થડ મહિથી વધે છે ને દ્વિદળનું થડ બહારથી વધે છે.

૭ એકદળનાં થડમાં રસ મધ્ય ભાગમાં થઇને ઉપર જાય છે. પરંતુ દ્વિદળનાં થડમાં છાશ ને લાકડાની વચ્ચેથી રસ ઉપર જાય છે.
૮ પાંદડાં—અ એકદળનાં પાંદડાંમાં નસો સીધી હોય છે, પરંતુ દ્વિદળનાં પાંદડાંમાં વાંકાચૂંકી હોય છે.

૯ એક દળનાં પાંદડાં સીધાં ફાટે છે. પરંતુ દ્વિદળનાં સીધાં ફાટતાં નથી.

૧૦ એકદળનાં પાંદડાં અજવાળા સામે ધરીએ તો નક્કી જળ દેખાતી નથી પરંતુ દ્વિદળનાં પાંદડાંમાં દેખાય છે.

૧૧ એકદળનાં પાંદડાં સુકાઇને ચીમળાઇ જાય છે તો પશુ આંક પર લટકતાં રહે છે, પરંતુ દ્વિદળનાં પાકીને પીળાં થાય છે. ત્યારે હાંડી સહીત એકદમ ખરી પડે છે.

૧૨ એકદળનાં પાંદડાં લાંબાં વધારે ને પહોળાં થોડાં હોય છે, પરંતુ દ્વિદળનાં પાંદડાંમાં લંબાઇ પહોળાઇમાં બહુ ફેર હોતો નથી.

૧૩ ફુલ—એકદળનાં ફુલોમાં પાંખડી ને પુકેસર ત્રણ અથવા ત્રણનો ગુણાકાર હોય છે પરંતુ દ્વિદળનાં ફુલોમાં પાંચ અથવા પાંચનો ગુણાકાર હોય છે.

૧૪ ફળ—એકદળનાં ફળ ધણે ભાગે લંબગોળ હોય છે પરંતુ દ્વિદળનાં ફળ ધણે ભાગે ગોળ હોય છે.

૧૫ બીજ—એકદળનાં બીજમાં બે ભાગ હોય છે—બીજપત્ર ને બીજાંકુર; પરંતુ દ્વિદળનાં બીજમાં ત્રણ ભાગ હોય છે. ફોતફે. બે ફળ ને બીજાંકુર.

પાઠ ૯ મા ફૂલમાંથી ફળ બનવા વિષે.

ફૂલના ભાગ—૧ વજ (ઢાંકણ), ૨ પુષ્પકોશ કે પાંખડીવાળો ભાગ (ઢાંકણ) ૩ પુકેસર કે નરતંતુ ને સ્ત્રીકેસર કે નારીતંતુ (ફળ બનાવનાર અવયવો.)

પુકેસરના ભાગ—૧ તંતુ (તાંતણો) ૨ પરાગકોશ (પરાગનો ખળનો.)

પરાગકોશના ભાગ—૧ પીઠ, ૨ પેટ.

સ્ત્રીકેસરના ભાગ—૧ અગ્ર કે ટોચ, ૨ નળી, ૩ બીજનશય.

ફળ બનવાની રીત—પુકેસરનો પરાગકોશ પાકે છે ત્યારે તેમાંનો પરાગ સ્ત્રીકેસરના અગ્ર પર પડે છે. સ્ત્રીકેસરનું અગ્ર ચીકણું હોય છે એટલે પરાગ ત્યાં ચોટી જાય છે. પરાગમાંથી ઝીણા તંતુ નીકળીને સ્ત્રીકેસરની નળીમાં ઉતરે છે, તે નળીમાં થઈને બીજનશયમાં જાય છે. બીજનશયમાં ફૂલના ઇંડા બરેલા હોય છે. તે ઇંડામાં પરાગના તંતુ ઢાખલ થાય છે એટલે ફળ બધાવા માંડે છે, બીજનશય વધીને ફળ બને છે ને ઇંડાં વધીને બી બને છે.

પરાગના ફેલાવામાં મદદ કરનાર—

૧ પતંગીમાં—ફૂલના રંગથી ખેંચાઈને આવે છે.

૨ ભમરા—ફૂલની સુગંધથી "

૩ મધમાખી—ફૂલના મધથી "

૪ પવન.

પરાગનો ફેલાવો થવામાં બીજની મદદનીશ કરનાં કારણ—

૧ કેટલાંક ફૂલોમાં સ્ત્રીકેસર કે પુકેસરમાંથી એકજ અવયવ હોય છે.

૨ કેટલાંક ફૂલોમાં સ્ત્રીકેસર પુકેસર કરતાં ઉંચાં હોય છે.

૩ કેટલાંક ફૂલોમાં બંને સાથે પકવ થતાં નથી.

પાઠ ૧૦ એ. અદળ કે અપુણ્ય વનસ્પતિ.

અપુણ્ય વનસ્પતિનાં નામ —કાળો હંસરાજ (ફર્ન), સેવાળ, લીલ, ધુગ, બિલાડીનો ટોપ, ફટલાક દરિયાઈ છોડવા, બિય, ગેર, આગીઓ, બેક્ટરિઆ નામનાં જંતુ.

હંસરાજનું વર્ણન—તેનો છોડ છાંયડામાં ૨-૩ ફૂટ ઉંચો થાય છે. ગરમ મુલકમાં તે ૮-૧૦ ફૂટ ઉંચો થાય છે. તેને ખરેખર પાંદડાં હોતાં નથી જે પાંદડાં જેવાં દેખાય છે તે થક ને પાંદડાંની વચલી સ્થિતિ છે. તેની નસો ત્રિપિઆને આકારે છે.

હંસરાજની ઉત્પત્તિ—પાંદડાંની હેઠલી ખાલુએ કળાશ પડતા દાણા હોય છે તે કળા કાઢા જેવા જણાય છે તેમાં ખારીક છુકો હોય છે દાણા પરિપક્વ થઈ ફાટે છે ત્યારે છુકો જમીન પર પડે છે. જે સ્થળે છુકો પડે છે ત્યાં પ્રથમ ખાલા જેવું બીજું થાય છે. તેમાં ઉપત્તો ને હેઠતો એવા બે ભાગ હોય છે. હેઠલા ભાગમાંથી રેસા ફુટે છે તે ઉપત્તો ભાગમાં દાખલ થાય છે. પછી ઉપલા ભાગમાંથી એક કાંટો નીકળે છે તેમાંથી હંસરાજનો છોડ ઉત્પન્ન થાય છે.

સેવાળની ઉત્પત્તિ—પાન ટોચે હોય છે તેપણુ ધણાંજ નાનાં હોય છે પાંદડાંના હેઠલા ભાગમાં પુંકેસરનો પિંડ (ગાળો) હોય છે તેની નજીકમાં સ્ત્રીકેસરનો પિંડ હોય છે પુંકેસરમાંથી રેસાજેવું નીકળી સ્ત્રીકેસરમાં જઈ તેની વૃદ્ધિ કરે છે. સ્ત્રીકેસરમાંથી એક દાંડી નીકળે છે તેનું મથાળું ટોપી જેવું હોય છે તે ટોપી ફાટે છે ત્યારે રેસાવાળો ગાંભો થાય છે તેના પર આંખો આવે છે તેમાંથી સેવાળ ઉત્પન્ન થાય છે.

પાઠ ૧૧ માં, નાગિએરી ને બાવળ.

નાગિએરી ક્યાં વધારે થાય છે?—ગરમ દેશોમાં દરિયા કિનારે. હિંદમાં કાંકણમાં પુષ્કળ ને ગુજરાત તથા દક્ષિણમાં સાધારણ.

વર્ણન—એ ઝાડ એકદળાઉં, ૫૦થી ૭૦ હાથ ઉચું થાય છે, મથાળે ૧૫-૨૦ પાંદડાંનો જુમળો હોય છે. ૫૦-૬૦ વરસ લગી ફળે છે. મંજરી પુટ્યા પછી ૧ વર્ષે ફળે છે. દરેક મંજરીમાં ૫થી ૫૦ નાગિએર હોય છે. સારી નાગિએરી પરથી દર વરસે ૪૦૦-૫૦૦ નાગિએર ઉતરે છે.

ઉપયોગ—તેના દરેક ભાગ ઉપયોગમાં આવે છે તેથી તેને દુર્લભનું કહાય છે.

બીડ—ચાંચલા, મોલ, કુંભીઓ, બારવડીયાં, પરનાળો, વગેરે બને છે.

પાંદડાં—ઝાપરાની ઝાળ, સાવરણીઓ ને બળતણ થાય છે.

નાગિએરના રેસા—ઠાથાના દોરડાં, દામણાં, સીકાં, જાળ, કાપીયા વગેરે બને છે. ગાદી તકીઆમાં પણ બરાય છે.

કાચલી—ડુકાનો ડોયો, ખાલા, તાસકો, બટન વગેરે બને છે તેમાંથી તેલ નીકળે છે. તેના ઢાલસા દાંત સાફ કરવાના કામમાં વપરાય છે.

કેમળ—બનામ છે, ધારીપુરીમાં નંખાય છે, ને તેમાંથી તેલ નીકળે છે.

રક્ત—એળાજને છે, દારૂ બને છે ને ગરીમ લોકો પીએ છે.

આજીવ ક્યાં ઉગે છે?—ગરમ ને સુષ્કપ્રદેશમાં. હિંદમાં ગુજરાત, સિંધ, કચ્છ ને દક્ષિણમાં ઉગે છે.

વર્ણન—એ દિવસ ઝાડ છે. તેની ડાળો પર રુખા લીધે છે.
પાંદડાં લાંબા, સાંકડાં ને મિશ્ર હોય છે. ફૂલ પીળા રંગનાં થાય છે.
ઉપયોગ—થડ—ખેતીનાં ઓખરો બને છે તથા બળતણ
થાય છે.

ડાળાં—ખેતરના પાકને ફરતી વાડ થાય છે.

નાની ડાળી—દાતણ થાય છે.

જાલ—ચામડાં કમાવવાના કામમાં આવે છે.

ગુંદર—વસ્તુ ચોંટાડવાના તથા ખાવાના કામમાં આવે છે.

પરડા—બકરાં ખાય છે તથા ગરીબ લોકો અન્નાણું કરે છે.

પાંદડાં—બકરાં ખાય છે.

પાઠ ૧૨ એ. સાથ ને વડ.

સાગ કયાં વધારે થાય છે?—જ્યાં બહો વરસાદ વરસે છે
ત્યાં. દિંદી શહેનશાહતમાં ગુજરાતની પૂર્વમાં, કોંકણમાં, પાકમે બ-
યાજે, મલબાર કિનારે, ને અહમદશમાં તેનાં મોટાં વન છે.

વર્ણન—સાગનું ઝાડ ૧૦૦-૧૨૫ ફાથ ઉંચું થાય છે. તેમાં
ચકનો ઘેરાવો શુમારે ૨૦ ફૂટ હોય છે. પાંદડાં ૧૫-૨૦ ફાથ લાંબાં
ને ૧ ફાથ પહોળાં હોય છે. સાગ જંગલનો રાજા કહેવાય છે.

ઉપયોગ—લાકડું—ધર્માસ્તી કામમાં, વહાણ બનાવવામાં તથા
બળતણતની ચીજો બનાવવામાં વપરાય છે.

પાંદડાં—કોઠારોનાં અસ્તરો ને ઓપરાની ઓજ થાય છે. તે-
માંથી રંગ પથ્રુ નીકળે છે.

સાગનાં લાકડાનાં ગુણ—સીધું, ગાંઠા વગરનું, સડે નહીં
તેવું, ઓપ ચઢે તેવું, ટકાઉ, મજબૂત ને રંગે બદલાયું.

વડ—હિંદમાં કામ કામ હોય છે.

વર્ણન—વડનું ઝાડ બહુ હિંચુ વધતું નથી પરંતુ બહુ ફેલાય છે. તેના ફળને ટેટા કહે છે. તેનું ખી રાઈના દાણા જેવડું થાય છે. કાળી વાવવાથી તે હોય છે. ખી વાવતાં બહુ વરસે મોટું ઝાડ થાય છે. તેનાં કાળાંમાંથી મૂળ ફૂટીને લટકે છે તે વડવાઈ કહેવાય છે. વડવાઈ વધીને જમીનમાં ઉતરી કાળાંને ચાંબલારૂપે ટેકા આપે છે.

ઉપયોગ—વડ, ઉમરડો ને તુળસીથી હવા સુધરે છે. વડ બહો ઇચ્છા આપે છે તેથી ઉનાળામાં તે ઝાડ બહુ પ્રિય લાગે છે. તેનું લાકડું પ્રોચું છે ને સળી જાય છે, તેથી બગતણુ સિવાય બીજા ઉપયોગમાં આવતું નથી. તેના ટેટા પંખી ખાય છે.

કબીર વડ—એ વડ નર્મદા નદીના ખેટમાં છે. એક ઝાડ-માંથી ૩૦૦-૪૦૦ ઝાડ થયાં છે ને તેમાંથી ૩૦૦૦-૪૦૦૦ ઝાડો થયાં છે. તેને હજારો કાળો છે. એ વડ એટલો મોટો છે કે તેના છાંયડામાં ૧૫૦૦૦ માણસો સુખથી બેસી શકે. તેનાં થડો વચ્ચે ગલીઓ બની ગઈ છે. કહેવાય છે, કે કબીર લોકો તે વડ વાળે છે. છોટી પહાડ જેવો લાગે છે. દુનિયામાં એના જેવડો વડ બીજા જગ્યાએ હશે.

પાઠ ૧૩ મો. નિશાળનો બગીચો.

બગીચાના ફાયદા—૧ બાળકોની અવલોકન શક્તિ ખીલે છે. ૨ જ્ઞાન મેળવવાની આતુરતા સતેજ થાય છે. ૩ પાંદડાં, ફલ, ફળ, વગેરેના તરફવાર બાટ બાળકો જોઈ શકે છે. ૪ વનસ્પતિનાં જુદાં જુદાં જાતનાં મૂળો, થડો, વગેરેનું જ્ઞાન મેળવાય છે. ૫. વનસ્પતિનું ઉગવું, વધવું, વગેરે કયા ક્રમે થાય છે તે સમજી શકાય છે.

૬ વનસ્પતિના પાકો સારી રીતે મગજપર હોય છે. ૭ કલમ લેતા આવડે છે. ૮ કમ ઝાડુ કયા છોડને માફક આવે છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. ૯ ઇંડાંમાંથી પતંગીઆં વગેરેની ઉત્પત્તિ સમજાય છે. ૧૦ હવા સુધારે છે. ૧૧ સ્કૂલની શોભામાં વધારો કરે છે. ૧૨ ઉનાળામાં ગરમી ઓછી લાગે છે.

છોડના વર્ગો—

૧ સુગંધીદારકુલ ઝાડો—મોગરો, જાઈ, જીંદ, કુંદ, ચંપેલી, વગેરે.

૨ ટુદીનાં મળતાં—લુગસી, ડમરો, તકમરીઆં, પાંદડી, વગેરે.

૩ દગદગને મળતાં—દગદ, મોંચરખો, સુંઠ, વગેરે.

૪ જસુસને મળતાં—જસુસ, ભીંડી, શણુ, કપાસ, વગેરે.

૫ કોવાળાં—નારંગી, લીંબુ, પપનસ, કેક, સંતરાં, વગેરે.

૭ શાકમાજીવાળાં—પદાટા, ટમેટા, વેંગણુ, મરચાં, વગેરે.

પાઠ ૧૪ મો. રેશમનો કીડો.

હકીકત—રેશમનો કીડો કંસારીની જાતનો છે. તેમાં નર ને માદા બંને હોય છે. માદા રાશના દાણા જેવડાં ૪૦૦-૫૦૦ ઇંડાં મૂકીને મરી જાય છે. ઇંડાંમાંથી કાગાશ પડતી ઇયળ નીકળે છે તે શેતુરનાં પાંદડાં ખાય છે. પાંદડાં ખાતી જાય છે તેમ તેમ મોટી થતી જાય છે. જેમ જેમ મોટી થતી જાય છે તેમ તેમ પોતાની ખાલ ઉતારતી જાય છે. ૭ સાત ગઠવાડીઆંમાં ૪-૫ વાર ખાલ ઉતારે છે. પૂરેપૂરી મોટી થયા પછી કાંતવા માંડે છે. તેના મોં નીચે બે છિદ્રો હોય છે તેમાંથી ચીકણો પીળો પદાર્થ ઝરે છે તેને હવા લાગતાં સુકાઈ જઈ તાર બને છે આ તાર પોતાના શરીરપર વીટે છે ને

કાશી જેવું બનાવે છે તે કાશીટા કહેવાય છે. આ કાશીટામાં ઈયળ ઉલી જાય છે. ત્રણ અઠવાડીયામાં તેના શરીરનું રૂપાન્તર મધ પતંગીડ બને છે. લોકો કાશીટા લઈ ઉપરનો તાર ઉકેલી લે છે તે રેશમ કે હીર.

ઈયળના શરીરનું વર્ણન—શરીરમાં ચાર સાંધા, ટુંકા પગ, મજબુત જડાં, સાંધે સાંધે પગ, એકંદર સાળ પગ, મોં, મોં ત્રીચે બે છિદ્રો.

પતંગીઆના શરીરનું વર્ણન—માથું, જાતી ને પેટ એવા શરીરના ત્રણ ભાગ, છ પગ, ચાર સુંદર પાંખો બે મૂછ ને સુંઠ.

ખોરાક—ઈયળ પાંદડાં ખાય છે. પતંગીડો મધ ચૂસે છે.

ઉત્પત્તિ—ચીન, જાપાન, ફ્રાન્સ, વગેરે દેશોમાં.

પાઠ ૧૫ મો. ઇંડું.

ઇંડું—જે પ્રાણીઓને કાનને બદલે મીઠાં છે તે ઇંડાં મૂકે છે. ઇંડાનો આકાર સગભગ લંબગોળ હોય છે.

ઇંડાના ભાગ ને કાર્ય—

૧ કોટલું—અંદરના ભાગોનું ઢાંકણ છે.

૨ પોલ—પહોળા ઇંડાના માંદિના ભાગમાં છે. તેમાં હવા રહે છે.

૩ ત્વચા—ઢાંકણ છે તેમાં છિદ્રો છે. તેથી હવા અંદર જઈ શકે છે.

૪ સફેદી—તે ધાજો, પ્રવાહી ને પૌષ્ટિક પદાર્થ છે. તે ગર્ભને ખોરાક છે. નવળા માણસોને શક્તિ લાવવા તે ખવરાવવામાં આવે છે.

૫ ત્વચા—તે ઢાંકણ છે. તેમાં છિદ્રો છે.

૬ જરદી કે દાળ—તે પીળો પ્રવાહી પદાર્થ છે. તે ગર્ભનો ખોરાક છે.

૭ તાંત—તે જરદીને સફેદીમાં સમતોલ રાખે છે.

૮ ગર્લ—તેમાંથી બમ્બુ ઉત્પન્ન થાય છે.

પાઠ ૧૬ મેા. માણસ જાતનું નજીકનું સજીવું.

વાંદરાંના વર્ગ—૧ લાંબી પૂછડીવાળાં. ૨ ટૂંકી પૂછડીવાળાં
અગર પૂછડી વગરનાં.

લાંબી પૂછડીવાળાં—૧ મેાં કાળું ને શરીર ધોળું—હનુમાન.
૨ આખે શરીરે કાળાં—નીલ. ૩ મેાં રાતું—માકડાં.

પૂછડી વગરનાં—૧ કપિ ગારીલો—આફ્રિકાનાં જંગલોમાં
થાય છે. તે માણસની માફક ટટાર ચાલી શકે છે. છાતી વિશાળ,
માથું મોટું ને હાથ ઘુંટણ સુધી લાંબા હોય છે. માણસ જેટલો
હંચો નથી પરંતુ ઘણો બળવાન હોય છે. તેનાં હાડકાં સંગીન ને
મજબુત છે. સ્વભાવે બળિએલ ને ક્રૂર છે. શાકભાજી ને મેવો ખાય
છે પણ માંસ મળે તો છાડે નહિ.

૨ હિરાંગ હિરાંગ—તે મલાયામાં થાય છે. તેનો અર્થ જંગ-
લનું માણસ છે. તે રહેવાને જુંપકું બાંધે છે. તેમાં કખીલા સંકલિત
રહે છે. તેને માણસની ગંધ ગમતી નથી.

વાંદરાં અને કપિને માણસ જાતનાં નજીકનાં સજીવું કહેવાનું
કારણ—

૧ તેમના શરીરનું બંધારણ ને દેખાવ મનુષ્યને વધારે મળતાં છે.

૨ તેમનું હાડપિંજર મનુષ્યના હાડપિંજરને મળતું છે.

૩ તેમના માંસના લોચા, દાંત, મગજ ને શરીરના બાજે મનુ-
ષ્યના તે બાજોને બધી રીતે મળતા છે.

પાઠ ૧૭ મો. માણસનો પ્રથમ સુધારો.

પ્રાચીન સ્થિતિ—જે માણસો પહેલ વહેલાં ઉત્પન્ન થયાં તેમના ચહેરામાં ને પૂછડી વગરનાં મોટાં વાંદરાંના ચહેરામાં નોડાજ તકાવત હતો. તેઓ વિકરાળ જતાવરો ભોગાં રહેતાં પરંતુ ધણાંજ નખળાં હતાં. તેમને રહેવાને ઘર નહોતાં, તેમની કને દયિઆરો કે ઝોબરો ન હતાં, લૂગડાં પહેરતાં નહિ, ફળફલ ખાતાં, એક બીજાથી દૂરતાં ને ઝાડ પર કે ગુફામાં રહેતાં.

સુધારો—દયિઆરો—પ્રથમ પથરાનાં, પછી લાકડીઓ, પછી કાંસાનાં ને છેવટ પોલાદનાં થયાં.

વાસણો—પ્રથમ માટીનાં, પછી લાકડાનાં ને છેવટ ધાતુનાં ને કાચનાં થયાં.

રહેઠાણ—પ્રથમ ગુફા, પછી છૂપકું, પછી માટીનાં ઘર ને છેવટ પથરનાં ઘર થયાં.

વસ્ત્રો—પ્રથમ નાગાં ફરતાં, પછી જાલનાં, પછી પાંદડાંનાં કે ચામડાનાં ઢાકણ બનાવ્યાં, છેવટ ઊન, રૂ, રેશમ ને શણનાં કપડાં થયાં.

દેવતા—પ્રથમ લાકડીઓ ધર્સ ને, પછી ચક્રમક અક્ષાળીને દેવતા પાડતાં. હાલ દિવાસળીથી દેવતા પડાય છે.

ખોરાક—પ્રથમ શિકાર કે ફળફલ ઉપર નિર્વાહ કરતાં. પાંચે ધીમે જમીન ખેડીને પાક ઉત્પન્ન કરવા માંડ્યો ને બગદ, ઘોગ, વગેરે પાસે કામ લેવા માંડ્યું.

સંપ—પ્રથમ સંપ નહતો, પછી સંપ વધતાં ગામ, શહેરો, વગેરે થયાં કાયદા બંધાયા. વહેમ જઈ ધર્મ આવ્યો. સખવા વાંચવાની ફળાની શોધ થઈ.

પાઠ ૧૮ મા. મગજ અને જ્ઞાનતંતુ.

મગજ—એ શરીરનું અતિ અગત્યનું અને નાનુક અંગ છે. એ કારણથી તેને ફરતું જોપરીના મજ્જાતુત હાડકાનું ઢાંકણ છે. મગજ ઉપર રાખોડી રંગની મજ્જાતુત ત્વચા છે. મગજનો માંહેલો ભાગ ઘોળો છે. રૂમાલ વાળવાથી જેવી ઘડી વળે તેવી ઘડી મગજમાં છે.

મગજના ભાગ ને કાર્ય—૧ મોટું મગજ—તેનાથી માથાનો ઘણો ભાગ રોકાયેલો છે, તેમાં એક ચીરો હોય તેના જમણું ને ડાહ્યું એવાં બે અડધીઆં થાય છે. હરકોઈ પ્રાણીની શુદ્ધિનો આધાર આ ભાગના વજન, આકાર ને ઘડી ઉપર છે. પ્રાણીની શુદ્ધિ, સમજણ, ઈચ્છા ને વિચારોનું મુખ્ય સ્થાન આ ભાગ છે તેથી મગજને ધક્કો લાગે કે રોગ થાય તો તેનાં બે કાર્યો બંધ પડી જાય.

૨ નાનું મગજ—તે મોટા મગજની પછવાડે હેઠલી મેર છે. તે મોટા મગજનો ૮ મો ભાગ છે. એ દોરાની ફેલો જેવું ભાગે છે તેનું કામ માંસના લોચાની હીલચાલ નિયમમાં રાખવાનું છે. એને ધળ અથવા રોગ થાય તો ચલનવલન કરવાની શક્તિ નાશ પામે.

જ્ઞાનતંતુ—શરીરના દરેક ભાગમાંથી મગજમાં જળર પહોંચાડનારા ને મગજમાંથી માંસના લોચા પર હુકમ લઈ જનારા એવા બે પ્રકારના તાંતણા છે તે જ્ઞાનતંતુ કહેવાય છે.

કરોડ રજ્જી—એ જ્ઞાનતંતુના જલ્થાનું બનેલું દોરડું છે. તેને ખરડાની કરોડના હાડકાની પોલમાં રાખેલું છે. તે ડોકના હેઠલા ભાગમાંથી શરૂ થઈ કરોડના હાડકા લગી જાય છે. કરોડરજ્જીમાંથી જ્ઞાનતંતુ નીકળી આખા શરીરમાં તેની શાખાઓ ફેલાય છે.

મગજ તંતુ—તે શુમારે ૧ ઇંચ લાંબો તંતુ છે. તે નાના મગજને તથા કરોડ રજીનું જોડે છે. એ તંતુ ધણોજ અગત્યનો છે. શ્વાસ લેતી વખતે તથા વસ્તુ ગળતી વખતે માંસના લોચાની હીલચાલ એ વડે નિયમમાં રહે છે. એ કારણથી એને હરકત થાય છે ત્યારે માણસ દમ લઇ શકતું નથી ને તુરત મરી જાય છે.

પાઠ ૧૯ મા- ફેફસાં ને શ્વાસોચ્છવાસ.

ફેફસાંની રચના—હાતીની પોલમાં હૃદય ને ફેફસાં નામે બે ઈંદ્રિયો છે. હૃદય નાનું છે ને પોલનો ધણો ભાગ ફેફસાંથી ભરાયેલો છે. એ પોલની જમણી ને ડાબી બાજુએ એકેક ફેફસું છે. જમણા ફેફસામાં ત્રણ ને ડાબા ફેફસામાં બે ખંડ છે. વાદળીની પેઠે પુષ્કળ ખાના હોય ફેફસાં સ્થિતિ સ્થાપક છે.

ફેફસાંનું કાર્ય—લોહી સ્વચ્છ કરવું ને લોહીમાંના કચરો ને અસ્વચ્છ વાયુ બહાર કાઢવો.

ફેફસાંના કાર્યની રીત—ગળામાંથી એક નળી નીકળે છે તેને શ્વાસનળ કહે છે. નીચલે છેડે તેની બે શાખા થઈ દરેક ફેફસામાં જાય છે વળી તે શાખાઓની નાની શાખાઓ થાય છે તે દ્વારા તેમના છેડા આગળ ખારીક ખાનાં હોય છે તેમાં વા પેસે છે. આપણે લાંબો દમ તે ખાનાંમાં આવે છે. ખાનાની આસપાસ લોહીની નળીઓ વીંટાયેલી હોય છે તે નળીઓમાં હૃદયમાંથી આવેલું અસ્વચ્છ લોહી હોય છે. ખાનામાંની હવામાંનો પ્રાણવાયુ લોહીની નળીઓ લે છે ને તેમાંનો કચરો ને અસ્વચ્છ વાયુ ખાનામાંથી બહાર નીકળી જાય છે. એ ક્રિયા નિરંતર દર મિનિટમાં ૧૮ થી ૨૦ વાર થતાં કરે છે.

પાઠ ૨૦ મો. રંગાટ કાવ્ય.

કસુંબી રંગ તૈયાર કરવાની રીત—કસુંબી રંગના ભુકાને ઘોઘ નાખવો એટલે જરૂરી નામે પિળાશ પડતો મેલ નીકળી જશે. પછી ભુકાને સુકવી નાખવો, સુકાએલા રંગને લઈ તેમાં શેરે દોઢ રા. ભાર સાજીખાર યા પાપડખાર ને મીઠું મેળવવું બધાને ચારી પેઠ ખાંડવાં. ખાંડેલો મસાલો ઝોળીમાં નાખીને તેમાં શેરે બશેર પાણી રેડવું એટલે નીચેના વાસણમાં રંગ ટપકી આવશે. તેમાં લીંબુ નીચોવવાથી રંગ નીચે ખેસશે ને રતાશ પડતું પાણી ઉપર તરી આવશે. રંગ તથા પાણીને જુદા જુદા કામમાં લઈ લેવાં. રંગનું નામ ગદલ.

કપડું કસુંબી રંગવાની રીત—જે કપડાને રંગવું હોય તેને પ્રથમ રતાશ પડતા પાણીમાં બોળવું ત્યાર પછી ગદલમાં લીંબુનો રસ તથા થોડી હળદર મેળવીને તેમાં બોળવું એટલે કપડું કસુંબો ચઢવાથી લાલ થશે પછી થોડો ગદલ લઈ તેમાં ધઈના લોટની કાંજ, ને લંબુનો રસ મેળવીને અંદર કપડાને ફરીથી બોળવું એટલે રંગની સુરખી તથા ભપક આવશે.

કસુંબી સિવાયના બીજા રંગો કરવાની રીત.

ગુલાબી માતીઓ ને પથાણ=ગદલ + લીંબુનો રસ કેસરી= ગદલ + હળદર.

અબખાસી ને કીરમણ=ગદલ + ગળીનો પાચ.

દશી પાકો રંગ કરવાની રીત—કારા કપડાને ભઠ્ઠીમાં બાફી તેલ, ખારો ને પાણીના મિશ્રણમાં બાઠે દહાડા સુધી રાજરોજ બેવણ વખત બોળીને સુકવવું પછી ઘોઘ ને સુરંગી ને રૂઢકડોના પાણીમાં બોળવું આથી રંગ પાકો થશે.

ગળી પકવવાની રીત—ગળી એડ જાતના હોડમાંથી નીકળે છે તે હોડ બંગાળામાં બહુ થાય છે. તેને સળેલું ખજુર, ગોળ, ચુનો ને સાજીખાર સાથે પકવે છે.

છીપાના બે જાતના મસાલા—૧ લોખંડનો કાટ, ગુંદર ને ચીચુડાનો લોટ. આ મસાલામાં બોળી છાપેલાં બીજાંની જાત રંગવાથી કાળી હોં છે. ૨ ગુંદર, કટકડી ને ગેરૂ—આ મસાલા વાળી જાત રંગવાથી રાતી થાય છે.

પાઠ ૨૧ મો, કુંભાર કામ.

માટી તૈયાર કરવાની રીત—તળાવ કે નદીના બાકામાંથી કાંકરી વગરની માટી લાવી તેમાં ઝીણી રેતી કે રાખ ને લાદ નાખી પાણી મેળવી ખુબ ગુંદે છે એટલે ચીકણી માટી તૈયાર થાય છે.

સાહિત્યો—માટી, ચાકડા, ખીલડા, લાકડી, દે.રે, મોગરી, લીસો પત્થર, કાચકા, ભટ્ટી ને બળતણ.

વાસણોની જાત—કાળાં ને રાતાં.

પકવવાની રીત—ભટ્ટીમાં વાસણો ગોઠવીને ઉપર ધૂળ અથવા રાખ પાથરી દે છે. બે બકારાં રાખે છે ત્યાંથી સળગાવે છે એટલે વાસણો પાકીને તૈયાર થાય છે. તે વાસણો રંગે રાતાં હોય છે તેને કાળાં કરવાં હોય તો અંદર લીંડીઓ બરાંને ધુમાડો કરે છે તેથી વાસણો કાળાં થાય છે.

ઉત્તમ કુંભાર કામ—પાટણ, સિંધ ને ઉત્તર હિંદમાં થાય છે.

પાઠ ૨૨ મો. ઉચ્ચાલન.

ઉચ્ચાલન—જે વંત્રમાં ટેકા, બળ ને વજન હોય છે તેને ઉચ્ચાલન કહે છે.

દાંડી—૧ ટેકાથી બળ સુધીની દાંડી બળદાંડી કહેવાય છે.

૨ ટેકાથી વજન સુધીની દાંડી વજનદાંડી કહેવાય છે.

ઉચ્ચાલનના પ્રકાર.—ત્રણ છે. પહેલા પ્રકાર—વચમાં ટેકા.

બીજા પ્રકાર—વચમાં વજન. ત્રીજા પ્રકાર—વચમાં બળ.

પહેલા પ્રકારના ઉચ્ચાલન—ગાજવું, સાણસી ને કાતર

બીજા પ્રકારના ઉચ્ચાલન—સુડી, કમાડ ને એક પૈડાની ગાડી

ત્રીજા પ્રકારના ઉચ્ચાલન—ચિપીઓ ને હાથ.

ઉચ્ચાલનનો ઉપયોગ—૧ થોડાબળે વધુ કામ કરવું. ૨ કામની સરળતા મેળવવી. ૩ ઝાઝાબળે થોડું કામ કરવું.

ઉચ્ચાલનથી બળમાં થતાં લાભનુકસાન—બીજા પ્રકારનાં ઉચ્ચાલનોથી હંમેશાં થોડા બળે ઝાઝું કામ થાય છે કેમકે તેમાં બળદાંડી વજનદાંડી કરતાં હંમેશાં લાંબી હોય છે. ત્રીજા પ્રકારનાં ઉચ્ચાલનોથી હંમેશાં ઝાઝાબળે થોડું કામ થાય છે, કેમકે તેમાં બળદાંડી વજનદાંડી કરતાં હંમેશાં દૂરની હોય છે. પહેલા પ્રકારનાં ઉચ્ચાલનોથી બળમાં લાભ તથા નુકસાન બંને મેળવી શકાય છે કેમકે તેમાં જે દાંડી લાંબી રાખવી હોય તે રાખી શકાય છે.

પાઠ ૨૩ મા. ગરગડી અને પાણીના રેંદ.

ગરગડી—એ પહેલા પ્રકારનાં ધણાં ઉચ્ચાલનો એકત્ર મળવાથી બને છે.

ગરગડીનો ઉપયોગ—કુવામાંથી પાણી કાઢવાનો.

ગરગડીના ફાયદા—૧ જડેલી ગરગડીથી બળમાં ફાયદો થતો નથી પરંતુ બળની દિશા બદલાય છે તેથી કામમાં સરળતા આવે છે.

૨ વજન નોંધએ તેટલું ઉંચું લઈ જઈ શકાય છે.

બળમાં ફરકો થાય તેવી ગરગડીની શુકિત-છુટી ગરગડીના ઉપયોગથી બળ ઓછું પડે છે. એક છુટી ગરગડીથી $\frac{1}{2}$ બળ, બે છુટી ગરગડીથી $\frac{1}{3}$ બળ, ત્રણથી $\frac{1}{4}$ બળ, ને ૪ થી $\frac{1}{5}$ બળ, લગાડવું પડે છે. એમ છુટી ગરગડીની સંખ્યા વધારતાં બળ ઘટતું જાય છે.

રેંટ-જુદા જુદા વ્યાસની બે ગરગડીને જોડવાથી રેંટ બને છે.

રેંટના ફાયદા—૧ થોડા બળે વધારે વજન ઉંચકાય છે.

૨ બળની દિશા બદલાય છે. ૩ તેથી કાર્યમાં સરળતા આવે છે.

રેંટનો ઉપયોગ—૧ કુવામાંથી પાણી કાઢવાનો.

૨ નીચી જગામાંથી ઉંચી જગામાં વજન ચઢાવવાનો.

૩ સુતર કાંતવાનો રેંટીઓ ને કપાસ પીલવાનો ચરખો રેંટજ છે

ભુગોળ.

હિંદનું વિશેષ વર્ણન.

૧ મદ્રાસ ઇલાકો.

પર્વતો—પૂર્વઘાટ, પશ્ચિમઘાટ, નીલગીરિ, વગેરે

કુંગર—અનમલાઈ, કારડેમન, પાલની, ને શિવરઈ

શિખર—દોદાબેટા.

મેદાન—પાલઘાટ.

ઉચ્ચ પ્રદેશ—વૈનાડ.

નદીઓ—ઝેલાવરી, કૃષ્ણા, કાવેરી, પેન્નેર, પાલાર, પનાર,

વેના ને કામેરન.

સરોવર—ચિલ્લા, કાલર ને પુલિકટ.

બેટ—સમેશ્વર ને લક્ષ્મીપ. સમેશ્વર જાત્રાનું ધામ છે. લક્ષ્મી-
પમાં નાજિએર બહુ થાય છે.

બંદર—કોકેનાડ, મદ્રાસ, પુતિકોરિન, કાચીનને કાલીકટ.

અગ્યાત—મનારનો.

સામુદ્રકુની—પાકની.

ભુશિર—કન્યાકુમારી.

ભાષા—તામીલ, કાનડી, તેલુગુ તે મલાયલમ.

લોકો—મોટાભાગ દ્રાવિડિયન જાતનો.

પ્રાંત—ઉત્તર સરકાર, કલ્કાટક ને મલબાર.

હવા—સાધારણ—બહુ ગરમ નહિ તેમ બહુ ઠંડી નહિ.

વરમાદ—મલબાર કિનારે વધારે બાકી સામાન્ય.

ખનીજ—લોહા ને મેંગેનીઝની કાચી ધાતુ ધણી જગાએથી,
સોનું વૈનાડના પ્રદેશમાંથી, હીરા કૃષ્ણા ને ગોદાવરીના જિલ્લામાંથી.

ખેતીની પેદાશ—ચોખા, રાગી, તેલી બીજાં, તમાકુ, શેરડી,
૨ ને ગરમ મસાલા. નીલગીરિ પર ચા, બુંદ ને સિંકોના થાય છે.
આર્કાટ ને નેલુરમાં ગળી પણ થાય છે.

જંગલની પેદાશ—સાગ.

જાણુવાલાયક સ્થળો—મદ્રાસ—(૫,૧૮,૦૦૦) ઈલાકાની
રાજધાની છે.

કાચીવરમ—દહેરને માટે પ્રખ્યાત છે. જુના ચૌક રાજ્યની
ગદી આ શહેરમાં હતી. બક્ષારી—લશ્કરી મથક છે. તાંબવર સિ-
વાજના બાઇએ જીત્યું હતું. નેળાપટ્ટણ—ચોખાનું બંદર છે. ત્રિચિ-
નાપાલી (૧,૨૨,૦૦૦) લશ્કરી મથક છે તે શહેર ચીફ્ટ (બીડી)

ને જ્વાહરના દાગીના માટે પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીરંગમ વિજય ધર્મના મુંદર ને વિશાળ દહેરા છે.

સાલેમ પોલાદ કામ સારું થાય છે. ઉતાકામંડ હવાખાવાનું સ્થળ છે. મદુરા (૧,૩૪,૦૦૦) મહાદેવનાં દહેરા મુંદર છે.

કાલીકર મલબાર કિનારે મોટું બંદર છે. પોર્ટુગીઝ લોકો પહેલાં આ બંદરે આવ્યા હતા. મેંગલુર, કાનાનુર ને તેલીચેરી નાનાં બંદર છે. મછલીપટ્ટણ કૃષ્ણના મુખ આગળ બંદર છે.

વિજયાપટ્ટણ ઉત્તર સરકારનું બંદર છે ત્યાં શીંગડાંની પેટી સારી થાય છે. ઉપરાંત અંબુર, આર્ણી, વાંદીવાશ, આર્કાટ, પોલિલોર ને પોર્ટોનાવો ઐતિહાસિક શહેર છે.

મદ્રાસ ઈલાકાના તાખાનાં દેશી રાજ્યો.

૧ ત્રાવણ્ણ કોર—પીપર ને એલચીની પેદાશ માટે પ્રખ્યાત છે. રાજધાની ત્રિવેંદ્ર છે. બંદર આલેપી છે.

૨ કોચીન—સરોવરો ધણાં છે. રાજધાની અનંકોલમ છે.

૩ પુદુકોટા—રાજધાની પુદુકોટા.

૨ કુંગ.

આ ભાગ ધણોજ પહાડી છે તેમાં જુદાં ને એલચી થાય છે. મૈસુરનો રેસિડેન્ટ આ ભાગનો કમિશનર છે. મુખ્ય શહેર મર્કારા.

૩ અંદામાન ને નિકોબાર.

બંગાળા સમુદ્રમાં આ ટાપુ આવેલા છે. અધિકારી કમિશનર છે.

અંદામાન—એના બે ભાગ છે. મોટો અંદામાન ને નાનો અંદામાન આ ટાપુમાં દેશનિકાલ થએલા કેદીઓને રાખવામાં આવે છે.

મુખ્ય બંદર પોર્ટબ્લેર છે. મુખ્ય પેદાશ સાગ છે.

નિકોબાર—અંદામાનની દક્ષિણે છે. મુખ્ય પેદાશ નાગિએર છે.

૪ અલ્હદેશ

જમીન-પહાડી છે. પર્યટ-આરાકાનયોમા ને પેગુયોમા.

નદી-ધરાવદી, સિતાંગ ને સાતરીન.

અખાત-માર્ટામાનનો. બેટ મેર્ગુઈ દ્વીપ સમૂહ.

ખંદર-અક્યામ, અસીન, રંગુન ને મુલ્મૈન.

શુશિર-નિગ્રાઈસ.

લાપા-અલી. લોકો-મોટા ભાગ મેંગોલિયન વર્ગનો.

ધર્મ-બૌદ્ધ.

હવા-ગરમ ને ભેજવાળી.

વરસાદ-પુષ્કળ.

ખનીજ-માણેક માંડલેની નજીકમાંથી, ફેરાસીન ધરાવદીના પ્રદેશમાંથી, કોલસા ગ્વેન્ડન નદીની ખીણમાંથી, કલાઈ ટિનાસરીમાંથી.

ખેતીની પેદાશ-ડાંગર વધારે.

જંગલની પેદાશ-સાગ વધારે.

હુત્તર ઉદ્યોગ-લાકડાપરનું કાતર કામ, કામ કામ ડાંગરમાંથી ચોખ્ખા કાઢવાની ને લાકડાં વહેરવાની મીલો.

પ્રાંત-આરાકાન, પેગુ, ઉપલો અલ્હદેશ ને ટિનાસરીમ.

જાણીપાલાયક સ્થળો-રંગુન (૨,૬૩,૦૦૦) આ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર ધરાવદીની સાખા રંગુન નદી પર આવેલું છે. હિંદમાં આ ખંદર ત્રીજો નંબરે છે. ચોખ્ખા ને સાગનું ખંદર કહેવાય છે. માંડલે (૧.૨૮,૦૦૦) અલ્હદેશની જૂની રાજધાની ધરાવદી નદી પર છે. વ્યાકિઆખ આરાકાન પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે. મુલ્મૈન ટિનાસરીમનું મુખ્ય શહેર સાગના વેપાર માટે પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાંનો સાગ મેલમીન સાગ કહેવાય છે.

આસીન ઇશવદીના ફાંદા આસીન નદી પર બંદર છે.

ગ્રામ, અમરપુરા ને આવા બીજાં શહેરા છે. સામે ચીન સાથેના વેપારનું મુખ્ય મથક છે.

૫ આસામ.

જમીન—અસપુત્રાના પ્રદેશ સિવાયની પહાડી.

પહાડો—પતકોઈ. કુંગર-નાગા, આસ્થા ને ગારો.

નદી—અસપુત્રા ને સુરમા.

હવા—ભેજવાળી ને ગરમ. ઝડતુ-શિઆળો ને ચોમાસું.

વરસાદ—આ ભાગમાં અતિશય વરસાદ પડે છે. ચેરાપુંજમાં આખી દુનિયામાં સૌથી વધારે વરસાદ પડે છે. લગભગ ૬૦૦ ઇંચ.

ખનીજ—કાલસા આસ્થાના કુંગરમાંથી, ચુનાના પત્થર સીલહટમાંથી.

ખેતીની પેદારા—પુષ્કળ આ ઉપરાંત ચોખ્ખા ને શણ. આ પ્રાંતમાં ચાના ખગીયા ધણા છે.

જંગલની પેદારા—સાલ ને ઇંડિયા રબર.

અણુવાલાયક સ્થળો—સીલહટ ત્યાં નારંગી પુષ્કળ થાય છે. કાચાર ત્યાં ચાના ખગીયા પુષ્કળ છે. ગૌહતી આસામનું મુખ્ય શહેર.

સીલોંગ—ચીફકમિશનરનું સદર રહેશન છે.

પ્રાંતના તાબાનાં દેશી રાજ્યો—મણીપુર રાજકર્તા હિંદુ છે. મુલક પહાડી છે. આ રાજ્યનાં જંગલોમાં હાથીનાં ટોળાં માલમ પડે છે.

૬ બંગાળા ઇલાકો.

જમીન—સપાટ ને ઠંપવાળી.

નદી-ગંગા ને તેને મળનારી દામોદરા, રૂપ નાસયજી ને કુશી નદીઓ, બ્રહ્મપુત્રા ને તિસ્તા.

અખાત-ગંગાળાનો. બંદર-કલકત્તા ને ચિતેગાંવ.

ભાપા-ગંગાળી. લોકો-આર્ય.

હવા-ભેજવાળી. વરસાદ-પુષ્કળ.

ખનીજ-સ્લેટનો પથર, લોહું ને તાંબું સીકીમના ડુંગરમાંથી, કાચસા રાણીગંજ પાસેના ડુંગરમાંથી.

ખેતીની પેદાશ-ડાંગર, શણ ને ચા, જંગલની પેદાશ-સાગ.

હુન્નરઉદ્યોગ—કામ કામ શણની મીલો છે.

ગણુવા લાયક સ્થળો—કલકત્તા (૧૨,૨૨,૦૦૦) આઠલાકાની રાજધાની હુમલી નદી પર છે. એને “મહેલોનું શહેર” પણ કહેછે. હોશ કલકત્તાનો ભાગ ગણાય છે. હિંદમાં તે વસ્તીમાં સૌથી મોટું શહેર છે. તે બ્રિટિશ મહારાજ્યમાં માત્ર લંડનથીજ ઉતરતું છે. ૧૯૧૧ સુધી તે હિંદની રાજધાની હતું. હિંદમાં બીજા નંબરનું બંદર ગણાય છે. ત્યાંથી શણ, ચા વગેરે પુષ્કળ માલ પરદેશ જાય છે. કલકત્તામાં શણની મીલો ખણી છે. અલીપોર કલકત્તાનો એક ભાગ છે. કલકત્તાનું બીજું નામ ફાટો વિલિયમ છે.

હાકા—(૧,૦૬,૦૦૦) બ્રહ્મપુત્રાના ફાટા પર મલમલના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે. ખરીસાત ડાંગરના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે. ચિતેગાંવ આ બંદરથી સાગને ચોખ્ખા દેશાર જાય છે સીરજગંજ શણના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે. ખરાકપોર લશ્કર મથક છે. નવા બંગાળની જુની રાજધાની. રસાસી બહી ૧૭૫૭માં લોડ કાપે બંગાળના નવાજ સુરાજઉદ્દોલાને હરાવે હતો. મુર્શિદાબાદ

મુસલમાની અમલ વખતની રાજધાની હતું. રેશમ ને ગળીના વેપાર માટે પ્રસિદ્ધ છે. હુગલી બંગાળમાં અંગ્રેજો પ્રથમ આવ્યા ત્યારે અહીં ઢાકી નાખી હતી. ઇર્જિલિંગ દવાખાવાનું સ્થળ છે ત્યાં આ પુષ્કળ થાય છે. ચિનમુરા વડદાને તાળે હતું. શ્રીરામપુર કેને તાળે હતું. બનકુરા ને રાણીગંજ કાલસાની ખાણોને માટે પ્રસિદ્ધ છે.

હકીકત—આ ઇલાકા આખા હિંદમાં સૌથી ઘાટી વસ્તીવાળો ને ફળદ્રુપ છે. ક્ષેત્રફળમાં મુંબઈ ઇલાકાથી પાછો છે. પરંતુ વસ્તીમાં દોઢો છે.

ઇલાકાના તાખાનાં દેશી રાજ્યો—૧ કુચબીહાર—કાચ નામના લોકો પરથી એ નામ પડ્યું છે. ૨ દીપરા.

૭ બહાર અને ઓરિઆ.

જમીન—બહાર પ્રાતમાં સપાટ ને બાકીના ભાગમાં પહાડી હુંગર—રાજમહાલના.

નદી—ગંગા, ગંડકી, શોણ મહા, આલ્મણી ને નૈતરણી.

હવા—સુકી. વરસાદ—સાધારણ. ભાષા—હિંદી ને ઉર્દૂ

ખનીજ—રાજમહાલના હુગરામાંથી કાલસા, બહારમાંથી સુરે ખાર ને છોટાનાગપુરમાંથી અખરખ નીકળે છે. દરીઆકાંઠે મીઠું પકવવામાં આવે છે.

ખેતીની પેદાશ—ઘઉં, બાજરી, ચોખા, મળા ને, અરીસુ. પ્રાંતો—બહાર, ઓરીઆ ને છોટાનાગપુર.

બહાર—ચિહાર(મઠો) પરથી બહાર નામ પડ્યું છે. ખૌદ ખર્મના ધણા મઠો આ પ્રાંતમાં છે.

બહુવા લાયક સ્થળો—પરણા(૧,૩૬,૦૦૦) શોણ, ચોખા ને મંચા વડીતા સંગમ પર આવેલું છે તેવું જૂનું નામ પાદવીપુત્ર

૭. અહીં લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરનો મુકામ રહે છે. ગયા જત્રાનું ધામ છે. ભાગલપુર ગંગા નદી પર છે. મોંગીર બંદુક ને પિસ્તોલ વગેરે બને છે. બકસર ઐતિહાસિક શહેર છે. તીરહત એનું પ્રાચીન નામ મિથિલા નગર હતું.

ઓરીસા ઉકેં ઓઢીઆ

ઓડિસ નામના લોકો પરથી ઓડિસા, ઓઢીઆ કે ઓરીસા નામ પડ્યું છે.

બાલુવા લાયક સ્થળો—કટક આ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે પુરી જગન્નાથજીની જત્રા માટે પ્રસિદ્ધ છે.

છોટા નાગપુર—આ ભાગ હુંગરાળ પ્રદેશ છે.

બાલુવા લાયક સ્થળો—પારસનાથ નામનું શિખર જૈન લોકોનું જત્રાનું સ્થળ છે. રાંચી મોટું શહેર છે. સાકચી ત્યાં ટાટાનું મોટું લોહાનું કારખાનું છે.

પ્રાંતના તાખાનાં દેશી રાજ્યો—સીક્રીમ નેપાળ ને જુતાન વચ્ચે આવેલું છે. જમીન પહાડી છે.

૮ આખા અને અધોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતો.

જમીન—કાંપવાળી ને સપાટ. માત્ર ઉત્તરનો થોડો ભાગ પહાડી પ્રદેશ છે

પર્વત—હિમાલયને શિવાસિક. શિખર-ગંગોત્રી ને જન્મોત્રી.

જત્રાનાં ધામ—હરદ્વાર, બદરીનાથ, કેદારનાથ, ગંગોત્રી ને જન્મોત્રી

નદી—ગંગા, જમના, ગોઆ ને ગોમતી.

જંગલો—તેરાઇ. હવા-સુખી. વરસાદ-સામાન્ય.

ભાષા—હિંદી. લોકો—૮૫ ટકા હિંદુ ને ૧૪ ટકા મુસલમાન.

વસ્તી—ઘણી ઘાડી આ પ્રાંતોનું ક્ષેત્રફળ મુખર્ષ મલાકાથી અડધું છે પણ વસ્તી બમણી છે.

ખનીજ—સુરોખાર.

ખેતીની પેદાશ—આ પ્રાંતોમાં ઘઉં પુષ્કળ થાય છે. ઉપરાંત દક્ષિણ ભાગમાં રૂ, શિવાલિકની ખીણ ને હિમાચલપર આ, ને નિચાણના પ્રદેશમાં ડાંગર થાય છે.

હુન્નરઉદ્યોગ—કાનપુરમાં સુતરઉ ને ગરમ કાપડની મીલો છે. ઉપરાંત ચામડાની બનાવટનાં કારખાનાં છે. કાશીમાં પિત્તાળનાં વાસણું ને કસગ કામ સાંઈ બને છે.

પ્રાંતો—આમ્રા ને અયોધ્યા.

આમ્રા પ્રાંત.

બહુવાલાયક સ્થળો—અલ્લાહાબાદ (૧,૭૨,૦૦૦) પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર ગંગા ને જમનાના મેળાપ પર આવેલું છે. હિંદુ લોકોનું જત્રાનું ધામ છે. તેનું જૂનું નામ પ્રયાગ છે. બનારસ (વારાણસી કે કાશી) (૨,૦૦,૦૦૦) હિંદુનું મોટું જત્રાનું ધામ ગંગાપર છે. સંસ્કૃત ભાષાનું તે પ્રસિદ્ધ સ્થળ છે. કાનપુર (૧,૦૯,૦૦૦) ગંગાપર છે. અનાજ, કાપડ ને ચામડા માટે પ્રખ્યાત છે. અહીં લસ્કરી છાવણી છે. બાજુપુર શુદ્ધાચરણ તથા અરીણ માટે પ્રસિદ્ધ છે. ઝાંસી મોટું રેલવે જંકશન છે. આમ્રા (૧,૮૫,૦૦૦) જમના નદીપર છે. ત્યાંનો તાજમહેલ જોવા જેવો છે. કનોજ પ્રાચીનકાળમાં તે મોટું શહેર હતું. મથુરા શ્રીકૃષ્ણની જન્મભૂમિ માટે ધર્મિય ગણાય છે. વૃંદાવન ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ ઉછર્યા હતા મોરત (૧,૧૬,૦૦૦) મોટું

લશ્કરી મથક છે. અલીગઢ ત્યાં મુસલમાન લોકોની પાકશાળા છે. સહરાણુપુર ત્યાં વનસ્પતિ-વ્યવસ્થાદર્શક બગીચા છે. રૂરકી ત્યાં મોટામાં મોટી ઍન્ટિનિયારિંગ કોલેજ છે. ડેરાડુન હવાખાવાનું સ્થળ છે. ત્યાં જંગલખાતાની કોલેજ ને ચાના બગીચા છે. નૈનિતાલ હવા ખાવાનું સ્થળ છે. લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર ઉનાળામાં અહીં આવે છે. બરેલી (૧,૧૯,૦૦૦) તેની આશુઆબુનો પ્રદેશ રોહીલખંડ કહેવાય છે.

ટીપ—આ પ્રાંતમાં જોટલાં મોટાં શહેરો છે તેટલાં મોટાં શહેરો હિંદના બીજા કોઈ પ્રાંતમાં નથી.

અયોધ્યા પ્રાંત

ભાગુવા લાયક સ્થળો—લખનૌ (૨,૬૦,૦૦૦) આ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર ગોમતી નદી પર છે. ત્યાં મુસલમાની સમયનાં સુંદર મકાનો છે. ફૈઝાબાદ ગોઆ નદી નદી પર લશ્કરી મથક છે. તેની પાસે પ્રાચીન અયોધ્યા નગરીનાં ખંડેરો છે.

પ્રાંતોના તાખાનાં દેશી રાજ્યો—૧ રામપુર રાજકર્તા રોહીલા મુસલમાન છે તે નવાબ કહેવાય છે. ૨ ગઢવાલ રાજકર્તા રજપુત છે. મુખ્ય શહેર તરી છે. ૩ બનારસ.

૯ પંજાબ

પાંચ મોટી નદીઓ ઉપરથી આ ભાગનું નામ પંજાબ પડેલું છે. (પંજ = પાંચ + આબ = પાણી).

જમીન—પોણા ભાગ કાંપવાળી સપાટ ને પા બાબ ડુંગરાવાળી.

ડુંગર—સીમલાનો ને સોલ્ટરેન્જ (સીડાનો પહાડ)

નદીઓ—જેલમ, ચિનાબ, રાવી, બિઆસ, સતલજ, ઉપરાંત

સિંધુને જન્મના. પહેલી પાંચ નદીનું એકદું પાણી પંચનદ કહેવાય છે.

દોઆખ—મે નદી વચ્ચેના પ્રદેશને દોઆખ કહે છે. તેવા દોઆખ પાંચ છે. જ્ય, ર્ય, ખારી, જલ્લંધર ને સિંધસાગર.

હવા—સુકી. વરસાદ—સામાન્ય. ભાષા—પંજાબી ને હિંદી.

લોકો—સીખ, મુસલમાન, ને હિંદુ. સીખ લોકો શરીરે મજાજુત બાંધાના ને લડવૈયા છે.

ખનીજ—સિંધવ સોલ્ટરંજમાંથી, ફટકડી કાલાખાજ આગળથી.

ખેતીની પેદાશ—મુખ્ય ભાગે ઘઉં, કાંગરાની ખીણમાં ચાપણુ થાય છે.

હુમ્મર ઉધોગ—મુતરાઉ ને રેશમી કાપડ તથા શાલ બનાવવાનો,

શિખર—પંચમડી. ત્યાં ચીફ કમિશનર ઉનાળામાં હવા ખાવા જાય છે.

નદી—નર્મદા, તાપી, વર્ધા, વાઘનગંગા, પ્રાણહિતા, પેનગંગા મહા ને પૂણા.

હવા—ગરમ. વરસાદ—સામાન્ય.

ભાષા—હિંદી ને મરાઠી. લોકો—હિંદુ ને ગાંડ.

ખનીજ—વર્ધા નદીના પ્રદેશમાંથી કોલસાને લોખંડ નીકળે છે

ખેતીની પેદાશ—ઘઉં, કાંગર, રૂ, તુવેર, ને તેલીબીયાં. ઘઉં જીતીસગદમાં ને રૂ વરાડમાં પુષ્કળ પાકે છે. મહા ને વાઘનગંગાના પ્રદેશમાં કાંગર થાય છે.

જંગલની પેદાશ—સાગ, સાલ, લાખ ને રેશમ.

હુમ્મર ઉધોગ—નાગપુરમાં મુતર વણવાની ને કાતવાની માલો છે. કપાસ લોડવાનાં જીનો કામ કામ છે.

બાણુવા લાયક સ્થળો—લાહોર (૨,૨૬,૦૦૦) આ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર રાવી નદીને કિનારે છે. સીખ રાજ્ય સ્થાપકશાહનો મહેલ જોવા જવો છે. મિયાનગર લશ્કરી મથક છે. દિલ્હી (૨,૩૩,૦૦૦) જમના નદી પર હિંદનું મુખ્ય નગર છે. ત્યાં વાઈસરૉય સાહેબ રહે છે દિલ્હીમાં જુમામસીદ, મોતી મસીદ, બાદશાહી મહેલો, કુતુબ-મિનાર, વગેરે જોવાલાયક છે. આ શહેર તથા તેની પાસેનું હસ્તિનાપુર પ્રાચીન સમયથી પ્રસિદ્ધ છે. અહીંની શેતરંજી ને માટીનાં વાસણ વખણાય છે અમૃતસર (૧,૫૩,૦૦૦) સીખ લોકોનું મોટું જગતનું ધામ છે. અમૃતસર નામના તળાવ પરથી એ નામ પડ્યું તે. ગરમ શાલ, રેશમી ને સુતરાઉ કાપડ માટે આ શહેર પ્રખ્યાત છે અંબાલા લશ્કરી મથક છે. પાણીપત એ નામનું મેદાન ઇતિહાસમાં ઘણું પ્રખ્યાત છે. સ્થાનેશ્વર ઐતિહાસિક શહેર છે તેની પાડોશમાં કુરુક્ષેત્રનું મેદાન છે. સીમલા હવાખાવાનું સ્થળ છે. વાયસરૉય સાહેબનો મુકામ ૮ માસ અહીં રહે છે. કસાવલી હડખાયું જતાવર કરડ્યું હોય તેની સારવાર કરવાનું હવાખાનું ત્યાં છે. મુસતાન, રાવળપીંડી ને શિયાળકોટ લશ્કરી મથક છે. અલીવાલ, સોઆઉન, ફિરોજશહેર, મુડકી, ગુજરાત ને ચિલીઅનવાલા ઐતિહાસિક શહેર છે.

પ્રાંતના તાખાનાં દેશી રાજ્યો—લાવલપુર મુસલમાની સંસ્થાન છે. પત્યાલા, જુંદ, નલા, કપરથલા, ફરીદકોટ ને મુંદી સીખ સંસ્થાનો છે.

૧૦ વાયવ્ય સરહદનો પ્રાંત

જમીન—પહાડી.

પર્વત—મુલેમાન, પાટ-ખાઈપર ને ગોશાલ.

નદી—સિંધુ ને દાણુવ. હવા-કંડી. વરસાદ-સામાન્ય.

લોકો—પદ્માચુ, મુસલમાન. ભાષા-પુસ્તુ, ઉર્દુ ને પંજાબી.

ખેતીની પેદાશ—ઘઉં, જવ, વગેરે.

જાણુવા લાયક સ્થળો—પેશાવર પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર ને મોટું લશ્કરી મથક, આઈબરવાટના નાકા પર આવેલું છે.

ડરાહસ્માઈલખાન—ગોશાલવાટના નાકા પર છે. ચિત્રાલ, કોહાટ, એડવર્ડ્સ આખાદ ને એન્ડ્રાખાદ નાનાં શહેરો છે.

પ્રાંતના તાખાનાં દેશી રાજ્યો—દાર, સ્વાત, ચિત્રાલ, આઈબર, કુરમ, વગેરે.

૧૧ બલુચિસ્તાન

જમીન—પદ્મી.

પર્વત—હાલા ને સુલેમાન. ધાટ-બોલનધાટ.

હવા—અતિ કંડી ને અતિ ગરમ,

લોકો—મુસલમાન. પેદાશ—ચામડા, ઊન વગેરે.

જાણુવા લાયક સ્થળો—કવેરા આ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર છે. તે મોટું લશ્કરી મથક છે.

દેશી રાજ્ય—ખિલાત ત્યાંનો રાજા ખાન કહેવાય છે.

૧૨ અજમેર મહેરવાડ

આ પ્રાંતમાં ખેતી કરવા લાયક જમીન થોડી છે. કેમકે વરસાદ બહુ થોડો પડે છે. મકાઈ, જવ, જુવાર, યાજરી વગેરે થાય છે. અધિકારી ચીફ કમિશનર છે તે અજમેરમાં રહે છે. મુખ્ય શહેર અજમેર છે તે અજા રાજ્યો વસાવેલું છે. તેમાં રાજકુમાર કોલેજ ને ખ્વાન ખીરની હરગાહ છે તેથી મુસલમાનોનું જાત્રાનું ધામ છે.

૧૩ મધ્યપ્રાંતો અને વરાહ.

આ ભાગ અસલ “ગોડવાના” કહેવાતો.

જમીન—પહાડી ને જંગલવાળી.

પર્વત—વિંધ્યાચળ ને સાતપુડા. ડુંગર—અમરકંટકના.

જાણવા લાયક સ્થળો—નાગપુર (૧,૦૦,૦૦૦) પ્રાંતનું

મુખ્ય શહેર ને વેપારનું મથક છે. ત્યાંનાં ઘોડીયાં વખણાય છે.

કામટી લશ્કરી મથક છે. જમલપોર (૧,૦૦,૦૦૦) ત્યાં તંબુ વણાય છે.

સાગર લશ્કરી મથક છે. છુરાનપુર કસબી કાપડમાટે પ્રખ્યાત છે. અસીરગઢ ત્યાં પ્રાચીન કિલ્લો છે.

ખંડવા—ત્યાંનાં ઘઉં વખણાય છે. પંચમડી હવા ખાવાનું સ્થળ છે. રાયપુર મોટું રેલ્વે સ્ટેશન ને વેપારનું મથક છે. ચાંદ ગોંડ રાજ્યની જૂની રાજધાની હતું.

વરાહ

આ પ્રાંત ઘણોજ કળદ્રુપ છે. તેમાં પુષ્કળ કપાસ થાય છે. આ ભાગોમાં ઈલીયપુર, ઉમરાવતી, અકોલા વગેરે રૂના વેપારનાં મથક છે. આગામિ ઐતિહાસિક શહેર છે.

પ્રાંતના તાખાનાં દેશી રાજ્યો—અસ્તાર તેની રાજધાની જમલપુર છે. મુલક જંગલવાળો છે ને તેમાં અનાર્થ પ્રજા રહે છે

૧૪ મુંબઈ ઈલાકો

આ ઈલાકાનું વર્ણન ૪થી ચોપડીમાં આવી ગયું છે.

મોરાં દેશી રાજ્યો

હિંદુસ્તાનમાં કુલ ૬૮૦ દેશી રાજ્યો છે તેના બે પ્રકાર છે,

૧ વાયસરૉયની સીધી દેખરેખ નીચેનાં ૨ પ્રાંતોના અધિકારીઓની દેખરેખ નીચેનાં. બીજા પ્રકારનાં રાજ્યોનું વર્ણન પ્રાંતો સાથે આવી ગયું છે, તેથી વાયસરૉયની સીધી દેખરેખ નીચેનાં રાજ્યોનું વર્ણન આવે છે,

૧ કાશ્મીર

જમીન—પહાડી પર્વત-હિમાલય ને કાશ્મીરમ.

નદી—સિંધુ ને જલમ, સરૉવર-વુલર .

હવા—હંડી વરસાદ-સામાન્ય.

લોકો—મુસલમાન ને હિંદુ. તેઓ ગૌર વર્ણના ને ખૂબસુરત છે.

દુત્તર ઉદ્યોગ—શાત ને પશમી કાપડ બનાવવાનો.

ખેતીની પેદાશ—બહુ તથા જન જનતનો મેવો.

રાજા—ડોગરા જનતનો રજપુત છે તે કાશ્મીર ને જમૂનો મહારાજા કહેવાય છે.

જાણવા લાયક રથજો—શ્રીનગર (૧,૨૩,૦૦૦) જેસમ નદી પર રાજધાનીનું શહેર છે. તે બહુ રમઝીય શહેર છે ને હાડી-ઓમાં ખેસીને ગામમાં ફરાય છે. જમ્મુ ને લાહક બીજાં શહેરો છે. શ્રીનગરમાં વાયસરૉય તરફથી રેસિડેન્ટ રહે છે.

૨ રજપુતાના એજન્સિ.

આ એજન્સીમાં ૨૦ રાજ્યો છે તેમાં ૧૭ રજપુતોનાં, ૨ જાટનાં ને ૧ મુસલમાની રાજ્ય છે આ બધાં રાજ્યોની દેખરેખ સખવા એજન્ટ દ્વારા ગવર્નર જનરલ છે તે અજમેરમાં રહે છે. તે અજમેર ખેડવામાંના બીજા કમિસનરનો એકો પણ ભોગવે છે.

જમીન—રેતાળ ને પહાડી.

પર્વત—અરવલ્લી, શિખર—આશુ તે હવાખાવાનું સ્થળ છે ને તેના પર જૈન લોકોનાં સુંદર દેહરાં છે. રણ—મરવાડનું.

નદીઓ—હુણી, ખનાસ, ને ચંબળ—હુણીનું પાણી ખાઈ છે.

સરોવર—સાંબર તે ખાઈ છે.

હવા—અતિ ઠંડી ને અતિ ગરમ.

વરસાદ—પૂર્વ ભાગમાં સામાન્ય ને પશ્ચિમ ભાગમાં ઓછો.

ભાષા—મારવાડી અને ઉર્દુ અથવા હિંદી.

ખતીજ—મીઠું (સાંબર સગેવરના પાણીમાંથી.)

ખેતીની પેદાશ—ઘઉં ને મકાઈ.

મુખ્ય રાજ્યો:—૧ જોધપુર અથવા મારવાડ—રાજધાનીનું નગર જોધપુર તે જોધા રાડોડે વસાવ્યું હતું. કનોજના રાડોડો અહીં આવી વસ્યા છે.

૨ જયપુર. રાજધાનીનું નગર જયપુર (૧, ૩૭,૦૦૦) તે જયસીંગે વસાવ્યું હતું. આ શહેરની બાંધણી સુંદર છે તેથી તે 'હિંદનું પારિસ' કહેવાય છે ત્યાં સમૃદ્ધસ્થાન તથા વેપારાળા જોવા જોવી છે.

૩ ઉદેપુર અથવા મેવાડ—રાજધાની ઉદેપુર ઉદેસીંગે વસાવ્યું હતું. ત્યાંના રાજા મહારાણા કહેવાય છે ને તે સિસોદીઆ રાજપુતો છે. આ રાજપુતો ખંવા રાજપુતોમાં ઉંચા કુળવાન ગણાય છે કેમકે તેમણે પોતાની ખેતી મુસલમાનોને લગ્નમાં આપી નથી. મેવાડમાં ધણા બહાદુર રાગઓ થઈ ગયા છે. ચિતોડ મેવાડની જૂની રાજધાની હતું.

એકલીંગલ તથા શ્રીનાથલ જાનાનાં ધામ છે.

૪. વિકાનેર—તેની રાજધાની વિકાનેર જ્ઞાનાના દીકરા વીકાએ વસાવ્યું હતું. રાજ્ય રાઠોડ રજપુત છે. આ રાજ્યમાં કુવાનાં પાણી ઘણાં હંડાં છે.

જેસલમીર—રાજધાની જેસલમીર જેસલ નામના રાજાએ વસાવ્યું હતું. રાજ્યનો ઘણો ભાગ રેતાળ છે. રાજા યદુ ભટ્ટી જાતનો રજપુત છે. આ રાજ્યમાં ઘણો ભાગમાં પાણીની તાજ છે.

ભરતપુર—રાજધાની ભરતપુર છે. ત્યાંનો માટીનો કિલ્લો ઘણો મજબુત ગણાતો હતો રાજા જત રજપુત છે. દીગમાં ભરતપુરના રાજાનો મહેલ જોવા જેવો છે.

જુઠી, કોટા, કિશનગઢ, ઘાગપુર, ટાંક વગેરે જોઈને નાનાં રાજ્યો છે. છેલ્લું મુસલમાની રાજ્ય છે.

૩ મધ્યહિંદ એજન્સિસ.

આ એજન્સિસમાં ૧૪૮ રાજ્યો છે તેમાં સિંધીઆનું રાજ્ય મોટામાં મોટું છે. આ એજન્સિસના બે ભાગ પડે છે.

જમીન—પહાડી ને હંચી.

પર્વત—વિંધ્યાચળ ને સાતપુડા. કુંગર—કૈમુર.

નદીઓ—નર્મદા, શેણુ ને ચંબલ.

હવા—વધારે ઠંડી ને વધારે ગરમ.

વરસાદ—સામાન્ય. ભાષા—હિંદી.

ખનીજ—વિંધ્યાચળની તળેટીમાંથી લોખંડ, મુરેલખંડમાંથી હીરા ને કાલસા નીકળે છે.

ખેતીની પેદાસ—તમાકુ ને અફીણ વધારે.

મુખ્ય રાજ્યો—૧ ગ્વાલીઅર તેના રાજકર્તા સિંધીઆ કહેવાય છે તે મરેઠા છે. રાજ્યધાની ગ્વાલીઅર કે લશ્કર છે. ખીજું શહેર ઉજ્જન છે તે પ્રાચીન માળવાની રાજધાની હતું તેમાં ત્રિકમ નામે પ્રતાપી ગજા થઈ ગયો છે નીમચમાં અંગ્રેજ લશ્કરની ડાવણી છે.

૨ ઇંદોર—તેના રાજકર્તા હોદ્કર છે તે મરેઠા છે. રાજધાની ઇંદોર અહલ્યાઆદ્યે વસાવ્યું હતું. ઇંદોરમાં આ એન્જિનિસનો એન્જિન્ટ દુધ ગવર્નર જનરલ રહે છે તથા રાજકુમાર કોલેજ છે. મહુમાં લશ્કરી ડાવણી છે.

૩ ભોપાલ—મુસલમાની રાજ્ય છે તેમાં ખેગમ અમલ ચલાવે છે.

૪ ધાર ને ૫ રતલામ નાનાં રજપુતરાજ્યો છે. ધાર ભોજ રાજના વખતમાં માળવાની રાજધાની હતું. રતલામનું અશીશુ વખણાય છે.

૬ રેવા—આ રાજ્ય ગ્વાલીઅરથી નાનું છે. તેમાં પુઝળ ખાણો ને જંગલો છે.

૭ પન્ના—આ રાજ્ય હીરાની ખાણો માટે પ્રસિદ્ધ છે.

૮ તેહરી—રાજકર્તા બુદેલા રજપુત છે.

૪ નિજમનું રાજ્ય.

આ રાજ્ય હિંદના બધા દેશી રાજ્યોમાં મોટામાં મોટું છે. રાજા મુસલમાન છે તે નિજમ કહેવાય છે, ગાયકવાડી રાજથી ૧૦ ગણું મોટું છે. નિજમના દરબારમાં વાયસરૉય તરફથી રેસિડેન્ટ રહે છે.

જમીન—બહો ભાગ હિન્દ પ્રદેશ છે.

ડુંગર—અજિન્ટા તેમાં બૌદ્ધ ધર્મની ગુફાઓ છે.

નદીઓ—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, ભીમા, તુંગભદ્રા, ને મુશી.

હવા—સુકી. વરસાદ—સામાન્ય. ભાષા—ઉર્દુ, તેલુગુ, મરાઠી ને કાનડી.

ખેતીની પેદાશ—રાગી, ખીજાં અનાજો, તેલીબીયાં ને ર.

ખનીજ—ગોવળકોંડા પાસેથી હીરા ને ગોદાવરીના પ્રદેશમાંથી કાલસા નીકળે છે.

જાણવાલાયક સ્થળો—હૈદરાબાદ (૫,૦૦,૦૦૦) નિજમની રાજધાની મુશી નદી પર આવેલું છે. હિંદુસ્તાનમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં આ ચોથું શહેર છે. સિકંદરાબાદ ને ખોસારામ લશ્કરી થાણું છે. ઔરંગાબાદ ત્યાં મુકરયાનો રાજો તાજમહાલ જેવો છે. કોલ્હાપુર કે દેવગઢ ત્યાંના કિલ્લો જોવા જેવો છે. ગોવળકોંડા ત્યાંના હીરા વખણાય છે. વરંગુળ, બીકર, કલ્યાણ, જુના રાજ્યોની રાજધાની હતાં. રાયચુર મોટું રેલવે જંક્શન છે, અસાદ ઐનિહાસિક શહેર છે. ખલોરા ને એન્જિંગ બોર્ડ ધર્મની ગુફાઓ જોવા જેવી છે.

૫ મહેસુર.

આ મોટું હિંદુ રાજ્ય છે. મુધારામાં આગળ પડતું છે. રાજકર્તા મહારાજ કહેવાય છે. બેંગલોરમાં વાયસરોય તરફથી રેસિડેન્ટ રહે છે તે કુર્ગનો ચીફ કમિશનર પણ છે.

જમીન—ઉચ્ચ પ્રદેશ છે.

નદીઓ—તુંગભદ્રા, પેન્નેર, પાલાર, પન્નાર ને કાવેરી.

હવા—સમઘાત. વરસાદ—સામાન્ય.

ખનીજ—કાલાર જિલ્લામાંથી સોનું નીકળે છે.

જંગલની પેદારા-ધમારતી લાકડું ને સુખડ.

ખેતીની પેદારા-રાગી, ડાંગર, શેરડી, તમાકુ ને રૂ.

મુખ્ય શહેરો-ખેંગલોર (૧,૮૬,૦૦૦.) લસ્કરી ડાવણીનું ને રેસિડેન્ટનું મથક છે. ત્યાં સુતરાઉ ને ગરમ કાપડની મીલો છે. ત્યાંની હવા ઘણી સારી છે. કોલાર સોનાની ખાણો માટે પ્રસિદ્ધ છે. મહેસુર રાજધાનીનું શહેર. શ્રીરંગપટ્ટણ ત્રીપુ સુલતાનની રાજધાની હતું.

૬ ગાયકવાડી રાજ્ય.

આ રાજ્યનું વર્ણન ૪ થા ધોરણમાં આવી ગયું છે.

સ્વતંત્ર રાજ્યો.

૧ નેપાળ.

જમીન—દાળ પહાડી. પર્વત—હિમાલય, શિખર-એવરેસ્ટ ને ધવલગીરિ.

નદી—ગોમરા, મંડકી ને કુશી.

જંગલ—તેરાઈ, તેમાં સાગ ને સીસમ થાય છે.

લોકો—મોંગલ જાતના ને ધર્મે ખૌદ.

રાજા—ગુર્ખા નામની સિસોદીઆ રજપુતની શાખાનો.

શહેર—ખટમંડુ તે રાજધાની છે. ત્યાં રેસિડેન્ટ રહે છે પરંતુ તે માત્ર બ્રિટિશ એલચી જેવુંજ કામ કરે છે.

૨ શુતાન.

જમીન પહાડી છે. રાજધાની પુનાખા છે. લોકો શરીરે મજાશુત બાંધાના છે ને ખૌદ ધર્મ પાળે છે.

૩ ફ્રેંચ સંસ્થાનો

આ સંસ્થાનોના વહીવટ માટે પાંડેચેરીમાં ફ્રેંચ ગવર્નર જનરલ

રહે છે. તેમનાં પાંચ સંસ્થાનો છે. પાંડેચેરી, ચંદ્રનગર, કારીકલ, માનાન ને માહી.

૪ દ્વિરંગી સંસ્થાનો.

આ સંસ્થાનોના વહીવટમાટે ગોવામાં પોર્ટુગીઝ ગવર્નર જન-રલ રહે છે. તેમનાં ત્રણ સંસ્થાનો છે, દીવ, દમણ ને ગોવા.

એશિયાખંડ.

ખંડ—પૃથ્વીના પૃષ્ઠના કેટલાક ભાગમાં પાણી છે તે કેટલાક ભાગમાં જમીન છે. જમીનને પાણી એક જગથે નહિ આવતાં એક બીજામાં સેળમેળ થઈ ગએલ છે તેથી પાણીના ને જમીનના મોટા ભાગે એક બીજાથી જુદા હોય તેવા દેખાય છે. જમીનના એવા મોટા ભાગને ખંડ કહે છે. પૃથ્વી પર મુખ્ય ખંડ ૪ ગણાય છે. એશિયા, યુરોપ, આફ્રિકા ને અમેરિકા. આ ચાર ખંડ સિવાય એશિયાના અગ્નિખૂણા તરફ દીપોનો મોટો સમુદ્ધ છે તે ઓશિ-આનિયા કહેવાય છે.

એશિયાખંડ.

આખો દેશ જે ભાગમાં આવેલો છે તે ખંડનું નામ એશિ-આખંડ છે. આ ખંડ બીજા જવા ખંડો કરતાં ક્ષેત્રફળ ને વસ્તીમાં મોટો છે.

સીમા-ઉત્તરે—ઉત્તર મહાસાગર,

પુર્વે—પાસિફિક મહાસાગર.

દક્ષિણે—હિંદી મહાસાગર.

પશ્ચિમે—યુરલ પર્વત, યુરલનદી, કાસ્પિયન : સમુદ્ર. કાકસસ

પર્વત, કાળો સમુદ્ર, મારમોરા સમુદ્ર, ઇન્જિયન સમુદ્ર, ભૂમધ્ય સમુદ્ર ને રાતો સમુદ્ર.

વિસ્તાર—તેની ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈ ૫૩૦૦ માઈલ ને પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ ૬૭૦૦ માઈલ છે. તેનું ક્ષેત્રફળ આપણા હિંદ કરતાં દશગણું છે. પૃથ્વીપરની કુલ જમીનનો ત્રીજો ભાગ આ ખંડમાં છે.

કુદરતી રચના—એશિયા ખંડનો મધ્ય ભાગ ઉંચો છે, ને સળસળળ બધા પર્વતો ત્યાંથી શરૂ થતા હોય એમ લાગે છે. એ ભાગમાં જે ઉંચો પ્રદેશ છે તેનું નામ પામીર છે તે ૧૨૦૦૦ ફૂટ ઉંચો છે ને દુનિયાનું જાપરું કહેવાય છે.

કિન્ન્ય પ્રદેશો—પામીર, ગોખીનું રણ, ઇરાન, અરબસ્તાન ને હિંદુસ્તાનનો દક્ષિણ ભાગ.

સપાટ પ્રદેશો—સૈબિરિયા, હિંદુસ્તાનનો ઉત્તરભાગ ને ચીનનાં મેદાનો.

પહાડો—હિમાલય, કારાકોરમ, ક્યુએનલુન, બ્યાનશાન, આલતાઇ, યાપલોનોઇ, ખિન્ગાન, સ્ટેનોયોઇ, હિંદુકુશ, એલ્બુર્જ, તૌરસ, સુલેમાન, કોકેસસ, યુરલ, અરવલી, વિષ્ણુચળ, પશ્ચિમધાટ, નીલગીરિ, પતકોઈ, આરાકાનયોમા ને પેયુયોમા.

નદીઓ—

૧ ઉત્તર મહાસાગરને મળનારી—આ નદીઓનાં પાણી વરસના નવ માસ ઠરેલાં લાગે છે.

ઓખી (૩૨૬૦ માઈલ) (ઈર્ટીશ ઓખીની મોટી શાખા છે)

યેનેસી (૨૬૦૦) ને લીના (૨૮૦૦)

૨ માસિફિક મહાસાગરને મળનારી—આસુર (૨૭૦૦)

યાંગસે ક્યાંગ (૪૨૦૦) હોઆંગહો—(૨૫૦૦) કંતાન ને
મેકાંગ (૨૮૦૦)

૩ હિંદી મહાસાગરને મળનારી—ધરાવદિ, બ્રહ્મપુત્રા,
ગંગા (૧૫૦૦) સિંધુ (૧૮૦૦) યુફ્રેટિસ (૧૭૦૦) તૈમીસ
(ખંનેનું ભેગું નામ શટઅલ આરબ છે)

૪ સરોવરોને મળનારી—આકસસ અથવા અમુદર્યા કે
જિહુન (૧૩૦૦) અને જકસાટિસ અથવા સિરદર્યા કે સી-
હુન (૧૧૫૦) એરલ સરોવરને મળે છે. યુરલ કાર્પિઅન સરો-
વરને મળે છે.

સરોવરો—ખારાં—કાર્પિઅન, એરલ, બલકાશ, ઉરમીયાં ને
ડેડસી. ડેડસી એટલું બધું ખારું છે કે તેમાં માછલી પણ જીવતાં
નથી તેથી તેનું બીજું નામ ‘મૃત’ છે.

મીઠાં—બૈકલ, રાવણુહલ, માન, તેન્ગિનોર ને પાલ્મે.

કિનારો—બહુ ખાંચાવાળો નથી.

સમુદ્ર—મેરિંગ, ઓખોટરક, જાપાનતી, પીજો, ચિનાઇ, ખં-
ગાળી, અરબી, રાતો, ભૂમખ્ય, ઇન્ડિઅન, માર્મોરા, ને કાળો.

સામુદ્રકુળી—મેરિંગતી, ફારીઆતી, મન્નાકાતી, પાકતી, ઝોર-
મન્તી, બાબલમાંડખતી.

બૃશિર—એલિસ્કીન, કેપબાળા, પૂર્વકેપ ને કેપ શામાનિઆ

દ્વીપકલ્પ—કમરકાટકા, ફારિઆ, હિંદીઆન, હક્ષિયુ હિંદુ-
સ્તાન, અરબસ્તાન ને એશિઆ માઇનર.

બેટ—નવો સૈબીરિઆ, ક્યુરાઇલ, સગેસિઅન, જાપાનના દાપુ,
હુયુ, ફોરમોસા, હૈનાન, સિબોન ને સૈમસ.

રણો—અરબસ્તાનનું, ઇરાનનું, હિંદુસ્તાનનું ને ગોખીનું.

આબોહવા—આ ખંડના આબોહવા પ્રમાણમાં ૪ ભાગ પડેલા છે.

૧ ઉત્તર ભાગમાં હવા ઠંડી, ને સૂકી છે ત્યાં વરસાદ બહુ વરસતો નથી.

૨ અરબસ્તાનથી ગોળીના રણ સુધીના પ્રદેશમાં શિયાળામાં ઠંડી ને ઉનાળામાં તાપ સખત પડે છે, વરસાદ કવચિત્ પડે છે તેથી પાણીની તાણ પડે છે.

૩ હિંદુસ્તાન અને હિંદીચીન મોન્સુનના પ્રદેશ છે એ દેશોના પશ્ચિમ કિનારા પર પુષ્કળ વરસાદ પડે છે.

૪ મલયા દ્વીપકલ્પ, સિલોન ને દક્ષિણહિંદુસ્તાન ગરમ પ્રદેશો છે.

વનસ્પતિ—ઉત્તરના પ્રદેશમાં શિયાળામાં જમીન પર બરફ પડેલો હોય છે ત્યાં ઉનાળામાં ટુંકા નાના છોડવા ને શેવાળ થાય છે. તેના દક્ષિણના ભાગમાં પાઈનના ઝાડનાં મોટાં જંગલ છે.

રણવાળા ભાગની અંદર વરસાદ નહિ હોવાને લીધે વનસ્પતિ ઓછી છે, માત્ર નાનું ઘાસ થાય છે. પશ્ચિમ તરફના રણના પ્રદેશમાં ખજૂરનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે.

વરસાદના પ્રદેશમાં કિલોતરી પુષ્કળ થાય છે. આ ભાગમાં ગરમી ને વરસાદને લીધે ચોખ્ખા, શેરડી, મળી ને અરીસુ થાય છે. કુંગરો પર આ થાય છે. કુંગર પર પુષ્કળ જંગલ હોય છે તેમાં સીસમ, ખેર, સાગ, દેવદાર, વગેરે ઝાડો થાય છે. દરિયા કિનારે નાગિએરી ને સોપારી થાય છે. ગરમ પ્રદેશમાં ગરમ મસાલા પુષ્કળ થાય છે. આ ખંડના પશ્ચિમ ભાગમાં પુષ્કળ મેવો થાય છે.

જનાવરો—ઉત્તરના ભાગમાં રેન્ડીઅર નામનું જનાવર થાય છે, તે બરફ પર ગાડી ખેંચે છે. ઉત્તરના જંગલવાળા પ્રદેશમાં ર્વા-

વાળાં જનાવર પુષ્કળ થાય છે ત્યાંનાં રીંછ સફેદ હોય છે. રણના અદેશમાં જિંટ થાય છે, કાંઈ ઉંટને તો બે ખુંધ હોય છે. મધ્ય એશિયામાં ઘોડા ને ટિબેટમાં વાક જાતનું જનાવર મોટી ખેંચે છે. લાથી, વાઘ, ગેંડા, સિંહ, પાંડા, રીંછ વગેરે હિંદુસ્તાન ને હિંદી-ચીનમાં જોવામાં આવે છે. નદીઓમાં મગરો થાય છે. અરબસ્તાન ને ઇરાનના ઘોડા વખણાય છે. ટિબેટમાં કરતુરી મૃગ થાય છે.

લોકો—આ ખંડમાં લગભગ ૮૭ કરોડ માણસની વસ્તી છે. એશિયાની વસ્તીનો મોટો ભાગ ચીન, હિંદુસ્તાન ને જાપાનમાં વસે છે એ ત્રણમાં થઈને લગભગ ૭૫ કરોડ થાય છે. ઉત્તરના ભાગમાં વસ્તી ઘણીજ આછી છે.

લોકોના પ્રકાર—કોકેશિયન, મોંગોલિયન ને મલાઈ.

૧ કોકેશિયન તેના શરીરનો રંગ ગૌર અથવા ઘઉંવર્ણો હોય છે, વાળ કાળા અથવા બદામી રંગના ને સુંવાળા હોય છે, મોં સહજ લાંબુ હોય છે ને શરીર ઉંચું ને કઠાવર હોય છે, આ વર્ગ એશિયાના પશ્ચિમ ભાગમાં ને હિંદુસ્તાનમાં જોવામાં આવે છે.

૨ મોંગોલિયન તેની ચામડી પીળી હોય છે. તેઓનાં આલનાં હાડકાં ઉપસેલાં, આંખો સાંકડી ને ત્રાંસી. નાક ચપ્પડાં, વાળ સીધા ને કાળા, ને હાઠી આછી હોય છે. આ વર્ગ મધ્ય એશિયા ને ઉત્તર એશિયામાં વસે છે. જાપાન, ચીન, તિબેટ ને અલદેશમાં તેની મોટી વસ્તી છે.

૩ મલાઈ તેમની આંખો કોકેશિયન લોકો જેવી, વાળ મોંગોલિયનના જેવા કાળા ને ખરબટ, મોંનો પ્રાદ કાળા હાલસીના

જોવા ને ચપટો. આ વર્ગ મલાયા દ્વીપકલ્પ ને તે તરફના ભાગમાં જોવામાં આવે છે.

ધર્મી—બૌદ્ધ, હિંદુ, મુસલમાન ને ખ્રિસ્તી.

બૌદ્ધ ધર્મવાળા ૪૨ કરોડ, હિંદુધર્મી ૨૧ કરોડ, મુસલમાન ૧૨ કરોડ ને ખ્રિસ્તી ધર્મ માનનારા થોડા લોકો છે. ખ્રિસ્તી ધર્મી યુરોપખંડમાં વસ્યા છે.

ખનીજ પેદાશ—આ ખંડમાં ખનીજ પુષ્કળ છે પરંતુ તેનો જોછએ તેવો ઉપયોગ થતો નથી.

સોનું—આલતાઇ પર્વતમાંથી ને મ્લેસુરમાંથી.

લોખંડની કાચી ધાતુ—વજ્યા ખરા દેશમાંથી.

કાચલા—ચીન, સૈબિરીઆ, ઈરાન, એશિઆ માઇનોર, જાપાન ને હિંદુસ્તાનમાંથી.

તાંબુ—જાપાન, હિંદુસ્તાન ને સૈબિરિઆમાંથી.

કલાઈ—મલાયા દ્વીપકલ્પમાંથી, ને તિનાસરીમાંથી.

કેરોસીન—કોકેસસની દક્ષિણમાંથી, હિંદીચીન ને અઘ્નદેશમાંથી.

મીઠું—હીઆ ને સરોવરોનાં ખારાં પાણીમાંથી.

ખેતીની પેદાશ—ઉત્તરના ઠંડા પ્રદેશમાં અનાજ પાડતું નથી, તેનાથી દક્ષિણના પ્રદેશમાં ડાંગર, જુવાર, મકાઈ, ઘઉં વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. વરસાદવાળા ગરમ પ્રદેશોમાં ડાંગર બહુ પાકે છે. દક્ષિણ ને અનિખૂણાના ભાગમાં શેરડી પુષ્કળ થાય છે. ગરમ પ્રદેશમાં ગરમ મસાલા પુષ્કળ થાય છે.

તમાકુ—હિંદુસ્તાન, એશિઆ માઇનોર ને જાપાનમાં.

રૂ—હિંદુસ્તાન, એશિઆ માઇનોર, ચીન, કોકેસિઆ ને તુર્કસ્તાનમાં.

શણ—હિંદુસ્તાનના ઈશાન ભાગમાં.

આ—હિંદુસ્તાન, સિબેરિયા, ચીન ને જાપાનમાં.

રેશમ—હિંદુસ્તાન, ચીન, જાપાન, એશિયા માધ્યમ, ઈરાન તે તુર્કસ્તાનમાં.

બુદ્—હિંદુસ્તાન ને અરબસ્તાનમાં.

જંગલની પેદાશ—સાગ, ગુંદર, રમર, રાજા ને ઔષધ.

હુન્નરોદ્યોગ—આ ખંડ હુન્નર અને ઉદ્યોગમાં યુરોપ ને અમેરિકા કરતાં પછાત છે. હાલમાં હુન્નર ને ઉદ્યોગમાં આ ખંડના લોકોનું બક્ષ ખેંચાવા લાગ્યું છે. જાપાનમાં બહોળા માલ બનવા લાગ્યો છે.

સુતરાઉ કાપડ—હિંદુસ્તાન, ચીન ને જાપાનમાં,

શયુના કાથળા—હિંદુસ્તાનમાં.

રેશમી કાપડ—હિંદુસ્તાન ને જાપાનમાં.

દાઢકડા—ચીનમાં.

કાથાનાં દોરડાં—હિંદુસ્તાનમાં.

રેલ્વે—આ ખંડમાં હિંદુસ્તાન ને જાપાનમાં રેલ્વે બહુ ખંધાર્ધ છે. ચીનમાં હમણાજ શરૂઆત થઈ છે. મુખ્ય રેલ્વે નીચે મુજબ છે.

હિંદુસ્તાનની રેલ્વેઓ—હિંદમાં.

જાપાનની રેલ્વેઓ—જાપાનમાં.

ત્રાંસકાસ્પિયન રેલ્વે—એશિયાના ઉત્તર ભાગમાં.

બગદાદ રેલ્વે—તુર્કસ્તાનમાં.

બંદરો—રમના, મુંબઈ, કલકત્તા, કોલ્કો, સિંગાપોર, હોંગ-કોંગ, શાંગહાઈ, ને ચોકોહામા.

આયાત—તૈયાર કરેલો માલ જેવો કે સુતરાઉ, રેશમી, શયુનું

ને જીનનું કપડ, સાંયાઓ, દવાઓ, કાગળ, કાચનો ને ધાતુનો સામાન, વગેરે.

નિકાસ—કાચો માલ જેવો કે ચા, રેશમ, રૂ, રંગો, તેલી ખીઆં, કુંદ, ગરમ મસાલા, ચોખા, બઉં, જીન, શણ, સાગ ને ફેરોસીન.

રાજ્યો—એશિયાના ૪ ભાગો થઈ શકે. દક્ષિણનો મુલક અંગ્રેજો તથા ફ્રેંચોને તાબે છે, પૂર્વમાં ખીદ બોહાનાં રાજ્યો છે, ઉત્તરમાં રશિયાનું રાજ્ય છે ને પશ્ચિમમાં મુસલમાની રાજ્યો છે.

૧ દક્ષિણ ભાગ—તેમાં હિંદુસ્તાન, મલાયા દીપકલ્પ, સિઆમ, ને ફ્રેંચ હિંદીચીન છે.

૨ પૂર્વભાગ—તેમાં ચીન ને જાપાનમાં બે મોટાં રાજ્યો છે.

૩ ઉત્તર ભાગ—તેમાં રશિયાનું મોટું રાજ્ય છે.

૪ પશ્ચિમ ભાગ—તેમાં એશિયાઈ તુર્કીસ્તાન, અરબસ્તાન, ઇરાન ને અફઘાનિસ્તાન એમ ચાર મુસલમાની રાજ્ય છે.

રાજકીય વિભાગ.

૧ હિંદુસ્તાન, ૨ સિલોન, ૩ હિંદીચીન, ૪ ચીનનું રાજ્ય, ૫ જાપાન, ૬ એશિયાઈ રશિયા, એશિયાઈ તુર્કીસ્તાન, ૮ અરબસ્તાન, ૯ ઇરાન, ૧૦ અફઘાનિસ્તાન.

૧ હિંદુસ્તાન.

હિંદુસ્તાનનું વિગતવાર વર્ણન પાછળ આવી ગયું છે.

૨ સિલોન.

સિલોનનું ખીલું નામ લાંકા છે. તે હિંદી મહાસાગરમાં હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે મોટો બેટ છે. તે અંગ્રેજ સરકારને તાબે છે. તેનો

અધિકારી ગવર્નર છે, તે હિંદના વાયસરોયની સત્તામાં નથી. આ ટાપુનો મધ્ય ભાગ ઉચ્ચ પ્રદેશ છે.

પર્વત—પેદ્રા તાલા ગઢા તેનું શિખર સામનિહસા છે.

ટાપુ—માલદ્રીપ, હવા ગરમ ને બેજવાળી. વરસાદ—વરુણ.

ખનીજ પેદાશ—માણિક, પ્લમ્બેગે ને મીઠું.

ખેતીની પેદાશ—ડાંગર, ચા, કેકાઉ ને તમાકુ.

જંગલની પેદાશ—તજ, સિકાના, ને ઈમારતી લાકડું.

જનાવર—સિલોનના જંગલમાં હાથીનાં ટોળાં ફરતાં જણાય છે તે ઉપરાંત ચિત્તા અને રીંછ પણ છે.

ભાષા—તામીલ.

ધર્મ—બૌદ્ધ.

જાણવા લાયક સ્થળો—કોલ્કો રાજધાની ને મુખ્ય બંદર છે ત્યાંથી ચા, ખુંદ, તજ ને કાપરલ પરદેશ ચટે છે. પોર્ટ બ્લેયર ડીગાલી નાનું બંદર છે. ત્રિકોમાલી દરિયાઈ લશ્કરી વહાણનું મથક છે. બ્રહ્મા ઉત્તર તરફનું બંદર છે. કાંદી જુની રાજધાની છે.

દીપ—સિલોનનું જૂનું નામ લંકા હતું ત્યાં રાવણ નામે પ્રતાપી અનાય રાજ થઈ ગયો છે. તેના વખતમાં લંકા ઘણો આબાદ ટાપુ હતો.

૩ હિંદીચીન.

હિંદુસ્તાન ને ચીનની વચ્ચે આ મોટો દ્વીપકલ્પ છે.

ભાગ—સિઆમનું રાજ્ય, મલાયા દ્વીપકલ્પ ને ફ્રેંચ હિંદીચીન.

નદીઓ—ઈરાવદી, સાલવિન, મેકાંગ ને મૈનામ.

હવા—ગરમ ને બેજવાળી.

જંગલની પેદાશ—સાગ, ગુંદર, ગટાપર્યાં ને વાંસ.

મુખ્ય પાક—ડાંગર, શેરડી, રૂ, તમાકુ, ને ગજી.

લોકો—મેગિલીયન વર્ગના ધર્મ—ખ્રીસ્તી.

કારીગરી—મિનો પુરનાવું કામ.

જનાવર—જંગલમાં ગિચા ને ઉરાંગ ઉરાંગ નામના કપિ રહે છે.

અ સિઆમ.

વિસ્તાર—મુંગઇ દલાકાથી સહેજ મોટું.

જાણવાલાયક સ્થળો—બાંકોક (૧,૨૮,૦૦૦) રાજધાનીનું શહેર મૈનામ નદીના મુખપર છે. યુથીચ્યા અગાઉની રાજધાની.

હુકીકત—સિઆમ સ્વતંત્ર રાજ્ય છે. મુલક કૃષ્ણદ્રુપ છે તેમાં સાગ ને ચોખા પુષ્કળ થાય છે. સિઆમના રાજા સાહેબે છેલ્લા જર્મની સાથેના વિગ્રહમાં મિત્રરાજ્યોના પક્ષમાં રહી સારી મદદ કરી હતી.

બ મલાયા દ્વીપકલ્પ.

આ દ્વીપકલ્પનો ઉત્તર ભાગ સિઆમના રાજાને તાબે છે ને દક્ષિણનો ભાગ બ્રિટિશ લોકોને તાબે છે. તે સ્ટ્રેટ સેટલમેંટ કહેવાય છે તેનો અર્થ સામુદ્રધુતીપરનાં સંસ્થાન થાય છે.

ટાપુ—પિનાંગ ને સિંગાપોર. ભૂશિર—કેપ રોમાનિઆ.

સ્ટ્રેટ સેટલમેંટ—સિંગાપોર, પિનાંગ, મલાકા અને વેલેસલી.

સંયોગી ભૂમિ—હોની. સામુદ્રધુતી—મલાકાની.

હવા—ગરમ ને બિનાશયાણી.

ખનીજ—કાંચ.

ચતુર્વર્તિની પેદાશ—સાગ, ગરમ મસાલા, નેતર, ખાંડ વગેરે.

જાણવાલાયક સ્થળો—સિંગાપોર (૩,૨૩,૦૦૦) સ્ટ્રેટ સેટલમેન્ટની રાજધાની છે તે ચીન, જાપાન, આસ્ટ્રેલિયા, વગેરે દેશોમાં જવાના રસ્તાપર એ મોટું બંદર ને નૌકાસૈન્યનું સ્થાન છે. **જ્યોર્જ ટાઉન** (૧,૨૬,૦૦૦) પિનાંગનું મુખ્ય શહેર છે.

ક ક્રેચ હિંદીચીન.

ભાગ—ખાલસા ક્રાચીન ચીન, કંબોજ, અનામ ને ટોનકીન છેલ્લા ત્રણ તાબાનાં રાજ્ય છે.

વિસ્તાર—મુંબઈ ઈલાકાથી સવાગણો.

ખનીજ—કાલસા, તાંબુ, ને લોખંડ.

વનસ્પતિની પેદારા—કાંગર, રૂ, રેશમ, ખાંડ ને ગરમ મસાલો.

જાણવાલાયક સ્થળો—સેમોન બંદર છે તે ખાલસા ક્રાચીનની રાજધાની છે. હુનોઈ (૬૧,૩૭,૦૦૦) ટોનકીનના રાજની રાજધાની છે. આ દેશનો ફ્રેંચ ગવર્નર જનરલ અહીં રહે છે.

યુએ—યુએ અનામની રાજધાની છે. નોમપેન કંબોજની રાજધાની છે તે રેવચીના શીરા માટે પ્રખ્યાત છે.

૪ ચીનનું રાજ્ય.

હિંદુસ્તાનની પૂર્વે આ મોટું રાજ્ય છે. તે હિંદુસ્તાન કરતાં અઢીગણું છે. આ રાજ્યે એશિયાનો લગભગ ડું ભાગ રોક્યો છે.

ભાગ—શુદ્ધચીન, મંચુરિયા, મેન્ચિલિયા, પૂર્વતુર્કસ્તાન ને તિબેટ.

અ શુદ્ધચીન.

આ ભાગ મહોજ દગદુપ ને ખાલી વસ્તીવાળો છે તે લગભગ

હિંદુસ્તાન જેવડો છે પણ વસ્તી હિંદુસ્તાનથી સવાગણી એટલે ૩૯ કરોડ છે. આ ભાગમાં માટી પીળી છે તેમજ દરેક ચીજ પીળી છે. કુંગરો, ખેતરો, રસ્તા, ઘરો, ઝરા, નદીઓ પીળાં છે. વનસ્પતિ પણ પિળાશપર જેવામાં આવે છે. લોકોનો રંગ પણ પીળો છે.

નદીઓ—પૈહો, હોંગકોંગ, યાંગસેક્યાંગ, ને સિક્યાંગ. સિક્યાંગ નદી મુખ આગળ કન્ટોન કહેવાય છે,

એટ—દૈનાન, હોંગકોંગ, (જ્યેષ્ઠને તામે) ફાર્મોસા, (ન્યાપાનને તામે), લુયુ (ન્યાપાનને તામે).

અખાત—ત્રિવેણી ને પેચીલી.

બંદર—ટ્રિએન્ડ્રસિન, શાંગહાઈ, પુચ્યૌ, કન્ટોન, ને હોંગકોંગમાંતું વિક્ટોરિયા.

હવા—સમઘાત. હિંદુસ્તાન કરતાં સહેજ ઠંડી.

વરસાદ—કિનારા પર પુષ્કળ વરસાદ પડે છે.

ખનીજ—આ ભાગમાં પુષ્કળ ખનીજો છે પણ બોદી કાઢવામાં આવતા નથી. ચીનની જમીનમાં પુષ્કળ, (યુરોપખંડથી ૨૦ ગણા) કૌસા છે.

વનસ્પતિની પેદાશ—આ ભાગમાં જંગલો નથી. માત્ર વાંસ, શેતુર ને મેવાનાં ઝાડ છે. અહીં હિંદમાં થતા તમામ પાક થાય છે. મુખ્ય પાક ડાંગર, ઘઉં, શેરડી, રૂ, ને અરીસુ છે. રેશમ તથા આ પુષ્કળ થાય છે.

લોકો—મોંગોલીઅન વર્ગના. ધર્મ—બૌદ્ધ.

હુનર ઉદ્યોગ—રેશમી કાપડ, ચિનાઈ માટીનાં વાસણ, હટા-કા વગેરે ચીનમાં સારાં બને છે. બંદુકના કારતી, હોશવંતી ને અપવાતી ક્યાતી સૌથ મધ્યમ ચીન સેનાએ કરી કહેવાય છે.

વિશેષ હકીકત—ચીના લોકોએ તાર્તારના હુમલાથી બચવા માટે ઉત્તર તરફ એક ભારે દિવાલ બાંધી છે જે ૧૫૦૦ માઇલ લાંબી, ૩૦ ફૂટ ઊંચી ને ૭ થોડા સાથે દોડ્યા બધ તરફી પહોળી છે. હસ્તકૃત કારીગરીનો આ મહાન નમુનો છે.

ચીનનું રાજ્ય પ્રવસતાક છે.

બાણવાલાયક સ્થળો—પેકિંગ (૧૩,૦૦,૦૦૦) ચીનની રાજધાનીનું શહેર છે. દિયેન્-ટસિન, (૮૦૦,૦૦૦) સાંગહાઈ (૬૫૧૦૦૦) કુચ્યૌ (૬,૫૧,૦૦૦) ને કન્ટોન (૧૮,૦૦,૦૦૦) એ ચાર મુખ્ય બંદરો છે તેમાં પરદેશીને વેપાર કરવાની પરવાનગી છે.

પરદેશી સંસ્થાનો—મકકૌ પોર્ટુગીઝને તામે છે. હોંગકોંગ બ્રિટિશ સરકારને તામે છે તેનું મુખ્ય શહેર વિક્ટોરિયા છે. તે મોટું બંદર છે ત્યાં વસ્કર ને નૌકાસૈન્ય રહે છે.

કિઓમુ—જર્મનીને તામે હતું ને હમણાના વિગ્રહ વખતે જાપાને છતી બીધું છે વેહાઈએ ઇંગ્લાંડને તામે છે.

જ મંચુરિયા

મંચુ લોકો પરથી આ ભાગ મંચુરિયા કહેવાય છે. તે મુમ્બઈ ઈલાકાથી બમણો મોટો છે. આ આગનો ધણો ભાગ હાલ જાપાનને કબજે છે. હવા ગરમ છે. વરસાદ સારો છે. જમીન ફળદ્રુપ છે પણ શિયાળામાં ધણી ઠંડી પડે છે.

મુખ્ય બંદર—પોર્ટઆર્થર તે જાપાનને કબજે છે,
નદી—આમુર.

મુખ્યશહેર—મકડોન (૧૫૮,૦૦૦) તે રાજધાનીનું નગર છે ત્યાં સાગ ધણો થાય છે.

ક મોંગોલિયા—મોંગોલિયાન વર્મ પરથી આ ભાગ મોંગો-

લિઆ કહેવાય છે તે ઉંચો પ્રદેશ છે. તેમાં ગોખીનું મોટું રણ છે. અહીંની જમીન ઉજાડ છે. જમીન પર ઘાસ સિવાય કંઈ ઉગતું નથી. ત્યાંના લોકો દોર પાળીને યુજરાન કરે છે તેથી ત્યાંની વસ્તી બરવાડ જેવી ભટકતી જતની છે. તેઓ ઘોડા કે ઊંટ પર બેસીને મુસાફરી કરે છે. હવા ઉનાળામાં અતિ ગરમ તે શિયાળામાં અતિ ઠંડી હોય છે.

ખાણવાલાયક શહેરો—ઉર્ગા આ ભાગનું મુખ્ય શહેર છે ત્યાં ચીનનો ગવર્નર રહે છે. મૈમશિન ચિનાઈ સરહદ પરનું છેલ્લું મથક છે.

૬ પૂર્વતુર્કિસ્તાન અથવા ચિનાઇ તુર્કિસ્તાન.

એ ચિઆનસાન ને કવેનચુન પર્વતોની વચ્ચે આવેલો ઉંચો પ્રદેશ છે. તેનું ક્ષેત્રફળ હિંદના ક્ષેત્રફળનો ચોથો ભાગ છે. પણ વસ્તી ખુબ દાડી છે. લોકો ભટકતી જતના મોંગોલિઅન ને તુર્ક છે.

નદી—તારિમ. **સરોવર—**કાખ્તાર.

ખાણવાલાયક સ્થળો—ચાઈંગ મોટું શહેર છે તે કાશ્ગારમ ખાદને રસ્તે કાશ્મીર સાથે વેપાર ચલાવે છે. કાશ્ગાર વેપારનું સ્થાન ને મુખ્ય શહેર છે.

૭ ટિબેટ.

તે હિંદની ઉત્તરે આવેલો છે. તે દુનિયામાં ઉંચામાં ઉંચો પ્રદેશ છે. હિંદની ધણી ખરી મોટી નદીઓનાં મૂળ ટિબેટમાં છે. શિયાળામાં અહીં ધણી ઠંડી પડે છે ને જમીન બરફથી ઢંકાએલી રહે છે. લોકો મોંગોલિઅન વર્ગના છે ને બૌદ્ધધર્મ પાળે છે. તેઓનો મોટો ધર્મગુરુ લામા તે આ દેશનો સમ ગણાય છે. અહીં બૌદ્ધ ધર્મના ધણા મઠ છે.

સરોવરો—ટેમિનોર, માન, રાવણાદદ ને પાલ્લે.

નદીઓ—સિંધુ, સાંપુ, ઇરાવદી, મેકાંગ, હોઆંગહોને યાંગસેક્યાંગ

મુખ્ય શહેર—લાસા તે રાજધાનીનું નગર છે.

વિશેષ હુકીકત—ટિબેટમાં યાક નામનું બળદને મળતું જના-
વર થાય છે તે બોળે હંચકે છે. વળી કરતુરી મૃગ થાય છે તેની
દૂંટીમાંથી કરતુરી નીકળે છે.

૫ જાપાન (કોરીઆ સહિત)

ચીનની પૂર્વે પાસિફિક મહાસાગરમાં આ રાજ્ય આવેલું છે.
એમાં ચાર મોટા ટાપુ છે અને બીજા બહુ નાના છે, મુખ્ય ટાપુ હોન્કુ છે.

જાપાનના ટાપુનાં નામ—યસો, નિકોન (હોન્કુ), શિકોકુ
ને ક્યુશિયુ એ ચાર મુખ્ય છે. બીજા ક્યુરાઈસુ, હુયુ, ફાર્મોસા ને
ને અર્ધો સ્વેલિઅન છે.

વિસ્તાર—મુંબઈ ઇલાકા જેટલો.

પર્વત—ફુજી, જાપાનમાં જવાળામુખી પર્વતો બહુ છે.
તેથી ધરતીકંપ બહુ થાય છે. દર વરસે લગભગ ૪૦૦-૫૦૦ આગકા
લાગે છે.

નદી—જાપાનમાં મોટી નદીઓ નથી.

હવા—સમઘાત. જાપાનમાં પૂર્વ કિનારા તરફ જેટલી ઠંડી
પડવી જોઈએ તેટલી પડતી નથી કેમકે ક્યુરોસીવો નામનો ગરમ
પ્રવાહ ત્યાં ગરમી ખેંચી લાવે છે.

વરસાદ—પુષ્કળ ને આખું વરસ પડે છે.

ખનીજ—તાંબું, લોહું, ગંધક, ને કાલસા.

વનસ્પતિની પેઢાશ—ડાંગર, ધઉં, શેરડી ને આ પુષ્કળ
થાય છે. ચાની પેઢાશ એટલી બધી છે કે ખેતરને ફરતી વાડ પણ

ચાના ઊડતી કરે છે. કપુર, લાખ, ચુંદર, પીપર ને શેતુરનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે.

લોકો—ભોંગોલિચન વર્ગના છે. તેઓ વિદ્યાકળામાં ધણા આગળ વધી ગયા છે. તેઓ સભ્ય ને ખુલા દીલના છે ને જે સારી હોય તે ગ્રહણ કરે છે. જપાનની વસ્તી લગભગ પાંચ કરોડ છે.

ધર્મ—બૌદ્ધ.

હુન્નર ઉદ્યોગ—જપાન ફેટલાંક વરસથી હુન્નર ઉદ્યોગમાં ધણા આગળ વધી ગયેલો છે. તેના લોકો ખીજ દેશમાં જઈને નવા નવા હુન્નર શીખી લાવ્યા છે ને પોતાના દેશમાં દાખલ કર્યા છે. આપણા બજારમાં ધણી ચીજો એવી વેચાય છે કે જે જપાનમાં બનેલી હશે.

જાણવાલાયક સ્થળો—ટોકીઓ (યદો) (૨૧,૮૬,૦૦૦) રાજધાનીનું શહેર છે. ત્યાં જપાનનો સહેનસાહ (મિકાડો) રહે છે. શહેરમાં પુષ્કળ કારખાનાં છે.

ચોકોહામા(૩,૬૪૦૦૦)ટોકિયોનું બંદર છે. **ઓસાકા**(૧૨,૦૦૦૦૦) મોટું બંદર છે તે ચા તથા ચોખાના વેપાર માટે પ્રસિદ્ધ છે. **કિઓટો** (૪,૪૨૦૦૦) માટીનાં વાસણ માટે પ્રખ્યાત છે. **નાગાસાકિ** (૧૭૬,૦૦૦) લાંબા બંદર છે.

વિશેષ હુકીકત—જપાનનું રાજ્યબંધારણ યુરોપનાં આગળ વધેલાં રાજ્યો જેવું છે એટલે સહેનસાહ પાલ્લભિન્દની મદદથી રાજ્ય ચલાવે છે. જપાન પાસે મોટું લશ્કરને નૌકા સૈન્યબળવાન છે. તેણે ૧૯૦૧ માં રશિયાને હરાવ્યું ત્યારથી તેની ગણના મોટાં રાજ્યોમાં થવા લાગી છે. જપાન હમણાના ઉલ્લા વિગ્રહ વખતે મિત્રરાજ્યોની બાજુમાં રહી જર્મનીની સામે થયું હતું એમ કરી તેમણે ન્યાયી બાજુ લીધી હતી.

કોરિઆ—૧૯૧૦થી કોરિઆ જાપાન સાથે જોડાઈ ગયું છે. લોકો મોગોલિયન વર્ગના છે તે મૌલ્ય ધર્મ પાળે છે. તેની રાજધાની સેઓલ (૨,૭૮,૦૦૦) છે.

ટીપ—આ ઉપરાંત મંચુરિઆનો કેટલોક ભાગ તે પોર્ટઆર્થર ખંદર જાપાનને તાબે છે.

ક * એશિઆઈ રશિઆ.

આ ભાગે એશિઆખંડનો કુ ભાગ રોક્યો છે. તેનો વિસ્તાર હિંદુસ્તાન કરતાં ૪ ગણો છે પણ વસ્તી ઘણીજ ઓછી છે. તેના ૬ ભાગો છે. સૈબીરિઆ, રશિઅન તાર્તરિ અને ટ્રાન્સિઆ.

સૈબીરિઆ.

જમીન—પહાડી ને જંગલવાળી. હવા—ઘણી ઠંડી.

પર્વત—આલતાઈ, યામલોનોવોય, ને સ્ટેનોવોય.

નદી—ઓબી, યેનેસી, લીના અને આમુર. આ નદીઓ વરસના કેટલાક મહીના ઠરેલી રહે છે.

સરોવર—ઐકલ. તેનું પાણી મીઠું છે.

દ્વીપકલ્પ—કામસ્કાટકા ટાપુ—સંગેલિઅન (અમો)

ભૂશિર—ચેલિસ્કાન, પૂર્વકેપ ને લોપાટકા.

વિસ્તાર—હિંદુસ્તાનથી ૨૫ ગણો.

* આ દેશ યુરોપી રશિઆના ઝારને તાબે હતો પરંતુ હમણાના મહાન યુરોપી વિગ્રહમાં રશિઆમાંથી ઝારની સત્તા નાશ થઈ છે ને મહાન રશિઅન રાજ્યના પુષ્કળ વિભાગ પડી ગયા છે. દરેક ભાગ સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છે છે તેથી રશિઆમાં નિયમિત રાજસત્તા હજી શરૂ થઈ નથી.

વસ્તી—માત્ર ૮૭ લાખ માણસની.

પેદાશ—ખેતીની—અનાજ ભાગ્યેજ પાકે છે તે પશુ દક્ષિણના ભાગમાં ઘઉં, જવ ને રાય થાય છે.

જંગલની—દેવદાર વગેરે લાકડાં.

ખનીજ—સોનું, રૂપું ને કાલસા. મુસ્લિમ પવિત્રમાંથી સોનું અને આવતાઈમાંથી સોનું, રૂપું ને કાલસા નીકળે છે.

પ્રાણીજ—શીયાળાં, ફાં, ચામડાં, વાળ, વગેરે.

જાણીવાલાયક સ્થળો—ઇસ્ફુહસ્ક પૂર્વ સૈબીરિયાનું મુખ્ય શહેર તેના વેપાર ફાંતો છે. ટોમ્સ્ક નજીક રાજધાની. ઓમ્સ્ક પશ્ચિમ સૈબીરિયાનું મુખ્ય શહેર. ટોમ્સ્ક વેપારી મથક.

વર્ખોયાન્સ્ક ને યેકુટસ્ક—દુનિયામાં ઠંડામાં ઠંડાં શહેરો. જલેડીયોસ્ક નૌકા સૈન્યનું સ્થળ.

પેટ્રોપોલ્સ્ક—કામસ્કાટકાનું મુખ્ય શહેર.

રીપ—સૈબીરિયા પ્રજોજ ઠંડો મુલક છે. વરસના નવ માસ નદી, સરોવર, વગેરે ડરી જાય છે.

રશિયન તુર્કિસ્તાન અથવા તાર્તારિ.

જમીન—સપાટ ને રેતાળ. નદી—આમુ ને સિર.

સરોવર—એરલ ને કાસ્પિયન. તેનું પાણી ઘણું ખારું છે ને વિસ્તાર મોટો છે તેથી તેને સમુદ્ર પણ કહે છે.

વિસ્તાર—લગભગ હિંદુસ્તાન જેટલો. વસ્તી—આછી પરંતુ સૈબીરિયાથી ઘાટી. લોકો ભટકતા ફરે છે ને ઢોર ચારે છે.

આમોહવા—ઉત્તરમાં સુકી ને ઘણી ગરમ તેથી ઉલટું સિબીરિયામાં ઘણી ઠંડી.

પેદાશ—નદી કિનારાના પ્રદેશમાં મેવો, અનાજ ને સાક થાય છે.

જાણવાલાયક સ્થળો—તારકંદ રાજધાનીનું શહેર, ત્યાં રશિ-
અન ગવર્નર રહે છે. ખોઈંદ વેપારનું મથક ને હિંદના પહેલા મોગલ
પાદશાહ બાબરની જન્મભૂમિ. સમરકંદ તેમુરની જન્મભૂમિને રાજધાની.

રક્ષિતરાજ્યો—ખીવ ને બોખારા બંને મુસલમાની છે.

ટીપ—આ ભાગનું ખીજું નામ મધ્ય એશિયા છે. લોકો તુર્ક
છે. હિંદમાં આવેલા આર્ય લોકો, મોગલ લોકો, વગેરે આ ભાગના
વતની હતા.

કોકેશિયા.

કોકેસસ પર્વત પરથી આ ભાગ કોકેશિયા કહેવાય છે,

જમીન—પહાડી. પર્વત—કોકેસસ. સરોવર—એરિવાન

વિસ્તાર—મુંબઈ મલાકા જેટલો.

પેદાશ—ખેતીની—ડાંગર, ઘઉં ને મકાઈ.

જંગલની—જુદી જુદી જાતનાં લાકડાં—

ખનીજ—કેરોસીન, સોનું, તાંબું, કાલસા ને મીઠું

જાણવાલાયક સ્થળો—ટિફલિસ રાજધાનીનું શહેર તેનીપાસે
પાણીના ઝરા પુરુષ છે. બાકુ કાસ્પિઅન સમુદ્રપર બંદર છે તેની
પાસે કેરોસીન તેલના ૭૦૦ કુવા છે. બાકુમ કાળા સમુદ્ર પર
બંદર છે. બાકુથી નજ વાટે કેરોસીન આ બંદરે આવે છે ને ત્યાંથી
દુનિયાના ખીજા ભાગોમાં જાય છે.

ટીપ—હાલના યુરોપી વિગ્રહમાં આ ભાગના લોકોને ધણું
વેઠું પડ્યું છે.

૭ એશિયાઈ તુર્કસ્તાન

યુરોપીતુર્કસ્તાનના સુલતાનનો એશિયામાંનો મુલક એ નામથી
જાણાવાય છે તેના નીચે મુજબ માંતા છે.

એશિયા માઇનોર, આર્મીનિયા અને કુર્દિસ્તાન મેસો-પોટેમિયા, અને સિરિયાને પાલેસ્ટાઇન.

એશિયા માઇનોર (નાનો એશિયા)

આ નામ પાડાનાં કારણ જૂના વખતમાં એશિયાનો પશ્ચિમનો ભાગ આ ભાગમાં થઇને યુરોપમાં જતો હતો.

જમીન—રસાળ ને ફળદ્રુપ. પર્વત—નારસ

ઢાપુ—સૈપ્રસ તે અંગ્રેજ સરકારને મામે છે. સેમોસ નાનો ઢાપુ છે.

ભુશિર—દેવતાવા. વિસ્તાર—મુંગદઈલાકા જેવડો.

આગોહવા—પુશ્કનુમાં ને સમનત. વરસાદ સાધારણ પડે છે.

પેદાશ—ખેતીનો—દ્રાક્ષ, અંજીર, ગાંજી મેવા, કપાસ, વડે ને તમાકુ. જંગલની—લાકડાં ને ઘસ

પ્રાણીજ—આ ભાગમાં રેશમ ને ઝીન વણું થાય છે,

જાણવાલાયક સ્થળો—સ્મર્ના ખંડર ને મુખ્ય શહેર. સ્કુટરિ ખીલું શહેર યુતા રેશમી વણાટ મટે પ્રસિદ્ધ છે. અંગોરા બકસના ઊનને માટે પ્રખ્યાત છે.

આર્મીનિયા ને કુર્દિસ્તાન.

સરોવર—વાન. નદી—યુર્ફેટિસ ને તૈમિસ.

જાણવાલાયક સ્થળો—અર્મીર મુખ્ય શહેર ને વેપારીમથક.

વાન—મીનું શહેર છે.

દીપ—લોકો ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળે છે. આ ભાગને હાજતા વિમ્-હમાં વણું ખમવું પડ્યું છે. તેની રાજસત્તા હવે અચોક્કસ છે.

મેસોપોટેમિયા (નદીઓ વચ્ચેનો પ્રદેશ)

જમીન—સપાટ ને બણીજ ફળદ્રુપ.

નદીઓ—યુરેટિસ ને તમિસ

હવા—સમઘાત ને ખુશનુમા. પેદાશ—ખજુર, ખીજે એવો ને રેશમ.

બાણુવાલાયક સ્થળો—આસલ તેની પાડોશમાં નિનેવેહ શહેરનાં ખડેરા છે. બમદાહ મોડું વેપારી મથક તેની પાસે પ્રાચીન આખીત્રન શહેરનાં ખડેરા છે. બસરા મોડું ખંદર છે તેની પાડોશમાં ખજુરનાં ઝાડો પુષ્કળ છે. કરબલા શીયા મુસલમાનોનું પવિત્ર સ્થળ છે.

ટીપ—આ પ્રદેશ હાલના વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સરકારે હિંદી બશકરની મદદથી જીતી લીધો છે તેથી હાલ તે બ્રિટિશ સત્તા નીચે છે. બ્રિટિશ સત્તામાં આપ્યા પછી તેનો વેપાર રાજગાર ધમધોકાર વધતા માંડ્યો છે.

સિરિઆ ને પાલેસ્ટાઈન.

જમીન—સપાટ ને રેતાળ. પર્વત-લિબનાન.

નદી—જોર્ડન, સરોવર—મૃત્યુ તે બણુંજ ખાઈ છે.

બાણુવાલાયક સ્થળો—દમાસ્કસ મોડું વેપારી મથક છે.

બલેરેષો—વેપારનું મથક છે. હર્કેડે-ડસન ખંદર છે. યેરુ

સાલેમ ખ્રિસ્તી લોકોનું પવિત્ર સ્થાન છે. બાફ્રા યેરુસાલેમનું ખંદર છે ત્યાંથી નારંગી પરદેશ ચઢે છે. બેથ્લેહેમ ઇસુખ્રિસ્તની જન્મભૂમિ.

ટીપ—આ ભાગમાં દ્રાક્ષ, નારંગી, શેતુર, ખજુર, વગેરેનાં પુષ્કળ થાય છે. આ પ્રદેશ હાલના વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સરકારે જીતી લીધો છે તેથી તે બ્રિટિશ સરકારના તાબામાં છે.

અરબસ્તાન.

અરબ લોકો પરથી આ ભાગ અરબસ્તાન કહેવાય છે.

જમીન—સપાટ ને રેતાળ.

નદી—નાના ઝરા સિવાય મોટી નદી નથી.

વિસ્તાર—મુંબઈ ધલાકાથી ૭ ગણો. વસ્તી—ધણી થોડી.

પેદાશ—આ ભાગમાં વરસાદ બહુજ થોડો વરસે છે તેથી ધણો પ્રદેશ ઉજડ છે. માત્ર કિનારા પર ખજુર, શુદ્ધ, કેટલાક ફળો, એળાઓ ને લોખાન થાય છે.

આબોહવા—ઉનાળામાં ગણી ગરમી ને શિયાળામાં ધણી ઠંડી. વરસાદ ૩-૪ વરસે થોડો ધણો થાય છે.

પ્રાંતો—હેબઝ, યમન, એલહસા, એમાન ને હેદ્રામાં તે પૈકી પહેલા ત્રણ તુર્કસ્તાનના સુલતાનને તાબે હતા પરંતુ હમ-લાના વિગ્રહમાં સ્વતંત્ર થઈ ગયા છે. હેલા એ હિંદી સરકારની દેખરેખ નીચે છે.

ટાપુ—બહેરીન મોતીના વેપાર માટે પ્રસિદ્ધ છે. તે હિંદી સરકારની દેખરેખ નીચે છે.

બાલુવાલાયક સ્થળો—મક્કા મહંમદ પેગંબરની જન્મભૂમિ હોવાથી મુસલમાન લોકોનું પવિત્ર સ્થળ છે. મદીના મહંમદ પેગંબરની કબરને લીધે બત્રાનું સ્થળ છે. સેના યમનની રાજધાની ગ્રાકબા શુદ્ધાણા માટે પ્રસિદ્ધ છે. મસ્કત પૂર્વકિનારા પર બંદર છે. ત્યાંથી દાડમ, ખજુર ને મેવો પરદેશ ચઢે છે. એડન બ્રિટિશ સંસ્થાન છે. તે મોટું બંદર ને લશ્કરી મથક છે. તે મુંબઈ સરકારની દેખરેખ નીચે છે.

દીપ—આરબ લોકો ઉંચા, કઠાવર, મજબૂત, નીમકહલાલ, માથાદી ને ધરા છે તેમનો ખોરાક ખજુર ને ગિંદનું ફળ છે,

ઈરાન.

જમીન—ઉચી, રેતાળ ને ઓછી ફળદ્રુપ છે.

પર્વત—એલ્બર્ઝ. નદી—નાના ઝરા છે.

સરોવર—ઉર્મીયા. એટ—કરક ને હોર્મઝ.

આબોહવા—ઉનાળામાં સખત ગરમ ને શિયાળામાં સખત ઠંડી.

પેદાશ—અનાજ, રેશમ, રૂ ને મેવો.

હુનર—શૈતરંજ, શાલ ને તરવાર બનાવવાનો.

વિસ્તાર—હિંદુસ્તાનનો ૧ ભાગ.

લોકો—દેખાવડા, સખ્ય ને સારી રીતે ફળવાએલા.

જાણવાલાયક સ્થળો—તહેરાન રાજધાનીનું શહેર. તેમાંશાહનો મહેલ છે. તાબ્રિજ વેપારનું મથક છે. ઇસ્ફહાન જૂની રાજધાની. સિરાજ ત્યાંના દારૂ વખણાય છે. યુશાયર ને અખ્મદાસ ખંદર છે.

ટીપ—ઇરાનના ઘોડા ને તરવાર વખણાય છે. રાજા શાહ કહેવાય છે.

અફઘાનિસ્તાન.

જમીન—પહાડી. પર્વત—હિંદુકુશ, ને સુતેમાન.

ઘાટ—ખાઈગર. કુરમ ને બોલન.

નદી—હાલુક ને અમુદર્યા.

હવા—ઉનાળામાં સખત ગરમ ને શિયાળામાં સખત ઠંડી.

પેદાશ—ગિન, ઘઉં, મકાઈ, ચોખા, મેવો ને હીંગ.

લોકો—મોટા કદના, મજબુત ને બહાદુર.

જાણવાલાયક સ્થળો—કાબુલ રાજધાનીનું સ્થળ. કંદહાર વેપારનું મથક. હેરાત બરકરી અગત્યનું મથક. ગઝની જૂની રાજધાની. જલાલાબાદ સરહદપરનું શહેર. બદખ્શ પ્રાચીન ખાફ્રીઅન રાજ્યનું સ્થાન.

હિંદનો ઇતિહાસ.

ઈ. સ. ૭૧૨ થી ૧૭૦૭ સુધીનો.

આપણે ૪ થા ધોરણમાં ગુજરાતનો ઇતિહાસ શીખી ગયા હવે આપણે હિંદનો ઇતિહાસ શીખીશું, કેમકે આપણા પ્રાંત હિંદુસ્તાનનો એક ભાગ છે ને આપણે બધા હિંદી છીએ. હિંદુસ્તાનમાં હાલ અંગ્રેજ લોકોનો અમલ છે. અંગ્રેજ લોકો યુરોપમાં આવેલા ઇંગ્લાંડના રહીશ છે. આપણો દેશ ઇંગ્લાંડના રાજાના તાબામાં છે. તે આપણા સહેનશાહ કહેવાય છે. હાલના સહેનશાહનું નામ નામદાર પાંચમા જ્યોર્જ છે. તેમની પત્ની હિંદનો અમલ ચલાવવા ગવર્નર જનરલ આવે છે તે વાયસરોય (રાજપ્રતિનિધિ) પણ કહેવાય છે. દર પાંચ વર્સે નવા નવા વાયસરોય આવે છે. તે કારભારી મંડળીની મદદથી હિંદનું રાજ્ય ચલાવે છે. બ્રિટિશ અમલમાં હિંદમાં સર્વત્ર શાન્તિ છે ને લોકો વિનાશકારી વેપાર રાજગાર કરે છે, તથા આગાહાની મોગવે છે.

હાલ જેમ આખા હિંદપર બ્રિટિશ સરકારની સત્તા જામેલી છે તેવું પહેલાં કયારેજ હતું એટલે આખો દેશ એક રાજની સત્તામાં ભાગ્યેજ રહેતો પરંતુ જુદા જુદા ભાગમાં જુદા જુદા રાજ સ્વતંત્રપણે અમલ ચલાવતા. તે પૈકા જેમનાં કાર્યોનો ગોળબંધ દેશના હિંદ કે અહિંદ સાથે જોડાયેલો છે તેઓનું વર્ણન હિંદના ઇતિહાસમાં કરવામાં આવે છે.

હિંદની પ્રાચીન સ્થિતિ.

હિંદમાં પ્રજા જૂના વખતમાં જંગલી લોકો રહેતા. તે શરીરે કાળા ને જાંબરા હતા ને શિકાર કરીને ગુજરાન ચલાવતા તે અનાથ

કહેવાતા. દેશ જંગલોથી ભરપુર હતો ને વસ્તી આછી હતી. સાર-
પછી ઈશ્વાન ખૂણામાંથી દ્રાવિડ લોકો આવ્યા તેમણે મૂળ વતનીને
જંગલમાં હાંકી કાઢ્યા ને દેશમાં દ્રાવિડોની વસ્તી વધી. દ્રાવિડ લોકો
પછી મધ્ય એશિયામાંથી સુધરેલા લોકો વાયવ્ય ખૂણાને માર્ગે
હિંદમાં આવ્યા. તે પોતાને આર્ય કહેતા. આર્ય લોકોએ દ્રાવિડોને
દક્ષિણમાં હાંકી કાઢ્યા ને ઉત્તરનો ધણો ભાગ પોતાને તામે કરી
પોતાનાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં. આર્યોનાં ધણાં રાજ્યો હતાં તે પૈકી હસ્તિ-
નાપુરનું ચંદ્રવંશી ને અયોધ્યાનું સૂર્યવંશી રાજ્ય ધણું પ્રસિદ્ધ છે.
આર્ય લોકોપરથી ઉત્તર હિંદુસ્તાન આર્યાવર્ત કહેવાય છે. આર્ય લોકો
સિંધુ નદીને કાંઠે વસ્યા હતા તેપરથી હિંદુ કહેવાયા ને તેમનો મુલક
હિંદુસ્તાન કહેવાયો.

હિંદમાં આવેલા બીજા લોકો.

આર્ય લોકો આવ્યા પછી ધણાં વરસે હિંદપર ગ્રીક લોકોના
દુમલા થયા. તેમાં ગ્રીક રાજા સીકંદરની સ્વારી ખાસ પ્રસિદ્ધ છે.
ગ્રીક લોકો પછી શક કે સિથિઅન લોકોનાં ઘાડાં વાયવ્ય કાણુના
ખાટોને માર્ગે હિંદમાં આવવા લાગ્યાં એ શક લોકોને ઉજ્જનના
વિક્રમ રાજાએ હરાવ્યા હતા તેથી તે શકારિ (શક લોકોનો શત્રુ)
કહેવાયો. પાછળથી શક લોકો હિંદના વતની બન્યા ને આર્ય સાથે
સેળમેળ થઈ ગયા. સાતમા સૈકાથી હિંદપર નવી પ્રજાના દુમલા
થવા લાગ્યા. તે પ્રજાનો ધર્મ ખાસ જુદો હતો ને તેનામાં ધર્મનું
જનુન ભારે હતું તે લોકો મુસલમાન હતા. આ ધોરણમાં મુસલમાનો
આવ્યા ત્યારપછીનો ઇતિહાસ શીખવાનો છે તેથી આપણે તે અંતરથી
વધારે વિસ્તારથી વાત કરીશું.

મુસલમાની ધર્મના ઉદય.

મુસલમાની ધર્મના સ્થાપક મહંમદ પેગંબર થયા. તેમનો જન્મ અરબસ્તાનના મક્કા શહેરમાં ઈ. સ. ૫૬૯ માં થયો હતો. મક્કાના તે વખતના આરબ લોકો મૂર્તિને પૂજતા ને અનેક દેવોને માનતા. મહંમદ સાહેબના મનમાં આવ્યું કે “પરમેશ્વર એક છે તેથી ધણા દેવોને માનવું એ ખોટું છે. વળી પરમેશ્વર સર્વ વ્યાપી છે તેથી તેની અમુક મૂર્તિ કલ્પવી એ મૂર્ખાઈ છે” એટલે તેમણે પોતાની ૪૦ વરસની વયે લોકોને ઉપદેશ કરવા માંડ્યો કે “પરમેશ્વર એક છે, મૂર્તિને પૂજવી એ ધણું ખોટું છે એટલે મૂર્તિ પૂજકોને નવા ધર્મમાં લાવવાથી ભારે પુણ્ય થાય છે, ધર્મને માટે લડનાર સ્વર્ગમાં જાય છે ને આ સત્ય સ્વીકારનારા લોકો લાઇઓ છે.” તેમનો આ નવો ધર્મ મુસલમાની ધર્મ કહેવાયો ને તે સ્વીકારનાર મુસલમાન કહેવાયા. આરબ લોકો પૈકીના કેટલાકે આ સત્ય સ્વીકાર્યું ને કેટલાક સામા થયા તેથી મહંમદ પેગંબરને ઈ. સ. ૬૨૨ માં મક્કા છોડી મદીના નાસી જવું પડ્યું. નાસવાને અરબી ભાષામાં હીજરી કહે છે તેથી મહંમદ પેગંબરને ‘હજરત’ એવી ઉપમા મળી. આ સમયથી મુસલમાનો સન ગણે છે તે હીજરી સન કહેવાય છે.

પેગંબર સાહેબ મદીના ગયા પછી શાન્ત રહ્યા નહિ. તેમણે પોતાનો ઉપદેશ ઉત્સાહથી ચાલુ રાખ્યો એટલે થોડાં વરસમાં તેમના ધણા શિષ્યો થયા અને આખા અરબસ્તાનમાં તેમનો ધર્મ ફેલાયો. આ પ્રમાણે એક નવા ધર્મની સ્થાપના કરી પેગંબર સાહેબ ઈ. સ. ૬૩૨ માં મરણ પામ્યા. આ ધર્મ દુનિયાના લગભગ ૧૨ કરોડ માણસો દ્વારા માન્ય છે.

મુસલમાની ધર્મનો વિસ્તાર.

પેગંબર સાહેબના મરણ પછી તેમના શિષ્યોએ એકસરખા ઝનુનથી ધર્મનો ફેલાવો કરવા માંડ્યો ને તેમ કરતાં જ સામા થતા તેની પાસે બળાતકારે એ ધર્મ કબુલ કરાવ્યો. મહંમદ પેગંબર પછી ગાદીએ બેસનારા ખલીફા કહેવાતા. ખલીફાએ પોતાના ધર્મનો ફેલાવો કરવા બીજા દેશોમાં સૈન્યો મોકલવા માંડ્યા. પહેલી ધાડ ઈરાન પર આવી તે વખતે ઈરાનમાં પારસી લોકોનું રાજ્ય હતું. પારસી લોકો અગ્નિને પૂજતા. પોતાનો ધર્મ ને રાજ્ય સાચાવાને પારસીઓ ધણુ લડ્યા પરંતુ મુસલમાની ઝનુન આગળ ટકી શક્યા નહિ. મુસલમાનોએ ઈરાન જીતી લીધું અને અગ્નિપૂજક પારસીઓને વટાવીને મુસલમાન કર્યા. કેટલાક ધર્મગુરુ પારસીઓ નામીને હુગરામાં ગંગાઈ બેઠા ને કેટલાક આતસ બહેરામને (પવિત્ર અગ્નિને) લઈ વદાણમાં બેસી ભરતખંડમાં નાસી આવ્યા, ને મુંબઈની ઉત્તરે આવેલા મંજળ ખંડમાં વસ્યા તેમના આતસ બહેરામ હાલ ઉદ્યાગમાં છે. પારસી લોકો હિંદમાં વસ્યા. પછી વેપાર રોજગારમાં પડી સુખી થયા છે.

મુસલમાની ધર્મનો બીજા દેશોમાં ફેલાવો.

ઈરાન જીત્યા પછી તુર્કસ્તાન જીતી ખલીફાએ યસરામાં ગાદી કરી પછી ઉત્તર આફ્રિકા, સ્પેન, યુરોપી તુર્કસ્તાન તાર્તાર, અફઘાનિસ્તાન ને બલુચિસ્તાન વગેરે દેશો અર્ધા સૈકામાં મુસલમાનોએ જીત્યા ને ત્યાં પોતાનો ધર્મ મનાવ્યો.

મુસલમાનોની હિંદ તરફ દૃષ્ટિ.

ભરતખંડનો તે વખતનો વૈભવ ને વેપાર રોજગાર ખાસ ખ્યાલ મળ્યો તેવો હતો, તેથી આદમીએ ભરતખંડમાં પણ મુસલમાની રાજ્ય

સ્થાપન કરવા ઇચ્છા કરી, પરંતુ હિંદુકુશ પર્વત આગળ તેમને અટકવું પડ્યું ને ૩૦૦ વરસ સુધી હિંદુકુશની આ પાસે આવી શક્યા નહિ.

હરીઆ માર્ગે હિંદ આવવાનો પ્રયત્ન.

જમીન માર્ગે ભરતખંડમાં આવી શકાયું નહિ ત્યારે હરીઆ માર્ગે આવવાનો વિચાર કર્યો તેમણે મુંગઘ પાસેના બંદરો ને ભરુચ ઉપર ૬૩૬ માં લશ્કર મોકલ્યું પણ તેમાં કંઈ વળ્યું નહિ. બીજાવાર ૬૩૪ માં સિંધપર લશ્કર મોકલ્યું તેમાં પણ ફાળ્યા નહિ પરંતુ ૭૧૨ માં ત્રીજાવાર સિંધપર લશ્કર મોકલ્યું ત્યારે તેમાં ફાળ્યા ને સિંધમાં મુસલમાની અમલ થયો.

સિંધમાં મુસલમાની અમલની સ્થાપના.

ઇ. સ ૭૧૨ માં ભરતખંડના ડોઘ બંદરમાં અરબી વંશજ પકરાયું હશે તેથી અસરના ખલીફાએ તેનું વેર વાળવા મહમદ કાસમ નામે એક સરદારને સિંધપર મોકલ્યો. સિંધની તે વખતની રાજધાની દેવગગામ નામે નગરમાં હતી. તે નગર હાલ જ્યાં કાંચી છે તેની પાડોશમાં હતું, ત્યાં દાહીર નામે રજપુત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. દાહીર રાજા સામે થયો ને પરધર્મીઓને અટકાવવા જબરું મુદ્દ કર્યું પણ તેમાં તે મરાયો ને તેનું સમગ્ર લશ્કર ફેસરીઆં કરીને મુસલમાનોપર મુદી પડ્યું. એકેએક રજપુત મરાયો ને રજપુત સ્ત્રીઓ મારી થઇ.

સિંધમાં મુસલમાની અમલ.

જીત મેળવ્યા પછી કાસમે દેવગગામ લૂટી લીધું ને ત્યાંના વતનીઓની કતલ કરી. દાહીરના તાખાનાં પીળાં મોટાં મોટાં નગરો પણ નગરો પણ જીતીને લૂટી લીધાં ને આખા રાજ્યની પાયમાલી

કરી. કાસમે સિંધમાં ૪૦ વરસ અમલ કર્યો પણ ત્યાંના લોકોની ધર્મપરતી આસ્થા, ને લડાઈમાં દૃઢતા ને બહાદુરી જોઈ તેનાથી આગળ વધી શકાયું નહિ.

સિંધમાં ફરીને રજપુત અમલ.

કાસમને મોકલનાર ખત્રીફ મરી ગયા પછી ખત્રીફ ખત્રીફ થયો તેની કાસમપર ઇતરાઈ થઈ તેથી તેણે તેને બરતરફ કરીને ખત્રીફ સુખો મોકલ્યો. મુસલમાનોમાં આ પ્રમાણે કુસંપ થ-એલો જોઈ રજપુતોએ સંપ કર્યો ને કાસમને મારી નાખ્યો-આ પ્રમાણે સિંધમાંથી મુસલમાની રાજ્ય નાશુદ થયું ને ફરીથી રજપુત અમલ બેઠો.

ગીજનીનું સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્ય.

ખત્રીફનું રાજ્ય બહુ મોટું થવાથી ને કટકીક મુદતે ખત્રીફ નબળા થવાથી તેમના દરના મુલકના સુખા સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા. તેવા સ્વતંત્ર થયેલા બેખારાના મુલતાનના ગુલામ અલખતગીને ગીજની જીતી ત્યાં સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપન કર્યું. ઇ. સ. ૯૬૨.

ગીજનીના મુલતાનો.

અલખતગીને ૧૫ વરસ રાજ્ય કર્યું પછી તેનો જમાઇ સમકત-ગીન મુલતાન થયો તે બહુ બહાદુર ને ચતુર લડવૈયો હતો-તેણે આખો અફઘાનિસ્તાન ને બલુચિસ્તાન જીતી રાજ્યમાં વધારો કર્યો ને તેનાં માણસોએ બરતખંડમાં લૂંટ કરવા માંડી.

પંજાબપર મુસલમાની હુલ્લો.

સમકતગીનનાં માણસો વારંવાર બરતખંડમાં આવી હુલ્લો કરતા હતા તેથી તેમને સખ કરવા માલોરનો રાજા જયપાળ અમલ

સર્વ અફઘાનિસ્તાનપર ચઢ્યો. સમક્તગીન પણ સામે લડવા આવ્યો બંને વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતું હતું, એવામાં આરે બાવાઝોડુ' ને વરસાદ થયો તેથી જયપાળ પાછો ફર્યો દરમ્યાન સમક્તગીને તેનો પાછા ફરવાનો માર્ગ રોક્યો. આ રીતે રજપુત સેના ઘેરાયાથી જયપાળે સુલતાનને ૫૦ લાથી આપ્યા ને ૨૦ લાખ રૂપિયા દંડના પાછળથી મોકલવા કહ્યું. એટલે સમક્તગીને જયપાળને જવા દીધો. પણ લાહોર આવ્યા પછી બાહુગોલી સત્તાદથી મોકલ્યા નહિ એટલે દંડ વસુલ કરવા સમક્તગીને ચડાઈ કરી, અજમેર, દિલ્હી, કનોજ, ને કલ્કત્તાના રાજાઓની મદદ ત્રણ જયપાળ સામે થયો પણ પેશાવર આમળ લાયો તેથી સુલતાન મુઝફ લૂંટી પાછો ગયો ને પેશાવરમાં પહોંચતું થાણું બેસાડ્યું.

સુલતાન મહમદ.

સમક્તગીન ૨૦ વરસ રાજ્ય કરી ૯૯૭ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો દાસી પુત્ર મહમદ ગાદીપર બેઠો. તે બહુ બહાદુર, ચતુર પણ ધર્મીય ને નિર્દય હતો. તે નાનપણથીજ હિંદની દોષ-તથી લોભાયો હતો એટલે ગાદીએ બેઠા પછી તરત હિંદપર હુમલા કરીને તેની દોષત લૂંટી લેવાને ઈચ્છા લાગ્યો. તેણે નાની મોટી સત્તર સવારી કરી છે. ને કરોડો રૂપિયાની દોષત લૂંટી ગયો છે.

મહમદની સ્વારીઓ.

૧ સી. ૧૦૦૧ માં લાહોરપર કરી ત્યાંના રાજા જયપાળને હરાવ્યો.

૨ છ. ૧૦૦૪ માં બેસલમીર પર કરી ત્યાંના રાજા પાસેથી

ખંડથી લીધો.

૩ છ. ૧૦૦૪ માં સુલતાનના સુખા પર કરી તેને વશ કર્યો.

૪ થી. ૧૦૦૮ માં સાહેબના રાજ્ય અનુગ્રાણ પર કરી તેને હરાવ્યો ને નગરફાટનું પ્રસિદ્ધ દેવળ લૂટ્યું.

૫ મી, ૧૦૧૦ માં મુલતાન પર ખીજવાર કરીને બંદાબસ્ત કર્યો.

૬ થી. ૧૦૧૧ માં રયાનેશ્વર પર કરી પુષ્કળ ધન ને કદી લઈ ગયો.

૭ મી. ૧૦૧૩ માં કાશ્મીર પર કરી પશુ હાર્યો.

૮ મી. ૧૦૧૪ માં કનોજ પર કરી ખંડણી લીધી.

૯ મી. ૧૦૧૭ માં મથુરા પર કરી વૈષ્ણવોનાં દેવળો લૂટ્યાં.

૧૦ મી. ૧૦૨૨ માં કાશ્મીર છતવા ખીજવાર ચડ્યો પશુ હાર્યો.

૧૧ મી. ૧૦૨૨ માં કલિંજર પર કરી તેના રાજ્યને માર્યો.

૧૨ મી. ૧૦૨૫ માં સોમનાથ પર કરી દેવળ લૂટ્યું ને મૂર્તિ બાંધી.

મહમદની મતભ્રમ.

હિંદ પર સ્વારીઓ કરવામાં મહમદની મતભ્રમ આર્યધર્મનાં દેવળો તોડવાં, મૂર્તિઓ બાગવી, લોકોને વટાળી મુશ્કેલમાન કરવા ને યુદ્ધોમાં કરીને વેચવા તથા મુકદ્દા ને દેવળો તોડી ધન લઈ જતું એ હતી. તેણે ગીજની શહેરને બસ્તખંડની લૂટથી ભરી કહાડ્યું પણ આર્ય ધર્મ તોડવાની તેની મતભ્રમ પાર પડી નહિ. તેને તેના સ્વ. ધર્મા ઇતિહાસકારો ધણે વખાણે છે પણ લગભગ કરી મુવક જુદી પ્રજાઓને પાંચમાલ કરનારને વખાણવો એ વાજબી નથી.

મહમદનો લોભ—તેના દરબારમાં ફિદોશી કવિ હતો તેને તેણે પોતાની કવિતા કરવા સૂચના કરી. કવિએ દર કડીએ ૧ સોનાદામ લેવાના ઠરાવથી ૬૦ હજાર કડી બનાવી. ઠરાવ મુજબ ૬૦ હજાર સોનાદામ આપવાને બદલે તે રૂપાના આપવા માંડ્યો.

આથી કવિ રિસાઇ ગયો પણ સુલતાનને ઠરાવ પ્રમાણે દામ ન આપ્યાથી પાછળથી પસ્તાવો થતાં સોના દામ મોકલ્યા પરંતુ તે પહોંચતાં પહેલાં કવિ મરી ગયો.

મહમદનું મરણ—મહમદ ૩૩ વરસ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૦૩૦ માં મરી ગયો.

મહમદના વંશજો—મહમદ પછી તેના વંશમાં બધા રાજાઓ થયા પરંતુ તેમના વખતમાં કંઈ જાણીતા જોવા બનાવ બન્યા નથી.

ગીજનીનું ઘોરી રાજ્ય.

મહમદ ગીજનીના મરણ પછી કેટલેક વરસે ગીજનીની ગાદી પર બહેરામ નામે સુલતાન થયો. તેને ગીજનીની નજીકના ઘોર પ્રાંતના સુલતાન અલાઉદ્દીન સાથે ટ્રેડ થયો તેથી અલાઉદ્દીને ગીજની પર ચડાઈ કરી તે જીતી લીધું ને તેને લડીને ૭ દિવસ બાજુનું, તેથી તે અલાઉદ્દીનજહાંસો (દુનિયા બાળનાર) કહેવાય છે. બહેરામ નાસી ગયો ને ગીજનીમાં ઘોરી સુલતાનનો અમલ થયો. ઇ. સ. ૧૧૫૨.

ઘોરી સુલતાનો.

અલાઉદ્દીને ગીજનીમાં ૪ વરસ રાજ્ય કર્યું. પછી તેનો દીકરો ગાદી પર બેઠો પણ તેનામાં દમ ન હોતો તેથી તેનો ભત્રાજો બ્યાસુદ્દીન ગીજનીનો સુલતાન થયો. ઇ. સ. ૧૧૫૭

બ્યાસુદ્દીનનો અમલ—બ્યાસુદ્દીન પોતે રાજકારભાર અલાસ્તે ને તેનો ભાઈ શાહબુદ્દીન લગાડનું કામ કરતો. શાહબુદ્દીનની ક્ષમ્બિય દિલ્હિ જતવાની થઈ તેથી તેણે દિલ્હિ પર હુમલો કરવા માંડ્યા ને હિંદ દિલ્હિનો બધો ભાગ જીતી લીધો.

શાહબુદ્દીનના હુમલા વખતે દિલ્હનાં રાજ્યોની સ્થિતિ

એ વખતે દિંદમા પાંચ મોટા રજપુત રાજ્યો હતા. (૧) ગુજરાતમાં સોલંકી ભોજાબીમનું (૨) દિલ્હીમાં અનંગપાળ તુવારનું (૩) કનોજમાં જયચંદ્રસાહેબનું (૪) અજમેરમાં સોમેશ્વર ચોહાણનું (૫) મેવાડમાં સમરસિંહ રાણાનું.

* રજપુતોના કુસંપ—૧ દિલ્હી ને કનોજની ખટપટ.

જ દિલ્હીના રાજા અનંગપાળ તુવારને પુત્ર નહોતો પરંતુ એ શ્રેષ્ઠિત હતા, એક અજમેરના રાજા સોમેશ્વરનો પુત્ર પૃથ્વીરાજ ને બીજો કનોજનો રાજા જયચંદ્ર. તે પૈકી અનંગપાળે પૃથ્વીરાજને દત્તક સર્પ દિલ્હીનું રાજ્ય તેને આપ્યું તેથી કનોજના રાજા જયચંદ્રને ખોટું લાગ્યું ને તે પૃથ્વીરાજની અદેખાઈ કરવા લાગ્યો.

જ જયચંદ્રના મનમાં એવું અભિમાન હતું કે હું બધા કરતાં જબરોહું. તેથી તેણે રાજસૂય યજ્ઞ આરંભ્યો. એ યજ્ઞ પાંડવોએ કર્યો હતો. ત્યારપછી કોઈ રાજા કરી શક્યો ન હતો કેમકે તેવો યજ્ઞ કરવામાં યજ્ઞમાં દરેક કાર્યો રાજાઓ પાસે કરાવવાં પડે છે એટલે ચક્રવર્તી રાજા સિવાય તેવો યજ્ઞ થઈ શકે નહિ. જયચંદ્રે આ યજ્ઞ શરૂ કરવામાં મોટી બૂલ કરી પણ દૈવવશાત તેણે કોઈની સલાહ ગણુકારી નહિ તે યજ્ઞ શરૂ કર્યો. યજ્ઞમાં દેશદેશના રાજાને બેઠાવ્યા તે પૈકી ધણાખરા જયચંદ્રના ધાકથી હાજર થયા. પણ દિલ્હીનો રાજા પૃથ્વીરાજ આવ્યો નહિ કેમકે જયચંદ્રે તેને મારે યજ્ઞના દારપાળનું કામ નિર્માણ કર્યું હતું. પૃથ્વીરાજના ન આવવાથી જયચંદ્ર ધણો ક્રોધે ભરાયો ને તેનું પુતળું બનાવી દારપાળની બાજે મોકલ્યું. હવે એવું બન્યું કે આ પ્રસંગે જયચંદ્રની કુંવરી સયોગાતાનો સ્વયંવર થવાનો હતો. તે સ્વયંવર જોવા પૃથ્વીરાજ છુપે વેશ આવ્યો હતો. સ્વયંવરમાં સયોગાતાએ કોઈ રાજાને નહિ વરતાં પૃથ્વીરાજના

પુતળાનેજ વરમાળ પહેરાવી તેથી જયચંદ્ર કુંવરી પર ધણો મુસ્સો થયો પરંતુ પૃથ્વીરાજ તેને છુપી રીતે ઉપાડી ગયો. જયચંદ્ર તેની પાછળ પડ્યો. બંને વચ્ચે બારે યુદ્ધ થયું. બંને પક્ષનાં ધણાં માણસો મરાયાં પણ પૃથ્વીરાજ દિલ્હી પહોંચી ગયો ને જયચંદ્ર વેરલેવાના પ્રયત્નમાં મૃત્યુ પામ્યો.

૨ દિલ્હી ને ગુજરાતની ખટપટ—આયુના રાજા જોતસી પરમારને ઇચ્છાનકુમારી નામે સુંદર કન્યા હતી તેના સંબંધ દિલ્હીના રાજા પૃથ્વીરાજ સાથે કર્યો હતો. છતાં ગુજરાતના રાજા ભોળા ભીમદેવે તેનું માથું કપું. આયુના રાજાએ સબ્યતાપૂર્વક ના પાડી તોપણ અભિમાની ભોળાભીમે આયુ પર હસ્તો કર્યો. આયુના રાજાએ કન્યાને અજમેર મોકલી દીધી તેથી ભીમદેવ અજમેર ગયો. ત્યાં સોમેશ્વર સાથે લડાઈ થઈ તેમાં સોમેશ્વર મરાયો પણ કન્યાને દિલ્હી મોકલી દીધી અંટલે ભીમદેવને પાછા ફરવું પડ્યું. આ અપમાનથી પૃથ્વીરાજને ધણો મુસ્સો ચડ્યો તેથી તે મોટું લશ્કર લઈ ગુજરાત પર ચડ્યો. ભીમદેવને અને પૃથ્વીરાજને બારે લડાઈ થઈ બંનેના હજારો યોદ્ધા મૃત્યુમાં પડ્યા. ભીમદેવ નાસી ગયો ને પૃથ્વીરાજ દિલ્હી ગયો.

શાહુધીનીના શરુઆતના હુમલો—શાહુધીને પહેલો હુમલો ગુજરાતપર કર્યો પણ ગુજરાતના રાજા ભોળા ભીમદેવે તેને હરાવીતે પાછો કાઢ્યો. બીજો ને ત્રીજો હુમલો પંજાબ પર કર્યો ત્યાં ગીજની વંશનો છેલ્લો રાજા ખુશરૂમલેક લાહોરમાં અમલ કરતો હતો તેની પાસેથી પંજાબ છતી લીધો. ચોથો હુમલો સિંધ છતવા કર્યો પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો. પાંચમો હુમલો દિલ્હી છતવા ૧૧૬૧ માં કર્યો પરંતુ પૃથ્વીરાજે પોતાના અનેવી સમરસિંહની મદદથી

તેને હરાવી પાછો કાઢ્યો. આ યુદ્ધમાં શાહજુદીનને ભારે માર પડ્યો ને તે માંડ માંડ નાસી છૂટ્યો.

શાહજુદીનના ફરીવાર હુમલા ને રજપુત રાજ્યોનો નાશ—શરૂઆતમાં શાહજુદીન દરેક સ્થળે માર ખાંધને પાછો ફર્યો હતો તેથી તેના મનમાં ખટક્યા કરતું હતું એવામાં રજપુતોનો અંદર અંદર કુસંપ થયો તેના લાલ લાષ તે ફરીવાર હુમલા કરવા લાગ્યો. તે જખંડે લશ્કર લઈ ફરીવાર ૧૧૯૩ માં દિલ્હી પર ચઢી આવ્યો. પાણીપતના મેદાનમાં ભારે યુદ્ધ થયું. પૃથ્વીરાજ પકડાયો તેને શાહજુદીને કતલ કરાવ્યો ને દિલ્હી મુસલમાનોના હાથમાં ગયું. ઇ. સ. ૧૧૯૩. વળતે વરસે શાહજુદીને કનોજ પર હલ્લો કર્યો. જયચંદ્ર બહાદુરીથી લડ્યો પરંતુ હાર્યો ને માર્યો ગયો. આથી કનોજ પણ મુસલમાનોને કબજે ગયું, પછી હિંદનું રાજ્ય સામવત દિલ્હીમાં કુતુબુદીનને મુખે મૂકી શાહજુદીન સ્વદેશ ગયો.

શાહજુદીનને ગાદી મળવી—શાહજુદીન સ્વદેશ ગયો ત્યાર પછી થોડી મુદતે તેના ભોટા ભાઈ આસુદીન મરી ગયો એટલે શાહજુદીન ગાદીએ બેઠો. ઇ. સ. ૧૨૦૨.

શાહજુદીનનો નાશ—ગાદીએ બેઠા પછી પંજાબમાં મઝર લોકે બળવો કર્યો તે સમાવવા શાહે હિંદમાં આવ્યો એવામાં એક રાત્રે મઝરલોકે તેના તંબુમાં પેસી તેનો ઘાત કર્યો. ઇ. સ. ૧૨૦૬.

ધોરી રાજ્યની આખર—શાહજુદીનના મરણ પછી તેનો ભત્રીજો ગીજનીની ગાદી પર બેઠો તેવાથી તેનું વિસ્તીર્ણ રાજ્ય અચંપાયું નહિ તેથી તેણે કુતુબુદીનને ભરતખંડના રાજાનો ખિતાબ મોકલી દીધો. ઇ. સ. ૧૨૦૬. ત્યાર પછી થોડી મુદતે તેના હાથમાંથી ગીજનીનું રાજ્ય પણ ગયું.

શાહજુહીનના સરદારો ને તેમની સત્તા—શાહજુહીનના ત્રણ મુખ્ય સરદારો હતા. કુતુબુદ્દીન, અખત્યાર ખિલજી તે નાસીરુદ્દીન. કુતુબુદ્દીનને દિલ્હીનો સુબો બનાવ્યો હતો. તેણે અજમેર ને જ્વાલિયર જીતી રાજ્યમાં વધારો કર્યો. અખત્યાર ખિલજીએ બહાર, બંગાળા ને અગોધ્યા જીતી લીધાં. નાસીરુદ્દીને ઉત્તરમિધ જીતી લીધો, શાહજુહીનના મંત્રીપટ્ટી ત્રણે સ્વતંત્ર થયા પણ ગીજનીના મુલતાને માત્ર કુતુબુદ્દીનનું સ્વતંત્રપણું કબુલ રાખ્યું તેથી કુતુબુદ્દીન દિલ્હીનો પહેલો શાહ થયો.

દિલ્હીમાં સ્વતંત્ર પઠાણ રાજ્ય.

ઇ. સ. ૧૨૦૬ થી ૧૫૨૬.

ગુલામવંશ. ઇ. સ. ૧૨૦૬ થી ૧૨૯૦

કુતુબુદ્દીન—શાહજુહીનનો તે સરદાર પ્રથમ ગુલામ હતો પછી વધતાં વધતાં પાદશાહ થયો તેથી તેના વંશને ગુલામવંશના ગણાય છે. તેણે નીતિ ને સલાયરણથી રાજ્ય વધાવ્યું. તેણે પોતાના અમલમાં દિલ્હીમાં એક મિનારો બંધાવવા માંડ્યો તે મિનારો કુતુબમિનાર કહેવાય છે. કુતુબુદ્દીન ૪ વરસ રાજ્ય કરી ૧૨૧૦ માં મરણ પામ્યો.

અલ્લામશ—કુતુબુદ્દીનના મરણ પછી તેનો દીકરો આરામ શાહીએ બેઠો પણ તેનામાં કંઈ હમ નહોતો તેથી તેને ઉઠાડી તેનો બનેલી અલ્લામશ પાદશાહ થયો. તે ઘણો બહાદુર હતો, તેણે અધુરો કુતુબમિનારો પૂરો કરાવ્યો. તેના વખતમાં ગીજનીનો પાદશાહ હિંદ પર બહોળા આગ્રહો તેને હસવી પાછો કાઢ્યો ને મોગલસરદાર જંધિ-મખાં સિંધુ સુધી આવી પાછો ગયો. એણે પંજાબ, બંગાળા ને

માળવા છતી રાજ્યમાં વધારો કર્યો. તે ૨૫ વરસ રાજ્ય કરી ૧૨૩૬ માં મરીગયો.

રજીઆબેગમ—અસ્તમશના મરણ પછી તેનો દીકરો ગાદીએ બેઠો પણ તેનામાં હમ નહોતો તેથી સરદારોએ તેની બેન રજીઆબેગમને ગાદી આપી. તે આઈ બહેલી, હોશિયાર ને રાજકારભાર ચલાવવામાં કુશળ હતી, પણ તેના હાસી ગુલામપર તેની મહેરબાની ચલાવી તેના સરદારોએ તેને મારી નાખી ૧૨૩૬.

નાસીરુદ્દીન—રજીઆબેગમની પછી થોડી થોડી મુદતે બુદ્ધ બુદ્ધ પાદશાહ થયા પણ તે કૌનો ધાત થયો. છેવટ ૧૨૪૬ માં અસ્તમશના છોકરા નાસીરુદ્દીનને ગાદી મળી. તે બહુ બલો ને સહ-ગુણી પાદશાહ હતો. તેને એકજ એગમ હતી ને તે તેના હાથનીજ રસોઈ જમતો. વગી કુરાનની નકલો કરી તે પૈસા વડે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો. ને કહેતો કે સરકારી ખજાનામાંથી ખાનગી ખર્ચ કરવાનો મને હક નથી. એ પોતાનો વખત બુદ્ધની બંદગી કરવામાં ને પુસ્તકો લખવામાં ગાળતો ને તેનો રાજકારભાર તેનો વિશ્વાસુ વજીર બજબનજ ચલાવતો. નાસીરુદ્દીન ઇ. સ. ૧૨૬૬ માં અપુત્ર મરી ગયો તેથી તેનો વજીર બજબન પાદશાહ થયો.

બલબન—એ પાદશાહ બહુ બહાદુર પણ ફર હતો. તેણે ગાદીએ બેઠો પછી પ્રથમ સરદારોની ને ઉમરાવોની સત્તા તોડી. દિલ્હીની દક્ષિણમાં મેવાત પ્રાંતના લોકો વારેવારે બંડ કરતા હતા તેથી ૧ લાખ મેવાતીને મારી નાખ્યા. મંગાળાના સુબાએ બંડ કર્યું તેને વશ કરી ત્યાં પોતાના દીકરા બહારખાને સુબો બનાવ્યો. તેના વખતમાં મોગલો વારે વારે હુમલા કરતા હતા. તેને એ વાર તેના

દીકરા મહમદે હરાબ્યા પણ ખીજવારની લડાઈમાં તે માર્યો ગયો. તેના શિક્ષમાં બલખન ૮૦ વરસની ઉંમરે ૧૨૮૭ માં મરી ગયો.

કેકુબાદ—બલખનના મરણ પછી બકારાખાનો દીકરો કેકુબાદ ગાદીએ બેઠો તે કુર્દુશ્તી હતો તેને મારીને તેનો વજીર જલાલુદીન ખિલજી ગાદી પર બેઠો ૧૨૬૦, આથી ગુલામવંશનો અંત આવ્યો.

ખીલજીવંશ.

જલાલુદીન—તે ખીલજી પઠાણ હતો તેથી એના વંશજોને ખીલજીવંશ કહે છે. તે જાતે ધણોજ ક્ષયાળ હતો. ગુનેગારો પર અતિથય દયા બતાવવાથી તેના રાજ્યમાં ચોરી, લૂંટ, વગેરે વધી પડ્યાં. તેના વખતમાં મોગલો પંજાબ પર ચઢી આવ્યા તેમને હરાબ્યા તેમના પર કૂરતા ન કરી તેથી ૩૦૦૦ મોગલો ચાકરીમાં રહ્યા, ને મુસલમાન થયા.

જલાલુદીનનું ખૂન—જલાલુદીનનો ભત્રીજો અલાઉદીન કરા ગામનો સુબો હતો. તેણે ૮૦૦૦ સવારો લઈ દેવગીરના રાજ્ય પર ચઢાઈ કરી. રસ્તામાં તેણે જાકેર કર્યું કે હું રાજમહેદ્રિના રાજાને ત્યાં નોકર રહેવા જઈશું તેથી રાજપુતોએ તેને અટકાવો નહિ. એવું બહાનું બતાવીને તે વગર અટકાયતે દેવગીર સુધી પહોંચી ગયો. ને તેના પર છાપો માર્યો. છાપો ભારતી વખતે જણાવ્યું કે આખી પાદશાહી ફોજ પાછળ આવે છે ને હુંતો માત્ર મોખરાનો ભાગજ લઈને આવ્યો છું. આથી રાજપુતો ડર્યા ને તેમાં ભંગાણ પડ્યું તેથી અલાઉદીને દેવગીર લૂંટ્યું ને પુષ્કળ લૂંટ લઈ કરે પાછો ફર્યો. તેના પાછા ફરવાના સમાચાર મળતાં જલાલુદીન તેને મળવા ગયો, જેવો તે મળવા જતો હતો તેવોજ અલાઉદીને તેનો

ખાત કરાવ્યો ને પોતે પાદશાહ થયો. લશ્કર ને હિમરાવેને દેવગીરિ થી આણેલી લૂંટ વડે ખુશી કર્યા ને પાછળથી કોઈ કાવો કરનાર ન ત્રીકલે માટે પાદશાહી કુટુંબનો ખાત કરાવ્યો. ઈ. સ. ૧૨૬૫

અલાઉદ્દીન—પોતાના દયાળુ કાકાનું ખૂન કરીને તે પાદશાહ થયો વળી તેણે બીજાનાં પણ ખૂન કરાવ્યાં તેથી તે ‘અલાહિદીત ખૂની’ કહેવાય છે, તે બહાદુર, લડવૈયો પણ જુવમી ને કૂર હતો. તેના સમયમાં નીચેના બનાવો બન્યા.

૧. ગુજરાત જીત્યું—ગુજરાતના રાજા કરણધેલાના પ્રધાન માધવની વિનંતી પરથી અલાહિદીને પોતાના બાઈ અલકખાં તથા અરદાર નસરવાખાને મોકલ્યા, તેમને કરણને હરાવી ગુજરાત જીતી લીધું ને ત્યાંના રજપુત રાજ્યનો અંત આણ્યો. ૧૨૬૭

૨. મોગલ સરદાર કતલખાનો હુમલો.

૩. રણથંભોરની જીત ઈ. સ. ૧૩૦૦ રજપુતસ્થાનમાં એ કિલ્લો પછો મજબુત હતો તેને ઘેરા બાંધી જીતી લીધો.

૪. ચિતોડગઢની જીત ઈ. સ. ૧૩૦૩. મેવાડમાં આવેલો એ ગઢ કેટલાક દગાફટકા કરી જીતી લીધો પણ થોડી મુદતમાં રજપુતોએ તે પાછો મેળવ્યો.

૫. મોગલોના પાંચ વાર હુમલા ને તેનો નાશ.

૬. દક્ષિણપર જીત—તેના સરદાર મલેક કાકુરે દક્ષિણ પર હલો કરી અનુક્રમે દેવગીરિ, વરગુળ, મહારાષ્ટ્ર, કલ્યાટક, મહેસુર ને મલખાર એ બધા બાંધો જીતી લીધા ને ડેક સેતુઅંધ રામેશ્વરમાં અસીદ બંધાવી.

૭. મોગલોની કતલ—મોગલોની વસ્તી વધી ખડતાં તે દેશો બંધાવ્યા એટલે અલાહિદીને ૧૫૦૦૦ મોગલોને કપાળી નાખ્યા.

૮. રજપુતોના જળવા—તેના જીલમથી કામકામ બધવા થયા જાગ્યા. રાણા હમીર ચિતોડ પાહું લાહું. દક્ષિણમાં રામદેવના જ-માઈ હરપાળ દેવગીરિના કિલ્લો પાછો લીધો.

પાદશાહનીખાત—તેને દારનું જગદં વ્યસન હતું તેથી તેનું ચિત્ત બગડ્યું. તેણે પોતાના લાઇ તથા સરદારને મરાવ્યા. આથી દેશમાં ચોતરફ ખંડ બિઠ્યા. એવામાં તેના વહાલા સરદાર કાકુરે તેને ઝેર દઈ મારી નાખ્યો. ઈ. સ. ૧૩૧૫.

મુખારક—અસાઉદીનને ૪ દીકરા હતા. તે પૈકી કાકુરે મોટા બેની આખ્યો ફાકાવી નાખી, ત્રીજા મુખારકને મારવા મારા મોકલ્યા ને સૌથી નાના ઉમરને પાદશાહ બનાવી પોતે કુલ કારભાર કરવા જાયો. પરંતુ મારાને ઘરેણા ગાંઠા આપી મુખારક બચ્યો—તેણે સરકર એકઠું કરી કાકુરને માર્યા ને ઉમરને ઉઠાડી પોતે પાદશાહ બનેા. ઈ. સ. ૧૩૧૬.

મુખારકનો ખાત—તે કુષ્ટ ને રંડીબાજ હતો એણે મહારા-ષ્ટના રાજા હરપાળની જીવતાં આમડી ઉતરાવી હતી. એવો તે જી-લમી હતો. તેનો કારભાર ખુશરૂનાં નામે મુસલમાન થયેલો ટેડ કરતો હતો. તેણે મુખારકને મારી નાખ્યો ને પોતે પાદશાહ થયો. ઈ. સ. ૧૩૨૦.

ખુશરૂનાં—તેણે ખીલજીવંશનાં કાઠપિણ બાળકને જીવતો રહેતા દીધો નહિ. ગાદીપર સ્થિર થયા પછી દિલ્હીમાં રજપુત રાજ્ય સ્થાપતા તેણે પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તે ટેડ હોવાથી રજપુતો તેના પ્રયત્નમાં મળ્યા નહિ. આથી મુસલમાનો સામા બિઠ્યા ને ચંબા-બના સુબા ગાજીનાં તથાએ તેને હરાવીને મારી નાખ્યો ઈ. સ. ૧૩૨૦

ખીલજીવંશની આખર—ખીલજીવંશ ૧૨૮૦ થી ૧૩૨૦ સુધી

માત્ર ૩૦ વર્ષ આયો. એ વંશના સર્વ પાદશાહો ખૂન કરીને પાદ-
શાહ થયા હતા ને મણી સંભાળ રાખતા હતા છતાં તે સૌનાં ખૂ-
નજ થયાં આ ઉપરથી જણાય છે કે “ કરે તેવું પામે.”

ત્રયલખ વંશ

ઇ. સ. ૧૪૨૦ થી ૧૪૧૪

ગ્યામુદ્દીન—તેણે ખુશરને મારી નાખ્યા પછી બધા લોકોને
એમાં કરી રાજકુળના કોઇ માણસને ગાદીએ બેસાડવા કશું પણ
બધાએ તેનેજ પાદશાહ કરાવ્યો—તેથી તે પાદશાહ થયો—એ બહુ
હાથી હતો, તેણે ખેડુતોના હકમાં કેટલાક સારા કરાવ કર્યા. તેણે
અંબાળા ને તૈલંગણુ જીતી રાજ્યમાં વધારો કર્યો—તે માંડવા નીચે
મમહાઇને મરી ગયો ઇ. સ. ૧૪૨૫.

મહુમહ—(ગાડિ) એ પાદશાહ લડાઈમાં શરો, વિદ્વાન, વૈદકમાં
કુશળ, ઇશ્વર ભક્ત ને વિદ્વાનોને આશ્રય આપનારો પણ અવિચારી
ને ગાડિ હતો. તેના વખતમાં નીચે મુજબ બનાવો બન્યા.

૧. મોમલોના હુમલા ને તેમને ધન આપીને પાછા કાઢવા.
૨. મહારાષ્ટ્ર ને તૈલંગણુની જીત.
૩. ગાડાઈનાં કામો.

અ લડવાની શક્તિ હતી છતાં મોમલોને ધન આપવા માંડ્યું
એટલે વારે વારે મોમલો આવવા માંડ્યા ને બળનો ખાલી થયો.

જ દેશમાં હામહામ બળવા ચલા હતા છતાં ઇરાન ને ચીન
જીતવા લશ્કર મોકલ્યાં તેમાં માણસો ને પૈસાની ખુવારી થઇ.

ક રૈયત ખરનો કર ૧૦ થી ૨૦ ગણો વધાર્યો

ક રૂપાને બદલે પ્રિતળનું નાણું ચલાવ્યું.

૬ દેવગીરી પગદ પડવાથી ત્યાં રાજધાની કરવાનો વિચાર આવતા દિલ્હીની રૈયતને ત્યાં જઈ વસવા ખેતર ત્રણ વાર હુકમ કર્યો.

૭ મનુષ્યનો શિકાર કરવાની યોજના કરી.

૮ ખમ્મનો ખાલી છતાં દાંત પડી ગયો તેના પર મસીદ બંધા.

૯ વવામાં પુબ્કળ પૈસા ખરચ્યા.

૪ માળવા ને પંજાબમાં બંડ થયાં.

૫ સ્વતંત્ર રાજ્યોની સ્થાપના થઈ.

૬ ઇકરદીન સરદારે ૧૩૩૬માં બંગાળમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું.

૭ બલ્લાળ રાજાએ તુંગભદ્રાને કાઢી વિજયનગરમાં બેરાવર હિંદુ રાજ્ય સ્થાપ્યું.

૮ તૈલંગણમાં પુનઃ રાજપુત રાજ્યની સ્થાપના થઈ.

૯ જાફરખાં નામે મુસલમાને ગુદમર્ગમાં સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપ્યું. ૧૩૪૭. તે પ્રથમ ગંગુતામે બાહાણુનો ગુલામ હતો. તેણે તેને છોડી મૂક્યો હતો માટે પોતાના વંશનું નામ બાહાણી વંશ રાખ્યું.

પાદશાહનું મરણ—ગુજરાતમાં બળવો થયો તે સમાવવા પાદશાહ બળવાખોરોની પછવાડે પડ્યો એવામાં ઠકામાં મરણ પામ્યો ઈ. સ. ૧૩૫૧.

શીરોજશાહ—મહદદ પછી તેનો ભત્રીજો શીરોજશાહ ગાદીએ બેઠો એ પાદશાહ બહુ પરોપકારી, બલો ને દયાળુ હતો તેણે લડાઈ દંડ બંધ પાડ્યા ને લોકોપયોગી કાર્યો કરવામાં પૈસાનો ઉપયોગ કર્યો.

લોકોપયોગી કાર્યો—૧. બેકુતો પરના કર ઓછા કર્યા.

૨. વસુધા બારી રહે તો તે રાખવાનો કરાવ કર્યો.

૩. રીઆતીને મારવાની, નાક, કાન, હાથ કાપવાની વગેરે કૂર સગ-
ઓ બંધ પાડી ને દેહાંતદંડ જેમ બને તેમ થોડો કરવાનો કાયદો કર્યો.

૪. ખેતીને ઉપયોગના બંધ બંધાવ્યા, તળાવો ખોદાવ્યા ને
નહેરો બંધાવી.

૫. મુસાફરો માટે પૂલ, રસ્તા, ધર્મશાળા ને હમામખાનાં
બંધાવ્યાં.

૬. નિશાળો ને દવાખાનાં ચાલુ કર્યાં.

૭. મહમદે જેવી પાસેથી જીલમ કરીને પૈસા કઢાવ્યા હતા.
તેને પૈસા પાછા આપ્યા.

તેનું મરણ—એ બહો પાદશાહ ૩૭ વરસ રાજ્ય કરી
૧૩૮૮માં મરી ગયો. તે વખતે દિંદમા સર્વત્ર શાંતિ ને આનંદી
હતી. લગભગ દરેક ઘર સંપત્તિથી ભરેલું હતું.

તખલખ વંશની આખર—દીરાજશાહની પત્ની જે પાદ-
શાહો થયા તે ધણી નખળા હતા. તેથી મુખ્યાઓ સ્વતંત્ર થયા ને
સરદારો મરજીમાં આવે તેને ગાદીએ બેસાડવા લાગ્યા. આથી રાજ્યની
પડતી ધર્મ એવામાં તાતાર દેશના મોગલ પાદશાહ તૈમુર સ્વારી કરી
તેથી પાદશાહીને જખરો ધક્કો લાગ્યો.

સ્વતંત્ર થયેલાં રાજ્યો—ગુજરાત, ખાનદેશ, જુવાનપુર ને
મળવા.

તૈમુરની સ્વારી—સમરકંદનો પાદશાહ તૈમુર વિકરાળ ને ધણી
જનુની હતો તે મોગલ લોકોનું મોટું ધાકું લાગતે ઇ. સ. ૧૩૬૮ માં
દિંદપર ચઢી આવ્યો. દિલ્લીમાં ને વખતે મહમદ તખલખ બીજો
રાજ્ય કરતો હતો. તે તૈમુરના આવવાથી ગુજરાતમાં નાસી ગયો.

તૈમુરે દિલ્હી પ દિવસ હુટયું ને લોરાની કાત કરી. લેસા જેની સર્વ ચીજો હુટી લીધી ને ગદિ લેવા જેવી ચીજો સર્વ આળા દીધી એમ મહાન અનર્થ કર્યો. પાછા ફરતી વખતે પંજાબમાં પોતાની વતી ખીજરખાં નામે સરદારને સુખો મકનો ગયો. તૈમુરના ગયા પછી મહમદ પાછો આવ્યો ને મરતાં સુધી રાજ્ય કર્યું. તે ૧૪૧૨ માં મરી ગયો પછી થોડી મુદત દોઝનખાં લોદીએ અમલ ચલાવ્યો. પછી ૧૪૧૪ માં ખીજરખાં દિલ્હીનો પાદશાહ થયો ને તત્કાલ વંશનો અંત આવ્યો.

સૈયદ વંશ.

ઈ. સ. ૧૪૧૪ થી ૧૪૫૦.

ખીજરખાં—તેણે તૈમુરની વતી ૭ વરસ દિલ્હીનું રાજ્ય ચલાવ્યું તે મુદતમાં રૈયનને સુખ ને ન્યાય આપી રાજી કરી.

સૈયદ વંશના ખીજ પાદશાહો.—ખીજરખાં પછી મુઘા-રક, મહમદ ને અલાઉદ્દીન એવા ત્રણ પાદશાહો અનુક્રમે થયા. તેમના વખતમાં દિલ્હીની પાદશાહી પડી ભાંગી ને છેલ્લા પાદશાહના વખતમાં માત્ર દિલ્હીજ રહ્યું તેથી પંજાબના સુયા બહિલોલ લોદીને રાજ્ય સોંપી તેણે રાજીનામું આપ્યું.

લોદી વંશ.

ઈ. સ. ૧૪૫૦ થી ૧૫૨૬.

બહિલોલ લોદી—તે બહુ બહાદુર ને પ્રતાપી હતો. તેણે પંજાબ ને સુલ્તાનના બગવા સમાળ્યા. ને જુવાનપુરના રાજા સાથે ૨૬ વરસ લડીને તે રાજ્ય જીતી લીધું. તે ૩૮ વરસ રાજ્ય કરી ૧૪૮૬ માં મરી ગયો.

સિકંદર લોદી—તે પાદશાહ બહુ ધર્મીય ને જીલમી હતો. પશુ બહાદુર ને વિદ્વાન હતો. એણે રાજ્યમાં વધારો કર્યો. તેના વખતમાં યુરોપથી પોર્ટુગીઝ લોકો વેપાર કરવા હિંદમાં આવ્યા ૧૪૯૮. તેથી હિંદનો વેપાર વધવા માંડ્યો. એ પાદશાહ ૨૬ વરસ રાજ્ય કરી ૧૫૧૬ માં મરી ગયો.

ઈબ્રાહિમ લોદી—એણે ગાદીએ બેઠા પછી કેટલાક સરદારો પર જીલમ કરવા માંડ્યો. તેથી સરદારોએ બળવા કર્યા. બહાર પ્રાંતનો સુબો સ્વતંત્ર થયો ને પંજાબના સુબા દોલતખાંએ કાબુલ જઈ ત્યાંના પાદશાહ બાબરની મદદ માગી એથી બાબર લશ્કર લઈ હિંદપર ચઢી આવ્યો તેણે મ. સ. ૧૫૨૬માં ઈબ્રાહિમને પાણીપતના મેદાનમાં હરાવીને મારી નાખ્યો ને લોદી વંશનો અંત આવ્યો.

હરદ્વાડમાં મોગલોઈ રાજ્ય થયું તે વખતે હિંદનાં બીજાં સ્વતંત્ર રાજ્યો.

ઉત્તરનાં:—

૧ કાશ્મીર—ત્યાં મીર નામે મુસલમાનના વંશજો રાજ્ય કરતા હતા.

૨ સિંધ—ત્યાં જામ નામના મુસલમાન થઈ ગએલા રજપુતો રાજ્ય કરતા હતા.

૩ મેવાડ—ત્યાં સિસોદીયા રજપુતોનો મણિ સંમ રાજો અમલ કરતો હતો.

૪ જોધપૂર—ત્યાં રાડોડ રાજા માલદેવ રાજ્ય કરતો હતો.

૫ જેપુર—ત્યાં કચ્છના રજપુતોનું રાજ્ય હતું.

૬ જેસલમીર—ત્યાં ખાટી રાજ્ય રાજ્ય કરતા હતા.

૭ જુહી ને કોટા—ત્યાં હાલ રજપુતોની રાજધાની હતી.

૮ પારકર, ૯ અમરકોટ, ૧૦ સિરોહી, ૧૧ ગ્વાલિયર.

૧૨ ચંદેરી વગેરે બીજાં રજપુત રાજ્યો હતાં.

દક્ષિણનાં:—

૧. વરંગુળ—ત્યાં આલ્હણીશાહોનો અમલ હતો.

વિજયનગર—ત્યાં તુલસિદેવના રજપુતરાજાઓનો અમલ હતો.

ઓઢીઆનાં રાજ્યો—તેમાં ઘણાં રજપુત રાજ્યો હતાં.

સ્વતંત્રપણે અમલ કરતા મુસલમાન સુલતાનો:—

૧. ગુજરાત—સાં બહાદુરશાહ નામે સુલતાન અમલ કરતો હતો.

૨. માળવા—ત્યાં સ્વતંત્ર મુસલમાન સુલતાનો અમલ કરતા. પણ તે રાજ્ય ગુજરાતના બહાદુરશાહે જીતી લીધું હતું.

૩. અંગાળા—ત્યાં પઠાણ સુલતાનો સ્વતંત્રપણે અમલ કરતા હતાં.

૪. ખાનદેશ—ત્યાં પઠાણ સુલતાનો અમલ કરતા હતા તેની પાસેથી ગુજરાતના સુલતાને જીતી લીધું હતું.

૫. આલ્હણી રાજ્ય—તે ઇ. સ. ૧૭૪૭માં બાદશાહીએ રથાધ્યું હતું. આગળ જતાં તેના ૫ ભાગ પડી ગયા હતા.

અ ઇમાદશાહી રાજધાની બાવિલગઢ.

બ આદિલશાહી “ વિજયપુર.

ક નિજમશાહી “ અહમદનગર

દ કુતુબશાહી ગોવળકોંડા

ઇ બરીદશાહી “ બેર

પઠાણુઅનલની અસર

પઠાણુપાઠશાહોનો જીલમ—પઠાણુપાઠશાહોનો અમલ ઈ. સ. ૧૨૦૬ થી ૧૫૨૬ સુધી એટલે ૩૨૦ વર્ષ રહ્યો તે દરમ્યાન ધણા પાઠશાહો થયા. આ પાઠશાહોમાં હિંદુ મુસલમાનને સરખા મણી રેવતને સુખ આપ્યું હોય તેવા પાઠશાહ બહુ થોડા થયા છે. અંલાઉદ્દીન ખૂનીએ જે ધોર કર્મ કર્યા છે તે નહિ જુઝાય તેમાં છે. જૂમાખાંએ (મહમદગાંઝાએ) ફૂર કર્મો કરવામાં અંલાઉદ્દીનને પણ જૂલાવ્યો હતો. સિકંદર લોદીએ પણ ધર્માધિપણાથી હિંદુઓ ઉપર ધણો જૂલમ કર્યો હતો, એ સિવાયના પાઠશાહો પણ બહુધા જૂલમી ફૂરને ધર્માધિ હતા, તેમણે હિંદુને પીડી લૂટી લીધા તથા ધણાને જૂલમથી વટાળી મુસલમાન કર્યા. મેમણ, વોરા, ધાંચી ઇત્યાદિ મુસલમાનો આ વખતમાં હિંદુઓને વટલાવીને ખનાવેલા મુસલમાનો છે.

પઠાણુપાઠશાહોના જીલમનું પરિણામ—પઠાણુ પાઠશાહોએ હિંદુઓને પીડવામાં કયાસ રાખી નહિ. તેથી જોકે હિંદુઓ આર્થિક ધર્મ નાબુદતો ન થયો પરંતુ હિંદુઓમાં પરદેશગમનની બંધી, બાળસંજન, વહેમ વગેરે ખોટા રિવાજો દાખલ થયા તથા આર્થિકવિદ્યામાં વધારો ન થતાં જે હતી તે પણ દિવસે દિવસે ગુમાવતા ચાલ્યાં.

પઠાણુપાઠશાહોનાં સારાં કામો—કુતુબુદ્દીન, ગ્યાસુદ્દીન ને શીરાજુદ્દીન એ સારા પાઠશાહો થયા, તેઓ ન્યાયી, ધર્મી, લલા ને સદગુણી હતા, તેમણે લોકાપયોગી કામો કર્યા હતાં તથા નિર્દય શિક્ષા અંધ પાડી હતી પરંતુ તેમનાં લોકાપયોગી કામોમાંનાં ધણાંખરાં મુસલમાન પ્રજાને માટે હતાં. હિંદુ પ્રજાને એ કામોથી લાભ થોડોજ થતો તોપણ એટલું તો ખરું કે એવા સારા પાઠશાહોના વખતમાં હિંદુ પ્રજા પીડા થોડી પામતી. દક્ષિણના ખાલજી પાઠશાહો દિલ્હીના

પાદશાહો કરતાં વધારે સારા હતા. તેમનો ઘણો ભાગ પ્રજાને સંજી રાખી રૈયતના જનમાલનું રક્ષણ કરતા, ને ધર્મબોદ થોડા રાખતા તેથી તેમની હિંદુપ્રજા સંતોષી રહેતી.

મોગલ રાજ્ય.

પૂર્ણકાળ. ૧૫૨૬ થી ૧૭૦૭.

બાબર ૧૫૨૬ થી ૧૫૩૦

બાબર—તે તૈમુરથી છટો પુરુષ હતો. તેનું રાજ્ય સમરકંદમાં હતું પરંતુ સ્વદેશમાં તેની બાળવયને લીધે તેનું રાજ્ય જતાં તે કાશુગર જતી ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો તે લડાઇમાં શૂરા ને તાબે થનાર પર દયાળુ હતો, હિંદની પાદશાહી લોદી પાદશાહેના સમયમાં નબળી થતાં હિંદ જીતવા તે ઉત્સુક હતો. દરમ્યાન પંજાબના સુબા દોલ-તખા લોદીનું આમંત્રણ મળતાં તે હિંદમાં આવ્યો ને ઇબ્રાહિમને પાણીપતના મેદાનમાં હરાવી હિંદનો ધણી થયો. ઇ. સ. ૧૫૨૬

રાણા સંગરી સ્વારી—એ સમયે રજપુતસ્તાનમાં મેવાડનો રાણા સંગ સર્વોપરિ હતો તેણે આસપાસનાં રજપુત રાજ્યોને પોતાનાં તાબેદાર બનાવ્યાં હતાં ને દિલ્હી જતી હિંદમાં ફરીવાર રજપુત રાજ્ય સ્થાપવા પ્રયત્ન કરતો હતો દરમ્યાન બાબરે દિલ્હી જીત્યાના બાબર તેને મળ્યા તેથી બાબર પાસેથી દિલ્હી જતી લેવા તે લશ્કર લઇને ગયો. રજપુતો ઉપરાંત હિંદના કેટલાક પક્ષભ્રે પશુ તેને આવી મળ્યા એ પ્રમાણે સંગ પાસે એક જોશોવર લશ્કર થયું. બાબર ને સંગ વચ્ચે ફતેહપુર સીકી આગળ જંગમરી લડાઇ થઇ. શરુઆતમાં સંગની જીત થઇ પરંતુ બાબરે જંગ

જામેલો તે વખતે સંગની તરફનો રાયસેનનો તુવાર રાજા શિ રહિય હો કરી બાબરના પક્ષમાં જળી ગયો તેથી રજપુત સૈન્યમાં જમાણુ પડ્યું ને સંગની હાર થઈ ઈ. સ. ૧૫૨૭. સંગ બાબલ થયો ને મુશ્કેલીથી નાસી છૂટ્યો ને થોડી મુદતમાં મરી ગયો. આ સંગ એક આખે કાણો ને એક પગે લંગડો હતો છતાં બડાઇમાં તે બારે શુરવીર હતો ને મેવાડના નામાંકિત રાણાઓમાં તેની ગણના થતી હતી.

બાબરે જીતેલા મુલકો—ચંદેરી, જુવાનપુર, જ્વાલિયર, ગોહાદ (ધોળપુર), બહાર ને બંગાળા.

બાબરનું મરણ—હિંદમાં આવ્યા પછી ૪ વરસે તેનો વહાલો પુત્ર હુમાયુ મોટો પડ્યો ત્યારે મુલ્કોએ કહ્યું કે વહાલામાં વહાલી વસ્તુ ખુદાને અર્પણ કરવાથી તમારો પુત્ર બચશે માટે કોહીનુર હીરો અર્પણ કરો. એ સાંભળી બાબરે કહ્યું કે તે કરતાં મારો પ્રાણ વધારે વહાલો છે એમ કહી હુમાયુના બિજાનાની પ્રદક્ષિણા કરી કુટુંબીએ પડી ખુદાની બંદગી કરી કે “હુમાયુને અચાવો ને તેને બદલે મને લો” હવે બન્યું એવું કે ત્યાર પછી હુમાયુને દિવસે દિવસે સાઈ થતું ગયું ને આરામ થઈ ગયો અને બાબર મોટો પડી ૧૫૩૦ માં મરી ગયો.

હુમાયુ ૧૫૩૦ થી ૧૫૫૬.

હુમાયુની ઉદારતા—બાબરને ૪ પુત્રી હતા. હુમાયુ, કામરાન, હિંદાલ ને મિરજનશકરી. રિવાજ મુજબ રાજ્યનો માલિક હુમાયુજ ગણાય છતાં તેણે મોટા મનથી રાજ્યના ચાર ભાગ પાડ્યા કાજુલ તથા કંદહાર કામરાનને, બહાર પ્રાંત હિંદાલને, મેવાત મિરજનશકરીને અને બાકીનું આગ્રા ને દિલ્હીનું રાજ્ય પોતે રાખ્યું.

હુમાયુની ઉદારતાથી થએલું નુકસાન—હિંદમાં મોગલાઈ અમલ સ્થાપન થયાને માત્ર ૪ વરસ થયા હતાં એટલે હજુ પહાણુ લોકોનું પ્રયજન બરાબર તુટયું નહોતું આથી તેને માત્ર મોગલ લશ્કર પર આધાર રાખવાનો હતો. ને મોગલ લશ્કરમાં ભરતી માત્ર કાબુલમાંથીજ થતી હતી. તે કામરાનને આપતાં લશ્કરમાં ભરતી કરવાનું મુશ્કેલ થયું જે માટે હુમાયુને પાછળથી ઘણું સોસવું પડ્યું.

અફઘાનોના બળવા—હુમાયુ બાદીએ બેઠો ને તેણે રાજ્યના ભાગ પાડી નાખ્યા તેથી તેની શક્તિ કમી થઇ તેનો લાભ લઈ અફઘાનો બળવા કરવા લાગ્યા. પ્રથમ જુવાનપુરના અફઘાનોએ બળવો કર્યો તે સમાવ્યો. શેરખાં નામે અફઘાને સુનારગઢ જતી બંડ કર્યું તેને વશ કર્યો.

ગુજરાતના બહાદુરશાહ સાથે ટક્કો—આ વખતે ગુજરાતમાં બહાદુરશાહ નામે સુલતાન રાજ્ય કરતો હતો. તેણે માળવા, ખાનદેશ, અહમદનગર ને વરાડ તામે કર્યાંબંધતાં એટલે ઘણો અભિમાની થયો હતો. તેણે હુમાયુના ખંડખોર સાળાને આશ્રય આપ્યો હતો. વળી અલાઉદ્દીન લોદીને લશ્કર આપી દિલ્લી જતવા મોકલ્યો હતો. ઉપરાંત તેણે મેવાડ પર હુલો કર્યો. તે વખતે રાણા મંમની સ્ત્રી કરજાવતીએ હુમાયુને બાઈ ગણી તેની મદદ માગી, તેથી હુમાયુ લશ્કર લઈને ગયો. તેણે બહાદુરશાહને હરાવી ગુજરાત જતી લીધો. ઇ. સ. ૧૫૩૪. પણ એવામાં હુમાયુને બંગાળામાં જવું પડ્યું તેથી બહાદુરશાહે પાછું ગુજરાત જતી લીધું ઇ. સ. ૧૫૩૬.

શેરખાંનું પ્રયજન ને હુમાયુની હાર—હુમાયુ ગુજરાતમાં હતા તેવામાં શેરખાંએ બળવો કરી બંગાળા જતું તેથી હુમાયુ એ-

કદમ બંધાળા જવા નીકળ્યો ને હાકા સુધીનો મુલક કબજો કર્યો એવામાં વર્ષા હાળ આવરાથી લડાઈ બંધ પડી એથી શેરખાંચે ફરી હલો કર્યો ને કનોજ સુધીનો મુલક કબજો કર્યો. હુમાયુ આગ્રે આવતા નીકળ્યો. રસ્તામાં મોંગીર આગળ હુમાયુ હાર્યો. ખીજવાર બકસર આગળ પણ તેની હારે હાર થઈ. ઇ. સ. ૧૫૩૬ ને પોને મહા મુશ્કેલીથી બચી આગ્રે ગયો.

આગ્રે ગયા પછી તે ફરીવાર લડાઈની તૈયારી કરી શેરખાં સામે આવ્યો પણ કનોજ આગળ ઇ. સ. ૧૫૪૦ માં હારે હાર ખાધી તેથી હુમાયુ નાગી ગયો. નાસતો હતો તેવામાં હિમરખટમાં તેની રાણી હમીદાને મુત્ર જત્યો. ઇ. સ. ૧૫૪૨. જો આગળ જતાં મહાન અકસ્માત કહેવાયો.

હુમાયુની નાસલાગ—હુમાયુ સિંધ છૂટવા ઘણું મથ્યો પણ છૂટાયો નહિ તેથી તે કંદહારને માર્ગે ધરાવ જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં તેની રાણી ને કુંસર તેના જામ મીરજનફરીના હાથમાં કેદ પકડાયાં ને હુમાયુ ધરાવ ગયો.

પુનઃ પડાણ રાજ્ય.

ઈ. સ. ૧૫૪૦ થી ૧૫૫૫.

સૂર કુળના પાદશાહો.

શેરખાં—હુમાયુને હરાતી તે ૧૫૪૦ માં દિલ્હીનો ધણી થયો તેનું મૂળ નામ ફરીદ હતું પરંતુ વાકને તરવારના એક ઘાથી મારી નાખ્યો તેથી તેનું નામ શેરખાં પડ્યું હતું ગાદીએ બેઠા પછી તેણે માળવા છુટું ને બેંકપુર છૂટવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ત્યાંથી હારીને પાછો આવ્યો. બીજો વરસે તેણે રાયસેનનો કિલ્લો હજો કરીને બીજો

ત્યાં તે ક્ષિંબર જીતવા ગયો પણ ત્યાં દાકાનાં સંગમનાં તે મરી ગયો. ઇ. સ. ૧૫૪૫.

શેરખાંની રાજનીતિ—એ પાદશાહ બહુ ડાહ્યો ને પરાક્રમી હતો. તેણે હિંદુ પ્રાંતને દુઃખ દીધું નહિં તેથી પ્રજા શાંતને આખાંદ થઈ. તેનાં મોટાં કામોમાં બંગાળાથી સિંધુ નદી સુધી બંધાવેલો મોટો રસ્તો હતો. તે રસ્તા પર કામઠામ ઝાડો ગેપાવ્યાં, ને કુવા બંધાવ્યાં ને અમરોત મંગાવ્યાં. શેરખાં થોડાં વરસ રાજ્ય કરીને મરી ગયો પણ એ તે ત્યારે જીવ્યો હોતો જિંદો નામીયા પાદશાહ ગણાત.

શેરખાં પછીના પાદશાહ—શેરખાં પછી સલીમશાહ ગાદીએ બેઠો તે જરો ને હાશિયાર હતો તેણે શેરખાંનું રાજ્ય આખાંદ કર્યું ને લોકોપયોગી કામોમાં વધારો કર્યો. તે ૮ વરસ રાજ્ય કરી ૧૫૫૩ માં મરી ગયો ત્યાર પછી આદીલશાહ ગાદીએ બેઠો તે જમજો ને ઉગાહ હતો તેથી સિકંદર સૂરે તેની પાસેથી દિલ્હી ને આગ્રા જીતી લીધાં. પણ થોડી મુદતમાં સિકંદરસૂર પાસેથી હુમાયુએ દિલ્હી ને આગ્રા જીતી લઈ સુરવંશનો અંત આણ્યો. ઇ. સ. ૧૫૫૫.

પુનઃ મોગલોઈ રાજ્ય.

હુમાઈ દરબાન ગયો હતો. ત્યાં થોડાં વરસ રહ્યા બાદ ઈરાનના શાહ તહમસ્પે તેને ૧૪૦૦૦ ગાણુઓની મદદ આપી તે મદદ વડે તેણે કાબુલ તથા કંદહાર જીતી લીધાં ને પોતાની રાણી તથા કુવરને ઊડાવ્યાં. ત્યાંથી ૧૫૦૦૦ કાજી ગ્રહ પંચત્યમાં પેઠો. તે જીતી લઈ આગળ વળ્યો તે સિકંદર સૂર પાસેથી દિલ્હી ને આગ્રા જીતી લીધાં.

હુમાયુનું મરણ—દિલ્હી જીત્યા પછી થોડી મુદતે તે એક વાર કંદહાર પરથી ઉતર્યો હતો એમાં પડી મર્યા મરી ગયો. ઇ. સ. ૧૫૫૬.

હુમાયુના યુદ્ધ—હુમાયુ સ્વભાવે દયાળુ, નમ્ર, સાદો, મોટા મનનો ને બહાદુર હતો. તે નાસતો હતો ત્યારે એક ધોળીએ તેને મંઝા નદીને સામે પાર ઉતાર્યો હતો. તેના બદલામાં તેની ઇચ્છા મુજબ તેને થોડીવાર દિલ્હીના તખ્તપર બેસવા દીધો.

અકબર.

ઈ. સ. ૧૫૫૬ થી ૧૬૦૫.

બહેરામનો અમલ—હુમાયુ મરી ગયો ત્યારે અકબર ૧૪ વર્ષની ઉંમરનો હતો તેથી તેની વતી રાજ્યકારભાર તેનો વજીર બહેરામખાન ચલાવતો હતો. તે અકબરનો શિક્ષક ને મુખ્ય મદદ માર હતો.

હેમુની સ્વારી—હુમાયુ મરણ પામ્યો ત્યારે અકબર પં-જાબમાં હતો તેથી આદીલશાહના વજીર હેમુએ સ્વારી કરી દિલ્હીને આઝાદી જીતી લીધી તેથી અકબર લશ્કર લઈ તેની સામે આવ્યો. પાણીપતના મેદાનમાં ઇ. સ. ૧૫૫૬માં યુદ્ધ થયું તેમાં હેમુ હાર્યો ને કેદ પકડાયો. બહેરામખાને તેનો શિરચ્છેદ કરવાનું અકબરને કહ્યું ત્યારે તેણે મોટા મનથી જાણીવું કે તાબે થએલા ધાયવ સત્રુપર હું શા કરવાનો નથી એથી બહેરામે ખોતે તેનો શિરચ્છેદ કર્યો. હેમુ જીતનો વાણીઓ હતો છતાં બહાદુર, દીર્ઘદષ્ટિવાળો, બુદ્ધિમાન ને શાણો હતો. તે ખોતાની હલકી પદવી પરથી ખોતાની હાશિયારી વડે પકડાયુ લ-શ્કરનો સેનાપતિ થયો હતો.

બહેરામના હાથમાંથી રાજસત્તા ખોતાના હાથમાં.

રાજસત્તાની મુશ્કેલીઓ—૧. માત્ર ૧૮ વરસની નાની ઉંમરમાંજ તેના પર આખા રાજ્યનો ભાર આવી પડ્યો હતો. ૨ તે

નાનો હોવાથી તેના સરદારો જુદા જુદા બાગો પચાવી ઘર્ષસ્વતંત્ર થવા હચ્છતા હતા. ૩. કાબુલમાં રાજ્ય કરતો તેના કાકાનો છોકરો મીરજહાંગીમ અકબર પાસેથી હિંદુ રાજ્ય પકાવી લેવા પ્રયત્ન કરતો હતો. ૪. પઠાણ લોકોનું બળ હજુ પૂરેપૂરું તૂટ્યું નહોતું એટલે તે લોકોને વશ કરવાના હતા. ૫, પઠાણ અમલથી કંટાળેલી હિંદની પ્રજા તરફની મદદની આજ્ઞા નહોતી.

મુશ્કેલીઓનું નિવારણ—૧. સરદારોને ધાક ને દયા બતાવી વશ કર્યા. બળવો કરનારા સરદારો પૈકી ખાનજમાનને હરાવ્યો ને માર્યો એટલે બીજા ફાળ્યું ત્યાં નાસી ગયા ને કેટલાક શરણે આવ્યા તેને ઉદારતાથી ક્ષમા બક્ષી, આથી સરદારોના મનમાં ભયની સાથે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો.

૨. મીરજહાંગીમ લશ્કર લઇને ચઢી આવ્યો. તેના સામે જઇ તેને હરાવ્યો એટલે તે કાબુલ નાસી ગયો એમ તેના તરફનો ભય ગયો.

૩. જુલમી કર વગેરે કાઢીને, ધર્મ સંબંધી છુટ આપીને અને સગપણની ગાંઠથી બાંધીને તથા મોટા જોડા આપીને હિંદુ પ્રજાને મેળવી લીધી. પઠાણ પાદશાહોના સમયમાં હિંદુ પાસેથી લેવાતો બત્રાવેરો અને જાજિયા વેરો (માથા વેરો) તેણે બંધ કર્યો એટલે હિંદુ પ્રજા રાજી થઈ. વળી મનુષ્ય પોતાને પોતાને પત્રદ પડે તેવો ધર્મ પાળે તેમાં રાજ્ય તરફથી અડચણ નાખતી નહિ કે જુલમ કરવો નહિ; એવું જાહેર કર્યું એટલેથીજ ન અટકતાં રજપુતોને પોતાના પક્ષમાં લેવા ને તેને રાજ્યના મદદગાર બનાવવા તેણે તેમની સાથે લગ્ન સંબંધ પણ કર્યા. જોધપુર ને જયપુરના રાજાની કુવરીઓને પોતે પરણ્યો ને પોતાના છોકરાને

પણ રજપુત કન્યા પરણાવી-રજપુતોને સગા કર્યા એટલુંજ નહિ પણ તેમને પોતાના મુસલમાન સુબા ને લશ્કરમાં સરદાર બનાવી રાજ્યના ખર્ચા મદદગાર બનાવ્યા. જયપુરના રાજા ભગવાનદાસનો દીકરો ગાનસિંહ અકબરના લશ્કરનો મોટો સરદાર હતો.

૪. મોગલ સરદારોને વશ કરીને અને હિંદુ પ્રજાને મેળવી લઈને પછી તેણે પટ્ટાણ લોકોનું બળ તોડી નાખ્યું.

ચિતોડના રાણાનો વિરોધ—રાજસ્થાનના ધણીખરા રાજા અકબરને તમિ થયા ને તેની સાથે સગપણ કે રત્નેહની ગાંઠથી બંધાયા. માત્ર મેવાડના સિસોદીયા રાણાએ તેમ ન કર્યું. મુસલમાનોને દીકરી દેવી એ હલકું કામ ગણી તેમણે પોતાની કન્યા ન દીધી, એટલુંજ નહિ પણ તેમના પટાવતોએ પણ ન દીધી અને જેમણે મુસલમાનોને કન્યા આપી તેમને હલકા ગણી તેનું અપમાન કરવા લાગ્યા. તેથી અકબરે તેનું અભિમાન ઉતારવા ચિતોડપર ચઢાઈ કરી. ઈ. સ. ૧૫૬૮. ચિતોડમાં તે વખતે રાણો ઉદેસિંગ રાજ્ય કરતો હતો. તે અકબર આવવાના ખબર સાંભળી અરવલ્લી ડુંગરમાં નાસી ગયો. ઉદેસિંગ નાહો પણ તેનું લશ્કર નાહું નહિ. તેમણે અંત લગી કિલ્લાનો ખત્યાલ કરવા કરાવ કર્યો. કિલ્લા પાસે ભયંકર યુદ્ધ થયું. અકબરના સંઘના હુમલા રજપુતોએ પાછા વાળ્યા. પણ જેવટ કિલ્લો તૂટ્યો ને અકબરની જીત થઈ. સંઘના રજપુતો કેસરીયાં કરી રણમાં પડ્યા સૌએ મહેલમાં આગ લગાડી નળી મુર્દા. અકબર સામે થવામાં પટાવત પ્રતાપસિંગ ને જયમલે બહાદુરી બતાવી હતી. તેની બહાદુરિથી અકબર બહુ ખુશ થયો હતો એટલે તેની યાદગીર માટે દિલ્હીમાં પોતાના મહેલના દરવાજા પાસે તે ખંતે સરવીશનાં બાવનાં બેસાડ્યાં. આ પ્રમાણે ચિતોડ જીતી અકબર દિલ્હી ગયો.

મેવાડની નવી રાજધાની—ઉદેસિંગ અરવલ્લીમાં નાસી ગયો હતો. ત્યાં જઈ તેણે પોતાના નામપરથી ઉદેપુર નામે શહેર વસાવ્યું તે ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો. ત્યારથી આજસુધી મેવાડની રાજધાની ઉદેપુરમાં છે.

મેવાડપર ફરીવાર હુલ્લો—અકબરની ધારણા એવી હતી કે ચિતોડ જીતાયાથી સિસોદીઆ રજપુતો વશ થશેજ પણ તેની ધારણા પાર પડી નહિ. ચિતોડ જીતાયું પરંતુ સિસોદીઆ વશ થયાંજ નહિ. ઉદેપુર વસાવ્યા પછી થોડી મુદતમાં એટલે ઇ. સ. ૧૫૭૨માં રાણો ઉદેસિંગ મરી ગયો તેની પછી તેનો પુત્ર પ્રતાપસિંહ ગાદીએ બેઠો તે તેના વડા સંગ જેવા બહાદુર ને પરાક્રમી હતો તેણે મુસલમાનોને કન્યા ન આપવાનું પણ લીધું ને ચિતોડ પાછું લેવા પ્રતિજ્ઞા લીધી ને તે માટે તૈયારી કરવા માંડી. એવામાં અકબરની સેનાપતિ માનસિંહ દક્ષિણમાં જત મેળવી દિલ્લી જતાં રસ્તામાં પ્રતાપને મળવા આગ્યો. પ્રતાપે તેનો સારો સત્કાર કર્યો પરંતુ તેની સાથે એસી ભોજન ન કર્યું તેથી માનસિંહને ખાદું લાગ્યું ને તેણે દિલ્લી જઈ પ્રતાપનું અભિમાન ઉતારવા આદેશોને વિનંતી કરી એટલે આદેશો પ્રતાપને નમાવવાને પોતાના દંકરા સર્વિમ તથા સરદાર માનસિંહને મોકલે લશ્કર આપીને મોકલ્યા. પ્રતાપ પોતાનું ૨૨ હજાર શસ્ત્રીઓનું લશ્કર જમાવી સામે ગયો. હલદીવાટના મેદાનમાં (અરવલ્લી પર્વતમાં એ વાટ છે) ઇ. સ. ૧૫૭૬ માં બંને લશ્કરો વચ્ચે બારે દિવસ યુદ્ધ થયું. પ્રતાપે ઘણા મુસલમાનોનાં ઘણા કાઢી નાખ્યાં પરંતુ છેવટ તેની હાર થઈ ને તેને નાસી જવું પડ્યું. તેના ૨૨ હજાર શુરવીરોમાંથી માત્ર ૮ હજાર બચ્યા ને આઠીના રણમાં પડ્યા. પ્રતાપસિંહને પકડવા મુસલમાનોએ ઘણો શ્રમ

કર્ચો પરંતુ તે હાથ આવ્યો નહિ પણ એક કુમરથી બીજા કુમર
જાટકતાં તેને ઘણું કષ્ટ પડ્યું. મોગલોના લયથી કાંઈ કાંઈવાર નો
તેને પીરસેલા ભાણાપરથી પણ ઉઠી જવું પડતું હતું તેની સ્ત્રી તથા
બાળકોને પણ કુમરનાં કષ્ટ સહન કરવાં પડ્યાં હતાં ને છેવટ એવો
વખત આવેલો કે તેના કુટુંબને અન્નના પણ સાંસા પડવા માંડ્યા
તોપણ પ્રતાપે હિંમત ને ટેક તળ્યા નહિ. સંકટના અણીના સમયે
તેનાં કારભારી ભામાશ્ચાની મદદ મળતાં તે ફરીને ઉત્તેજિત થયો
ને આમ્રહ, ધીરજ, ખંત, ઉલોગ તે દહતાથી યતન કરીને પો-
તાનું ગએલું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું. એ સમયે અકબરનું બ્યાન બીજા
રાજ્યો જીતવામાં લાગેલું હોવાથી ને પ્રતાપ જેવા વીર પુરુષને હેરાન
ન કરવો એવી ધારણાથી તેણે મેવાડપર ફરી હલ્લો મોકલ્યો નહિ.
આથી પ્રતાપ નિરાંતે રાજ્ય કરી શક્યો ને પોતાના કુળની આબરૂ
જાળવી શક્યો. આ બહાદુર ને ટેકી રાણો પ્રતાપ ઇ. સ. ૧૫૬૭
માં મરણ પામ્યો.

સ્વતંત્ર રાજ્યોને જીતી લેવાં—૧. માળવા—૧૫૭૨ માં
જીત્યું.

૨ ગુજરાત—સુલતાન ત્રીજા મુજફ્ફરશાહ પાસેથી ૧૫૭૩
માં જીત્યું.

૩ બંગાળા—શેરખાના વંશજ દાઉદ પાસેથી ૧૫૭૬ માં
જીત્યો.

૪ એઝીઆ—ત્યાં રજપુત લોકો સ્વતંત્રપણે અમલ કરતા
હતા તેમની પાસેથી આખો પ્રાંત જીતી લીધો. ઇ. સ. ૧૫૭૪.

૫ કાશ્મીર—મીરજાહકીમે પંજાબપર હલ્લો કર્યો તથા અકબર
તેની સામે ગયો ને તેને હરાવી પાછો કાઢ્યો એટલુંજ નહિ પરંતુ

તેનાથી આમળ વધી તેની પાસેથી કાશુક પણ્ય જીતી લીધું. ઇ. સ. ૧૫૮૧.

૬. કાશ્મીર—ઇ. સ. ૧૫૮૬ માં જીતી લીધો.

૭. સિંધ—૧૫૯૨ માં ખાલસા કર્યો.

૮. કંદહાર—૧૫૯૪ માં અકબરને મળ્યો.

‘શીરખલતુ’ મરજુ—અકબરના દરબારમાં એ પ્રધાન હતો તે ધણો વિદ્વાન, ચતુર, કવિ ને હાજરજવાબી હતો. તેના પર બાદશાહ ઘણોજ પ્રસન્ન રહેતો. તેની ચતુરાઇની ઘણી વાતો કહેવાય છે સરહદ તરફના હલ્કામાં તે લશ્કર લઇને ગયો હતો તેમાં મરાયો. તેના મરણથી બાદશાહને બહુ દીલગીરિ થઇ.

દક્ષિણનાં રાજ્યો—અકબરના વખતમાં દક્ષિણમાં ખાનદેશ, અહમદનગર, ગોવળકોટા, વિજયપુર ને બેદર એવાં પાંચ સ્વતંત્ર મુસલમાની રાજ્યો હતાં.

અહમદનગરની જીત—અહમદનગરની ગાદીને માટે તકરાર હતી. તેમાં ૪ પક્ષ બંધાયા તેમાંના એક પક્ષે અકબરની મદદ માગી. તેની મદદે અકબરે પોતાના દીકરા મુરાદને લશ્કર લઇને મોકલ્યો પરંતુ તે દરમ્યાન બહાદુર નામે છોકરાને ગાદીએ બેસાડી ચાંદબીબી નામે બાઈ કારબાર કરવા લાગી તે બાઈ બહાદુર, ખૂબસુરત ને સમયસૂચક હતી. તેણે મુરાદના સંધગા હુમલા પાછા વાળ્યા. પરંતુ છેવટ વરાડ પ્રાંત આપવાથી સમાધ થઇ. પણ વળી તે પ્રાંતની સરહદ બાબત તકરાર ઉઠતાં ફરી લડાઈ થઈ તેમાં મુરાદ જય પામ્યો એવામાં ચાંદબીબીને કાંઈએ દગાથી મારી નાખી તેથી અહમદનગર અકબરના લશ્કરે સહેલાઈથી જીતી લીધું.

અહમદનગરે જતાયું પરંતુ તેનો સથળો મુત્તક જતાયો નહિ—અહમદનગરના રાજ્યનો કેટલોક ભાગ કબજે કરી મલિક-બર નામે સરદારે નિતમશાહને પાદશાહ ડરાવી ઔરંગઝાબાદમાં ગાદી કરી. એટલે અહમદનગરના રાજ્યનો સથળો મુત્તક અકબરને તાબે થયો નહિ.

ખાનદેશની જીત—અહમદનગર જત્યા પછી એક સરદારે ખાનદેશનું રાજ્ય પણ જીતી લીધું.

અકબરનું દુઃખ—અકબરને સર્વ વાતે સુખ હતું પરંતુ તેમના કુંવરો તરફનું તેને દુઃખ હતું. તેના વડા કુંવર સલીમને અશીશુ ને દારૂનું જખરે વ્યસન લાગેલું હતું. પાદશાહ દક્ષિણમાં હતો ત્યારે તેણે ઉત્તરમાં ગરબડ કરી. તેણે પ્રવાગ, અપોધ્યા ને ગદાર પ્રાંતો કબજે કર્યા તથા ખજાનામાંથી ૩૦ લાખ રૂપીઆ ઉપાડ્યા તેથી પાદશાહ આગ્રે આવ્યો. સલીમને બોલાવી સિનામજુ દીધી પણ તેની કંઈ અસર થઈ નહિ. એવામાં પાદશાહનો વડાનો વજીર અમુસફજલ દક્ષિણમાંથી આવતો હતો તેને સલીમને મરાવી નાખ્યો. એ ખગર પાદશાહને મળતાં તે બ્રજેજ ખિન્ન થયો ને બે દલાડા સુધી કથું ખાધું નહિ. એ વજીર વજો ડાહ્યો ને વિદ્વાન હતો. તેણે અકબરના વખતના કાવદાનું પુસ્તક લખ્યું છે. આગળ જતાં અકબરે સલીમને વધારે છુટ આપી રાજવિદ્ય શીખવવાની પ્રવાગમાં સ્વનંત્રપણે રહેવાની છુટ આપી. પરંતુ ત્યાં દારૂના અનિશ્ચય વ્યસનમાં પડ્યો. અકબરના ખિન્ન બે પુત્રો મુરાદ ને દાનીયાલ પણ દારૂના વ્યસનમાં મરી ગયા. આમ અકબરના પુત્રો દારૂડયા હોવાથી અકબરની આખર અવસ્થા દુઃખપૂર્ણ હતી.

અકબરનું મરણ—પુત્રો તરફની ચિંતા ને વડાના વજીરના

પૂનર્ગી અકબરની પ્રકૃતિ પર ભારે અમર થઈ તેની તે મંદો પડ્યો ને ૧૬૦૫ માં મરી ગયો. મરના પહેલાં તેણે સત્તીમને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. તેને સારી શિખામયુ દીધી ને પોતાને હાથે તેની કંમર તરવાર બાંધી. સરદારને પણ સત્તીમની અજ્ઞા માનવા બોલ કયો.

અકબરના સુધારા—૧. ધર્મ સંબંધી છુટ આપી એટલે દરેક માણસ પોતાની મરજી મુજબનો ધર્મ પાળે તેમાં રાજ્ય તરફથી કશી અડચણ નાખતી નહિ,

૨. વડમાં પશુતંત્રની જાંવી હતી, જુશીવર સતિ થવાનો રિવાજ અટકાવ્યો, આગવગ કરવાની મના કરી ને પુનર્જન્મની ખુટ આપી,

૩. રાજ્યના ઓઢા આપવામાં જાતિભેદ કે ધર્મભેદ નહિ ગણવાનો નિયમ કયો.

૪. જુદામી સમયો જોવીકે કાંડાં, નાંક, કાન, વગેરે કાપવાની બંધી કરી. દેહાંતદંડ તેની પરવાનગી સિવાય કરી શકાતો નહિ.

૫. વસુક્રાંતને માટે નિયમ ઠરાવ્યા. એ કામ તેના પ્રધાન ટાડરમજે કર્યું. પાકરો ભાગ લેવાને બદલે જમીનની જાત પ્રમાણે અમુક રોકડ રકમ લેવાનો ઠરાવ કયો.

૬. રાજ્યનો બંદોબસ્ત બરાબર જાગવવા માટે તેણે અડતા દરજ્જાના કામસર અમલદારો નીમ્યા.

૭. નોકરોને પગારને બદલે જમીન અપાતી તે રિવાજ બંધ કરી રોકડ પગાર આપવાથી રીત દાખલ કરી.

૮. વિદ્વાનોને ઉત્તેજન આપી વિદ્યાવૃદ્ધિ કરી.

૯. જુદા જુદા ધર્મના વિદ્વાનોને પોતાની કચેરીમાં સખી ધર્મ સંબંધી સંશોધન કરાવ્યું.

અકબરના યુક્તિ—અકબર શરીરે મજબુત, ને રૂપાળો હતો તેની છાતી વિશાળ ને હાથ હાથા હતા. વખતનો ઉપયોગ બરાબર કરતો. તે શરો, ઉઘોમી ને માયાળુ હતો. તેને સિંહારનો શોખ હતો. પ્રજાકલ્યાણ માટે તેના વિચાર ધણા ઉચ્ચ હતા. મુશ્કેલીઓ તેની ઇચ્છા હતી પરંતુ તેમ ક્યાં પછી પ્રજાપાલન માટે તે સારી વ્યવસ્થા કરતો. એકંદર રીતે તેના જેવો મુસલમાન પાદશાહ દિલ્હીની ગાદી પર બીજો લાગ્યે થયો હશે. તેના સમયમાં પ્રજા સતોષી સુખી, આબાદ ને રાજ્ય તરફ પ્રેરણા વધાર હતી. તેની રાજનીતિના ધણા અંશો હાલની માયાળુ સરકારના રાજ્યમાં છે તે અકબરની દીર્ઘદષ્ટિ બતાવે છે. તેની પછીના પાદશાહો જે તેને પગલે ચાલ્યા હોત તો મોગલાઇરાજ્યને જે ધક્કો પછવાડેથી લાગ્યો તે લાગત નહિ.

જહાંગીર.

૧૬૦૫ થી ૧૬૨૭. ૨૨ વર્ષ.

અકબરના મરણ પછી સલીમ જહાંગીર (દુનિયા છતનાર) નામ ધારણ કરી પાદશાહ થયો. તેણે અકબરના સમયના કામદારો કાયમ રાખ્યા, અકબરે કરેલા સુધારા ચાલુ રાખ્યા ને ધર્મની આબરમાં પ્રજાને હરકત કરી નહિ.

જહાંગીરના સમયના બનાવ—(૧) ખુશનૌ બગીચો. (૨) તુરજહા સાથે લગ્ન. (૩) અહમદનગરના શત્રુને છતી લેવા પ્રયત્ન (૪) મેવાડ પર હલ્લો. (૫) કુતુંબકંકાસ.

તુરજહા સાથે લગ્ન—અકબરના સમયમાં ગિઆસમેગ નામનો એક ધરાની દિલ્હીમાં આવી રહ્યો હતો. તેને બે છોકરા હતાં એક પુત્ર ને એક પુત્રી. પુત્રી મરીજ ખૂમસુરત હતી, તેનું તેજ સર્પના

જેવું હતું માટે તેનું નામ મિહ (સૂર્ય) રાખ્યું હતું. ગિઆસ બેગને અકબરના હરબારમાં નોકરી મળી તેથી તે હિલ્લીમાં રહ્યો, મિહ મોટી થતાં તેનું રૂપ બહુ દોષી બહુ. તે એક વાર સહીમની નજરે પડી ત્યારે સહીમની ઇચ્છા તેની સાથે લગ્ન કરવાની થઈ. પરંતુ તેનો વિવાહ શેરઅફઘાન નામે સરદાર સાથે થઈ ગયો હતો. એટલે સહીમની ઇચ્છા પાર પડી નહિ. લગ્ન થયા પછી મિહ શેરઅફઘાન સાથે ખંઘાળમાં ગઈ. આ તરફ સહીમનું મન મિહમાં ખરાબર લાગ્યું હતું. એટલે અકબરના મરણ પછી ત્યારે પોતે પાદશાહ થયો ત્યારે શેરઅફઘાનનું ખૂબ કરાતીને મિહને પોતાની પાસે મંગાવી લીધી. પરંતુ એ લગ્ન બાંધે પોતાના વહાલા પતિના મોતથી બહુ દોષગીરિ થઈ ને ૬ વરસ સુધી જહાંગીર સાથે પરણવાની ના પાડી પરંતુ છેવટે તેણે જહાંગીરની ઇચ્છા મુજબ તેની સાથે લગ્ન કર્યું. જહાંગીર તેનું નામ નુરજહાં (દુનિયાનું તેજ) રાખ્યું. એ બાંધ દહમનની, ચતુર, સમયચૂક ને હોશિયાર હતી. તે સાથે બહુજ ખૂબસુરત હતી. તેથી તેણે જહાંગીરને ખરાબર વશ કરી લીધા. જહાંગીરની કેટલીક કુટેવો તેણે છોડાવી. ઉપરાંત રાજ્યનો બહોળો કારભાર તેની સલાહથી ચાલતો. જહાંગીર પોતે તો મોજમજા કરતો. ખરી રીતે અમલ નુરજહાંનોજ હતો. આથી જહાંગીર મોજિલો પાદશાહ કહેવાય છે,

અહમદનગરનું રાજ્ય છતી લેવા પ્રયાતન—અકબરે અહમદનગર છત્યું હતું પરંતુ તે રાજ્યનો બહોળો ભાગ કબજે કરી મલિકખાને નિજમશાહને પાદશાહ ઠરાવી ઔરંગઝેબમાં ગાદી કરી હતી. તે વાત પાછળ આવી ગઈ. મલિકખાને રાજ્યમાં સુધારા કરી હળવે હળવે રાજ્ય મજબુત કરવા માંડ્યું તેથી જહાંગીરે તે તરફ

લક્ષ દોડાવ્યું. પ્રથમ પાદશાહી લશ્કરે મલિકખરને ૧૬૧૨ માં હરાવ્યો. પરંતુ તેને ઝરાયર તામે કરી શકાયો નહિ તેથી ફરીવાર ૧૬૧૭ માં શાહજહાં પુરમની સરદારી નીચે લશ્કર મોકલ્યું. તેણે મલિકખરને નમાવ્યો. ને તેની પામેથી અહમદનગર તથા તેની આસપાસનો મુલક લીધો. પરંતુ મલિકખરે થોડી મુદતમાં બોએબો મુલક પાછો લીધો એટલે ફરીવાર પુરમની સરદારી નીચે ૧૬૨૧માં લશ્કર મોકલ્યું. તેણે મલિકખરને હરાવીને નમાવ્યો.

મેવાડ પર હુદ્દો—મતાપતા મરણ પછી તેનો પુત્ર અમરસિંગ ગાદી પર બેઠો. તે તેના આપ જોડે પરાક્રમી હતો. તેણે પણ મુસલમાનોને કન્યા આપી નહિ એટલુંજ નહિ પણ તામેદારી પણ કબુલ ન કરી એટલે જહાંગીરે તેના પર જુદા જુદા સરદારોના હાથ નીચે લશ્કર મોકલ્યું પણ અમરસિંગ નમ્યો નહિ. છેવટે શાહજહાં પુરમની સરદારી નીચે લશ્કર મોકલ્યું તેણે રાણાને હરાવીને નમાવ્યો. તે તામેદારી કબુલ કરાવી છ. સ ૧૬૧૪. આથી જહાંગીર પુરમ પર ખુબ પ્રસન્ન થયો. તે તેને શાહનો મોકામ આપ્યો તાર્થી પુરમ શાહજહાંના નામથી પ્રતિષ્ઠ થયો.

કુટુંબ કંકાસ—જહાંગીરને ૪ દીકરા હતા. ખુશહ, પરીજ, પુરમ, ને શહરિયાર તેમાંનો મોટો મરણ પામ્યો હતો. પુરમ, (શાહજહાં), ખુબ અહાહુર હોવાથી જહાંગીરની પ્રીતિ તેના પર વધારે હતી. પણ નરજહાંની ધામગી શહરિયાર પર વધારે હતી કેમકે તેના આગલા ધણીથી થએલી છોકરી તેની સાથે પરણાવી હતી. આમ હોવાથી શાહજહાંની યડની તેનાથી ખમાતી નહોતી એટલે તે શાહજહાં પર પાદશાહી અપ્રીતિ કરાવવાની ખટખટ કરતી હતી. શાહજહાંની સત્તા દક્ષિણમાં જામેલી હતી તે તોડવા તેને ધરાની લોકોને

દરાવવા મોકલવા પાદશાહને સમજાવ્યો. પાદશાહે શાહજહાંને ધરાવ
પર દહો લઈ જવા હુકમ કર્યો. શાહજહાં તેની મતલબ કળી ગયો
તેથી તેણે બંદ કર્યું. પાદશાહે તેને પકડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તે
દક્ષિણમાં અત્રિકાંચરને મળી ગયો તે છેવટે પાદશાહને શરણે આવ્યો.

આમ શાહજહાં પર પાદશાહનો અભાવ કર્યા પછી પરવીજનું
જોર તોડવા ચલ્યું કર્યો. પરવીજનો સંદાયક મહોમતખાં નામે મોરો
સરદાર હતો તે મહોમતખાં ઉદેપુરના રાણા પ્રતાપના ભાઈ શુક્ત-
સિંહનો દીકરો હતો પરંતુ તે મુસલમાન થઈ ગયો હતો. તે સર-
દારનું જોર તોડવા નજીહાંએ તેના પર સરકારી રકમ ઉચાપત કર્યાનું
તહોમત મૂકાવી જવાય દેવા હજુરમાં મોકલાવ્યો. પણ તે નજીહાંનું
કાવતરું સમજી ગયો એટલે પોતાના ૫૦૦૦ રજપુતો સાથે ગયો તે
પાદશાહ પંજાબમાં હતો ત્યાં તેને કેદ કર્યો પણ નજીહાંની યુક્તિથી
પાદશાહ જલદી છુટો થયો. તેણે મહોમતખાંને મેળવી અત્રિકાંચરમાં
શાહજહાં પર મોકલ્યો પરંતુ ત્યાં તે શાહજહાં સાથે મળી ગયો
પ. સ. ૧૫૨૬.

જહાંગીરનું મરણ—આ પ્રમાણે દેવગઢકાંસ આવતો હતો
તેમાં જહાંગીર દમના રોગથી દક્ષીણમાં મરી ગયો પ. સ. ૧૫૨૭.

જહાંગીરના મૃત્યુ—તે બહોલ ઉદાર, મોજીલો પણ દારૂડિયો,
સ્વચ્છંદીતે વિખ્યા હતો તેણે રૈયતને દાદ આપવા પોતાના મહેલમાં
બંદ રાખી તેની સાંકળ ગમે તેને બંધવા માટે જવાર વટકાવી હતી.
તેના દરબારમાં દીગ્ગાંડના આદશાહ તરફથી સર ટોમસરો નામે એ-
લચી ૧૬૧૫ માં વેપારના કરાર કરવા આવ્યો હતો. તેની સાથે
જહાંગીર બહુ ઘરવટથી વર્તતો.

શાહજહાં

૧૬૨૭ થી ૧૬૫૮-૩૧ વર્ષ.

જહાંગીરના ૪ પુત્રો પૈકી ખુસરુ તે શહરિયાર જીવતા હતા. શહજહાંની મરણ શહરિયારને ગાદી આપવાની હતી પરંતુ તેના બાઈ અસોફખાની મરણ શાહજહાંને ગાદી આપવાની હતી કેમકે શાહજહાં જેવો જમાઈ થતો હતો. એટલે અસોફખાં ને મહોબતખાં એ એ મોટા સરદારોની સાલામતથી શાહજહાંને ગાદી મળી. ઇ. સ. ૧૬૨૭.

કુટુંબીઓનો નારા—તેના બાઈઓના છોકરાએ બળવા કર્યા તે બધાને તેણે મારી નખાવ્યા. ને તુરજહાંને ૨૫ લાખનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું.

શાહજહાંના સમયના બનાવો—૧. અહમદનગરનું રાજ્ય ખાલસા. ૨. હિંદ બહાર સ્વારીઓ. ૩. શાહજહાંના બળવા. ૪. સુંદર બાંધકામો.

અહમદનગરની જીત—મલિકગરના મરણ પછી તે રાજ્યમાં બધી ખટપટ ચાલતી હતી તેનો લાભ લઈ શાહજહાંએ તે રાજ્ય પર ચડાઈ કરી તેને ખાલસા કર્યું ઇ. સ. ૧૬૩૭.

હિંદની બહાર સ્વારીઓ—બલખ જીત્યા તેણે જુદી જુદી વખતે લશ્કર મોકલ્યાં ને બલખ જીતી લીધું પરંતુ તેનાથી વિશેષ આગળ વધો શકાયું નહિ.

તેનાં બાંધકામો—શાહજહાંને બાંધકામનો ખણો શોખ હતો. તેના સમયમાં અલીમર્દખાન નામનો ઈસની તેનો સરદાર હતો તે બાંધકામમાં ખણો કુશળ હતો. તેની મદદથી તેણે સુંદર મકાનો બંધાવ્યાં એટલુંજ નહિ પણ દિલ્હીને પાણી પૂરું પાડવા જમના નદી-

માંથી એક મોટી નહેર બંધાવી. શાહજહાંનાં બાંધકામો પૈકી આ-
કામાં તેની બેગમ સુમતાજ મહારાજ (અમોદખાંની દીકરી)ની કબર
પર બાંધેલા રાત્રે જે તાજમહલ કહેવાય છે તે સૌથી પ્રસિદ્ધ છે.
તેની સુંદરતા અનુપમ છે. તેને બંધાયાં લગભગ ૨૫૦ વરસ થયાં
છે. છતાં આજપણ તે તદ્દન નવા જેવોજ લાગે છે. એ રાત્રે સફેદ
આરસનો બંધાવ્યો છે. તેના જેવો રાત્રે દુનિયામાં બીજો કોઈ છેજ
નહિ. દુનિયાનાં સુંદર બાંધકામોમાં તેની આજપણ મણતરી થાય
છે. તેનું બીજું કામ તેનું તખ્તતાલિસ કે મયુરાસન હતું, એ આસન
પણ એવુંજ અનુપમ હતું પરંતુ તે ધરાની નાદિરશાહ ૧૭૩૬ માં
ડુંદી ગએલો હોવાથી આજ તેની નિશાની નથી.

શાહજહાંના બાંધવા—શાહજહાંને ૪ પુત્રો હતા. દારા, સુજ
ઔરંગઝેબ ને મુરાદ. દારા ઉદાર, બહાદુર પણ બોળો હતો. સુજ
દારડિયો હતો, ઔરંગઝેબ બહાદુર, ચતુર, પણ કપટી, લોભી ને
ધર્માંત્ર હતો, મુરાદ બહાદુર પણ મૂર્ખ હતો, આ ચાર પુત્રો પૈકી
દારા પાદશાહ પાસે, સુજ બંગાળમાં, ઔરંગઝેબ દક્ષિણમાં ને મુરાદ
ગુજરાતમાં સુબાગીરિ પર હતા. આ ચરસામાં શાહજહાં માંદો પડ્યો
એટલે દારા કારઆર કરવા લાગ્યો પણ તે તેના નાના બાઈએને
ન મમતાથી તેઓ દરેક પોતપોતાને પાદશાહ કહેવડાવવા લાગ્યા ને
કુટુંબવિગ્રહ શરૂ થયો.

કુટુંબ વિગ્રહ—પ્રથમ સુજ રાજ્ય લેવા માટે બંગાળાથી
લશ્કર લઇને આવ્યો તેને દારાએ કાશી આગળ હરાવી નસાડી મૂક્યો.
ઔરંગઝેબ સામે બેંગલુરના રાજા જસવંતસિંહને મોકલ્યો, આ તરફ
ઔરંગઝેબ કપટથી મુરાદને ગાદી આપવાની લાલચે બોળવાને પોતાના
પક્ષમાં લીધો. એ બંનેના એકત્ર લશ્કરે જસવંતસિંહ પર હુમલો

કર્ચો. ઉજ્જવન આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં ઔરંગઝેબનો જય થયો. ઇ. સ. ૧૬૫૭. પછી મુરાદ ને ઔરંગઝેબ લશ્કર લઈ ઉત્તરમાં ચાલ્યા. દારા ને તેમના લશ્કરનો મેળાપ આગ્રાના મેદાનમાં થયો. દારણુ યુદ્ધ થયું તેમાં દારાના હાથીને તીર વાગવાથી તે ઘોડા પર બેઠો એટલે લશ્કરતેને ન દેખ્યો. આથી લશ્કરમાં ભગાણ પડ્યું ને દારાની હાર થઈ.

શાહજહાંનું કેદ થવું—દારાને હરાવ્યા પછી અને ભાઈઓ દિલ્હી તરફ ચાલ્યા. રસ્તામાં મુરાદને દારૂ પાઈ કેદ કરી લીધો. પછી દિલ્હી જઈ શાહજહાંનને કેદ કરી ઔરંગઝેબ પાલતાલ થયા. ઇ. સ. ૧૬૫૭. કેદમાં પડ્યા પછી શાહજહાંન ૧૦ વર્ષ છુટ્યો. તે ઇ. સ. ૧૬૬૭માં કેદમાં મરી ગયા.

શાહજહાંના ગુણ—તે પાદશાહ લાંબો, દલાળ, બહાદુર, પણ બાળો ને વિશ્વાસુ હતો. તેણે પોતાના પુત્રો પર અનિશ્ચય વિશ્વાસ મૂકી તેમને મોટા સુખા બનાવ્યા એ વિશ્વાસનું કડવું ફળ તેને ભોગવવું પડ્યું. તેને બાંધકામનો ધણો શોખ હતો. દિલ્હી ને આગ્રાનાં બાંધકામો ઉપરાંત અમદાવાદમાં તેણે શાહીબાગ નામે મકાન ને બાગ બંધાવેલ છે તે હજી કાયમ છે.

શાહજહાંના સમયમાં ખજાની આબાદી—તેના સમયમાં લડાઈ ટંટા ઓછા થવાથી ગ્રામ ધણી આબાદ ને સુખી હતી. રાજ્યના ખજાનામાં પુષ્કળ પૈસા હતા. તેણે સુંદર ને ધણાં બાંધકામો કરાવ્યા તેમ જતાં તે મરણ પામ્યો ત્યારે ખજાનામાં હીરા, માણિક, ઝવેરાત, ઉપરાંત ૨૪ કરોડ રૂપીયા રોકડા હતા. અકબર ને જહાંગીરના સમય કરતાં પણ તેના સમયમાં રાજ્યની સમૃદ્ધિ ને આબાદી વધારે હતી.

ઔરંગઝેબ.

ઇ. સ. ૧૬૫૮ થી ૧૭૦૭ - ૪૯ વર્ષ.

પોતાના બાપને ફેદમાં નાખી ઔરંગઝેબ ૧૬૫૮માં પાદશાહ થયો. ને પોતે આલમગીર એવું નામ ધારણ કર્યું.

કુટુંબીઓનો નાશ—ગાદીએ બેઠા પછી તેણે પોતાના ભાઈઓ તથા ભત્રીજાનો નાશ કરવાનો ઉદ્દેશ આરંભ્યો અને ૪ વરસમાં સર્વનો નાશ કરીને તે તેમની તરફના બાપથી મુક્ત થયો. દુનિયામાં રાજ-લોક એ કેવી ખુરી ચીજ છે તે આ ઉદાહરણથી બરાબર સમજાય છે.

વિકાનેર ને આસામની છૂત—તેણે વિકાનેરના રાજાને વશ કર્યો અને આસામના રાજાને હરાવી ખાંડિયો બનાવ્યા.

ધર્મપક્ષપાત—સર્વધર્મના લોકોને સમાન ગણવાની અકબરની રાજનીતિ શાહજહાં સુધી ચાલી. ઔરંગઝેબે ગાદીએ બેઠા પછી તરત ધર્મપક્ષપાત શરૂ કર્યો. હિંદુઓને સરકારી નોકરી આપી બંધ કરી, મુસલમાનોના કેટલાક વેરા માફ કર્યા ને હિંદુઓના ન કર્યા એટલુંજ નહિ પરંતુ પઠાણ પાદશાહના વખતના બ્રાહ્મણને જાણ્યાવેરા જે અકબર પાદશાહે માફી નાખ્યા હતા તે ઔરંગઝેબે પાછા શરૂ કર્યા. દિલ્હીના લોક ટાળે મળીને આ બાબત નહિ કરવા તેને અરજ કરવા ગયા ત્યારે તેમના પર પોતાના હાથીઓ છોડી મૂકીને છુંદી નાખ્યા. આથી હિંદુમત્ત તેનાથી બહુ નારાજ થઈ અને અને મોટી પ્રજા વચ્ચે વેરની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ. જોકે મુસલમાનો ઔરંગઝેબને ખોટા સુસ્ત મુસલમાન ગણી તેના વખાણ કરવા લાગ્યા પરંતુ કરોડોના

પાદશાહ તરીકે તેનું એવું વર્તન મુજબ લાયક ન ગણાય. અને થયું પણ તેવુંજ. કેમકે તેણે રાપેલા આ વૈરલાવ કૃપી ખીજનાં કડવાં ફળ તેના વારસોને તરતજ ભોગવવાં પડ્યાં.

ઔરંગઝેબની છુરકેલી—તેના ધર્મપક્ષપાતથી તેની મુશ્કેલીમાં ઘણો વધારો થયો. જોકે કુટુંબીઓનો નાશ કરીને તે નિશ્ચિંત થયો હતો તોપણ ધર્મભેદને લીધે હિંદુમુખ તરફથી તેને ધણું સોસવું પડ્યું. તેના રજપુત સરદારો તેનાથી છુટા પડ્યા, પંજાબમાં ગુરુ ગોવિંદસિંહે શીખ લોકોને તેની સામે લડવા તૈયાર કર્યાં, દિલ્હીની આસપાસના વેરાગીઓએ બળવો કર્યો, દક્ષિણમાં શિવાજીની આગેવાની નીચે મરેઠા સામા જીઠ્યા ને 'રજપુતસ્થાનના સર્વરાજ્યે તેની સામે સંપ કર્યો. આમ ચોતરફ તેના શત્રુ ઉભા થયા એટલે તે સુખે રાજકરી શક્યો નહિ.

દક્ષિણમાં મરેઠા રાજ્યો—દક્ષિણમાં સાહજબોંસલે નામે મરેઠા સરદારને ત્યાં ઈ. સ. ૧૬૨૭ માં એક પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું નામ શિવાજી રાખ્યું. સાહજ બોંસલે અહમદનગરના રાજ્યમાં નોકર હતો ત્યાં તેણે સારી બહાદુરી બતાવી હતી પરંતુ તે રાજ્ય સાહજબોંસલે આદશાહે ખાલસા કર્યું ત્યારે તે વિજાપુરના રાજાને ત્યાં નોકર રહ્યો. શિવાજી તેની મા-જીજાબાઈ ને દાદાજી કોડ દેવ નામના શુરવીર દેખરેખ નીચે ઉછર્યો. સાહજનો વિચાર તેને સાક્ષર બનાવવા હતો ખરો ક્ષત્રિય બનાવવાનો હતો તેથી નાનપણથી તેને મહાભારત તથા રામાયણમાંની કૌરવની વાતો કરી તેનામાં કૌરવ ને દેશાભિમાન સાથે ધર્માભિમાન ઉત્પન્ન કર્યું હતું. આ પ્રમાણે કેળવણી લઈને યોગ્ય ઉંમરનો થતાં તેનામાં રાજ્ય સ્થાપન કરવાની મુશ્કેલી થઈ તેથી તેણે આસપાસની મરેઠા મુખમાં ધર્માભિમાન, સ્વદેશાભિમાન

ને સંપ કૃત્તિ કરી લશ્કર જમાવવા માંડ્યું અને ઘાટ તથા કોક-
શુમાનો કેટલોક મુલક જીત્યો. આ લાગે પોરીનો કેટલોક ભાગ
વિજયપુરના બાદશાહનો અને કેટલોક દિલ્હીના બાદશાહનો હતો તેથી
બંને બાદશાહો તેનો નાશ ખચકાવા લાગ્યા. પ્રથમ વિજયપુરવાળાએ
પોતાના સરદાર અશ્વજીખાને મોકલ લશ્કર સાથે શિવાજી પર મોક-
લ્યો પરંતુ શિવાજીએ યુક્તિથી તેનો તથા તેના લશ્કરનો નાશ કર્યો.
ઔરંગઝેબે શિવાજીનો નાશ કરવા તેના મામા સાહિસ્તખાની સર-
દારી નીચે લશ્કર મોકલ્યું પણ શિવાજીએ સાહિસ્તખાને ધાયલ કરીને
નસાડ્યો. આમ બંને બાદશાહી ૥ સરદારોનો પરાજય કર્યા પછી શિ-
વાજી નિરંકુશપણે ચોતરફનો મુલક કબજે કરવા ને લૂટવા લાગ્યો.
આ સમયે સુરત નામીયું બંદર હતું પરદેશથી કરોડો રૂપીઆનો માલ
ત્યાં આવતો ને બહીનો માલ તે બંદરથી પરદેશ જતો. ડુંકામાં હા-
લના મુખ્ય જોવા તે સમયે સુરત બંદર હતું તે બંદર મોગલ બાદ-
શાહને કબજે હતું ને તેમાં તેના ખાસ સુબો રહેતો. શિવાજીએ
બંદર પર ૧૬૬૪ માં હુલો કર્યો ને તેને લૂટ્યું. આ લૂટમાં તે જ-
ગલગ ૩૦ કરોડ રૂપીઆ કપાડી ગયો એમ કહેવાય છે.

શિવાજીએ સુરત લૂટ્યા પછી તરત તેનો બાપ શાહજી મરી
જવાથી રાયગઢમાં પોતાનો રાજ્યાલિખેક કરાવ્યો ને પોતાના નામના
સિક્કા પડાવ્યા.

શિવાજીના નાશ માટે ઔરંગઝેબનો ફરીને પ્રયત્ન—
શિવાજી અજવાન થતો જોઈ ઔરંગઝેબે તેને વશ કરવા જુદા જુદા
સરદારોને મોકલ્યા પરંતુ તે સૌને શિવાજી પૂરો પડ્યો એટલે
ઔરંગઝેબે જયપુરના રાજા જયસિંહને મોકલ્યો તેણે શિવાજીને સ-
મજાવી બાદશાહ સાથે સલાહ કરવા પોતાની સાથે દિલ્હી આણ્યો.

ઔરંગઝેબે આ સોનેરી તકનો શાલ ખોટી રીતે લીધો. એટલે શિવાજી સાથે સલાહ કરવાને બદલે તેને કેદમાં નાખ્યો. આ પ્રમાણે શિવાજી ઔરંગઝેબના હાથમાં સપડાઈ ગયો. પરંતુ કેદમાં પડ્યા પછી ૪ વરસે યુક્તિથી તે તથા તેનો દીકરો સંભાળ મિઠાઈના ટોપલામાં ખેસી નાંચી ગયા. આથી ઔરંગઝેબને બારે પસ્તાવો થયો. પરંતુ પછી તેના હાથમાં શિવાજી સપડાયો નહિ. તેની તથા મોગ-સોની વચ્ચે ફરીયાર સલાહ ન થઈ તે ન થઈ. શિવાજીએ સપગદ પહોંચ્યા પછી બીજી વાર સુરત લૂટ્યું તે દિવસે દિવસે પોતાના રાજ્યને વધારે મજબુત બનાવ્યું. ઔરંગઝેબ આ વખતે હુત્તરમાં રાજ્યેશ હોવાથી તે શિવાજીની પ્રવૃત્તિનાં અટકાવ નાખી શક્યો નહિ.

રજપુતો સાથે ઠંડો—જજિયાવેશને જાતપેરા નાખવાથી, રજપુતો ઔરંગઝેબ પર નારાજતો હતાજ એવામાં ઔરંગઝેબે જોધપુરનું રાજ્ય ખાતસા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો તે એવી રીતે કે જોધપુરનો રાજા જસવંતસિંહ જે કાશુવમાં સુખો હતો તે ત્યાં મરણ પામ્યો એટલે તેનાં બાઈડી છોકરાં દિલ્લી આવ્યાં તેને બાદશાહે કેદ કર્યો એટલે રજપુતો ધણાજ નારાજ થયા. રજપુતોએ જસવંતસિંહના બાળકુંવર અજતસિંહને બાદશાહના કબજામાંથી યુક્તિથી છોડાવ્યો તે સહોડ સરદાર દુર્ગાદાસની સરદારી નીચે જ્યાં રજપુતો બાદશાહ સાગા બીડ્યા. મેવાડનો રાજા રાજસિંગ પણ તેમાં બળ્યો. આથી ઔરંગઝેબે રજપુતોને ઝેર કરવા પોતાના પુત્ર અકબરની સરદારી નીચે ૧૭ હાજર માણસનું લશ્કર મોકલ્યું પણ અકબરને રજપુતોએ પોતાના પક્ષમાં લઈ લીધો આથી ઔરંગઝેબ બારે સંકટમાં આવી પડ્યો. પણ તેણે એક યુક્તિવાળા પત્ની પોતાની

મુસ્કેલી મદાડી અકબરનું લશ્કર પાઠશાહને મળી ગયું. આ સમયે દુર્ગાદાસને ફેાડવા બણી તળવીજ કરી પણ તે રાડોડ સરદાર કચ્છે નહિ આથી યંત્રે પક્ષ વચ્ચે ભારે યુદ્ધ થવા લાગ્યાં. ઔરંગઝેમ હિંદુ પર જીતમ કરવામાં આકી રાખતો નહિ તેમ સામી તરફથી રજપુતો પણ તેવોજ જીતમ કરવા લાગ્યા. આમ ફેટલીક મુદત ચાલ્યું પરંતુ રજપુતોને વશ કરી શકાયા નહિ. આ અરસામાં દક્ષિણનું મરેઠી રાજ્ય બણું ગજરાત થતું હતું તેની વિંતાથી છેવટ પાઠશાહે રજપુતો સાથે સલાહ કરી ઇ. સ. ૧૬૮૩. ને પોતે ૧૦ લાખ લશ્કર સાથે દક્ષિણ જીતવા ચાલ્યો.

ઔરંગઝેમના સમયમાં દક્ષિણની સ્થિતિ—તેના વખતમાં દક્ષિણમાં વિજયપુર તે ગોવળકોંડા એ એ મુસલમાની રાજ્યો અને શિવાજીએ સ્થાપેલું મરેઠી રાજ્ય એ ત્રણ રાજ્ય મોટાં હતાં. આકી નાના જગીરદારો બધા હતા. ગોવામાં પોર્ટુગીઝ લોકોએ પોતાનું સંસ્થાન સ્થાપ્યું હતું તે સુરત, લશ્ચ, મુંબઈ, પોંડિચેરી, મદ્રાસ વગેરે સ્થળે અંગ્રેજ, ફ્રેંચ, વત્રંદા વગેરે યુરોપી વેપારીઓએ વેપારની વખારો તાખી હતી. તે લોકોનું સક્ષ માત્ર વેપાર પરજ હતું.

ઔરંગઝેમનું લક્ષ—ઔરંગઝેમનો ઇરાદો આખો દક્ષિણ પોતાને વશ કરવાનો હતો તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે પ્રથમ વિજયપુર ને ગોવળકોંડાનાં રાજ્યો જીતી લેવાં ને છેવટ નગણા મરેઠી રાજ્યનો અંત આની આખા દક્ષિણના બણી થવું. તેથી તેણે પ્રથમ વિજયપુરના રાજ્યપર હલ્લો કરીને તે ખાલસા કર્યું ઇ. સ. ૧૬૮૬. ખીજે વરસે ગોવળકોંડા પર હલ્લો કરીને તે પણ ખાલસા કર્યું. ઇ. સ. ૧૬૮૭. ને વળતે વરસે આગળ વધી તંજાવર સુધીનો મુલક કબજે કર્યો.

મરેઠા સાથે લાંબું યુદ્ધ—પોતાની એક ધારણામાં પાર પડવાથી તે બંને રાજ થયો હવે તેણે પોતાનું સ્વધર્મ બળ મરેઠી રાજ્યનો નાશ કરવા પાછળ લગાડ્યું. મરેઠામાં એ વખતે શિવાજીનો પુત્ર શંભાજી રાજા હતો. તે બહાદુર પણ દારૂડીઓ હતો. એટલે સહેજમાં ઔરંગઝેબના હાથમાં પકડાઈ ગયો. ઔરંગઝેબે તેનો શિરચ્છેદ કરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૮૯. ઔરંગઝેબે જાણ્યું કે શંભાજીના પકડાવાથી મરેઠી પ્રજા નાણુદ કરી શકશે પણ તે માન્યતામાં તે દત્તરાયો. શિવાજીએ મરેઠામાં એવો જુસ્સો ઉત્પન્ન કર્યો હતો તથા લડવાની એવી કળા શીખવી હતી કે તે નાઉમેદ થયા નહિ. તેણે શિવાજીના બીજાપુત્ર રાજરામને ગાદીએ બેસાડી ઔરંગઝેબ સાથે લડાઈ આપી રાખી. ઔરંગઝેબે મરેઠાનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવામાં કયાંય સખી નહિ પરંતુ તે તેના કાર્યમાં સફળ થયો નહિ. મરેઠા સામે મોખરે ભાગ્યેજ લડતા. મોગલો પાછળ પડે એટલે કુંગરામાં નાસી જાય અને વળી લાગ આવે ત્યારે મોગલાઈ છાવણી પર હુમલો કરી લૂટ કરી જાય. એક તરફથી મોગલો મરેઠાના કિલ્લા જીતી લે ત્યારે બીજી તરફથી મરેઠા મોગલાઈ મુલકમાં લૂટ કરે તે પોતાના કિલ્લા પાછા લે. આ વિગ્રહ લગભગ ૧૬૪૨સ ચાલ્યો પરંતુ મરેઠાને વશ કરી શક્યો નહિ. આથી ઔરંગઝેબ બારે નિરાશ થયો. તેના મોટા લશ્કરને કોઈ કોઈવાર ખોરાકના પણ વાંધા પડ્યા લાગ્યા. વળી પગાર પણ ચડી ગયો તેથી લશ્કરમાં પણ બેદીલી ફેલાઈ એ બધાથી કંટાળી ઔરંગઝેબે મરેઠા સાથે સલાહનું કહેણ મોકલ્યું પણ મરેઠાની મોટી માગણીઓ તેનાથી સ્વીકારી શકાઈ નહિ એથી નાઉમેદ થઈ તે પાછો ફર્યો ને હક્કિયુર્માન અહમદનગરમાં મંદિર પડી મરી ગયો. ઇ. સ. ૧૭૦૭.

ઔરંગઝેબને પસ્તાવો—તેના અંતકાળ વખતે તેને ધણી પસ્તાવો થયો. પોતાના આપને કેદ કર્યો, બાઇબરીબને નાશ કર્યો એ બધાં કાર્યો બહુ બુદ્ધ મને સી સજા કરશે ને માફ થું થશે એવા પસ્તાવામાં તે મરી ગયો.

આલમગીરના ગુણદોષ—તે શૂરો, ક્રુદ્ધિમાન, દૃઢમનનો, ઉદ્યોગી, દીર્ઘદષ્ટિવાળો ને યુદ્ધમાં કુશળ હતો. પણ કપટી, અણુવિશ્વાસુ, સાંકડાં મનનો ને ધર્માધ હતો. ગમે તેવા સંકટમાં પણ તે ધૈર્ય છોડતો નહિ. તેને પોતાના પુત્ર ઉર પણ તેને વિશ્વાસ નહોતો તે કાઢતે પોતાનું માનતો નહિ. આથી કાઠ તેને પોતાનો માનતાં નહિ. તે દેખાવે સાદો, શરીર પાતળો પણ મજબુત બાંધાનો હતો. આખા રાજ્યનાં દરેક કામ ઉપર તે જતો દેખરેખ રાખતો. તેનો ચહેરો હસમુખો હતો. તેને મોજમઝાનો શોખ નહોતો. તે ગાયન તથા નાચને ધિક્કારતો હતો. રાજધન ખાનગી કામમાં વાપરતો નહિ. પોતાના ખર્ચ માટે તે ટોપીઓ બનાવતો ને તખ્ત ઉપર ન હોય તે વખતે સાદો પોશાક પહેરતો, આ સૌ ઉપરથી એટલું સિદ્ધ છે કે ઔરંગઝેબ બારે યુક્તિવાળો ને ધણુ ગુણોથી યુક્ત પાદશાહ હતો. અને જો તે અકબરની રાજનીતિને વળગી રહ્યો હોત તો એક આરામાં સારા ને ઉમદા પાદશાહોમાં તેની ગણના થાત પરંતુ માત્ર ધર્મપક્ષપાતની તેની રાજનીતિએ તેની શક્તિઓને ખીજે રસને વાળી એટલે તે સર્વ રીતે પ્રિય થઇ શક્યો નહિ.

રાજક સાંચોની વંશાવળી.

ગિજનીના પાદશાહો.

ગિજની વંશ,	ઈ. સ. ૯૬૨ થી ૧૧૮૬	સુધી ૨૨૪ વર્ષ.
અલસગીન.	„ ૯૬૨ થી ૯૭૭	— ૧૫ વર્ષ રા. કર્યું.
સગકત ગીન.	„ ૯૭૭ થી ૯૯૭	— ૨૦ „
મુલતાનમહમદ.	„ ૯૯૭ થી ૧૦૩૦	— ૩૩ „
મસાઉદ.	„ ૧૦૩૦ થી ૧૦૪૦	— ૧૦ „
મોદુદ.	„ ૧૦૪૦ થી ૧૦૪૬	— ૬ „
અબ્દુલહુસેન	„ ૧૦૪૬ થી ૧૦૫૧	— ૨ „
અબ્દુલરસીદ.	„ ૧૦૫૧ થી ૧૦૫૧	— ૦ „
ફરકાનદ.	„ ૧૦૫૧ થી ૧૦૫૮	— ૭ „
ખાલીમ.	„ ૧૦૫૮ થી ૧૦૮૯	— ૩૧ „
મસાઉદ બીજો.	„ ૧૦૮૯ થી ૧૧૧૪	— ૨૫ „
અરસસાન.	„ ૧૧૧૪ થી ૧૧૧૮	— ૪ „
બહેસમ.	„ ૧૧૧૮ થી ૧૧૫૨	— ૩૪ „
+ખુસરૂ.	„ ૧૧૫૨ થી ૧૧૫૬	— ૪ „
+ખુસરૂમલેક	„ ૧૧૫૬ થી ૧૧૮૬	— ૨૭ „

+આ બે પાદશાહોએ સાહોરમાં આવીને અગલ કર્યો હતો કેમકે ગીજનીની માદી ૧૧૫૨ માં ઘેરી આદશાહોના હાથમાં ગઈ હતી.

घोरी वंश छ. स. ११५२ थी १२०६x ५४ वर्ष.

अन्नाडिहीन.	छ. स. ११५२ थी ११५६ — ४	वर्ष.
सैकुहीन.	" ११५६ थी ११५७ — १	"
आसुहीन	" ११५७ थी १२०२ — ४५	"
शाहसुहीन.	" १२०२ थी १२०६ — ४	"

दिल्लीना मुसलमान पादशाहो.

गुलामवंश.	छ. स. १२०६ थी १२६० — ८४	वर्ष.
कुतुबुद्दीन.	" १२०६ थी १२१० — ४	"
आराग.	" १२१० थी १२११ — १	"
अस्तमश.	" १२११ थी १२३६ — २५	"
इकनुद्दीन.	" १२३६ थी १२३६ — ०	"
रुलुआमेगम	" १२३६ थी १२३६ — ३	"
अहमद.	" १२३६ थी १२४१ — २	"
अन्नाडिहीन	" १२४१ थी १२४६ — ५	"
नासिद्दीन.	" १२४६ थी १२६६ — २०	"
अहमद	" १२६६ थी १२८५ — २१	"
इकनुद्दीन.	" १२८५ थी १२८० — ३	"

गीसल वंश छ. स. १२६० थी १३२०—३० ५५.

अन्नाडिहीन	" १२६० थी १२६५ — ५	"
अन्नाडिहीन.	" १२६५ थी १३१५ — २०	"

x १२०६ पक्षी हिंदमा स्वतंत्र मुसलमानो आदशाही स्था-
पन थना घोरीवंशो आगिने गीजनीताने अमन मरयो नाथी.

ઉમ્મર.	„	૧૩૧૫ થી ૧૩૧૬ —	૧	„
મુખારક.	„	૧૩૧૬ થી ૧૩૨૦ —	૪	„
ખુશર.	„	૧૩૨૦ થી ૧૩૨૦ —	૦	„
તખલખવંશ ઈ. સ. ૧૩૨૦ થી ૧૪૧૪ — ૯૪				„
ગાસુદીન.	„	૧૩૨૦ થી ૧૩૨૫ —	૫	„
મહમદ મડિ.	„	૧૩૨૫ થી ૧૩૫૧ —	૨૬	„
ફીરોઝુદીન.	„	૧૩૫૧ થી ૧૩૮૮ —	૩૭	„
ગાસુદીન બીજો	„	૧૩૮૮ થી ૧૩૮૯ —	૧	„
અબુમકર.	„	૧૩૮૯ થી ૧૩૯૦ —	૧	„
નાસરુદીન	„	૧૩૯૦ થી ૧૩૯૪ —	૪	„
મહમદ બીજો.	„	૧૩૯૪ થી ૧૪૧૨ —	૧૮	„
સરહર દોલતખાં.	„	૧૪૧૨ થી ૧૪૧૪ —	૨	„
સૈયદવંશ ઈ. સ. ૧૪૧૪ થી ૧૪૫૦ — ૩૬				વર્ષ.
ખીજરખાં.	„	૧૪૧૪ થી ૧૪૨૧ —	૭	„
મુખારક.	„	૧૪૨૧ થી ૧૪૩૩ —	૧૨	„
મહમુદ.	„	૧૪૩૩ થી ૧૪૪૩ —	૧૦	„
અબાઉદીન.	„	૧૪૪૩ થી ૧૪૫૦ —	૧૭	„
લોદીવંશ ઈ. સ. ૧૪૫૦ થી ૧૫૨૬ — ૭૬				વર્ષ.
બહીલોલખાં.	„	૧૪૫૦ થી ૧૪૮૮ —	૩૮	„
સિકંદર.	„	૧૪૮૮ થી ૧૫૧૬ —	૨૮	„
ખાલીમ.	„	૧૫૧૬ થી ૧૫૨૬ —	૧૦	„
ભોગલવંશ, ઈ. સ. ૧૫૨૬ થી ૧૫૪૦ — ૧૪				વર્ષ.
બાબર.	„	૧૫૨૬ થી ૧૫૩૦ —	૪	„
હુમાયુ.	„	૧૫૩૦ થી ૧૫૪૦ —	૧૦	„

સુરવંશ	ઈ. સ. ૧૫૪૦ થી ૧૫૫૫ — ૧૫	વર્ષ
શેરખાં.	" ૧૫૪૦ થી ૧૫૪૫ — ૫	"
સલીમશાહ.	" ૧૫૪૫ થી ૧૫૫૩ — ૮	"
આદીલશાહ.	" ૧૫૫૩ થી ૧૫૫૫ — ૨	"
પુનઃ મોગલ વંશ.	ઈ. સ. ૧૫૫૫ થી ૧૮૫૮ — ૩૦૩	વર્ષ.
પુનઃ હુમાયુ.	" ૧૫૫૫ થી ૧૫૫૬ — ૧	"
અકબર.	" ૧૫૫૬ થી ૧૬૦૫ — ૪૯	"
જહાંગીર.	" ૧૬૦૫ થી ૧૬૨૭ — ૨૨	"
શાહજહાં.	" ૧૬૨૭ થી ૧૬૫૮ — ૩૧	"
+ઓરંગઝેબ.	" ૧૬૫૮ થી ૧૭૦૭ — ૪૯	"

પ્રસિદ્ધ લડાઈઓ.

પાણીપતની.	ઈ. સ. પૂ. ૫૫૦૦. પાંડવોએ કૌરવોને હરાવ્યા.
ઝેલમની.	ઈ. સ. પૂ. ૩૨૭. સિકંદરે પોર્સને હરાવ્યા.
દેવળગામ.	ઈ. સ. ૭૧૨ મહમદ કાસમે દાહીરને હરાવ્યો.
પેશાવર	સુલતાન સમકતગીને લાહોરના રાજા જયપાળને હરાવ્યો.
વૈકિંદગઢ.	ઈ. સ. ૧૦૦૮ સુલતાન મહમદે લાહોરના રાજા અનંગપાળને હરાવ્યો.
સોમનાથ પાટણ	" ૧૦૨૫ સુલતાન મહમદે ગુજરાતના રાજા ભીમદેવને હરાવ્યો.

+ બાકીના મોગલ ખાદશાહોની વંશાવળી ઉપલા ધોરણમાં આપશે.

સ્થાનેશ્વર	.. ૧૧૯૧ દિલ્હીના રાજા પૃથ્વીરાજે શાહબુદ્દીન ધોરીને હરાવ્યો.
પાણીપત (૨)	.. ૧૧૯૩ શાહબુદ્દીને દિલ્હીના રાજા પૃથ્વી-રાજને હરાવ્યો.
પાણીપત (૩)	.. ૧૫૨૬ બાબરે હુમાયૂંમ લોદીને હરાવ્યો.
ફતેપુર સીક્રી	.. ૧૫૨૭ બાબરે રાણા સંગને હરાવ્યો.
કનોજ	.. ૧૫૪૦ શેરખાંએ હુમાયૂંને હરાવ્યો.
પાણીપત (૪)	.. ૧૫૫૬ અકબરના સરદાર બહેરામે હેમુને હરાવ્યો.
હમદીવાટ	.. ૧૫૭૬ અકબરે પ્રતાપસિંહને હરાવ્યો.
કાશી	.. ૧૬૫૭ દારાએ સુજનને હરાવ્યો.
ડિગજન	.. ૧૬૫૭ ઔરંગઝેબ ને મુરાદે જસવંતસિંહને હરાવ્યો.
આગ્રા	.. ૧૬૫૭ ઔરંગઝેબ ને મુરાદે દારાને હરાવ્યો.

પ્રસિદ્ધ સાલો.

ક્ર. સ.	૫૬૯ મહમદ પેગંબરનો જન્મ.
..	૬૦૯ મુસલમાની ધર્મની સ્થાપના.
..	૬૨૨ હિજરી સનની સ્થાપના.
..	૬૩૨ મહમદ પેગંબરનું મરણ.
..	૭૧૨ મહમદ કાસમની સિંધપર સ્વારી.
..	૧૦૦૮ વૈલિકિંગઠ આગળ હિંદુમુસલમાનનું મોટું યુદ્ધ.
..	૧૦૨૫ મહમદે સોમનાથનું દેવળ લૂટ્યું.
..	૧૧૯૧ પૃથ્વીરાજને શાહબુદ્દીન ૧૨મે સ્થાનેશ્વર આગળ યુદ્ધ.

- ૧૧૯૩ શાહજીદીનને પૃથ્વીરાજ વચ્ચે પાણીપતના મેદા-
નમાં યુદ્ધ. દિલ્હીના રજપુત રાજ્યની આખર
ને દિલ્હીમાં મુસલમાની અમલતી સ્થાપના.
- ૧૧૯૪ કનોજના રાઠોડ રાજ્યની આખર.
- ૧૨૦૬ દિલ્હીમાં મુસલમાન બાદશાહીની સ્થાપના.
- ૧૨૯૭ અસાઉદીતની ગુજરાત પર ચડાઇ.
- ૧૩૪૭ દક્ષિણમાં બ્રાહ્મણી રાજ્યની સ્થાપના.
- ૧૩૬૮ તાતાર દેશના પાદશાહ તૈમુરની હિંદ પર સ્વારી.
- ૧૪૬૮ પોર્ટુગીઝ લોકોનું હિંદમાં આવવું.
- ૧૫૨૬ હિંદમાં પઠાણ અમલનો અંત ને મોગલાઇ રા-
જ્યની સ્થાપના.
- ૧૫૫૬ હિંદમાં મોગલ અમલતી મજબુતી ને પઠાણ
અમલનો હંમેશને માટે અંત.
- ૧૫૭૬ હલદીવાટનું યુદ્ધ ને પ્રતાપની કરોટી.
- ૧૫૭૩ ગુજરાતમાં મોગલાઇ અમલ.
- ૧૬૦૨ અંગ્રેજલોકોનું વેપાર માટે હિંદમાં આવું
- ૧૬૨૭ શિવાજીનો જન્મ.
- ૧૬૩૭ અહમદનગરના રાજ્યનો અંત.
- ૧૬૫૫ બેદરના રાજ્યનો અંત.
- ૧૬૫૭ શાહજહાંના શાહખદોઓનો રાજ્ય માટે ટંકો.
- ૧૬૮૦ શિવાજીનું મરણ.
- ૧૬૮૩ ઔરંગઝેબની દક્ષિણ પર ચડાઇ.
- ૧૭૦૭ ઔરંગઝેબનું મરણ.

મુખગણિત.

આ ધોરણમાં ૮, ૧૦, ૧૬, ૩૨, ૬૪, ૨૪૦, ૨૫૬ ને ૩૨૦ ના ગુણોત્તરનો ઉપયોગ છે.

૮ નું ગુણોત્તર.

તોલમાપમાં

શેર ને નવટાંક:

ભાર ને ૩ મણ.

ગાલ્લીને ૩૫૫ મણ.

મણ ને પાંચ શેર.

ઘેડીઈ ને ૪ મણ.

માણી ને ૧૫૫ મણ.

ટન ને ૨૫૬ દ્રવેટ.

કળશીને ૨ મણ.

ગજ ને ૩ તસુ.

ખાંડી ને ૨૫૫ મણ.

માઇલ ને ફર્લોંગ.

કિંમતમાં

રૂપીઆ ને બે આની, પૌંડ ને ૨૫ શિલિંગ.

આનો ને બે ઉપઆના કે દોઢપાઈ.

નિયમ—ત્યારે જાવના માપ ને લેવાના માપ વચ્ચે ૮ ના ગુણોત્તરનો સંબંધ જણાય ત્યારે જાવની કિંમત ને જવાબની કિંમત વચ્ચે ૮ ના ગુણોત્તરનો સંબંધ લાગુ કરવો, એટલે જાવમાં રૂપીઆ હોય તો તેથી બમણા આના, આના હોય તો તેથી બમણા ઉપઆના, અને પૌંડ હોય તો તેથી ૨૫ ગણા શિલિંગ જવાબ થાય.

ઉદાહરણ ૧ છું. ૯ રૂપીઆનું ૧ શેર રેશમ મળે તો ૧ નવટાંક રેશમનું થું !

આમાં ભાવનું માપ ૧ શેર છે ને લેવાનું માપ ૧ નવટાંક છે
 છે તે બંને વચ્ચે ૮ નું ગુણોત્તર છે, એટલે ભાવ ને જવાબની કિંમત
 વચ્ચે પણ ૮ નું ગુણોત્તર રહેવું જોઈએ. તેથી ૬ રૂપીઆ છે તેથી
 બમણા આના એટલે ૧૮ આના તે ૬ રૂપીઆનું ગુણોત્તર થાય માટે
 જવાબ રૂ. ૧) =

ઉદાહરણ ૨ જી. ૭ આનાનું શેર તેજ મળે તો ૩ નવટાંકનું શું ?

પ્રથમ ૧ નવટાંકના $૮ \times ૨ = ૧૪$ ઉપઆના પછી ત્રણ નવ-
 ટાંકના $૧૪ \times ૩ = ૪૨$ ઉપઆના = રૂ. ૦) = જવાબ.

બીજાં ઉદાહરણ—૧. ૬૧ રૂ.નું ૧ ગજ તો ૩ તસુનું શું ?

૨. ૮૧૧ રૂ.નું ૧ માણી તો ૪૧૧ મણનું શું ?

૩. ૧૭૧૧ રૂ.નું ૧ મણ તો ૫ શેરનું શું ?

૪. ૬ આનાનું ૧ શેર તો ૭ નવટાંકનું શું ?

૫. ૧૧ રૂ.નું ૧ ખાંડી તો રૂ. ૧૧ નું ફેટલું આવે ?

૬. ૭ રૂ.નું ૧ ગજ તો રૂ. ૧૧૧ નું ફેટલું આવે ?

૭. ૬ આનાનું ૧ શેર તો ૬ પાઇનું ફેટલું આવે ?

૮. ૨૪૧૧ રૂ.નું ૧ ખાંડી તો રૂ. ૩) નું ફેટલું આવે ?

૧૦ નું ગુણોત્તર.

સેંકડો ને ૧૦ નંગ. રૂપીઆ ને ૧૦ દોઢડા.

હજાર ને સેંકડો. આનો ને ૧૦ બદામ.

ગાંસડી ને રીમ પૌંડ ને ૨ સિલિંગ.

૧૦ નું ગુણોત્તર જણાય ત્યારે નિયમ—

૧ ભાવમાં રૂપીઆ હોય તો તેથી ૧૦ ધણા દોઢડા.

૨ " આના " " ૧૦ ગણી બદામ.

૩ " પૌંડ " " ૨ ગણા સિલિંગ.

ઉઠાહરણ ૧ છું. ૭૭ રા.ના ૧ ગાંસડી કામગી મળે તો ૧ રીમનું શું ?

આમાં ગાંસડી ને રીમ વચ્ચે ૧૦ નું ગુણોત્તર છે. માટે જાણ ને જવાબ વચ્ચે ૧૦ નું ગુણોત્તર રહેવું જોઈએ, એટલે $૭૭ \times ૧૦ = ૭૭૦$ દોકડા = રા. ૭૭ ૨૦ દોકડા જવાબ.

ઉઠાહરણ ૨ છું. રા. ૧૦૦ હજાર કોડી તો ૨૦૦ કોડીનું શું ?

પ્રથમ ૧૦૦ કોડીનું કરવું એટલે $૬ \times ૧૦ = ૬૦$ અદામ પાંચી ૨૦૦નું કરવા $૬૦ \times ૨ = ૧૨૦$ અદામ = ૧ આનો ૨૦ અદામ જ ૦

બીજા ઉઠાહરણો. ૧ ૪૫ રા.ના ૧ ગાંસડી કામગી તો ૩ રીમનું શું ?

૨ ૭૫ રા.ના હજાર નળીયાં તો ૩૫૦ નળીયાંનું શું ?

૩ રા. ૧૦૦ નાં ચો માંજુ તો ૩૦ માંજુનું શું ?

૪ ૧૦૦ ઘોડાને હંમેશાં ૨૬ રા.નું ખાસ જોઈએ તો ૩ ઘોડાને કેટલું ?

૫ ૪૫ પૌંડમાં ૧૦૦ માઇલ મુસાફરી થાય તો ૪૦ માઇલની

મુસાફરીમાં શો ખર્ચ આવે ?

૧૬ નું ગુણોત્તર.

શેર ને અધોળ. ગજ ને ૧૫૫ તસ.

મણ ને રા. શેર. હાર ને ૧૫૫ મણ.

કગલી ને મણ. ગાદલી ને ૫૫૫ મણ ૫ શેર.

ખાંડી ને ૧૫ મણ. બેડીઉ ને ૨ મણ.

ગદીઆણો ને વાત. મેંકડો ને ૬૫ નંગ.

તોલો ને ૨ વાત. કોડી ને ૧૫ નંગ.

દત ને ૧૫ હંપ્રવેટ. ડગલ ને ૫૫૫ નંગ.

રૂપીઆ ને આનો. હજાર ને ૬૨૫૫ નંગ.

આનો ને ઉપઆનો. વાર ને ૨૫ ઈંચ.

પૌંડ ને શિલિંગ. ફૂટ ને ૫૫૫ ઈંચ.

૧૬ નું ગુણોત્તર જણાય આરે નિયમ—

૧ ભાવમાં રૂપીઆ હોય તો જવાબમાં નેટલાજ આના.

૨ „ આના „ „ „ ઉપઆના

૩ „ પૌંડ „ „ „ સવાજણા શિક્ષિંગ.

ઉદાહરણ ૧ જુ. ૧૬૬ શ.નું ૧ ગદિઆણો સોનું તો ૫ વાલનું શું ?

આમાં ભાવનું માપ ગદિઆણો ને લેવાનું માપ વાલ જેતેની વચ્ચે ૧૬ નું ગુણોત્તર છે. માટે ભાવ ને જવાબ વચ્ચે ૧૬ નું ગુણોત્તર આરે જોડે રૂપીઆ જેટલાજ આના આવે તેથી ૧ વાલની કિંમત ૧૬૬ આના માટે ૫ વાલની કિંમત $૧૬૬ \times ૫ = ૮૩૩$ આના = ૩. ૫)ના જવાબ.

ઉદાહરણ ૨ જુ. ૭) પૌંડનો ૧ મણ કપાસ તો ૨૧૧ શેરનું શું ?

મણ ને ૨૧૧ શેર વચ્ચે ૧૬ નું શેણોત્તર છે. તેથી ભાવ ને જવાબ વચ્ચે ૧૬ નું ગુણોત્તર રહેવું જોઈએ. પૌંડનું ૧૬ નું ગુણોત્તર ૧૧ શિક્ષિંગ છે, તેથી ૭ પૌંડ સાથે $૭ \times ૧૧ = ૮૧૧$ શિક્ષિંગ જવાબ.

ખીજા ઉદાહરણો-૧ ૧૪ શ.નું ૧ ગદિઆણો ૫ વાલનું શું ?

૨. ૯ આને ૧ શેર તો ૫ અધોળનું શું ?

૩. ૮૧૧ શ.નું ખાંડી તો ૩૧૧ મણનું શું ?

૪. ૧૯૧ શ.નું ૧ કળશી તો ૭ મણનું શું ?

૫. .. ૫ આને અધોળ તો ૧ શેરનું શું ?

૬. ૧૭ શ.નું ૧ તોલો તો ૨ શ. ૨ આનાનું કેટલું આવે ?

૭. ૨ પૌંડનું ૧ ગજ કપડું આવે તો ૫ શિક્ષિંગનું કેટલું આવે ?

૮. ૧૬ ઘેટાંની કિંમત ૪૭ શ. થાય તો ૭ ઘેટાંની શા

કિંમત થાય ?

૩૨ નું ગુણોત્તર.

બેડીઈ ને મથુ રૂપીઆ ને ૦૦ આનો કે બે પૈસા
 તોલો ને વાલ કે ૬ પાઈ.
 મથુ ને ૧૧ શેર આનો ને ૦૦ ઉપઆનો.
 શેર ને ૧૧ રૂ. બાર

૩૨ નું ગુણોત્તર જણાય ત્યારે નિયમ—

૧ જાવમાં રૂપીઆ હોય તો જવાબમાં તેથી ૦૦ આના અથવા
 બમણા પૈસા અથવા ૬ ગણી પાઈ.

૨ જાવના આના હોય તો જવાબમાં તેથી ૦૦ ઉપઆના.

ઉદાહરણ ૧ છુ. રાજ રૂ.નું તોલો સોનું મળે તો ૧ વાલ સોનાનું શું ?

તોલા ને વાલ વચ્ચે ૩૨ નું ગુણોત્તર છે. માટે જાવ ને કિંમત
 વચ્ચે ૩૨ નું ગુણોત્તર રહેવું જોઈએ. રૂપીઆ સાથે ૩૨નું ગુણોત્તર
 બમણા પૈસા થાય છે માટે રાજ $\times ૨ = ૫૪૦$ પૈસા =
 રૂ. ૦૦૦-૦૦ ૦૦ પૈસા ૪૦

બીજા ઉદાહરણો—૧. ૧૭ રૂ.નું બેડીઈ તો ૩ મળ્યું શું ?

૨. ૨૫૦૦ રૂ.નું તોલો તો ૪ વાલનું શું ?

૩. ૦૦૦ રૂ.નું ૧ શેર તો ૧૧ રૂ. બારનું શું ?

૪. ૨૪૦૦ રૂ.નું ૧ તોલો તો ૦૦૦ રૂ. ના નું કેટલું આવે ?

૫. ૫૦૦ રૂ.નું બેડીઈ તો ૦૦ રૂ. ના નું કેટલું આવે ?

૬. રૂ. ૦૦૦ નું તોલો તો ૧૦૦૦ ઉપઆનાનું કેટલું આવે ?

૬૪ નું ગુણોત્તર.

મણુ ન	૨૥ પાશર કે	ગાલી ને ૧૮૥૥ શેર
	૫ નવટાંક કે	બેડીઉ ને ૨૦ શેર.
	૧૦ અધોળ કે	મુડા ને ૨૫ શેર.
	૨૫ રૂપીઆબાર	
માણી ને	૭૦ શેર	મદીઆણો ને ૦૧ વાલ.
કળશી ને	૧૦ શેર	
ખાંડી ને	૧૨૦ શેર	તોલો ને ૦૧ વાલ.
બાર ને	૧૫ શેર	રૂપીઆ ને પૈસા
		આનો ને ૦૧ ઉપઆનો.

૬૪ નું ગુણોત્તર હોય ત્યારે નિયમ—

૧. બાવમાં રૂપીઆ હોય તો જવાબમાં તેટલા પૈસા.
૨. " આના " " ૦૧ મણુ ઉપઆના.

ઉદાહરણ ૧ લું—૧૪૦ રૂ. નું ૧ મણુ તેલ તો ૨૦ પાશરનું શું?

આમાં બાવનું માપ અને આપેલા તોલ વચ્ચે ૬૪ નું ગુણોત્તર છે. માટે બાવ ને જવાબ વચ્ચે ૬૪ નું ગુણોત્તર રહેવું જોઈએ. રૂપીઆનું ૬૪ નું ગુણોત્તર તેટલા પૈસા છે. માટે ૧૪૦ પૈસા = ૩૦ આના ને ૦૧ પૈસો જવાબ.

બીજા ઉદાહરણો—૧. ૧૭૦ રૂપીઆનું ૧ માણી તો ૧૫ શેરનું શું?

૨. ૧૪ રૂ. નું ૧ ખાંડી તો ૧૮૦૦ શેરનું શું?

૩. ૧૬ રૂ. નું ૧ બાર તો ૧૨૦ શેરનું શું?

૪. ૬ રૂ. ૧ મણુ તો ૧૦ પાશરનું શું?

૫. ૧૮ રૂ. નું ૧ કળશી તો ૯ પૈસાનું કેટલું ?
 ૬. ૧૪૧૧ રૂ. નું ૧ આંડી તો ૧૪૧૧ પૈસાનું કેટલું ?
 ૭. ૨૦ રૂ. નું ભાર તો ૧૫ આનાનું કેટલું ?
 ૮. ૧૭ રૂ. નું ગાલી તો ૫૧ પૈસાનું કેટલું.

૨૬૪ નું ગુણોત્તર.

મણુ ને ૧૨ પૈસાભાર	રીમ ને તાવ.
માણી ને ૨ શેર	પૌડ ને પેન્સ.
ભાર ને ૪ શેર	રૂપીઆ ને ૬૩ મદામકે જે ગણી પાછ.
ગાલી ને ૫ શેર	આનો ને ૬૩ વીસવાસી.

૨૪૦ નું ગુણોત્તર હોય ત્યારે નિયમ—

૧. ભાવમાં પૌડ હોય તો જવાબમાં તેટલા પેન્સ.
૨. „ રૂપીઆ „ „ તેથી જે ગણી પાછ.
૩. „ આના „ „ તેથી ૬૩ ગણી વીસવાસી.

ઉદાહરણ ૧. (નું—૧૦) નું ૧ માણી તો ૨ શેરનું શું ?

આમાં ભાવના માપ ને આપેલા ભાવ વચ્ચે ૨૪૦ નું ગુણોત્તર છે. માટે ભાવના રૂ કરતાં જે ગણી પાછ જવાબ આવે. માટે ૧૦×૬ ૮ પાછ જવાબ.

બીજા ઉદાહરણ—૧ ૭ રૂપીઆનું ભાર તો ૪ શેરનું શું ?

૨. ૯ પૌડનું ગાલી તો ૧૦ શેરનું શું ?
૩. ૧૭ રૂ.નું રીમ તો ૪ તાવનું શું ?
૪. ૧૫ રૂ.નું મણુ તો ૧૧ આનાનું કેટલું ?

૫. ૮૧૧ પૌડના રીમ કાગળ તો ૪૧ પેન્સના કેટલા?
૬. ૪ શેર રૂના ૩ રૂ. બેસે તો ૧ ભાર રૂનું શું બેસે?

૨૫૬ નું યુજોત્તર.

મણુ ને ૨૧૧ અધોળ કે ગાલ્લી ને ૪૧૧ શેર ૩ અધોળ
૬૧ રૂપિયાભાર બેડીઉં ને ૫ શેર.
માણી ને ૧૧૧૧ શેર ૨ અધોળ રૂપીઆ ને ઉપઆના.
કળશી ને ૨૧૧ શેર
ખાંડી ને ૩ શેર ને ૨ અધોળ
ભાર ને ૩૧૧૧ શેર

૨૫૬ નું યુજોત્તર હોય ત્યારે નિયમ—

૧. ભાવમાં રૂપીઆ હોય ત્યારે જવાબમાં તેટલા ઉપઆના.

ઉદાહરણ—૧૧ રૂ. નું મણુ તો ૬૧ રૂ. ભારનું?

આમાં મણુ ને ૬૧ રૂ. વચ્ચે ૨૫૬ નું યુજોત્તર છે. માટે
જવાબ ૧૧ ઉપઆના = ૧૧ આના ૩ ઉપઆના.

બીજા ઉદાહરણ—૧. ૧૪ રૂ. નું કળશી તો ૫ શેરનું?

૨. ૧૭૧ રૂ. નું ભાર તો ૩૧૧૧ શેરનું?

૩. ૧૮૧૧ રૂ. નું બેડીયું તો ૧૫ શેરનું શું?

૪. ૧૪ રૂ. નું મણુ તો ૧૪ ઉપઆનાનું કેટલું?

૫. ૨૮ રૂ. નું ખાંડી તો ૫૬ ઉપઆના (૩૧૧ આનાનું)

કેટલું?

૩૨૦ નું ગુણોત્તર.

મણુ ને નવટાંક કે	પૌંડ ને ૧૦૦૦ પેની
૫ રૂપિઆભાર કે	રૂપીઆ ને ૫ બદામ
૬ પૈસાભાર	આનો ને ૫ વિશ્વવાસી
માણી ને ૧૦૦ શેર	
કળશી ને ૨ શેર	
ખાંડી ને ૨૦૦ શેર	
ભાર ને ૩ શેર	
ગાલ્લી ને ૩૦૦૦ શેર	
બેડિયું ને ૪ શેર	

૩૨૦ નું ગુણોત્તર હોય ત્યારે નિયમ--

૧ ભાવમાં પૌંડ હોય તો જવાબમાં ૧૦૦૦ ગણા પેન્સ
૨ " રૂપીઆ " " ૫ ગણી બદામ.
૩,, આનો " " ૫ ગણી વિશ્વવાસી.

ઉદાહરણ--૧૧ રૂ. નું મણુ તો ૧ નવટાંકનું થું ?

બીજા વચ્ચે ૩૨૦ નું ગુણોત્તર છે. માટે ૫ ગણી બદામ એટલે
 ૧૧×૫=૫૫ બદામ = ૧૦૦ આનો ૫ બદામ.

બીજા ઉદાહરણ-- ૧. ૬ રૂ. નું માણી તો ૪૦૦ શેરનું થું ?

૨. ૧૪ રૂ. નું ખાંડી તો ૩૦૦૦ શેરનું થું ?

૩. ૧૬ રૂ. નું બેડીઈ તો ૨ શેરનું થું ?

૪. ૧૮ રૂ. નું મણુ તો ૫ દોકડા ૧૦ બદામનું કેટલું આવે ?

૫. ૧૪ પૌંડનું ૧ ભાર તો ૧૦૦૦ પેન્સનું કેટલું આવે ?

૬. ૩ આને મળુ તો ૧૧ ગદામ ને ૨૧૧ વિસવાસીનું કે-
ટલું આવે?

પત્રવ્યવહાર.

આ ધોરણમાં બાળકોને પત્રવ્યવહાર શિખવવામાં આવે છે તેથી તે સંબંધે નીચેની હકીકત શિખવવી. પત્ર લખવો હોય તો તેના નીચે મુજબ ત્રણ પેટાં પડી શકે છે.

(૧) પત્રનું મથાળું (૨) પત્રમાંની હકીકત (૩) પત્રની સમાપ્તિ.

પત્રના મથાળાના લાગમમાં જૂની તથા નવી રીતે પત્ર લખવામાં ફેર છે તે બંને રીતના પત્ર જોવાથી જણાશે. નવી રીતે પત્ર લખવો હોય તો મથાળે જમણી બાજુએ પત્રને ખૂણે ગામનું નામ, ઠેકાણું ને તારીખ લખાય છે. પછી જરા નીચે ડાબી તરફથી શરૂ કરી જેનાપર પત્ર લખવો હોય તેના નામની પહેલાં થોડાંક યોગ્ય વિશેષણો લખી તેનું નામ લખાય છે. પછી કાગળની હકીકત શરૂ કરવામાં આવે છે. છેવટ પત્ર પૂરો થાય ત્યારે લખનાર જેનાપર પત્ર લખ્યો હોય તેની સાથેના પોતાના સંબંધ પ્રમાણે નીચે જમણી બાજુએ પોતાના નામની પહેલાં વિશેષણ મૂકી પોતાનું નામ લખે છે ને તેની સાથેના સંબંધ મુજબ સલામ, નમસ્કાર, જયશ્રીકૃષ્ણ લખે છે.

હવે જો જૂની રીતે પત્ર લખવો હોય તો પ્રથમ ગામનું નામ ને તેની પહેલાં અમુક વિશેષણો લખાય છે ત્યારપછી જેનાપર પત્ર લખવો હોય તેનું નામ ને તેની પહેલાં કેટલાંક વિશેષણો મૂકાય છે. પછી તેના નામની પાછળ સંબંધ પ્રમાણે 'સેવામાં, ચિરંજીવી વગેરે

હજો વગેરે શબ્દો મૂકાય છે. ત્યારબાદ જે ગામથી પત્ર લખ્યો હોય તે ગામનું નામ અને તેની પછી જેણે લખ્યો હોય તેનું નામ અને તેની પછી જેણે લખ્યો હોય તેનું નામ અમુક વિશેષણો સાથે આવે છે અને તે ગામની પ્રાચીન 'ના પ્રણામ, સલામ' વગેરે લખવા યોગ્ય શબ્દો આવે છે. પછી જે હકીકત લખવી હોય તે લખાય છે અને છેલ્લે મિતિ, માસ, સન, વાર, વગેરે નાખી કાગળ પૂરો કરાય છે. કાગળની છેવટે લખનાર પોતાના દસ્કત કરે છે.

ઉપર મુજબ કાગળ લખવાની જે રીતો બતાવી છે તે મુજબ પત્રો લખતાં કેટલાંક વિશેષણો વપરાય છે. પત્રમાં કાના પહેલાં કયાં કયાં વિશેષણો લગાડી શકાય તે નીચે દર્શાવ્યું છે.

પત્રમાં વપરાતા વિશેષણો	તેના અર્થ.	કાના નામની પહેલાં લગાડાય છે તે
શિરછત્ર	માથાનું છત્ર	પિતા માતા અગર માબાપ તુલ્ય વડિલોના નામ પહેલાં.
તીર્થરૂપ મુરખી	તીર્થજેવાપવિત્ર આશરો આપનાર	જેનો આશરો લેવા જેવી સ્થિતિમાં આપણે હોઈએ તેના નામ પહેલાં
શુભેચ્છક કે શુભ ચિંતક	ભલું ઇચ્છનાર	જે આપણું ભલું ઇચ્છતા હોય. તેના નામ પહેલાં.
કૃપાસાગર	કૃપાનાભંડાર	જે આપણા ઉપર કે બીજા ઉપર બહુજ કૃપા રાખતા હોય તેના નામ પહેલાં.
મહેરબાન	મહેર-દયા રાખનાર	" "

કરદાન	કાર્યની બુઝ બજી બહલો આપનાર	જે નોકરો ઉપર તેના કાર્યના બહલાની વૃષ્ટિ કરતા હોય તેના નામ પહેલાં.
નામદાર	નામવાળા, પ્રખ્યાત	રાબરો, મોટા અમલદારો કે મોટા શ્રીમતોના નામ પહેલાં
નેકનામદાર	નેક-ઠગત સાથે પ્રખ્યાત,	" " "
ખુદાવંદ	ખુદા-પશ્વર જેવા	" " "
ગરીબ પરવર	ગરીબોને પાળનાર	" " "
જહાપનાદ	દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર	મોટા બાદશાહોના નામ પહેલાં
પરદુઃખલજન	ખાળનું દુઃખ ભા- ગનાર	લોક કષ્ટાણુ કરનારના નામ પહેલાં
પરોપકારી	ખાળપર ઉપકાર કરનાર	" " "
પૂજ્યારાખ્યે	પૂજવા ને આરા- ધવા યોગ્ય	પવિત્ર ચરિત્રવાળા પુરુષના નામ પહેલાં
સદ્ગુણ સંપન્ન	બધા ગુણોથી યુક્ત	મદ્ગુણી મનુષ્યના નામ પહેલાં
શુભોપમાલાયક	સારી ઉપમાને યોગ્ય	સારા ગુણોથી યુક્ત પુરુષના નામ પહેલાં.
ચતુરમુગ્ધ	ચતુર અને સુમ્મણુ	આલાક ને ડાલા મનુષ્યના નામ પહેલાં.
વિવેકસાગર	વિવેકનો સમુદ્ર	બધા વિવેકી મનુષ્યના નામ પહેલાં
સદ્ગુણ ભંડાર	સદ્ગુણોનો ખજાનો	સદ્ગુણી મનુષ્યના નામ પહેલાં
ગિરંજીવી	હાંસીમુદત બવનાર	છોકરાં કે છોકરાં તુલ્ય જે હોય તેના નામ પહેલાં.
રાજમાન રાજેશ્રી	રાજમાં માનવાળા તથા રાજની શક્તી જેવા	મોટા આબરવાળા શૂદ્રચના અગર સરકારી નોકરીમાં હોય તેના નામની પહેલાં.

પરમાત્રય	ધણા વહાલા	પ્રેમી મનુષ્યો કે સંપત્તી જનોના નામની પહેલાં.
પ્રાણાધાર	પ્રાણને આધાર આપનાર	પતિના નામ પહેલાં.
પ્રાણનાથ-પ્રિયતમ	પ્રાણના ધણી, ધણા બહાલા	" "
મુકુટમણિ	મુકુટના મણિ	" "
સૌભાગ્ય ભૂષણ	સૌભાગ્યના શ-લુગાર	" "
પ્રિયભાષ	બહાલાભાષ	મિત્ર કે નાના ભાઈના નામ પહેલાં.
પ્રિય સ્નેહી	બહાલામિત્ર	મિત્રના નામ પહેલાં
અખંડ સૌભાગ્ય-વતી અ. સૌ.	જેનું સૌભાગ્યસાર નસીબ કાયમ રહે તેવી	પતિ દ્વારા હોય તેવી સ્ત્રીના નામ પહેલાં.
પ્રિયતમા	ધણી વહાલી	સ્ત્રીના નામ પહેલાં
પ્રાણુપ્યારી	પ્રાણુજેવી બહાલી	" " નામ પહેલાં
ગુરુવર્ય	શ્રેષ્ઠ ગુરુ	મુરુના નામ પહેલાં
શ્રીમંત, શ્રીયુત,	શોભા કે લક્ષ્મીથી	ધનાઢય કે વિદ્યાસંપન્ન મનુષ્યોના નામ પહેલાં
શ્રીયુક્ત, શ્રીમાન	યુક્ત	તાબેદાર પોતાના નામ પહેલાં
આચાર્ય કે આ-ચાર્ય	આચાર્યને આધીન	વિધવા સ્ત્રીના નામ પહેલાં
મંગાસ્વરૂપ	મંગાશ્રુ જેવાંપવિત્ર	જેના હેતુ મોટા હોય તેના નામની પહેલાં
મહાસય	મોટા હેતુવાળા	

પત્રમાં લખનાર પોતાને માટે ક્યારે ક્યા વિશેષણો વાપરી શકે તેની સમજ.

તાબેદાર, આગ્રાકિત સેવક,
આગ્રાધારક, આગ્રાધીન,
આભારી સેવક, ચર્ચુરજદાસ,
અતિ નમ્રસેવક.

વડિલ અગર ઉપરીને પત્ર
લખ્યો હોય ત્યારે.

આગ્રાકિત છોર યા પુત્ર—પિતાને પત્ર લખ્યો હોય ત્યારે
નમ્રસેવક, દાસ, તાબેદાર—કોઈ પૂજ્ય ગૃહસ્થને પત્ર લખ્યો હોય ત્યારે
દર્શના લિલાષી, દર્શનોત્સુક—જેને મળવા ધણી આગુરતા હોય તે
પત્ર લખીએ ત્યારે.

સ્નેહાધીન, પ્રેમાધીન—મિત્ર કે પ્રેમીને પત્ર લખીએ ત્યારે.
શુભેચ્છક—જેનું લક્ષું ઈચ્છતા હોઈએ તેને પત્ર લખીએ ત્યારે ખાસ
કરીને આપણાથી નાનાને પત્ર લખીએ ત્યારે.

પત્ર લખવામાં નમન માટે વપરાતા શબ્દોની યાદી.
નમસ્કાર, દંડવત પ્રણામ, સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ, જેગોપાળ, જેશ્રીકૃષ્ણ,
જે, જે જીહાર, રામરામ, સલામ, દુઆસલામ, આશીષ, આશીર્વાદ,
જે સ્વામીનારાયણ, જે સચ્ચીદાનંદ, નમસ્તે, જે અંબે, યથાયોગ્ય,
ખટિત, વગેરે આ શબ્દોનો ઉપયોગ સૌ પોતપોતાના ધર્મ ને યોગ્યતા
મુજબ કરે છે.

થોડાક નમુના.

।મત્રપર ચિહ્ની.

અમદાવાદ સારંગપુર

ધર નં. તા.

પ્રિય ભાઈ નટવરલાલ જગનલાલ,

વિનંતી કે—આજરોજ મારાથી નિશાળે આવી શકાયું નથી તેથી કાલનાં લેસન જાણવાની જરૂર છે. તો આવનાર માણસ સાથે લખી મોકલવા મહેરબાની કરશો.

લી. સ્નેહાધીન.

દોલતરાય નરહરરાયના પ્રણામ.

ગુરુપર ચિહ્ની.

અમદાવાદ. પાનકોરનું નાકું

ધર નં. તા.

પરમપૂજ્ય ગુરુવર્યશ્રી લક્ષ્મીશંકર કરશનજી,

નમ્રતા પૂર્વક વિનંતી કે—આજે મારે ત્યાં લગત પ્રસંગ હોવાથી હું શાળામાં હાજરી આપી શકતો નથી તો હાજરીપત્રકમાં મારી રજા પુરવા કૃપા કરશેજી.

લી. આત્મકિત શિષ્ય.

છોટાલાલ તુલસીદાસના સાષ્ટાંગ

દંડવત્ પ્રણામ.

મુધરેલી અપ્રમાણે પત્રનો નમુનો.

પુત્રનો પિતાપર પત્ર.

રાજકોટ તા.

પરમપૂજ્ય તીર્થંકર શિરછત્ર પિતાશ્રી,

નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કે-આપ મુંઝા પધાર્યા ત્યાર પછી આ-
પના જે પત્રો પહોંચ્યા જે વાંચી અમોને ઘણો આનંદ થયો છે.
અત્રે સૌ ખુશીમાં છે. અમો અધાં શરીરે સારા છીએ. મારો તથા
શાન્તા બેનનો અભ્યાસ અરાખર ચાલે છે ફિકર કરશો નહિ ને શાં-
તિથી આપનું કાર્ય કરી આનંદે વેલાસર ઘેર પધારશો. અત્રે જે
દિવસથી વરસાદ વરસવો શરૂ થયો છે. લોકોનાં મન આનંદી થયાં
છે. ત્યાંના ખાખર લખણો, કામમેળા ફરમાવણો, એજ વિનંતી તા. સદર.
લી. આશાકિત છોડે,

ચુનીલાલ ના પગેલાગણ.

કંકેત્રીનો નમુનો.

મુરત, ખપાટિયો ચકલો તા.

મહેરખાન શેઠ સાહેબ કરશનજી જોડણદાસ,

નિશિત વિનંતી કે-અમારા વિરંજીથી જોડાલાલનાં શુભ લગ્ન
માગશ્વર મુદ. ૩ ને વાર શનિવારનાં નિરધાર્યાં છે. લગ્નનું મુદત્ત રાતના
૬ વાગ્યાનું છે તો તે શુભપ્રસંગે આપના મિત્રમંડળ સહિત સહકુટુંબ
પધારી મને આભારી કરશો. એજ વિનંતી

મુરત
લીમડાચોક
તા. - -

લી. સેવક,
નરસિંહ રામજીના
જયશ્રીકૃણ્ણ.

જુની હજ પ્રમાણે લખાતા પત્રનો નમુનો.

૦ ૦૦

સ્વસ્તિશ્રી જુનાગઢ મહાશુભસ્થાને પૂજ્યારાણ્યે સર્વે શુભોપમા
લાયક શેઠશ્રી ૫ શેઠ લીલાધર હરજીવનદાસની પરિવાર ચિરંજીવી પ્રણી
હજો. એતાનશ્રી રાજકોટથી લી. શા. પાનાચંદ કપુરચંદના જોગોપાળ
વાંચશો. વિશેષ અત્રે કુશળતા છે. તમારી કુશળતાનો પત્ર આવ્યો
વાંચી સમાચાર જાણ્યા. તેવી રીતે હરહંમેશ લખતા રહેશો. કામ-
કાજ લખશો. અનાજ વગેરેનાં ખર્ચાર તેજ પર છે કંઈ ખરીદ કર-
વાની મરજી હોય તો લખશો જુદાઈ જાણુશો નહિ. અમે તમારાજ
છીએ. એજ સંવત ૧૯૭૫ ના વૈશાખ વદ ૩.

લી:— પાનાચંદ કપુરચંદના જોગોપાળ

દા. ૧વનચંદ પાનાચંદ

નવીજ પદ્ધતિથી બનાવેલી અમારી ધોરણવાર

ધોરણ ૧ કુ કી. ૦-૨-૬ ધોરણ ૨ જુ કી. ૦-૫-૦ ધો.
કી. ૦-૭-૦ ધોરણ ૪ યુ કી. ૦-૯-૦ ધોરણ ૫ મું કી. ૧
ધોરણ ૬ ફું કી. ૧-૪-૦ ધોરણ ૭ મું કી. ૧-૮-૦.

કન્યા વાચનમાળાના અર્થ.

ભાગ ૧ લો કી. ૦-૩-૦ ભાગ ૨ નો ૦-૪-૦

બાળ ગરબાવળીના અર્થ.

ભાગ ૧ લો કી. ૦-૭-૦ ભાગ ૨ નો ૦-૩-૦

સચિત્ર દ્રોષ્ટિગ શુકા ધોરણ ૧ થી ૫ દરેની કી. -૧-

„ ધોરણ ૬ ફું કી. ૦-૧-૬ ધોરણ ૭ મું કી. ૦-૨-૦

કારી રૂતર-દ્રોષ્ટિગ શુકા. નંબર ૧ નંબર ૨ નંબર ૩ નંબર ૪
કી. ૦-૧-૦ ૦-૩-૦ ૦-૬-૦ ૦-૧૨-૦

નકશા કાઢવાની મેપીંગશુક કી. ૦-૨-૦

સચિત્ર આંકની ચોપડી કી. ૦-૦-૬ દેસીદિસાળ કી. ૦-૧-

એક્ષરસામ્રાજ નોટો. પેજસ ૨૦ પેજસ ૪૦ પેજસ ૪૮

કી. ૦-૦-૬ ૦-૧-૬ ૦-૨-૦

પરીક્ષાના સરાસ જવાબ લખવાની નોટો કી. ૦-૦-૬

શિવાય હંમેશા તથા ગુજરાતી નિશાળામાં ચાલતી તમામ ને
પડીઓ નાના મોટા નકશા, કંપાસખોક્સ, દરેક રંગની શાહી, પેનસીફ
રબર, કાગળો વગેરે છુટક તથા જગ્યાપંથ મલશે. સામટા જગ્યા
પેનારને કમીશન ભરપુર મલશે. જગ્યા માટે રીપ્લાય પત્ર લખે

શુક્રસેલર મુખલાલ નાથાલાલ શાહ

રીંગરોડ-અમદાવાદ.

